

*ПФр).

Французский
писатель Андре
Моруа — известный
мастер историко-био-
графического романа, со-
здавший галерею образов выда-
ющихся писателей Франции, Англии,
России. В романе «Байрон» органически со-
четается глубина проникновения во внутрен-
ний мир великого английского поэта, в
• психологию его творчества с остро-
той сюжета, охватывающего весь
жизненный путь героя. Образ
Байрона предстает во
всей полноте и слож-
ности его ха-
рактера.

Рецензенты:
М. И. Литвинець, К. О. Шахова

Післямова К. Шахової

Перекладено за виданням:
Andri Maurois. Byron.
Paris; Bernard Grasset, 61 rue des Saints-Pères, 1930

70304-090
М М223(04)-81 БЗ.6.24.81 4703000000

(g) Видавництво «Радянський письменник», 1981, переклад,, післямова,

ВІД АВТОРА

Найвірогіднішими джерелами життя Байрона слід вважати його листування (шість томів видання лорда Ернеля та два додаткових томи, опубліковані Мерреєм у 1922 році), а також «Поєми», «Життя Байрона» Мура, «Астарта» лорда Ловлейса і чимало мемуарів сучасних авторів.

Леді Ловлейс люб'язно надала мені можливість скористатися її архівами. У них стільки матеріалів, що часом просто важко з них вибрати найістотніше. Мою увагу привернули передусім тексти, у яких відбилася суперечливість почуттів Байрона, а також досі не опубліковані щоденники леді Байрон. Великому знавцеві життя Байрона і щедрому колезі по перу Гарольдові Нікольсону я завдячую згадці про неоціненний документ: примірник розвідок Мура, що належав Хобхаузові. Ці нотатки Хобхауза висвітлюють до певної міри нові і цікаві факти морального формування Байрона. Я складаю подяку також лорду Ленсдауну, який надав мені можливість ознайомитись із неопублікованими листами Байрона і міс Ельфінстон; полковнику Мерреєві, який люб'язно надав у моє розпорядження свої досьє; графині Ле Маруа, яка повідомила про лист абата де Брема періоду перебування Байрона в Мілані; леді Ерлі, леді Джерсей; містеру Клементові дю Понже, бібліотекареві Харроу; містеру Брекноку, бібліотекареві Хокнелл-Торкард; містеру Чарлзу Яну Фрезеру, теперішньому власнику Ньюстедського абатства; містеру Гордону Джорджу, який займався пошуками серед донесень віденської поліції; панові Віві де Режі за публікації документів про перебування Медори у Франції; і, нарешті, в Греції — панові Кемборолу, панові Андреадесові і меру міста Міссолунгі. Нема потреби повторюватись, що, як і всі, хто вивчав життя і творчість Байрона, я завдячую лордові Ернлю.

Після публікації мого роману «Аріель» багато критиків зауважували, що в ньому відсутня хронологія і недостатньо подано аналіз творів поета. Я погодився з обома цими зауваженнями, тому в романі про Байрона намагався якомога частіше посилатися на дати, а в кінці книги подав окремо всю хронологію його життя. Великі труднощі виникли під час роботи над віршами. Переклад прозою призводить не тільки до порушення змісту і ритму,— губиться геніальність поета; переклад віршами майже неможливий. Я зробив усе, від мене залежне, щоб транслювати (особливо в третій частині, присвяченій найпродуктивнішому періоду поетичної творчості Байрона) окремі фрагменти римованою прозою.

Уже видавши «Життя Шеллі», я не міг повторно згадувати факти, пов'язані з інтелектуальним життям Байрона. Я їх лише торкнувся. Читач, якого зацікавлять ці подробиці, знайде їх або ж у книзі Даудена «Життя Шеллі», або в книзі В. Е. Пек з однойменною назвою.

. Лишається ще одне більш ніж делікатне питання, принаймні вже тому, що воно дуже викривлене. Це питання про інцесту якого кожний з біографів Байрона, хоче він того чи ні, повинен торкнутися. Я вживаю це слово за традицією, бо не вбачаю за ним якогось великого злочину. Не тільки через те, що Августа Лі була лише сестрою Байрона по батькові, але ще й тому, що він її майже не бачив до того, коли у 1813 році зустрів і покохав. Я цілком допускаю такого роду кохання і не розумію, як можна його заперечувати, особливо після публікації «Астарті», листів поета до леді Мельбурн і «Життя леді Байрон».

Моя впевненість базується на тому, що:

но-перше, листування з леді Мельбурн, у вірогідності якого ніхто не сумнівається, втрачає будь-який сенс, якщо відкинути інцесту;

по-друге, безліч листів, якими обмінювались леді Байрон, Августа, місіс Вільерс, Медора, Ада, де любов Байрона до місіс Лі трактується як незаперечний, відомий факт;

по-третє, листи самої місіс Лі, яка намагалась довести не те, що таких стосунків ніколи не існувало, а навпаки, що вони припинилися після одруження Байрона, і в щирості її слів не доводиться сумніватися, тим більше, що її свідчення підтверджується самим Байроном;

по-четверте, книга пана Віві де Гежі про Медору, у якій доведено, що Медора була дочкою Байрона, що початок цих взаємин припадає на 1813 рік.

Я вважаю, трактуючи цей епізод без жодної дворушності, що мені вдалося примусити читача розділити захоплення і співчуття, які, на мою думку, повинен викликати характер Байрона. Проте я поставив собі за мету дотримуватись реальних співвідношень, щоб не перетворити в романі «Байрон» цієї другорядної теми на основну. Конфлікт, що призвів до байронізму, існував задовго до інцесту, причиною розлучення була зовсім не інцеста, бо, починаючи з 1818 року, Августа Лі посідала в житті Байрона зовсім незначне місце, лишаючись ніби в тіні. Лорда Байрона і його дружину часто намагалися протиставляти, щоб знайти винуватого за невдалий шлюб. Втім, обое, і лорд Байрон, і його дружина, мали як великі вади, так і високі достоїнства. Вони просто не були ство-

¹ Кровозмішення. (Прим.перекл.).

рені для спільного життя, але за сторінками, які я наводжу, обое, зрештою, дійшли до того, щоб дати справедливу й одверту оцінку з більшою щирістю, ніж це зробили їхні посмертні ревнителі.

Читачеві, що схотів би мати власну думку, я б порадив, прочитати, на противагу моєму твердженню, книгу містера Річарда Едкумбе («Байрон. Останній період життя») і його статті, в яких висловлено проміжну тезу, тобто сумнівне твердження, першу частину книги Джона Дрінквотера і статтю в «Квотерлі ревію»; в тому ж плані, що й моя позиція,— «Астарта», «Таємниця Байрона» сера Джона Фокса, «Байрон» мого друга Чарлза дю Боса і «Життя леді Байрон» міс Етель Колбурн Майн. Я не можу не подякувати міс Майн за її згадку в передмові до книги про нашу спільну роботу. Я, в свою чергу, зберіг найкращі спогади про її шляхетність. Я був би безмежно щасливий, коли б цій книзі пощастило повернути до творчості Байрона англійських і французьких читачів, які судять про неї дещо суворо, не знаючи усієї правди.

Байрон творив у неспокійну епоху. Французька революція породила великі надії, яких вона не виправдала. Наполеонівські війни були виявом героїчних, але пустопорояшіх актів. Мільйони людей поділяли думки Байрона про безумство і несправедливість всесвіту. Для них, як і для нього, його поеми були «вулканом, виверження якого запобігало землетрусу».

Після 1830 року життя Європи змінилося. До влади прийшла середня буржуазія; наука поставила на службу людям сили, можливості яких годі було визначити. Це була епоха сподівань буржуа. Доля відступала перед владою. Поема про Дон-Жуана шокувала водночас заповзятих аристократів і тріумфуючих гендлярів. Діячі часів королеви Вікторії, заснувавши імперію, не хотіли визнавати, що імперії створюються і розпадаються подібно до хвиль прибою. Карлейль, який любив Байрона, розчарувався в ньому. Вулкан? Так, гадав він, Байрон таїв у собі марну і небезпечну силу вулкана. «А тепер,— писав Карлейль,— ми з сумом дивимося на попіль кратера, вершина якого довгий час була вкрита снігом».

Так проповідник об'єднався з торговцем, щоб засудити Чайльд-Гарольда. Подеколи дехто з мислячих, як той же Раскін, Браунінг, визнавали силу й велич Байрона. У Франції поета дуже цінував Флобер і під час паломництва до Шільйона майже з релігійним екстазом відшукав серед каміння зроблений рукою Байрона напис і милувався ним «Весь час я не переставав думати про цю бліду людину, яка одного дня піднялася суди, ходила тут, викарбувала своє прізвище і поїхала... Ім'я Байрона видряпано збоку і вже почорніло, ніби його хтось залив чорнилом, щоб воно краще виділялося; воно, справді, виділяється на сірому тлі колони й одразу

ж впадає в очі; під підписом камінь трохи вивітрився, і це справляє таке враження, ніби чиясь велетенська рука залишила під ним свій відбиток». Але посередності радіють з падіння генія. Молодий Леконт де Ліль якось поїхав одвідати Беранже, і той сказав, що не любить Байрона.

— Такі вірші, як його, хм, я складаю і вві сні.

— Ех, мій дорогий учителю,— зітхнув Леконт де Ліль,— краще б ви завжди спали!

Згодом антибайронізм захопив і найвидатніших поетів. У Франції, як і в Англії, реалізм прози і ницість шиття породили в поетів прагнення шукати захисту в чистоті форми. Перед Байроном віддавали перевагу Кітсу, Шеллі, Свінбурну. У 1881 році Меттью Арнольд у відомій передмові виступив на захист Байрона, уславив бездоганну красу і щирість вірша, поставивши його вище Кітса, який помер зовсім молодим, і Шеллі, «цього безпомічного ангела, що махає в порожнечі своїми осяйними крилами». Свінбурн і його друзі запротестували і вийшли переможцями. Меттью Арнольд передбачав, що в 1900 році ім'я Байрона приверне до себе славу століть і його вимовлятиме вся Англія. Він помилився. У 1900 році поезія Байрона викликала лише холодну байдужість естетів. Його засуджували за «Корсара», йому дорікали «Гяуром», віршами, до яких він і сам свого часу поставився дуже суворо. Зовсім нечисленими були ті — і лишаються досі,— хто читав останні пісні «Дон-Жуана», третю пісню «Чайльд-Гарольда», короткі ліричні поеми, «Прометей» і чудові щоденники в прозі.

Роман «Байрон» — це не критичний аналіз поетичних достоїнств або літературних впливів Байрона. Я тільки порушив це питання, не розглядаючи його докладно. Тим, хто захотів би повніше ознайомитися з цими впливами, я раджу прочитати передмову містера Колріджа до прекрасного видання «Поезій», лекції професора Гріерсона з Едінбурзького університету і (як тільки він з'явиться) збірник лекцій, що читаються в Кембріджі містером Десмоном Мак-Карті. Вплив Байрона на французьку поезію висвітлює дисертація д'Естена: «Байрон і французький романтизм».

А. М.

*Частина
перша*

Безмежне ніщо, я, господи, спочивав у не-
бутті. Мене вивели з цього стану, щоб кину-
ти у дивовижний вир.

ПОЛЬ ВАЛЕРІ

Хай би вчення кальвіністів було навіть
вибите на скрижалях і простягнуте рукою
Всевишнього, - воно не лишилося б живим,
якби не відповідало фактам.

МАРК РУТЕРФОРД

I

БАЙРОН НЬЮСТЕДСЬКІ

У чарівному Шервудському лісі поблизу Ноттінгема стали бродити поміж дубами ченці в чорних сутанах, вірні послідовники св. Августина. Це пояснюється тим, що король Англії Генріх II під загрозою відлучення від церкви за вбивство Томаса Бекета пообіцяв папі покаятися і виділити дотації монастирям. Місце обрано в долині, коло самісінького джерела, недалеко від озера. В ім'я господа й спасіння душі короля було повалено предковічних велетнів. Викорчувано геть усі пні на чималій ділянці землі. Натомість з сірого каменю зведено склепіння і розетки — цілий монастир, хай і невеликий, зате гарний. Чарівний краєвид, ставки й ліси скрашували суворість монастирської обителі. Абатство присвячено пречистій, отож і сподобилося назви Ньюстед, тобто «Нове Місце», а латиною — «Санкта Марія Нові Лоці».

Статут ордену був простий. Ченцям заборонялося мати особисту власність; вони повинні були любити бога і ближнього, гамувати плоть постами, не робити нічого такого, що могло б когось образити, і не дивитися на жінок. Та що їм належало щорічно роздавати бідним милостиню на спомин фундатора їхнього ордену.

На берегах озера абати Ньюстеда протягом трьох століть змінювали один одного. Та настали важкі часи, почала підупадати побожність віруючих. Зріс потяг до знань; дари суверенів ішли на коледжі, університети, лікарні. Обителі, яку було засновано завдяки докорам сумління одного короля, загрожувала примха іншого. «Мадам Анна Болейн була не з тих, кого називають красунями. Смаглява, довгошия, з великим ротом і запалими грудьми, вона могла пишатися хіба що чорними очима та ніжною прихильністю короля». І все ж ця мадам стала причиною

великої схизми. Генріх VIII звернувся до папи з проханням скасувати буллу, що стверджувала його одруження з Катериною Арагонською. Папа відмовив. Лорди, прихильники Болейнів, порадили королю не зважати на папську волю і поєднувати водночас любов до Анни і любов до грошей.

Відповідним актом було конфісковано на користь корони різну церковну власність, прибуток од якої не перевищував двохсот фунтів. До монастирів занаділися гості з судових відомств і державної скарбниці. Шанований у цій країні закон вимагав, щоб тієї власності ченці «зрікалися за власним бажанням». Доктор Лондон зажив собі слави тим, що вмів швидко схилити їх до вияву такого бажання. Як тільки акт про зречення підписувався, абатство переходило у власність короля; майно спродувалось, а угіддя передавалися котромусь із великих сеньйорів, чим і гарантувалась його прихильність до нової церкви. Продаж цей розорив ченців, але майже не сприяв і збагаченню короля. Церковні папери купували бакалійники, щоб виготовляти з них пакети. «Старі півчі книги: шість деньє». Так значилося в інвентарних списках однієї з бібліотек. Що ж до пограбованих у такий спосіб служителів церкви, то декотрі з них одержували «призначення», тобто мали право піти на світську службу, іншим надавалася пенсія в кілька шилінгів; майже всі вони покинули Англію і виїхали до Ірландії, Шотландії або Фландрії. «Церква запустила, ставши, таким чином, притулком хижих птахів, які спокійнісінько чистили пір'я на її банях».

У Ньюстеді 21 липня 1539 року доктор Лондон змусив настоятеля Джона Блейка та одинадцятьох інших каноніків підписати акт зречення; настоятелю було призначено двадцять шість фунтів пенсії, решті — по три фунти шість шилінгів і вісім деньє. Перед тим як назавжди залишити обитель, ченці кинули в озеро хартію про заснування абатства і аналой із мідним зображенням орла, якого зуміли викрасти у докторових солдат. Після того вони зникли. Під віковими тисами Ньюстеда ніхто тепер не молився за упокій королівської душі. Вже скотилася додолу й відтята катом голова папі Анни Болейн з короною чорного волосся. Селяни без жалю спостерігали за відходом ченців, гадаючи, що ті з'являтимуться в порожніх келіях монастиря привидами і що абатство принесе нещастя тому, хто наважиться його відкупити. Через рік король Генріх VIII продав монастир за вісімсот фунтів стерлінгів своєму вірно-

підданому серові Джону Байрону, якого знали під іменем Куцого сера Джона Довга Борода.

Байрон, який успадкував Ньюстед після ченців, був головою однієї з найдавніших у цьому графстві родин. Байрони, або, як їх ще називали, Буруни, прийшли сюди з Нормандії разом з Вільгельмом Завойовником; вони відзначилися в хрестових походах, а потім при облозі Кале і мали великі латифундії не тільки навколо Ноттінгема, але і в Рочдейлі, Клейтоні та Ланкашірі. їхнім девізом було: «Crede Biron» — «Вірю Біронові» — так на французький манір підписували вони своє прізвище, бо ж доводились родичами маркізам де Бірон. Куций сер Джон Довга Борода перетворив готичне абатство на замок із бійницями. Його спадкоємці полюбили це гніздо. Через сто років один із них, відданий друг Карла I Стюарта, командував під час громадянських воєн кавалерійським полком, виявивши як відвагу, так і необачність, бо передчасно почав стріляти в Еджхіллі, а потім ще у Мерстен-Мурі; за ці дві помилки його зробили пером королівства і надали йому титул лорда Байрона Рочдейльського, хоча, як занотував у своєму щоденнику принц Рупперт, «нерозважна стрілянина лорда Байрона завдала багато лиха». Однак особиста відданість нового лорда важила більше, ніж його стратегічні здібності. Він жодного разу не поступився вірністю королівській партії. Прихильники парламенту обложили Ньюстед. Розтоплені сірка і свинець уцяткували древні стіни; гладінь озер, що досі відлунювала звуки гімнів і псалми, тепер розносила по лісах гуркотнечу мушкетів і зойки вмираючих. Після тріумфу Кромвеля лорд Байрон супроводжував до Франції Карла II Стюарта в складі ескорту. Лояльність лорда і цього разу лишалася незмінною, бо (як свідчить містер Періс) його дружина леді Байрон була сімнадцятою коханкою короля на вигнанні.

Тим часом ліс навколо абатства поволі поступався місцем доглянутим полям, фермам, селам. Поміж дубами паслися величезні стада ланей. Маєток Байронів уже не видавався острівцем — довкола нього було зведено маєтки інших багатих родин. Найпривабливішою і найближчою з них вважалася садиба Еннслі, де мешкали Чаворти; до Ньюстеда вела довга, обсаджена дубами алея, яку називали Весільною, бо сусіди породичалися, — третій лорд Байрон одружився з дочкою віконтки Чаворта — Елізабет. Цей третій лорд Байрон жив наприкінці XVII століття і вже

був позначений печаттю зубожіння. Час виправдав про-роцтво, яке хтось висловив у день продажу абатства; під склепінням коридорів палацу бродив ночами привид у чорному капюшоні, і доля цього роду виявилася нещасливою. Сумну легенду ще більше утвердила доля синів четвертого лорда, бо старший з них — п'ятий лорд Байрон — був засуджений перами королівства за вбивство, а молодшому, морському офіцерові, судилося стати найнещаснішим з адміралів усього Королівського флоту.

Історія вбивства п'ятим лордом Байроном пана Чаворта, власника Еннслі, свого кузена, сусіди і приятеля, до трагічного безглузда. Джентльмени Ноттінгемського графства, що мешкали в Лондоні, мали звичку один раз на місяць збиратися в таверні ордену Зірки і Підв'язки. Двадцять шостого січня 1675 року зустріч завсідників проходила дуже весело; та ось зайшла мова про те, як ліпше оберігати дичину, що треба б краще доглядати й оберігати диких звірів. Пан Чаворт, можливо, дещо суворо висловився проти браконьєрів; лорд Байрон стояв на тому, що краще взагалі ніяк не дбати про звірину... Пан Чаворт досить дошкульно зауважив, що в сера Чарлза Сідлея (одного з їхніх спільних сусідів) та і в нього самого на ділянці в п'ять акрів більше диких звірів, ніж у лорда Байрона в його великому маєтку, адже там, незважаючи на всі його турботи, не побачиш жодного зайця. Лорд Байрон запитав, де саме знаходяться маєтності сера Чарлза Сідлея. Містер Чаворт відповів на це:

— Якщо ви цікавитесь сером Чарлзом Сідлеєм, то він мешкає на Дін-стріт, а якщо мною особисто, то ваша світлість знає, де мене знайти.

Мовлені сухо, ці слова поклали край розмові. Коли Байрон вийшов із кімнати, містер Чаворт стояв на сходах. Чоловіки перекинулися кількома словами, потім попросили службу-підлітка показати їм вільну кімнату. Хлопець поставив свічку на стіл, і джентльмени замкнулися. Через кілька хвилин задзеленчав дзвоник. Хазяїн таверни став свідком бійки містера Чаворта і лорда Байрона. Містер Чаворт був тяжко поранений. Його перевезли додому, де він і помер.

Вбивцю, який був пером, могла судити лише палата лордів. Через кілька місяців лордові Байрону було запропоновано віддати себе в руки правосуддя і з'явитися в Тауер. Звідти карета під ескортом кінної гвардії відвезла його в Вестмінстер-Хол. Сокиру ката покладено лезом до в'язня.

Вчинено допит джентльменам Ноттінгема, які були свідками сварки. Перший свідок відповів обережно:

— На жаль, джентльмени, не покладаюся на свій слух.

Хірург посвідчив, що шпага ввійшла в тіло біля пупа і протнула шлунок. Тоді запитали, чи була та рана причиною смерті містера Чаворта. Лікар запевнив, що в цьому не сумнівається. Лорд Байрон винним себе не визнав. Перейшли до опитування присутніх, починаючи з тих, хто недавно став пером, закінчуючи принцями крові. Звинуваченого було визнано не винним у навмисному вбивстві, але винним у вбивстві, що, відповідно до спеціального статуту перів, не підлягає ніякому покаранню. Гарольд вигукнув:

— Слухайте, слухайте!

Зчитано вирок. Лорд канцлер розламав білий жезл, і п'ятий лорд Байрон Вільям повернувся до свого Ньюстедського абатства.

Правду кажучи, ніхто з друзів обох супротивників не міг вважати вбивство таким уже великим гріхом, бо містера Чаворта усі вважали справжнім забіякою. Переможець до самої смерті зберігав на стіні своєї кімнати-спочивальні шпагу, якою проколов свого кузена. Але в краю, де Вільяма задовго до тих подій прозвано Лихим Лордом, це вбивство сприяло тому, що він став справжнім страховиськом. Про нього розповідали моторошні історії, часто вигадані. Не відповідало дійсності, зокрема, те, що в приступі шаленства він убив із пістолета кучера, посадив мерця поруч з його дружиною, сам сів на передок і якийсь час возив це нещасне подружжя, а потім жінку утопив в одному з озер свого абатства. Проте чистісінькою правдою було те, що він був відлюдькуватим, мав скажений характер, за поясом у нього завжди стриміли пістолі. Леді Байрон він призвів до того, що вона змушена була тікати з Ньюстеда, а її місце зайняла котрась із служниць, яку селяни прозвали леді Бетті.

За лиховісного панування леді Бетті абатство зовсім захиріло. Готичну каплицю служниця-коханка перетворила на хлів, а чудові склепінчасті зали — на стайні. Щодо Лихого Лорда, то після одруження поза його волею єдиного сина з кузиною він остаточно замкнувся у собі, відірвався од людей, ніби зовсім здичавів. Усі свої зусилля Лихий Лорд спрямовував на те, щоб нічого не лишити спадкоємцям. Грав у карти, залазив у борги, які сплачував дубами,

що росли в парку. Зрубавши їх на суму щонайменше п'ять тисяч фунтів стерлінгів, майже повністю винищив чудовий лісовий масив. Уолпол, який перед цим заїздив туди, записав: «Ньюстед зачарував мене; ось уже справді де сплелися в одне ціле готика і благодать. Але,— додавав він,— теперішній лорд божевільний: він вирубав усі дерева і натомість посадив жменьку шотландських сосен, що нагадують собою фермерських слуг, яких заради свята змусили одягтися у старі лівреї». Щоб довершити розорення сина, лорд Байрон забив у лісопарку дві тисячі сімсот ланей. Окрім того, здав у оренду на двадцять один рік за сміховинно низьку ціну маєток Рочдейл, де було щойно відкрито поклади вугілля.

Його витівки нагадували примхи шкідливої дитини. Він міг піти серед ночі й підняти шлюзи каналів, щоб зупинити роботу ткацьких фабрик; випускав воду з ставків своїх сусідів; на березі власного ставка наказав збудувати два невеличкі форти й іграшковий флот. Цілими днями він командував морськими битвами і фортами, які обстрілювали один одного з мініатюрних гармат. Лорд Байрон засідав в одному з своїх фортів, а камердинер Джо Меррей, розлігшись у човні, командував флотом. Бувало й таке, що його світлість лягав у кухні горілиць простісінько на підлогу і розважався тим, що садовив собі на живіт кількох цвіркунів і за допомогою соломинки ганяв їх сюди-туди. Слуги запевняли, що цвіркуні знали свого хазяїна і слухалися його.

Життя молодшого брата Лихого Лорда було не бідніше на трагічні події. Той Байрон (дід нашого поета) був запеклим, але нещасним Морським Вовком; товариші прозвали його Джек Лиха Година, бо, як тільки Джек ставав до стерна, неодмінно здіймалася буря. У 1740 році він вирушив у плавання на борту «Уеджера», який мав узяти участь в експедиції проти іспанських колоній, але поблизу узбережжя Чілі корабель сів на рифи. Це було жахливе видовище: велетенські хвилі перекочувалися через розбитий корабель; один із матросів збожеволів, екіпаж збунтувався, і капітан мусив розстрілювати своїх матросів. Пізніше молодий Байрон написав оповідання про цю катастрофу, яке було опубліковане під назвою «Загибель «Уеджера». У ньому «йшлося про страшне лихоліття, яке випало на його долю і на долю підлеглих біля узбережжя Патагонії». Оповідання мало успіх і стало класичним твором з морського життя.

У 1764 році капітанові фрегата Байрону було доручено здійснити кругосвітню подорож на вітрильнику «Дофін». Він проплив Магеллановою протокою, вдруге пройшов поблизу Патагонії і закінчив своє плавання дуже швидко, так і не відкривши ніякої іншої землі, окрім островів Розчарування. «Насправді ж,— пише Байронів біограф,— на його шляху траплялося стільки незвіданих земель, що можна тільки дивуватися, як йому пощастило їх обминути». Після повернення цього сумної слави відкривача додому його призначили губернатором Ньюфаундленду, потім адміралом, якому в 1778 році під час американських воєн довелося командувати флотом. Йому було доручено перетнути шлях французькому флоту, котрим командував граф д'Естенга. Та ледве Байрон вийшов у море, як знялася буря; один з його кораблів одразу ж пішов на дно, інші втратили озброєння. Одначе він вдруге наздогнав флот д'Естенга і, вірний традиціям роду, передчасно його атакував, зазнавши поразки. Після цього командувати флотом йому більше не довіряли, і в 1786 році він помер у званні віце-адмірала.

Адмірал Байрон мав двох синів. Старший, Джон (батько нашого героя), був військовим; другий — Джордж Енсон — мореплавцем. Джон закінчив французьку військову академію. Потім пішов у гвардію, майже підлітком брав участь в американських війнах. За несамовитий характер, безвідповідальні вчинки та незліченні борги його прозвали Джеком Божевільним. Коли йому сповнилося двадцять років, він повернувся до Лондона і незабаром полонив серце жінки незрівнянної краси — маркізи Кармерсін. її чоловік, лорд Кармерсін, майбутній герцог Лідський, камергер короля, був людиною освіченою і врівноваженою. Дружина, звісно, віддала перевагу нестримній бурхливості молодого Байрона. Одержавши по смерті батька титул баронеси Конейер і ренту в чотири тисячі фунтів, вона втекла із своїм коханцем, а трьох своїх дітей лишила на волю камергера. Лорд Кармерсін зажадав розлучення і дістав його.

Молоді коханці якийсь час жили в замку Естон-Хол, що належав леді Конейер, потім, рятуючись від злісних пліток і кредиторів, переїхали до Франції. Леді Конейер народила там дочку, вельмишановну Августу Байрон, а сама у 1784 році померла через нешляхетну поведінку чоловіка, як говорили в Лондоні світські люди. А Байрони намагалися усіх переконати, що через необережність, бо, ледве

вставши після пологів, вона поїхала з гончаками па полювання. З її смертю припинилася виплата заповіданої їй пенсії, з якої вони, власне, жили.

II ГОРДОНИ ГАЙТСЬКІ

Бат — модний курорт, куди їздили на лікування водами. Туди, на зелені схили, що нагадували своїми обрисиами половинний місяць, повіз молодий удівець свій сум. Там він познайомився з шотландкою, багатою спадкоємницею, осиротілою міс Кетрін Гордон Гайт. Невисока на зріст, виразно білява, товстенька, як пампушечка, довгоноса, з рум'янцем на обличчі, вона аж ніяк не вражала красою, але смерть батька зробила її володаркою всіх його статків, що становили двадцять три тисячі фунтів стерлінгів, з яких три тисячі готівкою (дуже доречно, особливо з огляду на невідкладні борги); решта грошей була закладена в маєток Гайтів, у промисли по вилову лососевих та в акції ебердінського банку.

Хоча Кетрін Гордон і не вражала красою, зате належала до знатного роду і була «горда, як люципер», з свого прізвища — одного з найшляхетніших в усій Шотландії. Перший «лерд», або ж сеньйор Гайтський сер Вільям Гордон, був сином графа Хенглі і Аннабелли Стюарт, сестри Якова II. Незважаючи на те, що коріння роду сягало аж королівської династії, подальший розвиток подій був такий трагічний, що навіть важко собі уявити. Вільям Гордон утопився, Александра Гордона було вбито, Джона Гордона повішено за вбивство лорда Морея в 1592 році, іншого Джона Гордона в 1634 році за вбивство Валленштейна — повішено. Одне слово, здавалося, ніби Гордонів де Гайт порозвішувано на кожній гілці їхнього генеалогічного дерева. Феодальні звичаї, часто майже дикунські, трималися в Шотландії довше, ніж деінде. Котромусь із Гордонів заманулося серед білого дня застрелити на дорозі суддю міста Ебердіна за те тільки, що той посмів схопити за вуздечку коня одного з друзів Гайта; і хоч власті корони в таких випадках заохочували громадян вдаватися до зброї, щоб провчити зухвальця, міські буржуа обачна утримувалися від цього. Так виникло оте відчайдушне кубло шляхетних розбійників. їхній темперамент проявлявся уже в дитячому віці. У 1610 році троє озброєних шпагами

й пістолетами молодих Гордонів, забарикадувавшись в ебердінській школі, захищалися там цілу ніч. Їхні інстинкти були сильніші за них самих. Такими вони народжувались. Шостий «лерд», одвертай розбійник, зізнався: «Я не можу зупинитися. Я знаю, що помру на ешафоті. В моїй руці погані інстинкти».

Ціле століття гайтські сеньйори тероризували сільські райони на півночі. Шотландські балади заповнені «подвигами» цих жорстоких, облесних і цинічних людей. Одна з балад розповідає історію котрогось із Гордонів, якого обожнювала дружина, а він сам у той час кохав красуню даму Байгнет. Його засуджено до смертної кари за вбивство п'яти сиріт, чийми грошима він будь-що хотів скористатися; в день виконання вироку його дружина кинулась королю в ноги, благаючи про помилування:

О Джорджі, вас кохаю
Без ревності й жалю,
Лиш птахи в небі знають
Про те, як вас люблю ¹.

Тоді зворушений король виявив милість, а випущений на волю Гордон закричав дружині, своїй рятівниці:

Мізинця дами Байгнет
Не варт увесь твій чар.

Такі були сеньйори де Гайти, позначені трагічним перстом, і хоча в XVIII столітті зміцніла корона зуміла примусити їх дотримуватися законів, список смертей у роду Гордонів, заподіяних насильством, на тому не припинився. Александр Гордон утонув; його син, Джордж Гордон, теж утопився (очевидно, сам) у каналі Бата. Він доводився батьком саме цій Кетрін Гордон, яка через кілька років по його смерті закохалася в красеня капітана Байрона, закохалася такою ж безтямною любов'ю, як і самовіддана дружина із згаданої балади.

Кетрін виховувалася у бабусі-шотландки на прізвище Дафф; та навчила її ощадливо господарювати, дала добру, як на ті часи, освіту і прищепила ліберальні погляди в дусі традицій роду Дафф. Кетрін Гордон любила читати, писала листи — може, дещо й непослідовно, зате швидко і образно. У неї був нестримний характер і, як у всіх Байронів, швидка на розправу рука, зате їй не бракувало і

¹ Тут і далі вірші подаються в перекладі Михайла Литвинця.

їхньої відваги. Блискучим доказом того було її одруження з сумнівної репутації чоловіком *тринадцятого*¹ травня 1784 року в Баті, де втопився її батько.

Молоде подружжя незабаром оселилося в чудовому маєтку в Гайті і було непривітно зустрінуте родичами й друзями Гордонів. У ці краї пуританської моралі капітан Байрон переніс свої легковажні звички. Танці й пиятика в його маєтку тривали до ранку. Приїжджаючи в суботу ввечері, кузени місіс Байрон здивовано питалися, чи вгамуються родичі бодай у святу неділю. «Танці припинилися лише тоді, коли годинник вибив північ». Шотландці з презирством поставилися до цього зайди, південця, що розтринькував шотландську спадщину. Перепадало і навіженій спадкоємиці, що вважала себе красунею, вдягалася в шовки, прикрашала себе пір'ям, ховала куцу шию в коралях і віддалася за лихоманця, хто мав на думці тільки її гроші. Невідомі віршомози, не соромлячись, саме так про це і сурмили:

Із Англії приплентав розпусник і гультьяй,
В Шотландії не знають, як звать його, гай-гай!
Жінок він спокушає, не платить по дворах
І Байтове багатство розвіє в пух і прах.

Або ось так:

До тебе Джонні Байрон посватався здаля —
Пропали володіння і Гайтова земля.

А втім, віршомози не дуже й перебільшували. Красень англієць швидко нищив спадщину Гордонів. Спочатку попливли три тисячі фунтів готівки, потім капітан змусив дружину збути акції ебердінського банку, а далі — закласти й лососеві промисли. В маєтку повністю вирубано ліси. Окрім того, вона взяла під заставу ще вісім тисяч фунтів. У Гайті водилися чаплі, що вже сто років гніздилися на берегах озера. Давнє родинне заклинання надавало присутності птахів пророчого значення:

Коли ж у вирій злинуть і чаплі, й журавлі,
То буде лорд із Байта без грошей і землі.

У 1786 році гайтські чаплі знялись і перелетіли на протилежний берег, до лорда Хеддо. «Хай перелітають,— ска-

¹ Тринадцяте число забобонні люди вважають нещасливим. (Прим.перекл.).

зав той,— не заважайте їм; за ними незабаром припливе до моїх рук і сусідова земля». Наступного року він відкупив маєток Гайтів за сімнадцять тисяч вісімсот п'ятдесят фунтів стерлінгів. Цю суму було передано до схову шотландським законникам, щоб вони не потрапили до рук кредиторів.

Ось уже рік, як Байрони покинули Гайт, занадто обтяжливий для них при їхній теперішній бідності; деякий час вони тинялись по Англії, але коли судові виконавці стали вже занадто наполегливі та прискіпливі, подружжя втекло за Ла-Манш. Шотландські родичі місіс Байрон побивалися за «нешасним створінням». У Франції її благовірний, будучи вхожим до маршала Бірона, який визнавав його за родича, зазнайомився з багатьма знатними сеньйорами, почав грати в карти, волочитися за дівками, жити на широку ногу й обростати боргами. Кетрін Гордон жила чисто по-шотландському, відважно, обачно господарювала і виховувала маленьку Августу. В Шантільї, де довгий час мешкало подружжя, Августи дуже хворіла. Доглядала ж її мачуха. «Мені ще й досі страшно при згадці,— напише вона через двадцять років,— скільки безсонних ночей і тяжких днів я провела коло твого ліжечка, обливаючись сльозами, а ти кидалася в корчах, була майже при смерті. Ти чудом одужала, і я, дяка богів, виконала свій обов'язок». Справді, її сумління чисте. Вона обожнювала свого «Біррончика», вимовляючи «р», як прийнято на її батьківщині, розкотисто; любила його за вроду і відвагу. А про майбутнє думала з острахом. У 1787 році вона завагітніла. Коли надійшов час пологів, вона надумала повернутися до Англії. Бабуня Августи по матері, леді Холдернесс, вирішила взяти дівчинку до себе. Відтоді вона там і виховувалась.

У Лондоні місіс Байрон, ця дивачка з нащадків Стюартів, зняла собі помешкання в досить пристойному кварталі. Вона перебувала у стані жінки, яка так потребує уваги, бо відчувала себе покинутою. Капітан жив то в Дуврі, то в Парижі і наїжджав до неї тільки в години скрути, щоб випросити якісь гроші і через кілька днів їх розтринькати. Єдиним на світі, хто піклувався про неї, був повірений у справах Джої Хенсон, якого рекомендували їй ебердінські друзі. Його дружина підшукала їй годувальницю й акушера. Дитина народилася 22 січня 1788 року і була охрещена Джоном Гордоном Байроном, бо в

духівниці обумовлювалося, що спадкоємець Гордонів Гайтських має носити їхнє ім'я.

Повернувшись до Англії, місіс Байрон дізналася, що вона збанкрутіла. Проданж маєтку в Гайті не допоміг; апетит у капітана був такий, що виручених коштів йому вистачило лише на один місяць. Не встигши виплутатися з старих боргів, він залазив у інші. Джон Байрон знав, що його вже ніщо не виправить.

— Я не відповідаю за себе, — сказав він.

Якийсь час Джон хотів було переїхати до Уельсу. «Але ж і там я, безумовно, вчиню якесь глупство; заведу рисаків, а може, й псарню». Шотландські повірені писали своїй клієнтці про непомірні борги. Паризький ділок пред'явив вексель на чотириста фунтів стерлінгів за підписом Джона Байрона, того ж тижня треба було переказати п'ятдесят фунтів місіс Байрон і тридцять фунтів у Дувр, на ім'я містера Байрона. Далі так тривати не могло. З одержаних від продажу Байта грошей лишалося вже не більше чотирьох тисяч двохсот двадцяти двох фунтів (з яких одна тисяча двісті двадцять два фунти становили гарантію іпотечного рахунку маєтку); останні три тисячі були вкладені в особисту п'ятипроцентну ренту на ім'я місіс Байрон та її сина; шотландський повірений доручив своєму лондонському колезі виплачувати місіс Байрон сто п'ятдесят фунтів прибутку невеликими сумами. Дізнавшись про це, вона першого ж таки дня послала до нього свою служницю з розпискою на сто фунтів. Він відмовив. Через кілька годин служниця повернулася з слізним листом і розпискою на двадцять п'ять фунтів.

Ощадлива, вимоглива до себе, Кетрін Байрон змогла б жити на сто п'ятдесят фунтів річних, але вона не вмiла встояти перед чарами свого чоловіка. Коли дізналась, що за три тижні він устиг заборгувати тисячу триста фунтів, у її серці заклекотів гордонівський гнів; вона роздерла своє пальто й чепчик, стала кидати посуд у служницю, а коли перед нею постав Байрон, її лють обернулася в безтямне белькотіння. «Місіс Байрон справді побоюється, що вона ніколи не зможе відмовляти у грошах своєму чоловікові, коли він прийде до неї особисто», — писав лондонський повірений своєму шотландському колезі. — У нього, так само як і в неї, буквально нема ні сантима за душею».

Їй було двадцять три роки. Молодою вона звикла бачити себе спадкоємицею старовинного роду і багатой спадщи-

ни, але мала необачність повірити, що вона гідна кохання; вірила у де широко, ще й досі його любила. (Її девізом було: «Мене хіба що смерть змінить»). Тепер їй довелося визнати, що її ошукано, до нитки обібрано, що вона бідна, та ще й має на додаток жити з горе-чоловіком, тішити малу дитину, клопотатися годувальницею, давати лад у домі. На її місці не одна жінка втратила б голову, і вона теж не раз втрачала її. У розпачі її спокушала думка повернутися до Шотландії, в Ебердін. Там у неї не лишилося й клаптя Землі. Але там, у тій суворій і рідній Шотландії, вона бодай не почуватиметься чужою. В Лондоні ж її мордували кредитори, життя ставало просто нестерпним. І вона поїхала.

Капітан Байрон і собі рушив за нею, але не зразу. Він утратив чарівну леді Конейер та її чотири тисячі фунтів, що давали йому змогу марнувати час із своїми дотепними французькими друзями. Тепер Кетрін для нього стала зубожілою жінкою, аж ніяк не красунею, і, незважаючи на свою королівську кров, схожою на звичайну собі сільську товстуху-городницю. Вона хотіла потягти його за собою в глуху провінцію, в суворий клімат, де її добропорядний клан зневажав блудника-англійця. Тому він зовсім не квапився рушати услід за нею.

В Ебердіні місіс Байрон підшукала за досить помірну ціну пристойну умебльовану квартиру. Вона оселилася в ній з двома служницями-шотландками, сестрами Агнесою і Мей Грей, які по черзі доглядали маленького Джорджа, або, як його називали в Шотландії, Джорджі. Вродою хлопчик нагадував батька, а коли почав ходити, мати з жахом помітила, що він кульгає. Обидві ступні у нього були однакові, ноги рівні, але варто йому було ступити крок, як одна нога підверталася. Хлопчик міг стояти струнко тільки навшпиньки. Проконсультувалися з лікарями; ті пояснили, що це наслідок неправильних пологів (результат надмірної сором'язливості місіс Байрон). Певно, паралізовано сухожилля кісточки. Лікар з Ебердін а звернувся листовно до відомого лондонського акушера. Той замовив для дитини спеціальне взуття і переслав його до Шотландії, проте маленький Байрон, йдучи поруч з Мей Грей вулицями Ебердіна, все-таки накульгував.

Хлопчик був дуже добре розвинений, вразливий і вередливий. Гніваючись, він, як і мати, доходив до шаленства. Якось ще зовсім малого його посварили за те, що він забруднив нове вбрання; він схопив те вбрання обома

руками за комір і, не зводячи очей з няні, з викликом і мовчазною несамовитістю рвонув його, розірвавши зверху донизу. Дитячі судження про життя формуються з перших років. Що ж бачила ця дитина довкола себе? Батько й мати спробували були жити разом, але не змогли і мусили розійтися. Роздратована нещастям, місіс Байрон стала дуже сварливою. «Вона люб'язна на відстані,— писав її чоловік,— але я застерігаю вас і всіх святих, що ви не проживете з нею і двох місяців, бо якщо вже хто й міг її терпіти, так це я. Але хто дає волю рукам, той мерзотник!» Деякий час вони жили в Ебердіні нарізно: він на Квін-стріт, вона — на Брод-стріт, робили взаємні візити і ходили одне до одного пити чай. Місіс Байрон і тепер не могла протистояти чарам його очей; він зумів і цього разу вблагати її, щоб вона взяла для нього в борг триста фунтів; вона, звісно, позичила, але, виплачуючи відсотки, скоротила розмір своєї ренти до ста тридцяти п'яти фунтів. Після цього вона, горда, як той люципер, жила, не позичаючи жодного су, та ще іноді вибухала негамовним гнівом. Тоді по всій квартирі літали тарілки.

Дитина з великою цікавістю спостерігала за поведінкою батьків. В інших хлопчиків батько й мати жили разом, любили одне одного. А його свідомість розвивалася в гаморі безконечних сварок, докорів і нарікання. Хлопчик зауважив і те, що навіть слуги вважали його батьків за божевільних, небезпечних, а то й смішних. Він був зовсім не схожий на своїх родичів, серед яких усе більше виділявся ще й своїм каліцтвом. Чому його ноги підкошуються? Він цього так соромився, що навіть уникав такого запитання. Одного разу на вулиці якась жінка сказала Мей Грей:

— Який славний хлопчик, цей Байрон. Шкода, що в нього таке з ногами!

Він цвяхнув її своїм батіжком і закричав:

— Не смійте такого казати!

Вечорами йому доводилось терпіти болісні процедури, бо, сподіваючись вилікувати, йому на ногу накладали бандажі.

Наприкінці 1790 року Джон Байрон випросив у дружини і в сестри місіс Лі трохи грошей і вирішив утекти до Франції. У Валенсьєнні місіс Лі мала власний будинок. Саме туди й причалив підхоплений виром Французької революції (хоч він її й не розумів) капітан розбитого корабля, бо, не маючи жодного гроша за душею, не перестав задрати спідниці служницям із передмість. Кілька

листів, адресованих місис Лі, кидають світло на останні подвиги цього заброди:

«Валенсьєнн, 1 грудня 1790 року...

Так ось; я живу тут, закоханий знаєш у кого? В нову актрису, парижанку; вона вродлива і вчора увечері грала в «Сільському випробуванні»... Що ж до мадам Шонер — вона, справді, освідчилася, що любить мене, але вже була напідпитку, і я не знаю, що їй робити... Кредиторів не видно, бо Фанні їх усіх кусає, а мене ніколи не буває дома. Ми, дяка богові, живі: Жозефіна вірна собі — грошей одержує мало; єдиний спосіб з нею ладнати — це лайка... Іде нова п'єса під назвою «Рауль Крекі». Там мені запам'яталася така фраза: «Я врятував свого короля і я помираю з радістю». Усі вигукують: «Біс! Хай живе король! Хай живе нація!» А я, захмелівши од випитого й почутого та згадавши, що їй мої предки французи, галасував не менше за них, і тепер вони кажуть: «Цей англієць — справжній аристократ, чорти б його вхопили». Ну а з усякими зальотами покінчено; про мене кажуть, що я легко захоплююсь, але надивовиж непостійний. Втім, клин вибивають клином, а я гадаю, що так чи інакше, а третина валенсьєнських жінок таки перебувала у моїх руках, а що вже казати про одну повію з «Червоного орла», це заїзд, де мені якось довелося обідати у сльоту... Вона дебела й білолиця і ще не нав'язла мені в зубах». Десь влітку 1791-го тон листів став трагічнішим: «У мене, правду кажучи, чортма й сорочини... Не лишилося жодного су». «Городник, м'ясник відмовилися давати набір». «У мене один-єдиний плащ — саме дрантя... Краще б уже я скнів десь на галері...» «В мене ані сорочки на спині, ані будь-якого одягу; все, що в мене було, зносилося до рубця...» Через кілька днів Джон Байрон помер. Ходили чутки, що він наклав па себе руки.

Ця смерть завдала багато горя його дружині, яка ніколи не переставала його любити. «Дорога мадам,— писала вона своїй зовиці,— поганой ви про мене думки, коли гадаєте, що я не страждаю і не оплакую містера Байрона. Його смерть зробила мене глибоко нещасною, тим більше, що я не зазнала сумної втіхи побачити його перед смертю. Якби я знала про Джонову хворобу, то я б його виходила... Попри всі слабості (бо ті вчинки гріх назвати інакше), я завжди його гаряче любила... Ви пишете, що він до останньої миті був при свідомості. Чи згадував він мене? Чи довго він хворів? І де його поховано? Будьте такі

ласкаві написати мені про це і переслати пасемце його волосся» .

Малолітній Джордж не забув батька; хлопчик щиро ним захоплювався. Тепер він лишався сам із жінкою, чий примхливий настрій вибухав то зливою поцілунків, то градом штурханів. Він знав, що вона нещасна. Він водночас боявся її і жалів. Ходячи по саду Джона Стюарта, вчителя грецької мови в Ебердіні, він збирав яблука і питався, чи можна їх віднести «моїй бідній дорогій матусі».

III ПРИСУД ДОЛІ

«І прийняв Всевишній жертву Авеля, а жертви Каїна не прийняв, і розгнівався Каїн, і обличчя його спохмурніло. І спитав всевишній Каїна: «Чому ти гніваєшся і чому спохмурніло обличчя твое?» — Мей Грей читала біблію вголос. Маленький Байрон захоплено слухав. Він ще не розумів деяких слів, але смакував дивну й жакну поезію святого письма. Чому Всевишній не прийняв жертви бідного Каїна? «За гріх його»,— казала Мей Грей. Гріх? А що таке гріх? Адже Каїн ще не вбив Авеля. «Ні, але Каїн був проклятий»,— пояснювала Мей Грей. Проклятий? А що таке «проклятий»? «Це означає, що його вхопить диявол і він горітиме на вічному огні». Мей Грей частенько згадувала диявола. Вона полюбляла страхати. І розповідала різні історії про вовкулаків, казала, що в домі з'являється привид. Увечері, міцно обв'язавши полотняними бинтами хвору ногу, вона змушувала його повторювати напам'ять псалми. Малому подобались їхній пружний ритм, їхня мелодійність. Особливо йому придали до душі два з них: псалом перший і двадцять третій.

Мей Грей гасила світло. Її обов'язком було залишатися поруч нього, в сусідній кімнаті, але він знав, що вона цього не дотримувалась. Коли вона виходила, йому ставало моторошно; вся Шотландія кишіла привидами, а їхній будинок ще й сусідив з кладовищем. Хлопчик майже відчував, як вони бродять у темряві. Він скрадався вестибюлем аж до вікна, в яке сочилось світло, і стояв там доти, доки холод не заганяв його назад до ліжка.

Мей Грей була сувора. Місіс Байрон — неврівноважена. Одного дня вона могла сичати: «Щеня миршаве, байронівський виродку, ти таке ж злюще, як і твій батько». Ін-

шим разом вона хапала його в обійми і шепотіла, що в нього такі ж прекрасні очі, як і в татуня. Вона казала, що він но її лінії нащадок славнозвісних Гордонів, що вони були могутніми сеньйорами, королівської крові, а Мей Греї та її приятельки розповідали, що Гордони — вбивці, що Гордони — шибеники, утопленики; без сумніву, над ними тяжіло каїнове прокляття; без сумніву, вони потрапили в обійми сатани. Проте від годувальниці він чув, що десь далеко на півночі Англії у старовинному замку живе Лихий Лорд, глава їхнього роду, що рід цей прадавній, славний воєначальниками, мореплавцями. Йому здавалося, що бути Байроном — означало бути до певної міри вищим за матір і отих рівноногих хлопчаків порядних батьків, яким він так заздри. Одного разу, кинувши в горобця камінчиком, він влучив у дівчинку. Вона заплакала. Його хотіли змусити попросити вибачення, але він затявся, вперто мовчав, а тоді раптом випалив:

— А чи знаєш ти, що я син Байрона?

Та через якусь годину він сам підійшов до неї і дав бідолашній цукерки.

Коли Байрону сповнилось чотири роки і десять місяців, його віддали до школи містера Боуерса, на прізвисько Бодсі, за кілька кроків від їхнього дому. Утримання в школі обходилося в п'ять шилінгів за триместр. «Я доручаю вам Джорджа, щоб ви навчили його чемно поводитися», — писала місіс Байрон до містера Боуерса. Школа була в смердючій кімнаті з низькою стелею і виямкуватою долівкою. Діти навчалися читати по складах: «Бог створив людину. Воз-лю-бі-мо його...» Малий Байрон мав чудову пам'ять. Скоро він завчив напам'ять усю першу сторінку і заявив, що він уміє читати. Коли хлопчик проказав увесь куплет, радість матері була безмежною. Вона перегорнула сторінку, він же повторив завчене: «Бог створив людину...» Там був інший текст, і гнівна місіс Байрон ударила сина по щоці. Повернувшись до Бодсі, він дізнався про те, що на другій сторінці йшло: «Бог створив са-та-ну, і са-та-на со-тво-рив гріх...» У шотландських школах про сатану і про гріх говорилося багато й охоче.

Оскільки наука у Бодсі здавалася замалою, місіс Байрон змушена була запросити двох викладачів коледжу давати синові приватні уроки. Одним з них був богомільний отець Росс, невисокий на зріст лагідний чоловік. Під його впливом хлопчик полюбив історію і вивчав її з великим успіхом. Другий — молодий учитель-меланхолік, син

шевця, чудовий латиніст на прізвище Патерсон. З ним Байрон вивчав латину і підпадав під його релігійне виховання, бо Патерсон, як і Мей Грей, був фанатично віруючим. Він якомога дохідливіше пояснював дитині доктрини кальвінізму, що був і його власного доктриною. «Ми грішні від народження, бо ми співучасники гріха першородного. Деякі люди, увірувавши в Христа, як у святого духа, можуть з волі Всевишнього жити праведним життям; ті ж, хто не спасеться, засуджені на вічні муки. Сподобитися чи не сподобитися духу святого — залежить від бога; одному судилося вічне блаженство, іншим — довічне прокляття». Все це спонукало семирічного хлопчика глибоко задумуватись. Хто він, де його місце: серед праведників чи серед грішників? Певно, що несамовиті Байрони, як і Гордони, були майже всі прокляті. І в ньому — він це відчував — іноді кипів невгамовний гнів, кров бурхала в скронях, і на якусь мить він не тямив, що творив. Може, це в нього демон вселився? Так знову ж: іноді його охоплює така ніжність до всього, так хочеться бути до всіх добрим. Як все це страшно. Але чи справді воно так?

Його допитливий розум намагався осягнути події Французької революції, що поділила навпіл людей невеличкого шотландського містечка. В ебердінській газеті сповіщали: «*Втеча в Варенну, Дантон*»; місцеві новини публікувалися десь аж унизу якоїсь шпальти. Місіс Байрон, зубожіла аристократка, вихована в ліберальному дусі бабунею Дафф, дотримувалась передових поглядів. Вона писала до своєї зовиці місіс Лі у Валенсьєнн: «Я дуже цікавлюся діями французів, але, гадаю, ми з вами належимо до протилежних таборів, бо я — неупереджена демократка і вважаю, що король не заслуговує на те, щоб його повернули на престол після його зради і віровідступництва. Безсумнівно, народ теж завинив, але коли б протилежна сторона вийшла переможцем, вона учинила б не так жорстоко». Байрон-молодший, як і його мати, був па боці народу. Тепер він і сам багато читає. Броун, власник книгарні з вивіскою, на якій зображено голову Гомера, забезпечував усіх останніми новинами. Місіс Байрон, незважаючи на свою бідність, взяла у Броуна абонемент на право користуватися читальнею. Син благав її брати всі книжки з історії Риму, Греції і Туреччини. Він з священним острахом перечитував описану дідом корабельну катастрофу. Навколо нього точилися розмови про війну. На майдані тренувалися добровольці. Першим його захоплен-

ням були мрії про військову славу. «Я хотів би,— казав він,— повести в бій кавалерійський полк. Я б наказав вивести моїх вояків у чорний одяг і посадити на вороних коней. Їх називали б «чорні байронівські смертники», всі говорили б про їхні подвиги».

Одного разу, це було в 1794 році, місіс Байрон пішла до сусідки на чай, як раптом хтось зайшов туди і спитав, чи знає вона, що син старого лорда помер. Вона аж підскочила. Не вірилося, що така молода людина вмерла; але ще неймовірніше було те, що її син успадкував титул, маєток Ньюстед та інші родові маєтності, а тим часом її про те ніхто не повідомив. Але то була правда. Син лорда Байрона помер па Корсіці, при облозі Кальві. Між сином капітана і перством лишився тільки недоумкуватий стариган, що грався зі своїм слугою в морські битви на ньюстедському озері, або, розлігшись горілиць на кухні, влаштовував змагання цвіркунів. Мати спадкоємця написала місіс Лі суворого листа з протестом, що з нею обійшлися непорядно. Яке приниження — дізнаватися про таке від чужих людей! Матері майбутнього спадкоємця належить тепер всіляко допомагати, щоб дати лордові Байрону відповідне його титулу виховання. Проте лорд Байрон лише зловтішно потирав руки, згадуючи «того ебердінського хлопчика», кульгавого й нещасного, який чекав його смерті. На листи він не відповідав, всіляко руйнуючи й далі маєтність і спадщину Байронів.

Як не силкувалася місіс Байрон, їй не вдалося віддати сина до аристократичного коледжу, й він і далі навчався в середній школі міста Ебердіна. Зрештою, ця школа славилася своїми традиціями; заснована ще 1256 року, вона була однією з найстаріших па всі три королівства. Старі будівлі вкриті тесовою гонтою. Основним предметом у школі була латина; їй відводилося п'ять годин на день. Майже всі учні були з неможливих родин, їхні кишенькові гроші рідко коли перевищували один пенні на тиждень. І там Джордж Байрон швидко зажив репутації найкращого гравця в більярд. Товариші любили його, хоч спершу він неабияк дивував їх своєю вимогливою, ревною відданістю. Швейцар коледжу частенько ганяв цього рудого шибайголова в червоній куртці, який псував йому настрий. Містечкові жителі прозивали його не інакше як «кульгаве чортеня місіс Байрон». «Хлопчик дуже здібний,— казав один з учителів,— але його важко тримати в шорах». Незважаючи на свою фізичну ваду, він був

забіякуватим, «завжди готовим нам'яти комусь боки, аніж чекати, поки намнуть їх йому». І хоч ноги його швидко стомлювались, він міг довго битися, стоячи навшпиньки. Одного разу хтось із хлопців образив малого Байрона, а оскільки поквитатися з нахабою одразу не було як, він поклявся, що цього йому не подарує. Наступного тижня перепинив кривдника на вулиці і гарненько віддубасив. Коли Байрон прибіг додому, Мей Грей спитала, чого він такий захеканий, хлопець відповів, що довелося дотримати слова, бо ж він Байрон, а девіз Байронів вимагає: «Креде Бірон». Хлопець, окрім всього, брав приватні уроки з правопису і з французької мови. Успіхи, щоправда, були не блискучі. Але читав він набагато більше за своїх однокласників. «Мене ніколи не бачили за читанням, вважали, ніби я тільки те й роблю, що десь тиняюся, б'юся або граюся. Насправді ж я читав і за обідом, і в ліжку; читав цілими годинами тоді, коли того ніхто й не підозрював; я прочитав усе, що тільки можна прочитати, починаючи з п'яти років». Біблія допомогла хлопцеві відчувати екзотичність Сходу. Особливо ж йому подобались казки «Тисячі і однієї ночі», спогади барона Тотта про його перебування послом у Туреччині, листи леді Мері Вортлі Монтегю і «Зелуко» доктора Мура.

«Зелуко» був модним тоді романом, і його герой не раз поглинав вечоровий сон Джорджа Байрона. Як і він, Зелуко ще в дитинстві втратив батька. Він зростав сиротою, при найменшій образі «спалахував, немов порох, кидаючи гнівні, палючі погляди». Зелуко тримав прирученого горбчика, доглядав його, але одного дня вбив свого пестунчика. Більше того — вже дорослою людиною він вбиває власну дитину. Від захоплення й розпуки серце Байрона заходилося щемом. Він боявся стати таким же Зелуко і всіляко роздмухував той страх. Деякі з Байронів були таки справді монстрами, ще гіршими за Зелуко.

Коли вчитель німецької мови дав йому почитати «Смерть Авеля» Гесснера, він неабияк зрадів можливості докопатися до загадкової історії з Каїном, яка так засіла у його голові. Трагедія розгорталася до нудного повільно, і, перекладаючи її, Байрон подумував, що позбавити світ від такого дурника, як Гесснерів АVELь,— гріх не такий вже й великий. Але сама загадка Каїна хвилювала й далі його уяву. Спраглий за справедливістю розум Байрона жалів Великого Грішника. Як же це господь допустив, щоб Каїн убив свого брата? Як же це бог дозволяє йому, Джор-

джеві Байрону, ставати таким жорстоко-безжальним? Йому ввижалися вогняні язики полум'я пекельного. Він мав яскраву уяву. У школі товариші охоче слухали, як він розповідав казки «Тисячі і однієї ночі», слухали, забувши про холод.

У 1796 році, після того, як Байрон перехворів на скарлатину, мати забрала його на кілька днів у село. Він полюбив горя, що губилися ген-ген за голубим туманом, дику красу долини Де і шпиля Лох-не-Гер, вершина якого зринала іноді над білими сніговими хмарами. Йому подобалося бродити серед дивовижних скель, що стриміли над самісінькими проваллями, ризиковано перестрибувати урвища і перебирати в умі історії про розбійників, де він і сам виступав у ролі ватажка з пледом через плече і в монтанярському капелюсі. Він почував себе тільки шотландцем. А ще в цій долині прокинулася його перша дитяча любов до фермерової доньки. Ту, кого він покохав, звали Мері; в неї були довгі пасма золотистих кіс. Коли він застав її в долині, його охоплювало якесь дивне, водночас гостре й ніжне почуття.

До чого приємно в дев'ять років відчувати чийось присутність. Повернувшись до Ебердіна, хлопчик закохався у карооку шатенку, свою кузину Мері Дафф. Він милувався рисами її обличчя; здавалося, ніхто не може бути вродливішим за неї. Любив гуляти з нею, сідати поруч і ніжно пестити. Перед його зором стояли тільки її обличчя, її сукенка; через неї йому не спалося; він говорив лише про Мері Дафф.

Ця любов надавала йому такої відваги, що Кетрін Байрон мусила, знизавши плечима, братися за перо і перевтілюватися в секретарку свого сина.

Пристрасть у ньому змагалася з сором'язливістю. Згадуючи свою кульгаву ногу, через яку ходив, ніби підстрелений горобець, він уявляв себе смішним і жалюгідним. У такі хвилини йому хотілося кудись сховатися, провалитися крізь землю. Чутливий мрійник ставав раптом безпричинно дратівливим. Іноді по довгій мовчанці він дозволяв собі якусь непристойність, зовсім незбагнений вчинок. Одного разу, сидячи за столом, він схопив ножа і так сильно натиснув ним на груди, що мати не на жарт злякалася. Дошукатися причини таких вчинків було важко з огляду на те, що він був дуже злостивим і міг довго виношувати образу. Іноді причиною раптового спалаху люті бував давній, уже забутий випадок.

У 1798 році, коли він був уже десятилітнім хлопцем, прийшла звістка про смерть володаря Ньюстеда. Лихий Лорд пішов на той світ. Що там його чекало? Малий Джордж Гордон Байрон ставав шостим лордом Байроном. Коли надійшла ця звістка, він був у школі. Вчитель, без сумніву, попереджений місіс Байрон, покликав його, пригостив тістечками й вином і сказав, що його дорогий дідусь помер, а відтак він тепер лорд. Вино, тістечка і шанобливий тон учителя дали йому відчутти переваги нового становища. Повернувшись увечері додому, Байрон підбіг до дзеркала і спитав у матері, чи не помічає вона в ньому якихось змін, бо сам він нічого не помітив. Наступного дня, роблячи під убогим солом'яним дахом школи перекличку, вчитель глянув на нього і назвав не «Байрон», як завжди, а «доміне де Байрон»¹. Від хвилювання хлопець навіть не зміг відповісти «адсум»² і заплакав.

Настав час залишати Ебердін, щоб дати лад спадщині, і восени 1798 року місіс Байрон з сином і Мей Греї вирушила до Ньюстеда. Перед від'їздом вона спродала меблі та інше майно, виручивши за все сімдесят чотири фунти сімнадцять шилінгів і сім пенсів.

IV

АБАТСТВО

З трьох подорожніх наймолодший, звичайно, найбільше радів такій романтичній мандрівці. Розумний, до того ж резонер, він не відводив погляду від безмежних озер, укритих вересом шотландських луків, полів і лісів Англії. Коли вони проїжджали повз Лох-Левен, місіс Байрон розповіла синові історію втечі королеви Марії і нагадала, що його родовід корінням сягає до Стюартів. Отже, він лорд Байрон і незабаром стане володарем своїх маєтків! Останні події здавалися йому таки вражаючими, немов із казок «Тисячі і однієї ночі».

За кілька миль до Ноттінгема карета в'їхала в Шервудські ліси, дорогу мандрівникам перетинав шлагбаум; тут збирали мостове на користь Ньюстеда. Подорожні побачили велетенський дуб, що завдяки винахідливості сусідів Лихого Лорда щасливо уник його сокири. Праворуч дротяна сітка перегороджувала в'їзд до парку. Місіс Байрон, пишаючись у душі, удавала, ніби не знає, куди вона

¹ Пане Байрон (лат.).

² Присутній (лат.).

потрапила, і запитала в митникової дружини, хто власник цього замку. Жінка відповіла, що власником його був лорд Байрон, але нещодавно він помер.

— А хто ж спадкоємець?

— Кажуть, малолітній хлопчик, який живе в Ебердіні.

— Ось він, хай благословить його бог! — вигукнула, не стримавшись, Мей Грей і обернулась лицем до молодого лорда, що сидів у неї на колінах, пригорнула його.

Карета проминула лісові хащі, сосновий бір, і ось перед очима подорожніх відкрився Ньюстед. На березі великого озера, яке до половини заросло очеретом, на тлі сірого неба височіли витримані в готичному стилі величні, спокійні у своїй довершеності будівлі абатства. Як і кожна дитина з багатою уявою, Байрон у мріях уже створив декорації замку, де він хотів би жити й володарювати. Та справжній Ньюстед виявився кращим за вимріяний.

Жінки скочили на землю; їх зустрів старий слуга Джо Меррей. Заходилися оглядати будинок. Замок справляв враження руїни. Дахи, стіни, підлога вже багато років не ремонтувалися. На всьому лежала печать бруду і безладдя. Щоб якось виправдатися, слуги розповідали про дивацтва старого лорда. Хлопець нашорошив вуха. Слухаючи оповідки про дивацтва старого відлюдька, він відчув, як в його естві раптом забриніли не відомі досі струни.

«Він завжди ходив при зброї, в кожній кишені стримів пістолет...» О, як хлопець усе це розумів! Він і сам, нетвердо тримаючись на ногах, побоюючись, щоб вони не підвели, все ж під час шкільних бійок завжди тримався воявнично, а пістолет слугував йому засобом врівноваження шансів між ним і сильнішими за нього хлопчиками. З семи років він також не розлучався з іграшковими пістолетами, носив їх у кишенях. А пригадати хоча б дуель з Чавортом... «Вихопивши шпагу, він пронизав його наскрізь...» Так, і це справедливо. Старий Меррей показав їм широку Весільну алею, що вела до маетку Чавортів Еннслі. Потім стали розповідати про цвіркунів: «Після смерті мілорда їх стільки втікало з Ньюстеда, що хол укrywся чорною живою пеленою, ніде було й ногою ступити...» Ще б пак! Вони ж втратили свого метра, дивакуватого мага, що, знаючись на всякому чортовинні, підганяв їх солом'яним прутиком, дресирував... Яким давнім і химерним, навіть страшним, здався йому рід Байронів, його рід! Слухаючи оповідки старого слуги під час обходу кімнат («До цієї кімнати навідуються привиди: кілька

разів у ній бачили ченця в чорному капюшоні... Оця вигравірувана на стіні голова сарацина схожа на Рупперта Байрона, полеглого під час хрестових походів...»), він вступав у права володаря своєї спадщини — набагато реальнішої за будинки й поля, незрівнянно вагомішої за сіро-голубі очі або мідне забарвлення волосся: він усвідомлював себе продовжувачем справи своїх предків.

Байрон полюбив Ньюстед з першої ж зустрічі, полюбив так само палко, як і Мері Дафф. У супроводі старого Меррея молодий пер оглядав усі склепіння коридорів, монастирське підземелля, алеї, струмки й джерела. Він посадив у землю жолудь і сказав, що тут виросте *його* дуб. Йому не хотілося покидати цю казкову спадщину, але місіс Байрон заявила, що в такій руїні жити неможливо. Реставрувати абатство було не під силу. Спадщина Байрона, неповнолітнього пера Англії, мала управлятися державною канцелярією; матері не дозволялося широко користуватися цим правом, до того ж спадщина складалася переважно із латифундій, а не з готівки. Доки не будуть вивірені рахунки, місіс Байрон, хоч вона й мати молодого сеньйора, доведеться жити лише на свої сто п'ятдесят фунтів річних. Повіреним у справах сина вона взяла Хенсона, який допомагав їй під час пологів. Через кілька днів вона виїхала з Ньюстеда до Ноттінгема.

Місіс Байрон оселилася у верхній частині міста на вузькій брудній вуличці недалеко від замку. Невеличкий тіснуватий будинок ненабагато кращий за той, у якому вони мешкали в Ебердіні. Гірке розчарування для хлопця: казковий палац з феями обернувся на звичайнісіньку халупу. В цьому незнайомому місті він почувався ще нещаснішим, ніж у Шотландії. Місіс Байрон довелось кілька разів їздити до Лондона, щоб домогтися королівської пенсії до повноліття сина. Вона лишала його в Ноттінгемі під наглядом Мей Грей. А втім, Мей Грей не заслуговувала такого довір'я. Хенсон, приїхавши з Лондона, щоб познайомитись з молодим нордом, з своїм клієнтом, проїнявся симпатією до цього хлопчика, а поговоривши з сусідами, обурився. «Запевняю вас, пані,— писав він до місіс Байрон,— що я не насмілюся б втручатися у ваші домашні справи, якби не вважав за необхідне розповісти про негідні вчинки вашої служниці місіс Грей... Мій добродішній молодий друг, дарма що вміє тамувати свої почуття, не стримався і розповів про її жорстоке до нього ставлення... Він зізнався, що вона його постійно лупцює, від тих

побоїв у нього іноді й кістки німіють, що вона приводить у дім справжніх волоцюг, залишає його вечорами напризволяще, він іноді і засинає, не дочекавшись її, що вона, не соромлячись, набирає у фаєтон гультіпак і потім пиячить з ними мало не в кожній корчмі... Я від щирого серця полюбив лорда Байрона і сподіваюся, що мене вважатимуть не тільки його адвокатом, але й другом. Я рекомендував сеньйора лордові Грентлі і його братові генералу Нортону, обоє вони в захваті від нього; отож мене до глибини душі обурює те, що над найблагороднішими почуттями мого молодшого друга глумиться якась служниця. Йому притаманні допитливість, гострота розуму і розважливість суджень, дуже рання як на його вік. Він гідний товариства дорослих, і необхідно дуже старанно вибирати людей, що житимуть біля нього...»

Хенсон не помилявся. Маленький лорд Байрон справді виявляв навдивовиж гострий розум, рідкісний у дітей його віку. Важке життя часто прискорює розумовий розвиток. Щаслива дитина росте безтурботною, сприймаючи від своїх батьків життєву істину; дитина, що живе у важких умовах, засуджує поведінку своїх батьків і витворює власне, часто суворе розуміння світу. Мей Грей не раз казала йому, що лихі люди терпітимуть вічні муки; коли б вона й сама в це вірила, то хіба могла б жити так, як вона жила? Ні, щось тут не так. Побрехенька для дорослих. А може, Мей Грей уже проклята на віки вічні, як той Каїн? А коли так, то ніяка пиятика в шинках з волоцюгами вже нічого в її долі не змінить. Але тоді всевишній несправедливий? Як же в цьому розібратися? Чому ж тоді він ні в чому не винний, мусить страждати? Місіс Байрон, відколи її син став лордом, аж ніяк не хотіла примиритися з його кульгавістю. Їй порадили якогось шарлатана з Ноттінгема, що називав себе Левендером, і вона довірила йому опікуватися своїм сином. Цей Левендер був звичайним невігласом. Усе його лікування полягало в тому, що він мало не викручував ногу дитині, затискаючи її в якісь незугарні дерев'яні лещата. Під час цих тортур Байрон займався латиною з американцем, містером Роджерсом, що був славною людиною і страждав, бачачи, як при читанні Вергілія чи Ціцерона обличчя його учня кривиться від болю, спричиненого лещатами Левендера.

— Не могу бачити, мілорде, як ви страждаєте.

— Не зважайте на мене, пане Роджерс, я намагатимусь не виказувати болю.

Роджерс, як і Хенсон, одразу ж полюбив цю мужню дитину. Не часто доводилось зустрічати десятирічного учня, який би сам просив збільшити кількість уроків. «Пан Роджерс,— писав Байрон до матері,— міг би давати мені уроки щовечора... Я раджу тобі погодитися з цим планом, бо, якщо його не сприймуть, мене вважатимуть, вірніше, мене прозиватимуть, брехуном, а ти знаєш, я цього ніколи не дотерплю». Співчували навіть сусіди, бачачи, що молоду полум'яну душу віддано на поталу якійсь Мей Грей і якомусь Левендеру. Приходячи робити масаж, Левендер втішався тим, що посилав молодого лорда за пивом. Увесь Ноттінгем з обуренням дивився, як хазяїн Ньюстеда, накульгуючи, перетинає вулицю і несе обережно пінту пива шарлатанові.

І все-таки Байрон був веселий; навіть у помсті своєму мучителеві він вдавався до кумедних витівок. Тупий і пихатий Левендер вихвалявся, що знає всі мови. Щоб вивести його на чисту воду, Байрон склав на клаптикові паперу кілька рядків з довільно дібраних букв латинського алфавіту і запитав, якою мовою вони написані. «Італійською»,— відповів шарлатан, а Байрон, тріумфуючи, зайшовся нестримним реготом. Облудники,— ось як варто називати Левендера і Мей Грей. Відразу до лицемірства стала одним із найсильніших його почуттів.

Місіс Байрон нарешті пощастило добитися від короля пенсії в триста фунтів, що дозволяло їй переселитися до Лондона. Джон Хенсон підшукав для Байрона школу — учбовий заклад доктора Гленні — і умовив лорда Карлейля, Байронового кузена (його мати була сестрою адмірала), стати наставником дитини. В молоді роки граф де Карлейль був справжнім денді, він їздив до Ліона, щоб замовити собі вишиті шовкові жилети; свого часу з'являлися друком його оди і трагедії; а по одруженні поставив собі за мету зробити політичну кар'єру. Невдовзі став лордом — намісником Ірландії, а згодом і міністром. Можливо, він і був би справжнім наставником Байрона, якби місіс Байрон поводитися якось інакше. Але вже після першої зустрічі цього делікатного, з вишуканими манерами великого сеньйора і сварливої, до смішного неврівноваженої жінки всі стосунки між ними припинились. Місіс Байрол вирішила, що Карлейль позер, дивиться на неї зверхньо, отож вона занесла його до списку своїх «ворогів», а шляхетний лорд тільки пошкодував, що зважився на такий вчинок, і вирішив на майбутнє якомога рідше зустрічатися

з цією неохайно вдягнутою жінкою, від якої тхнуло віскі і яка з жакливим акцентом говорила по-англійському.

Докторові Гленні, новому вчителеві Байрона, незабаром довелося на собі відчувати особливості характеру місіс Байрон. Як і кожен, хто ближче сходився з лордом Байроном, він перейнявся до нього почуттям захоплення й поваги. Йому радісно було спостерігати, як під час гімнастичних вправ цей кволий учень намагається не відставати від найсильніших суперників по школі. Доктор любив розмовляти з Байроном, бо мало хто з учнів його віку стільки читав. Він вважав його непересічним учнем. Хлопець читав вірші, знав багатьох поетів, а в неділю з таким непоказним натхненням вивчав біблію, що видно було: ця книга — йому справжній друг. Товариші по школі любили його, хоча й прозивали «старим англійським бароном» за те, що він занадто часто посилався на древність свого титулу, і сміялись, коли приїжджала огрядна жінка з пухкими руками, щедро увішаними перснями й коштовностями, і голосно сперечалася з доктором Гленні.

— Байрон,— говорили сміливіші з учнів,— твоя мати божевільна.

— Я це знаю,— кидав він похмуро.

Вона любила його по-своєму, і, може, лорд Карлейль і доктор Гленні були б про неї кращої думки, якби змогли поставитись до неї поблажливіше. Може, їм вдалося б оцінити те, що в убозтві вона була героїчною і великодушною, якби сама поява місіс Байрон не викликала у них роздратування. Якось у суботу, знехтувавши правилами, вона забрала сина додому. Доктор Гленні поскаржився лордові Карлейлю; той спробував втрутитися, але, відчувши на власній шкурі, що таке гнів Гордонів, написав докторові: «Я не маю ніякісінького бажання вступати надалі в будь-які стосунки з місіс Байрон, порозумійтеся з нею якось самі».

Ставлення до матері вчителів і товаришів зміцнило в Байронові почуття, яке віддавна визрівало під впливом власних спостережень,— мовчазна і непримиренна зневага до неї. Так, вона справді божевільна. Байрон відчував, що він відповідає за неї, і шкодував, що так і не зазнав материнської ласки. Молодшим він її побоювався. Тепер зумисне поводився з нею зухвало. У пориві гніву вона ганялася за ним по всьому будинку, і видовище те було скоріше трагікомічним: вродливий кульгавий ангел тікає від розлюченого череватого гнома.

Канікули минали під знаком нового, дитинного і глибокого кохання вже до кузини Маргарет Паркер, «найчарівнішої із створінь, що своєю прозорістю втілює своє неземне походження». Це було тринадцятирічне дівча, чорні очі якого, довгі вії і тонкі грецькі риси обличчя Байрон пронесе крізь усе життя. «Я не пригадую, щоб інше щось могло порівнятися з прозорою красою моєї кузини, принакністю її характеру, які я пізнав за час короткого періоду нашої дружби. Здавалося, її виточено з уламка райдуги; вся вона — втілення краси і спокою. Далася взнаки пристрасність моєї натури: я не міг спати, не міг їсти, я не міг всидіти на місці». Він зробив першу спробу присвятити їй вірші. Вона з'являлася йому як втілення цнотливої, божественної ніжності, котру він завжди шукав на світі, щоб остудити собі занадто гарячу душу, й знайшов тут ніжність лише у двох дітей.

Під час канікул 1801 року місіс Байрон, відпочиваючи на водах, вдалася до послуг відомої в ті часи ворожки місіс Вільямс. Та одразу ж сказала, що місіс Байрон — мати кульгавого сина, що він двічі одружуватиметься, другий його шлюб буде з чужинкою, а найнебезпечнішими періодами в його житті стануть двадцять сьомий і тридцять сьомий роки. Це віщування, яке від нього не приховували, дуже вразило Байрона.

V

ХАРРОУ НА ПАГОРБІ

У 1801 році Байрона вирішили перевести, як це й належало дитині такого стану, до закритого учбового закладу. Зупинилися на Харроу-скул. Повіз його туди Хенсон. Школа ця знаходилася недалеко від Лондона; із зеленого пагорба, на якому стояли її цегляні будівлі, відкривався широкий краєвид з річками і лісами, за якими незримо, але відчутно вгадувалося місто. Байронові сповнилося тоді тринадцять з половиною літ, і цей переїзд до нових для нього місць дуже схвилював його. Як зустріне насмішкуватий і жорстокий світ кульгавого і досить недосвідченого хлопця? Звичайно, він — лорд Байрон, але йому говорили, що там на це не зважають; сам посол Сполучених Штатів щойно віддав свого сина до Харроу «виключно через те, що це єдина школа, де зовсім не зважають на титул».

Директором школи ось уже п'ятнадцять років був доктор Джозеф Друрі; цей завзятий п'ятдесятирічний чоловік зумів створити школі заслужену репутацію. Красномовний, розумний, спокійної вдачі, він більшу частину свого часу проводив за розмовами і прогулянками з учнями. «Справжня насолода,— говорив один з учнів,— вислуховувати повчання доктора Друрі».

Хенсон відрекомендував Байрона Друрі і сказав, що дитина виховувалась абияк, але в неї чудові здібності. Друрі подякував повіреному, провів його і, коли той поїхав, забрав Байрона до себе в кабінет, розпитав про навчання й улюблені заняття. «Я одразу ж зрозумів, що мені довірено здичавіле гірське лоша. Але який вогонь горів у його очах!» Друрі зауважив, що найбільш вираженим почуттям неофіта була гордість; він побоювався, щоб з огляду на недостатню підготовку його не посадили в клас молодших за віком учнів. Досвідчений педагог пообіцяв, що деякий час Байрон братиме приватні уроки у когось із учителів, аж поки не зможе навчатися разом із учнями його віку. Здавалося, це трохи втішило прибульця.

Перші дні в школі не були щасливі. Та й видалося б дивним, якби серед трьохсот п'ятдесяти учнів не знайшлося бодай кількох, котрі не наважилися б дошкуляти кпинами тихому і гордому каліці. З ногами не покращало; доводилося носити спеціальне взуття, яке мати замовляла в Лондоні у знаменитого шевця Шелдрєка. Часом уранці він прокидався, відчуваючи, що його товариші встромляють йому ноги в тазик з водою — зловтішний натяк на те, що він мусив робити ці процедури. Може, йому б удалося вгамувати запал мучителів своєю покорою, але ж він був не з покірних. Виховуючись без батька, хлопець рано звик не зважати на будь-який авторитет. У його свідомості не вкладалося те, що він чомусь мусить слухатися тих, у кого він помітив якісь вади; гордість не дозволяла йому схилитися з міркувань обережності перед будь-ким, за винятком тих, кого поважав. Мати прищепила йому любов до Французької революції, і він захоплювався Бонапартом, солдатом республіки; якимось навіть приніс до школи невеличкий бюст першого консула і захищав його перед патріотично настроєними товаришами силою своїх кулаків. Постійний страх, що з нього сміятимуться, змушував триматися перед товаришами зверхньо, задерикувато, виклично. У нього була трохи незграбна статура, але приємно вражали гарні риси обличчя, виразні очі, біляве, аж

рудувате, кучеряве волосся. Завзяття, з яким він брався до всього, що йому доводилося робити, просто-таки дивувало. Він працював нерегулярно, уривками, але за один раз міг написати тридцять — сорок латинських гекзаметрів. Уроків Байрон не вчив, але, завдяки загальній начитаності, знання в нього були великі. Він був ерудитом і ледарем.

Першою здобутою в школі перемогою Байрона було завоювання прихильності незрівнянного доктора Друрі. Директорові вистачило кількох випадків, щоб переконатися, що цього чистої крові скакуна йому буде легше водити на шовковому поводі, аніж на ланцюзі. Він тримав його навіть на тоненькій ниточці і на цьому виграв: Байрон посправжньому прихилився до свого вчителя. Це була перша людина, яка мала на нього вплив, людина, яку він водночас вважав суворою і справедливою. А справедливості він прагнув давно. Хлопець відчував, як це відчувають і діти, й дорослі, що Друрі ним захопився. Лорд Карлейль попросив доктора приїхати до нього й розповісти про свого вихованця.

— У нього неабиякі таланти, мілорде, вони зроблять честь його титулу, — сказав доктор.

— Справді? — здивовано перепитав лорд Карлейль, не дуже втішений, як здавалося.

Слідом за вчителем поступово почали піддаватися чарівності Байрона й учні. Чарівності досить складній, що базувалася передусім на відвазі слів і вчинків. Нічого вульгарного не виходило з уст цього хлопця, зовсім не здатного брехати. Ніхто з усіх вихованців ніколи не бився так охоче, як він. Було щось шляхетне в його поведінці. Байрон дуже здружився з одним із хлопців, таким же кульгавим, як і він, Вільямом Харнессом. Побачивши, як хтось із учнів, старший і дужчий за нього, чіпляється до Харнесса, він сказав:

— Харнесс, якщо хто-небудь тебе зачепить, скажи мені, я його прибію, якщо зможу.

Був у школі ще один учень, Роберт Піл, — бідаком, який, однак, завжди на всіх дивився з погордою. «Чого вимагати від хлопця, що цитував промови Пітта і жив у своєму власному світі?» Урочисто-серйозний школяр Піл страшенно потерпав од шкільних мучителів, над ним глумилися, як могли. Якось один із його катів відважував йому стусан за стусаном, і Піл уже корчився від болю. У цей час підійшов Байрон. Було очевидно, що йому не

справитися із «здоровилом», але з сльозами на очах, тремтячим від жаху і обурення голосом він спитав:

— Скільки ще стусанів ви збираєтесь йому відважити?

— А ти, мерзотнику, чому про це питаєш? — огризнувся той.

— А тому, що, коли ваша ласка,— сказав Байрон,— то хотів би взяти половину з них на себе.

Учні коледжу, бездоганні судді якостей людської натури, вже через рік визнали, що цей товариш — щире золото. Він любив розваги і хотів бути першим у грі, незважаючи на свою фізичну ваду. Найбільше любив плавати й пірнати; у воді його шанси вирівнювались. Від народження хоробрий і впертий, він був призвідцем усіх небезпечних пригод. Гірське лоша натягувало шовковий повід так міцно, що він будь-якої миті міг розірватись. Коли після своїх витівок зводив погляд на Друрі, який сумно дивився на нього, йому ставало невимовно соромно; він любив учителя і страждав від того, що завдав йому болю, але не міг з собою нічого вдіяти. Як і колись у його шотландського предка, в нього була рука «з поганими інстинктами». Іноді хлопець і сам дивувався з наслідків щойно вчиненого. Кров припливала до скронь; він когось ударив чи щось розбив. Як йому дати собі раду? Він же Байрон.

Перший рік перебування у цій школі видався йому важким; спочатку Байрон страждав, що його не любили. Вже саме каліцтво робило з нього героя, який вирізнявся з-поміж усього учнівського загалу. Оскільки він швидко втомлювався та ще й був природженим мрійником, то часто шукав самотності. Можна було бачити, як він, узявши під пахву книжку, йде до церкви, що височіла посеред цвинтаря на самому вершечку пагорба Харроу. Там під розкішним деревом була могила якогось невідомого Джона Пічея. Байрон уможувався па камені, під гілками в'язи. Дружина доктора Друрі бачила з вікна, як він, сильно накульгуючи, брався наверх кам'яною стежкою. «А ось і наш Байрон,— казала вона,— дереться на пагорб, наче корабель у штормову погоду, без керма й вітрил».

Якесь неймовірно складне почуття манило Байрона на цвинтар. Думка про смерть завжди його хвилювала. Наляканий у дитинстві оповіданнями про пекло, він схилився до думки, що в таких віддалених місцях, де від легкого подиху вітру колишеться листя, мертві знаходять вічний спокій. Він щойно дізнався про смерть своєї кузини, красуні Маргарет Паркер; вона померла в п'ятнадцять

років — колись він називав її «найчарівнішою із створінь, що своєю прозорістю втілює своє неземне походження». Він згадував її чорні очі, її довгі вії. А тепер прозоре тіло дівчини, яким він так любив милуватися, поклали в домовину і опустили в землю. Він дивувався з того, що знаходив гірку насолоду в цих безнадійних спогадах. Його мрійливість виливалася в римовані рядки:

В тісній комірці — бруд. Вона була б обіч,
Сяйлива, мов зоря, пречиста, мов дитя;
Володар жахів злих схопив її, як здобич,
Красою й честю їй не відкупить життя.

Учні показували здалека на Байрона, що сидів на «своїй» могилі. Він знав, що дивує їх, а від подиву недалеко вже й до захоплення. До його мрійливого суму домішувалося трохи й кокетування.

VI

СВІТАНКОВА ЗОРЯ

О Ньюстед! Горда вежа й божий храм,
Де Генріх каявся, де віра гине!
Ти — цвинтар лицарів, ченців і дам,
Це ж тіні їх блукають круг руїни...

БАЙРОН

У квітні 1803 року Ньюстед здали в оренду на п'ять років молодому двадцятитрьохрічному сеньйору, лордові Грею де Ресіну. Право на спадщину Байрон здобуде, як тільки досягне повноліття. Місіс Байрон на прохання сина залишалася в Ноттінгемі, бо йому хотілося жити неподалік од милого серцю абатства. Але коли настали літні канікули, лорд Грей запропонував Байронові провести їх у нього в Ньюстеді, на що той захоплено погодився, викликавши велике невдоволення матінки: «Оце така вдячність. Я переїхала до Ноттінгема, щоб зробити йому приємність, а він, бачите, не терпить цього міста».

Відштовхувало його не стільки життя в Ноттінгемі, скільки товариство місіс Байрон, та й, ніде правди діти, хіба можна утриматися від спокуси пожити в Ньюстеді? Він знову з радістю обійшов озера, абатство і тисову алею. Лорд Грей знав, що господарює тут тимчасово, то й лишив усе напризволяще. Перед зором Байрона постала спустошеність. Саме в цьому була велич. Той смуток його чару

вав. Шугав вітер по двориках; в саду, оточивши кільцем троянди, буяли чортополох і болиголов; ввечері у капличці із розбитими шибками, де триста років тому хор ченців уславляв пресвяту діву Марію, кружляли кажани. В парку він розшукав дубок, що виростав із посадженого п'ять років тому жолудя. Деревце набиралося сили. Це відкриття його втішило. Він любив таємничі віщування і напівжартома заявив, що віднині його доля пов'язана з цим дубом: «Ростиме він — добре буде й мені».

Сидячи біля цих руїн, він любив згадувати предків: Джона Байрона, учасника хрестових походів, Поля і Губерта, які полягли на рівнині Кресі, Рупперта, що бився при Мерстен-Мурі; колись усі вони, як і він тепер, були молодими мрійниками, пристрасними й ніжними, а зараз — скелети, порох і прах, примари.

Але найбільшою окрасою цих місць було сусідство великого маєтку Еннслі, двійника Ньюстеда, де жила Мері Чаворт, онучка містера Чаворта, який став жертвою знаменитого поединку. З своїми сусідами з Еннслі Байрон познайомився в Лондоні. Чаворти, природно, не мирили з Лихим Лордом, поки той жив, але в них не було ніяких підстав вороже ставитися до п'ятнадцятирічного підлітка за пригоду, до якої він зовсім не причетний. Та й, зважте, по смерті містера Чаворта місіс Чаворт вийшла заміж удруге, і Мері-Анна Чаворт, вже дочка її, не могла гніватися на молодого кузена, тим більше, що, як здавалося, він вважав її справжньою красунею.

Їй було сімнадцять літ, обличчя в неї спокійно-зосереджене, брови рівні, шнурочком, волосся на голові — з проділом. Звичайно, їй і на думку не спадало, що якийсь там школяр-каліка, хай він і лорд Байрон із Ньюстеда, міг би стати чоловіком міс Чаворт з Еннслі. Але учень коледжу — хлопець з буйною уваюю; він багато читав; з ним вона не нудилася. Вона, як і годилося одиначці, виростала наївною самотницею серед райського саду, життя не знала. Звідки їй було знати, що, заохочуючи його юнацьку запальність, вона чинить більше зло, аніж коли б одразу вилікувала холодною ввічливістю? А втім, невже вона чинила якесь зло? Може, то й краще, що в молодих людей пристрасності буяють трохи сильніше? Мері-Анна Чаворт ласкаво приймала цього закоханого підлітка, і це дало йому підстави мріяти про найневірогідніші речі. Що може бути прекраснішим за шанувальника романів і трагедій? Байрони і Чаворти, яких розділяла пролита кров, уособлю-

вали сімейства Монтеккі й Капулетті тутешніх місць; без сумніву, Мері-Анні та йому судилося стати Ромео і Джульєттою. Вона трохи старша за нього, дарма! їх різнить лише два роки. Чи в світі не трапляються випадки, коли дружина на два роки старша за свого чоловіка? Хіба не спокусливо об'єднати за допомогою шлюбу дві перлини графства: Ньюстед і Еннслі? Хіба не Весільною алеєю називають найдовшу алею, що з'єднує обидва маєтки? Сповнений довірливого оптимізму, Байрон піддався цим мріям.

З перших днів канікул він узяв собі за звичку щоранку їздити верхи на коні аж до Еннслі. Поле, що розділяло обидва маєтки, було невимовно чарівне: пагорби, видолинки, де паслилися отари овець; подекуди розкинули шати поодинокі дерева. Можливо, Еннслі бракувало величі Ньюстеда, але воно не поступалося перед ним чарівністю. З кімнати Мері-Анни можна було вийти на довгу терасу, що тягнулася вздовж прикрашеної фєстонами стіни; її гребінь нагадував низки гірлянд, які зависли з кам'яних виступів опор. Уся стіна повита плющем, ніби то був розкинутий м'який і пружний килим. З тераси широкі подвійні сходи вели в парк; їх вінчав герб Чавортів. Унизу, перед масивною дерев'яною брамою, сходи з'єднувалися. Проїжджаючи тут завжди з пістолетами в кишенях, Байрон щоразу стріляв по воротах. Чаворти з поблажливою усмішкою на вустах показували сліди від його куль. «Усі ці Байрони,— жартували вони,— небезпечні». Колишня вендета більше не пригнічувала, а ставала предметом жартів, які ще більше зближували молодих співрозмовників. Коли Байронові запропонували кімнату в Еннслі, щоб не вертатися увечері до Ньюстеда, він став заперечувати, кажучи напівжартома-напівіронічно, що не зважиться на такий крок, бо, мовляв, предки Чавортів зійдуть зі стіни і його проженуть. Але одного разу сказав Мері-Анні серйозно: «Вертаючись минулої ночі, я бачив у долині привид». Чаворти посміхнулись і запевнили, що вони його охоронятимуть. Відтоді він мало не щодня залишався ночувати в Еннслі.

Яке щастя ці канікули! Безтямно кохати і жити під одним дахом з коханою! Бачити вранці, як вона, ще заспана, виходить на терасу. Сідлати двох коней і вихором мчатися полями. Частенько вони сідали поруч у кінці Весільної алеї на пагорбі, обсаженому деревами, які утворювали діадему. З похилого косогору текло донизу ціле море па-

пороті, яку ледь ворушили подуви вітру. А далі — якесь озеро, поля, ліси, і лише подекуди на безмежному видноколі маячили людські оселі; над сільськими дахами звивався димок. Залита з ніг до голови сонячним сяйвом, Мері Чаворт дивилася на цю чудову рівнину. Байрон дивився на Мері Чаворт. У цю мить вона була його всесвіттом. Він надивлявся на неї, щоб навіки закарбувати в собі її образ. Він дихав і жив лише нею. Вона — світло його очей; юнак дивився лише на те, на що дивилась дівчина, бачив лише те, що бачили її очі. Він називав її Вранішньою Зіркою, Світанковою Зорею Еннслі. Залишаючись на самоті, Байрон з насолодою плив на хвилях мрій, у яких її образ, злившись із образом Мері Дафф і нещасної Паркер, полонив його навіки.

Траплялося, що під час прогулянок вони торкалися одне одного, їхні руки сплїталися. Від цих дотиків кров підлітка пульсувала. Одного разу він поїхав з міс Чаворт оглядати підземні гроти. «Треба було плисти човном (у якому могли розміститися тільки двоє людей, і то лежачи) по підземній річечці, що протікала під самою скелею; скеля нависала так низько, що перевізник (на взірць Харона) мусив сидіти зігнувшись. Моїм супутником була М.-А. Ч., в яку я вже давно закоханий, і вона про все здогадувалась, хоч я їй цього ніколи не казав. Я пригадую свої переживання, але не можу їх передати, і це на краще». Пристрасний підліток здатний жити такими спогадами цілими роками. Але ввечері того ж таки дня, у Метлоку, він почував себе нещасним. Метлок — невеличке курортне містечко з дансингом. Байрон, з огляду на свій стан, не терпів танців. Поки міс Чаворт танцювала, йому довелося сидіти самому. Коли вона повернулася в супроводі незнайомця, щоб сісти поруч нього, він з погано прихованою злістю спитав:

— Гадаю, партнер вам сподобався?

Наступного дня він винагородив себе тим, що з насолодою показав своїй любій дівчині тридцять дві тисячі акрів угідь поблизу Рочдейла, що мають відійти йому, якщо він виграє процес.

Хіба міс Чаворт не помічала, що за цим грубувато-наївним вихваланням своїм багатством ховалося велике кохання і щире бажання її завоювати? Звичайно ж, здогадувалась, але не надавала цьому великого значення. Їй більше подобалося вважати його своїм братом. Її обранцем був Джек Мюстерс із Колвік-Холу — найславетніший в

окурузі мисливець на полюванні з гончаками і майстер на все графство з верхової їзди. Він був на одинадцять років старший за Байрона, запальний, але прекрасний атлет, який прославився у Ноттінгемі тим, що одного разу на базарному майдані перестрибнув, не підгинаючи ніг, через довжелезний ряд діжок і жодної не зачепив. Осінніми ранками селяни любили дивитися, як він ходив своїм пругкішім кроком полями і втягував носом повітря, ніби приносячись, чи скоро вже приморозки дозволять відкрити сезон полювання на лиса.

Сидячи з Байроном на пагорбі Діадеми і неухважно ковзаючи зором по зеленій повені, що котилася до підніжжя, Мері пильно вдивлялася у далину, чекаючи появи Мюстерового скакуна. Але кожній жінці кортить спокусити й поклонника. Яким би молодим чи негарним він був, їй завжди приємно усвідомлювати, що вона володарює в його уяві. Мері Чаворт подарувала Байронові свій портрет і каблучку. Нещасний і без цього перебував на межі безумства. Коли б вона навіть захотіла його віддалити, то їй би це не вдалося; безнадійно хворий, він і не думав лікуватись. Не вилікував його навіть випадок, коли він через каліцтво зазнав найболючішого приниження. Якось увечері, коли Мері-Анна вже піднялась на другий поверх, Байрон з вітальні почув розмову між нею і покоївкою:

— Невже ти гадаєш, що я могла б покохати цього кульгавого хлопчачка? — сказала Мері-Анна.

Ця фраза вразила його в самісіньке серце. Серед ночі він прожогом вискочив з будинку і без тями кинувся бігти до Ньюстеда. Розпач, злість, бажання накласти на себе руки, бажання вбити її — найсуперечливіші почуття борючись в ньому цілу ніч.

Наступного дня він повернувся назад і жодним словом не обмовився про почуте. В п'ятнадцять літ він уже відчував ту невгасиму жагу, що дозволяє людині знести все, аби тільки бути поруч з коханою, бачити її обличчя, чути її голос, торкнутися її руки. Він був так безнадійно закоханий, що у вересні, наприкінці канікул, навідріз відмовився повернутися до Харроу. Місіс Байрон наполягала, щоб він їхав; їй не подобається, що він заприятелював з Чавортами. «Я знаю,— писав він їй,— час їхати до Харроу. Я відчуваю себе справді *нешасним*, але *я послухаюсь*. Я тільки хочу (і найщиріше про це прошу), дозволь мені залишитись іще на один-однісінький день, і, даю *слово честі*, завтра я виїду надвечір або ж одразу по обіді. Шко-

дую, що ви не схвалюєте вибору моїх друзів, перших, до речі, в усьому графстві і рівних мені з усіх поглядів; але я хочу сам обирати собі друзів. Я ніколи не матиму діла до людей, милих вашому серцю, і прошу так само не турбуватися моїми друзями». Лист навдивовижу серйозний як для п'ятнадцятирічного хлопця. Місіс Байрон дозволила йому залишитися ще на один день.

Але Байрон не поїхав ні наступного дня, ні через тиждень, ані за півмісяця. 4 жовтня доктор Друрі, здивований, написав Хенсонові, аби довідатися, що сталося з його учнем. Хенсон, у свою чергу, звернувся до місіс Байрон і отримав від неї лист такого змісту: «Я розумію, що ви і доктор Друрі здивуетесь з того, що Байрон не повернувся до Харроу. Сказати правду, я не можу його змусити повернутися до школи, хоч уже півтора місяця роблю все, що можу. Він, бачите, страждає не з чого іншого, як з кохання, з безнадійного кохання, а це, на мій погляд, найгірша з хвороб. Одне слово, хлопець безтямно любить міс Чаворт, за всі канікули він і трьох тижнів не пробув зі мною, перебуваючи весь час у Еннслі. Якби син був у тому віці, коли одружуються, а наречена не зарученою, я б дуже побоювалася такого розвитку подій. І це мене дуже непокоїть».

Байрон не відвідував школи цілий триместр і повернувся туди лише в січні 1804 року. Ці три місяці відстрочки навряд чи були щасливі. Через загадкові і, певно, серйозні причини, яких не назвав ні матері, ані Хенсонові, він посварився з своїм хазяїном і орендатором лордом Греєм. Ця сварка унеможливлювала його повернення до Ньюстед. Хлопець навіть не хотів лишатися в кімнаті, коли туди заходив лорд Грей, і виходив з дому, як тільки той там появлявся. Стосунки з Мері Чаворт ставали з кожним днем усе напруженіші. Він повторив помилки всіх закоханих, які вперто прагнуть бодай бачити предмет свого кохання. Насичене підозрами мовчання, приховано ворожі недомовки роблять завойовані в такий спосіб години ще довшими і ще болючішими. Так ось яке воно — кохання, те почуття, яке видавалося йому найпрекраснішим! Коли уже в січні Байрон повертався до Харроу, він почував себе майже щасливим. Йому було жаль покидати Ньюстед. Перед від'їздом він ходив полем, щоб бодай здаля глянути на абатство, і склав з нагоди свого від'їзду елегію:

Тіні предків! Нашадок прощається з вами,
Покидає надовго він отче гніздо.

РОМАНТИЧНА ДРУЖБА. ВДОВА-РЕГЕНТША

Маєток Еннслі втратив для нього свою принадність; Харроу вже не здавався таким осоружним. Рабський нашийник принижованого не загрожував більше Байронові. Доктор Друрі вибачив Байронові наднормову тримісячну відпустку і взяв його разом із небагатьма учнями до групи, де він сам викладав греку й латину. Друзі й колишні товариші по муках Том Вільдмен, Лонг стали тепер, як і він, можновладцями. Байрон здобув право користуватися послугами молодших учнів. Але Байрон не дозволяв собі знущатися з молодших так, як знущалися з нього. Він оточував себе вродливими хлопчиками; йому було приємно брати під захист молодших і слабших за себе: це тішило його самолюбство і дозволяло виявляти комусь свою ніжність. Його улюбленцем був лорд Клер, але любив він так само і герцога Дорсе, лорда Делауєрра і молодшого Вінгфільда. Байрон брав їх під захист перед іншими вожаками. Якось Вільдмен вніс лорда Делауєрра до списку учнів, яким загрожувало покарання. Байрон сказав йому:

— Вільдмен, я бачу, до твого списку потрапив Делауєрр. Прощу тебе не чіпати його.

— А чому — ні?

— Чому? Я не знаю. Може, тому, що це один з моїх перів. У всякому разі, я прощу тебе не робити цього.

Його престиж у школі зростає. Йому доручили публічно виступити з декламацією на традиційному «Дні диспуту в Харроу». Лорд Байрон: «*Latinus, ex Virgilio*»¹ — сповіщала програма свята. Всі знали, що Байрон пише вірші. Коли хлопець піднімався вузьенькою стежечкою до цвинтаря, учні і вчителі вибачливо й прихильно дивилися, як він видирається до «своєї» могили. Оскільки доктор Друрі вгадав у ньому геніальність, навіть одверті глузувальники стали вибачливими до його дивацтв. Двір вродливих підлітків милувався ним.

Ватага невгамовна
 Ішла за мною і мені корилась;
 І в наших витівках, забавах шумних
 Я був їй радником, призвідцем теж.

¹ Вірші Вергілія (лат.).

За що ж його любили? Може, саме за те, що він був вимогливий у дружбі. Байрон зачаровував усіх щирою, всеосяжною чесністю і непостійністю характеру, чим, буває, чарують деякі жінки. Мінливість його настрою просто вражала. Дружба хлопця також була вимоглива, неврівноважена. Любов розчарувала його; він шукав розради в інших почуттях, виявляючи їх з такою ж пристрасстю. «Дружба, яка в світському розумінні ледве заслуговує назви почуття, стає пристрасстю в монастирях»,— підкреслював Байрон у своєму «Мармонтелі». У його ставленні до свого пестунчика, лорда Клера, помітна неврівноваженість і непостійність.

Це ставлення було ревнивим, запальним, вимогливим. На уроках «великий» Байрон і «малий» Клер листувалися. Байрон дорікав Клерові, наче за не знати який злочин, за те, що той звернувся до нього не «мій дорогий Байроне», а просто «дорогий Байроне». Іншим разом він влаштував другові сцену за те, що того, як йому здалося, засмутив від'їзд Джона Рассела до Іспанії. Інколи сам Байрон давав Клерові привід для ревнощів тим, що вербував собі нових прихильників. Клер ходив похмурий, як тінь: «Останнім часом, Байроне, ви почали так холодно до мене ставитись, даючи мені при зустрічі якесь прізвисько, що я жадаю пояснень — хочете ви залишатись моїм другом чи ні? Останнього місяця ви мене кинули напризволяще — напевне, через своїх нових друзів. Але не гадайте, що я завжди буду перед вами принижуватись (бо сьогодні вам може заманутись одне, завтра — щось інше) або пробувати, як то роблять інші хлопці, повернути вашу прихильність; не подумайте тим більше, що я дружу з вами заради користолюбства або тому, що ви дужчий і старший за мене. Ні, цього ніколи не було і не буде. Я хотів бути тільки вашим другом, я й досі ним є, при умові, що ви перестанете обзивати мене при зустрічах усякими словами».

Ці ревнощі нагадували Байронові його глибші почуття — незгаслу любов до Світанкової Зорі Еннслі. Весільна алея, великі очиці, спокійна зосередженість Мері-Анни з якогось часу знову поставали у його мріях. Гіркий смуток, навіяний жагою і жалем! Ах! Якби ж то вдалося убити в собі, вирвати з серця болючу колючку! Він почав читати авторів, у творах яких з іронією або сарказмом мовилося про любов. Залюбки читав уголос з товаришами волюбні вірші модного тоді поета Томаса Літла (псевдонім Томаса Мура). Але спомин про те, як вони пропливали

під скелястим склепінням, лежачи на дні човна, спогад про гарячі серпневі дні, проведені на пагорбі Діадеми, лишився все таким же болісним.

Настав великдень, а з ним і безрадісні канікули. Посварившись з лордом Греєм, він не міг поїхати до Ньюстеда; обставини змушували їхати, як він казав, до вдови-регентши. Вона залишила Ноттінгем і переїхала до невеличкого містечка Саутвелл, за кілька миль від Ньюстеда. Там орендувала будинок з помпезною назвою «Бергедж Менор». Місцеві аристократи її не приймали: досить їм було зустрітися з нею один раз, щоб у них склалося враження, що вона вульгарна, нецікава, нестерпна. Містечкові жителі були не такі вибагливі; вдова-регентша підтримувала дружні стосунки з родиною Пігот, що жила навпроти.

Байрон, вразливий і загострено чутливий, коли йшлося про самолюбство, одразу збагнув, яке враження справила його мати на дрібних місцевих аристократів. У нього зародилося почуття ворожості як до цих нікчемних замків, так і до тієї, хто заслуговував на їхню зневагу. Наскільки він прижився і добре почував себе у школі, настільки ж огидно ставало йому, коли потрапляв у нове оточення. Через своє каліцтво страшенно боявся пройтися перед незнайомими людьми. Йому було понад силу зносити співчуття й подив тих, хто так зустрічав його появу. До відчуття сорому за каліцтво, що лишилося з дитинства, прилучилося усвідомлення неповноцінності матері, а після поразки від Мері Чаворт — ще й страх перед жінками. Коли його рекомендували котрійсь із жінок, він так губився, що не переставав пошепки лічити: «Раз, два, три, чотири, п'ять, шість, сім...» Він їх боготворив і ненавидів. Ненавидів жінок за те, що обожнював їх. Він жадав помсти, прагнув навчитись завойовувати ці таємничі істоти, щоб самому принижувати їх, змушувати страждати. Але як? Він каліка, бідний, а на додаток видавався самому собі ще й смішним.

Проте одній молодій дівчиці з Саутвелла, Елізабет Пігот, вдалося його приручити. «Першого разу, коли мене з ним познайомили,—розповідала вона,— а трапилось це на вечірці, влаштованій моєю матір'ю, він показав себе таким сором'язливим, що мені довелося тричі посилати за ним, щоб умовити нарешті зайти до салону і приєднатися до товариства інших молодих людей його віку. Тоді це був дебелий сором'язливий юнак із чуприною, що спадала просто на лоб. Наступного ранку місіс Байрон привела

його до нас, і цього разу він тримався невпевнено. Мова зайшла про Чентльхем, куди ми недавно їздили, і я сказала, що в театрі на мене справив враження Габріель Лекбрейн чудовим виконанням своєї ролі. Коли Байронова мати зібралася йти, він попрощався аж надто урочисто, а я під враженням п'єси просто сказала: «Гуд бай, Гебі»¹ Обличчя його засяяло, хлопець посміхнувся, зникловість мов рукою зняло, і, коли мати повторила: «Ти йдеш, Байроне, чого забарився?» — він відповів, що не йде, а ще на деякий час залишається. Відтоді став приходити до нас коли завгодно і почувався у нас, як у себе вдома».

З якогось часу в нього з'явилася ще одна сповідниця. Нею стала зведена сестра Августа. Шістнадцять років тому, коли місіс Байрон перебувала у пологовому будинку, Августу віддали до бабусі по матері, леді Холдернесс. Вона й стала на заваді будь-яким зв'язкам між місіс Байрон і молодого дівчиною. Через те вона ніколи не бачила свого брата, цього «бєбі Байрона», про якого стільки чула. У 1801 році леді Холдернесс померла, Августу в дочерив її шляхетний рід, і вона жила то із своїми зведеними братами та сестрою Лідс, то у свого кузена, Байронового опікуна Карлейля.

Одразу по смерті леді Холдернесс місіс Байрон зробила спробу поновити зв'язки з Августою; її приваблювало світське становище Августи, окрім того, у неї збереглися і чисто природні почуття любові жінки до дитини, яку свого часу доглядала. У 1801 році вона написала Августі один із тих упереджено стриманих листів, які пишуть, сподіваючись, що їх буде сприйнято із відчуттям зверхності. «Оскільки я хочу забути все минуле, то уникатиму будь-яких висловлювань про людину, котра вже на тому світі; мені потрібен був час, щоб скласти певне враження про вас; час, коли мені доведеться зробити з цього остаточний висновок, настав... Ми будемо щасливі зробити вам тепер чи пізніше деякі послуги. Я цілком відповідаю і за свого сина; хоч він і мало вас знає, проте часто і з любов'ю згадує».

Августа не виправдала передчасних песимістичних передбачень місіс Байрон; вона одразу ж зацікавилася братом, а він, почувавши себе на цьому світі самотнім як папець, якщо не брати до уваги вибухонебезпечної матінки, був у захопленні від того відкриття, що у нього є сестра,

¹ До побачення, Гебі (англ.).

подруга, хай трохи й старша за нього (їй сповнилось двадцять літ, йому — шістнадцять), але граціозна, елегантна, обізнана з усіма тонкощами світської поведінки дівчина, що належить до роду, яким і він хотів би пишатись, коли б мав таку змогу. Раніше він ніколи з нею не листувався, але під час великодніх канікул написав лист, у якому вибачався й додавав таке:

«Я зроблю все, що в моїх силах, аби віддячити вам за вашу доброту, а на майбутнє, гадаю, ви вважатимете мене не тільки своїм *братом*, а й найвідданішим *другом*, а якщо потрібно, то й *захисником*. Пам'ятайте, моя дорога сестро, що ви для мене *найближча* істота в світі, не тільки *по крові*, а й за почуттями, які я вам засвідчую. Я готовий зробити для вас усе, що завгодно, дайте тільки мені про те знати; вірте своєму братові: він завжди виправдає ваше довір'я. Передайте моєму кузенові і майбутньому братові Джорджеві Лі, що я уже вважаю його *другом*». Августа була заручена зі своїм кузеном, полковником Джорджем Лі, командиром 10-го драгунського полку, сином місіс Лі, якій свого часу адресувалися листи до Валенсьєнна.

Молодій дівчині листи від брата дуже подобались. «Він найкращий з кореспондентів, які ще є в Саутвеллі». Це були справді чарівні, ніжні листи: «Моя найулюбленіша сестро... Моя найдорожча сестричко... Нема більшої насолоди, як писати моїй Августі...» Вони були сповнені ніжного захоплення і дитячої безпосередності. «Передай мій дружній привіт старенькому Меррею (слуга Лихого Лорда, якого тимчасово взяв на утримання герцог Лідс, чекаючи, поки Ньюстед буде повернуто Байронам), перекажи йому, що, поки я житиму, не покину його в старості...» «Ви пишете, що не знаєте мого друга лорда Делауєрра; він набагато молодший за мене, але хлопець чудовий, найрозумніша людина на світі. Надто ж коли зважити на таку якість (дорогоцінну в очах жінок), як врода; він аж занадто, як для хлопця, вродливий...» «Я не знаю напевне, коли залишу Харроу... В школі мені дуже подобається. Учитель, доктор Друрі, найкращий з священиків, яких я будь-коли зустрічав; в ньому поєднуються достоїнства джентльмена і вченого без пишноти і педантизму; саме йому я завдячую своїми невеликими знаннями, і не його вина, що вони невеликі».

Потім, набравшись хоробрості, Байрон викладає їй свої погляди на кохання. Томас Літл і Мері Чаворт зробили з нього скептика. Він написав Августі, що збирається піти

у Саутвеллі на бал і безтямно закохатися в яку-небудь жінку: «Просто так, заради розвага, щоб змарнувати час, бодай в цьому буде зачарування чимось новим, а за кілька тижнів я зовсім *зневірюсь*, пірну в *безнадію*, накладу на себе руки і гучно розпрощаюся з цим осоружним світом».

Августа переконувала, що кохання — почуття серйозне, що вона по-справжньому любить свого драгунського полковника, любить усім своїм серцем, страждає. На це він відповідав: «Ваше страждання, люба сестричко, змушує страждати і мене... Але, зрештою, повірте, моя дорога сестро, мені стає смішно з вас, бо любов, на мій погляд, справжнісіньке безглуздя, суцільне плетиво компліментів, романтизму і марнослів'я; от коли б у мене було п'ятдесят коханок, я забув би їх за два тижні, а якби раптом і згадав котрись, то посміхнувся б з цього, як зі сну, та ще й молився б на свою зірку з вдячності, що вона вивела мене з нетрів глупоти, куди затягнув мене підсліпуватий Амур. Чи не можете ви того кузена викинути з своєї голівки, адже серце тут ні до чого?» Отож поразка в коханні оберталася на цинізм; то — звичайнісінький перебіг хвороби.

Августа якраз і стала повірницею великого нещастя в житті молодшого брата, вона знала все про поведінку «*люб'язної* матінки, *диявольський* характер якої з року в рік ніби міцніє і з часом набирає нових відтінків». Хлопець давно вже соромився її, ставився до неї з презирством, коли проживав поряд з нею під час канікул, а тепер починав і ненавидіти. Прямолінійний, як усі Байрони, він не вмів приховувати своїх почуттів, а це й зовсім не сприяло погамуванню фурії. Майже щодня між ними виникали суперечки; по кімнаті літали важкі предмети, колотнеча не вщухала. Місіс Байрон кричала, що її син — чудовисько, що він злигався з її найзапеклішими ворогами: лордом Карлейлем і Хенсоном. Вона дорікала йому, що він не знає чому посварився з лордом Греєм; а йому ввижалося (із властивої юнакам здатності драматизувати становище), що регентша закохана в лорда Грея.

«У неї склалася незборима думка про особисту чарівність; вважає себе на цілих шість років молодшого, твердячи, ніби народила мене у своїх вісімнадцять, а ти ж, сестро, знаєш незгірш за мене, що вона була повнолітньою вже до того, як виходила заміж за мого батька, а ж народився через три роки після їхнього одруження». Він би ще вибачив властиві жінці її віку слабкості, коли б вона не ображала і не проклинала праху його батька, коли б

синові не докоряла, що з нього, мовляв, нічого путнього не вийде, що й він сам справжній «Біррон». «Невже я повинен називати таку жінку своєю матір'ю? Невже я мушу мовчки зносити її кпини тільки через те, що закон природи дає їй певні права на мене?.. Який приклад вона мені подає! Сподіваюсь, мій боже, що ніколи не буду її наслідувати. Я ще не все вам сказав, Августо, я просто не можу цього сказати; я глибоко вас шаную як жінку».

Місіс Байрон загалом була глибоко нещасна; у двадцять сім років вона овдовіла: життя не склалося, сама вона опинилася на вигнанні в якомусь там англійському, цілком ворожому їй графстві, і заради чого? Заради того, щоб стати на сторожі інтересів сина, хоч той не розумів її самопожертви, одверто ненавидів Саутвелл, куди вона переїхала тільки для того, щоб йому було добре. А син своєї ненависті не приховував, бо був такий же вкрай жорстокий, як його батько, як його дядько-вбивця, як усі Байрони. А вона ж, справжня шотландка, була здатна на таку самовідданість. Колись місіс Байрон все віддала чоловікові; тепер, як і завжди, готова була все до останку віддати своєму синові.

То хіба оцей бундючно-погордливий, вимогливий, ще й байдужий до неї чужинець, її син, має право чинити суд над нею? Вона втрачала свого сина поступово, як втрачала колись чоловіка. Їй хотілося б вберегти його, хотілося б завжди бути з ним ніжною, але вона губилася в безнадії перед життям і вміла тільки вивергати прокльони.

Після таких сцен матір і сина мучили докори сумління. Байрон намагався виправдати поведінку матері. «Мені боляче признатися, що стара дама і я живемо наче кіт із собакою, напевно, в цьому більше моєї вини... Я не хочу остаточно *піти від неї геть*, бо вірю, що мати мене любить; вона довела це не один раз, а особливо коли йшлося про гроші, які в мене ніколи не переводились... Але її поведінка така незбагненна, капризи до того абсурдні, пристрасті настільки непогамовні, що зло переважає всі оті позитивні якості».

Чергування в поведінці місіс Байрон поривів щедрості й злості було небезпечним за своїм впливом на формування молодого людини. Засуджуючи матір, він сам часто наслідував її приклад. Галаслива колотнеча, коли не добирають виразів, і каяття після неї поступово ставали звичкою. Він уже осягав це своїм розумом, цілком свідомо нищівно засуджував себе. А часом ладен був позбути-

ся цієї жінки. «Оце, як бачите, Августо, така в мене мати. Рідна мати! Від сьогодні я зрікаюся її».

Августа, як могла, намагалася зарадити лихові. Вона неодноразово писала до Хенсона, щоб пояснити становище, підкреслюючи в листах, що побоюється, як би місіс Байрон не почала пити. На її думку, було б доцільно, аби Байрон наступні канікули проводив десь в іншому місці, скажімо, в того ж таки Хенсона, якщо той не проти його прийняти. Ділилася вона своїми побоюваннями і з другом та кузеном лордом Карлейлем. Той заявив, що не заперечуватиме проти її плану, оскільки це не зобов'язує його вступати в безпосередні стосунки з місіс Байрон, відразу до якої у нього ще не минула.

Кінець канікул був сумний. Місіс Байрон написали з Шотландії про одруження отієї гарненької кузини Мері Дафф, в яку її син так ніжно і віддано закохався, коли йому було тільки дев'ять років. Про це одруження вона говорила з неприхованою зловтіхою. Десь у глибині серця мати раділа, що може допекти своєму синочкові за те, що так холодно до неї ставився. Чи ж до того їй було в такому пориві, щоб задуматись над першим дитячим захопленням, жар якого не згас ще й досі? Реакція Байрона її злякала. «Я не можу пояснити свої почуття, але вони довели мене мало не до божевілля і так налякали матінку, що, коли я трохи вгамувався, вона більше про це не згадувала, у всякому разі при мені, і задовольнялася лише тим, що патякала про цю пригоду зі всіма без винятку знайомими».

Цього ж таки року сказав він останнє прощай і Мері Чаворт. Під час канікул, які проводив у Саутвеллі, його кілька разів запрошували до Еннслі, але чарівність Еннслі втратила свою силу; стало очевидним, що цей прегарний роман був для неї не чим іншим, як забавкою... Всі знали, що вона заручена з Джеком Мюстерсом. Байрон ще раз сходив з нею на пагорб Діадеми. Розмовляв з нею надзвичайно спокійно, бо уже навчився трохи приховувати свої почуття під машкарою зневаги.

— Коли ми побачимось наступного разу, ви вже будете, певно, місіс Чаворт?

— Авжеж,— відповіла вона.

Відповідь досить жорстока, але чого це він раптом іронізує? Вона вибачливо ставилась до його школярських витівок. І ось винагорода. Хлопець прийшов до неї з останнім візитом. Він чекав на неї в капличці. Присів на лавку,

черкнув кілька рядків на папері, безнадійно похитав головою. Блідий, він тремтів, мов у пропасниці. Міс Чаворт зайшла посміхаючись. Вона знала, що він її кохає, що він нещасний. Байрон підвівся їй назустріч, холодно взяв її руку, вони посміхнулися одне одному, і раптом — він кинувся геть, скочив на коня і погнав його, востаннє, за широкую різьблену браму. Вона одружилася на початку наступного року. Справжній цинік став би другом дому молодій сім'ї і в майбутньому взяв би реванш, але Байрон любив Мері Чаворт надто щиро, щоб відважитись на такий макіавеллівський крок. Ніхто, за винятком Августи та ще (хто зна?), може, місис Байрон (бо вона, нещасна регентша, розумілася на багатьох речах, хоч не виявляла готовності втішити, а навпаки — ранила), ніхто не здогадувався, до яких небезпечних змін спричинилося це весілля в душі Байрона. Протягом кількох місяців він наївно вірив у можливість одруження з Мері Чаворт, та усі його мрії виявилися марними, а любов — ідилічною. Поразка викинула його «на безмежні морські простори». У 1804 році Августи вважала брата ніжним, сповненим ентузіазму юнаком, а коли зустрілася з ним наступного року, він змінився настільки, що вона ледве його впізнала.

VIII БОГИ НА ГОРІ ІДИ

Добувати останній навчальний рік у Харроу Байрон повернувся сором'язливим і ніби зітканим із суперечностей. Він радий «поверненню». Як усім сором'язливим, йому подобалося одноманітне існування, де всі навколо знайомі, де панує раз і назавжди встановлений порядок. Там ніхто вже не звертає уваги на його кволі ноги. Авторитет же й далі зростає. Античне святе склепіння Харроу, обшите почорнілими дубовими дошками трьохсотлітньої давності, правило за класну кімнату старших за віком учнів. Байрон, що був уже помічником учителя, став одним із розпорядників цього святилища. Прізвище *Байрон* тричі глибоко вкарбоване в дерево великими сміливими літерами серед стількох славних імен. В англійській школі завжди утворюється зграйка молодих героїв, яка над усіма верховодить; до складу такої групи обраних тепер входить і лорд Байрон. Високий пагорб Харроу, здійснюючись над рівниною, де працюють селяни або змагаються

команди-суперники в крикет, чимось нагадував йому священну гору Іди, з вершини якої, за Гомером, боги споглядали за працею і ратними подвигами людських створінь.

Але й самим богам притаманні свої пристрасті. Байрона, як і раніше, палить негасима, жагуча потреба когось любити. Найближчим його другом став маленький Делауерр, «аж занадто вродливий, як для хлопця»; Клер ревнує. І не тільки він. Безсмертні на горі Іди безперестанку сваряться. Куди не глянь: і в Саутвеллі, і в Харроу — марно сподіватися на сумирне буття. Сам Делауерр не мав гранично точного уявлення про дружбу. Байрон, готовий усе віддати, навіть своє життя за друзів, неабияк дивувався, довідавшись, що й інші можуть виявляти такі ж почуття. Майже щодня з'являються вірші, сповнені докорів, жалю і презирства; це, мов блискавка, вражає улюбленців молодого бога.

В тобі я сподівався обняти друга,
З яким до смерті можна все ділити,
Але зловіщі заздрість і наруга
Тебе від мене одірвали вмить...

Через деякий час — новий вірш:

Ви знали, що ділом, душею й думками
Я вам допоміг би, як горе у вас;
Ви знали, що я не змінився з роками,
Шануючи дружбу й любов усякчас.
Ви знали, та спогади марні облишмо...

Одержуючи ці послання, галасливе юрмище учнів дивувалося, сміялося, а потім забувало про них. Щастю Харроу і самого Байрона загрожувала подія куди більшої ваги. На Великдень мав піти на пенсію Друрі. Останнім часом він не завжди бував задоволений своїм улюбленцем. Байрон учився краще, але дух неспокою не покидав цієї душі. «В нього надзвичайно живучі тваринні інстинкти», — говорив добряк Друрі. Його засмучувала відсутність у Байрона здорового глузду. Найздібніший з усіх учнів, яких він будь-коли знав, чинив іноді як божевільний. Докторові, відповідальному за моральну поведінку учнів, не подобався інтелектуальний, особливо емоційний, вплив, що його Байрон справляв на молодших учнів. У грудні 1804 року вчитель навіть, не без жалю, просив його залишити Харроу. Втрутилися Хенсон і лорд Карлейль і доктора умовили. Учень не образився на вчителя. Він його любив. Перша людина, якій вдалося викликати в душі підлітка

повагу до своєї моральної вишості, не втрачає в його очах авторитету, і цього авторитету не в змозі підірвати навіть гордість. Останній урок був для Байрона найсумніший. Юнаки з учительового оточення відчували, що настав кінець щасливому періоду їхнього існування.

Хто ж буде його наступником? Було кілька кандидатів на його місце, серед них і докторів брат, Марк Друрі; але найнебезпечнішим претендентом був преподобний Джордж Бутлер, ще молодий за віком, але відомий математик. Учні не знали ні одного, ні другого, але ім'я Друрі у них викликало сильні пристрасті. Одразу ж виникла партія прихильників Друрі, яку очолив Байронів друг Вільдмен. Хтось із учнів сказав Вільдменові: «Я знаю, що Байрон не буде з нами, бо ніколи не погодиться на другорядну роль; передай йому командування, і він примкне до нас». Вільдмен послухався цієї поради, і Байрон очолив бунтівників.

Ректора Харроу обирала рада деканів. У Друрі і Бутлера виявилася однакова кількість голосів. За таких обставин хартія коледжу передбачала, що остаточне рішення приймає єпископ Кентерберійський. Напруження зростає. Одного дня учні дізнаються, що єпископ затвердив Бутлера. Вступ нового ректора у права став причиною бунту. Байрон і Вільдмен були його ініціаторами. Вони блукали по подвір'ю із зарядженими пістолетами. Що вони збиралися робити? Вбити доктора Бутлера? Обговорювалось і таке питання. Деякі гарячі голови пропонували розсипати артилерійський порох уздовж дороги, якою доктор Бутлер повинен пройти до приміщення старших класів. І висадити його в повітря. Один з учнів, Джеймс Річардсон, пригасив запал своїх товаришів, закликавши не руйнувати стін, на яких вирізані прізвища їхніх батьків.

Байрон, не тямлячи себе в приступі гордонівського запалу, зірвав ґрати з вікон ректорського помешкання. Бутлер проявив неабияку витримку, намагаючись зламати опір молодих супротивників гумором, але його зусилля виявилися марними. Байрон написав вірші, в яких охрестив його Pompeus¹, а водночас оголосив лозунг: «Свобода або повстання».

Доктор Друрі, до якого дійшли чутки про колотнечу в коледжі, вирішив особисто приїхати до Харроу, щоб її пригасити. Учні чекали на нього біля пагорба на лондонській дорозі, випрягли коней, стали самі на їхнє місце і з

¹ Помпезним (лат.).

тріумфом викотили карету на маківку вершини. Доктор Друрі вирішив більше ніколи туди не з'являтися.

Останній триместр перебування Байрона в Харроу був присвячений цій боротьбі. Працював він мало. Його визнавали за досить здібного, проте ледачого учня. А втім, хлопець набув тут добрих знань з латини, трохи вивчив греку. У 1805 році він двічі виступав на конкурсах, декламуючи хрестоматійні твори по-англійському. Особливо відзначився при читанні фрагментів з «Короля Ліра». Він просив Августу приїхати й послухати його виступ: «Я прошу вас, мадам, з'явитися в найрозкішнішій кареті вашої світлості, бо в дні наших великих фестивалів правила етикету Харроу вимагають саме того». Тон прохання — навмисне комічний, а бажання — реальне: вразити своїх друзів елегантністю сестри. Це було зовсім нове, солодке для нього почуття: мати, нарешті, серед своїх родичів людину, якої не доведеться соромитись. У цей день він мав великий успіх і був задоволений як сестрою, так і самим собою, вважаючи себе мало не новим Гарриком¹. Він більше пишався своїм акторським і ораторським талантом, ніж численними віршами, написаними за останні три роки. «Я відзначався швидше ораторським, а не поетичним мистецтвом, та ще войовничістю; і доктор Друрі, мій великий наставник, гадав, що з мене буде неабиякий трибун». Особливо блискуче давалися йому монологи, де йшлося про незбагненну пристрасть. Крім того, він був найкращим плавцем коледжу, до того ще й у крикет грав (неймовірно, якщо зважити на його каліцтво), грав настільки добре, що в складі команди виборював першість у матчі Харроу — Ітон 1805 року.

Це був останній епізод його шкільного життя.

Що ж виніс він із Харроу? Живу радість дружнього спілкування, деякі знання про поетів. Чи навчився він хоч трохи орієнтуватися у лабіринті життя? Ні. На жаль, якщо й упевнився він у чомусь, так це в тому, що людські створіння відчувають малу потребу в пошуках абсолюту почуттів. Всі без винятку, чоловіки й жінки, хлопці й дівчата, вельми обережно трактують такі поняття, як кохання, правда, бог. Чи, може, він коли-небудь стане таким, як вони? Він цього не хотів. Але де ж місце Джорджа Гордона, лорда Байрона? В останні дні свого перебування

¹ Гаррик, Девід (1717—1779) — англійський драматург і актор, виконавець шекспірівських ролей. (Прим, перекл.)

в Харроу він написав на першій сторінці *Scriptores Graeci* ¹: «Джордж Гордон Байрон. Середа, 26 червня, anno domini ² 1805. Три години сорок п'ять хвилин по обіді. Кальверт — черговий, Том Вільдмен сидить ліворуч од мене, Лонг — праворуч. Харроу на пагорбі».

Часом у молодих людей з'являється дивна потреба підсумувати прожите, нагадати собі, хто вони є насправді. Про що міг мріяти Байрон, сидячи на своїй дубовій лаві того пам'ятного дня 26 червня 1805 року? Про школу, яку доведеться незабаром залишити? Про Кембрідж, куди лорд Карлейль мав намір його віддати? Він сумував в очікуванні змін. Якщо відкинути директора Помпезуса і згадки про якісь там хлоп'ячі бійки, він почував себе щасливішим, ніж будь-де. В цьому невеличкому замкнутому колі молоді його віншували як принца. Той же Вільдмен ліворуч і Лонг праворуч нього були друзями, відданими друзями. Веселі молоді голоси, що лунають на брукованому подвір'ї, привітні посмішки, коли він проходить, галасливі групки, де його радо приймуть, якщо він цього захоче,— наскільки цей священний пагорб різниться од того зовнішнього ворожого і неспокійного світу. Що його там чекає? Мері Чаворт? Під час канікул вона мала вийти заміж. Інші жінки? А чим вони кращі за неї? Мати? Фурія. Дім? Пекло. Родина Карлейлів? Та хіба той елегантний опікун захоче його бачити? Ця складна натура потребувала умілих наставників. За природною дитячою веселістю дозрівала хтива мрійливість. Байрон часто думав про смерть. Її гостра коса вже кілька разів прошуміла зовсім поруч. Це вона підтяла його милу кузину, кількох його молодих товаришів; він присвятив їм сповнені жалоби вірші. Юний бард пішов востаннє помріяти під зелені шати в'яза, що ріс на цвинтарі. «Джон Пічей...» Ким він був, цей Джон Пічей, кості якого вибілювалися під цим каменем? Настав кінець солодко-сумним медитаціям на вершині пагорба, який височить над долиною, де дримає Лондон. Молодий герой з гори Іди мав покинути осідок богів, щоб пізнати страждання простих смертних. Чи повернеться він коли-небудь спочити під саваном трав, що були килимом для його дитячих ігрищ? Його могила... Хай вона буде такою ж скромною, як могила цього Пічея, і нехай

¹ Грецькі письменники (лат.).

² Року божого (лат.).

на ній напишуть тільки його ім'я. Щоправда, ім'я де мав бути славним:

За епітафію ім'я моє візьміте:
Коли ж бо славою не можна вкрити прах,
То не спасе ніщо діла мої в віках!
Моє імення тут значити місце буде,
Відоме тільки ним чи, як воно, забуде...

Він ще тільки збирався вийти на життєву дорогу, а вже думав про вічний спокій.

ІХ

ТРІНІТІ-КОЛЕДЖ. КЕМЕРІДЖ

Юність — це такий час, коли умовностям не надають значення, так воно й повинно бути: їх або зовсім відкидають, або ж їм безоглядно підкоряються.

ПОЛЬ ВАЛЕРІ

У жовтні 1805 року Байрон вступив до Трініті-коледжу, Кембрідж. Уперше в своєму житті він почував себе багатим: канцлер дозволив йому брати з своїх прибутків п'ятсот фунтів на рік — одна з найбільших пенсій коледжу. Він купить верхового коня, матиме слугу і почуватиме себе таким же незалежним, «як німецький принц, що карбує власну монету, або індійський магараджа, який монет не карбує, але насолоджується найдорогоціннішим із благ — Свободою. Я захоплено згадую цю *богиню*, бо моя матінка була справжнім деспотом... Нарешті я звільнюся від неї, бо вона вже давно розтоптала ногами і розчавила всі почуття, які ще прив'язували мене до неї; я всерйоз вирішив ніколи не вертатися до неї і не підтримувати з нею ніяких стосунків. Я мушу так вчинити заради самого себе, в інтересах мого власного щастя і для пам'яті своїх найближчих родичів, зганьблених цією Тізіфіною». Тон листа різкий, але дитинство Байрона було суцільною низкою сцен, коли мати — жінка занадто гарячих емоцій — не соромилась говорити про найнищі свої почуття. Ніхто не вчив його ані сором'язливості, ані тонкощам поведінки.

Трініті-коледж. Фортечна брама з двома вежами обабіч веде на широкий прямокутник подвір'я, забудованого готичними спорудами. Посеред двору фонтан, цівка падаючої води з якого ще більше підкреслює, непорушність

тиші. Проминувши одну арку, можна опинитися на другому, урочистішому, темнішому, витриманому в строгих пропорціях подвір'ї — Невілз-корт, з усіх боків якого тягнуться келії. Саме тут і містилися зовсім крихітні кімнатки Байрона. Вони йому дуже подобалися, і він одразу ж запалився ідеєю вмеблювати їх на свій смак.

В університеті, як і в школі, найпотаємнішою його мрією було опинитися в центрі уваги, стати заводієм. Він страждав честолюбством, притаманним усім кволим, але в нього воно мало забарвлення якоїсь мрійливої байдужості. Всі студенти Трінті були майже одного віку, тоні не лишалося місця для плекання ніжного почуття опіки над молодшими. Вже з перших днів він зрозумів, що всіма, крім кількох зубрил, які просиджували над грецькими віршами, псуючи собі очі перед свічками, добрим тоном вважалося взагалі нічого не робити. Це були часи, коли в Англії мода диктувала чоловікам пити і грати в карти. «Ніхто не може вивчати англійське XVIII століття, не дивуючись з того справді величезного місця, яке посідали напої в розумовому розвитку молоді, й тих наслідків, до яких усе це призводило людей зрілого віку». Якщо гість випивав за обідом лише дві пляшки, то його й не вважали за гостя. Про якого-небудь пияка казали: «Це людина, здатна випити чотири пляшки... п'ять пляшок...» Лорд Пенмур і лорд Дюфферен уславилися тим, що випивали по шість пляшок. Не меншої слави зажила гра в карти. Лорд Холланд давав величезні суми своєму п'ятнадцятирічному синові, Чарлзові Джонові Фоксу, «аби,— казав він,— той мав змогу завоювати з честю звання гравця». Якийсь молодий джентльмен програвав за ніч сім тисяч фунтів у гральному закладі поблизу Пелл-Мелл.

Кембрідж пішов за прикладом Лондона. Читання, культура, до чого Байрон тягнувся всім серцем, хоч йому й бракувало системи, наганяли нудьгу на багатьох інших студентів. Байрон спочатку вечеряв разом з усіма, в холі. Під портретом короля Генріха VIII, що дивився зі стіни, за високим столом посередині вечеряли fellows ¹, а іноді і сам ректор. Байрон скоро почав зневажати їх. Ерудити без таланту, без душевного благородства, чи насолоджувались вони чимось у житті? Грою слів, завченими жартами, університетськими плітками, щедрими церковними прибутками — оце і все?

¹ Студенти, стипендіати (англ.).

Вийшовши з холу, розходилися по кімнатах і до пізньої ночі пиячили, грали в карти. Байрон пити не любив, але хотів подобатися. Він дав розпорядження Хенсонові прислати йому чотири, дюжини пляшок: портвейну, шеррі, бургундського, мадери. Грати він любив ще менше, ніж пити. «В мене не було ані витримки, ані здатності мислити, ані якоїсь системи».

Проте він намагався наслідувати своїх товаришів. Він був «рабом умовностей», як усі істоти, що запізно потрапили до якогось замкнутого товариства і тепер засвідчують йому дещо неспокійну відданість. З усіх умовностей найтиранічнішою у юнаків є поза зневажання цих умовностей. «Нашим законом є зневажання закону». Узаконена розпуста ставала в свідомості лорда Байрона сутністю всього англіканського укладу.

Вранці він прокидався з важкою головою. Ранкове повітря переливалося дзвоном. Треба було йти до каплиці, та ще й у білому стихарі (якщо це був день якогось святого). Мелодійні, неземні звуки органа заколисували напівсонних студентів. Починався день. Tutor¹ Байрона швидко переконався, що з цим студентом йому рідко коли доводитиметься бачитись. Байрон придбав собі красивого сірого скакуна і назвав його Oat Eater, *Вівсоїдом*. Щоранку він, зодягнутий у світло-сірий плащ і білий капелюх, їхав верхи на прогулянку. Вбрання було екстравагантне, бо тоді скрізь панував дендизм. Повертаючись з верхової прогулянки, він, якщо дозволяла погода, йшов купатися.

Він уподобав недалеко від Кембріджа глибоку, добре захищену крислатими деревами улоговину. Його товаришем по спорту і єдиним другом взагалі був співучень по коледжу Едвард Ноель Лонг («Том Вільдмен ліворуч, Лонг — праворуч мене») — шляхетний, простий і щирий хлопець, чудовий плавець, завзятий, як і Байрон, читач. Якою втіхою було піти з Лонгом і, пірнувши на глибину чотирнадцяти футів, знайти під товщею води якусь тарілку, яйце або шилінг. На дні річки лежав стовбур якогось дерева, Байрон любив чіплятися за нього, питаючи себе, що за нечиста сила затягла його в оце підводне царство. Вечорами Лонг приходив до кімнати Байрона і грав йому на флейті або на віолончелі. Байрон слухав, попиваючи свій улюблений напій — газовану воду. Ритми мелодій підказували йому ритми поетичні, і він поринав у

¹Наставник, опікун (англ.).

хвилі солодкої й щемливої замрії; в його уяві зринали мури Ньюстедського абатства, кажани, що літали в зруйнованій каплиці, тераса Еннслі, пісні Мері-Анни чи раптом поставала могила Пічея під крислатими шатами в'язів, де таємниче шелестів вітер, або навічно склеплені очі Маргарет. Іноді товариші разом щось читали уголос. «Дружба Лонга і якась невгамовна, хоча й чиста пристрасть, що оволодівала мною в ті часи, були найромантичнішим періодом мого життя».

Для кого ж палала ця нестримна і чиста пристрасть? У кожному з кембріджських коледжів була своя хорова капела. Чисто випадкова зустріч звела його з п'ятнадцятирічним хлопчаком-хористом Еддльстоном, якого Байрон врятував, коли той мало не втопився. У церкві під час відправи він звернув увагу на його чудовий голос і зацікавився ним. Ця дружба відповідала його уподобанням, адже йшлося не тільки про молодшу за нього людину, але й про таку, яка була нижчою і за походженням, і за матеріальним рівнем.

Байрон відчував, що його вплив на Еддльстона сильніший, ніж на Клера чи Делауерра. Спочатку юний півчій тримався дуже скуто, потім впав у сентиментальність. Він подарував Байронові сердолікове сердечко, про яке молодий поет написав вірш, може, й не блискучий за формою, але сповнений ніжності:

Ні, не блискоче, як алмаз,
Цей сердолік,— я не цінитель;
Рум'яний, сяяв тільки раз,
Він скромний, як його даритель.

На дружбу зводять хай брехню,
Я зневажаю лихослів'я;
І все ж цей простий дар ціню,
Бо знаю, що любов зустрів я.

Що я дарунок не прийму,
Боявся він, очей не знявши,
Але я відповів йому,
Що збережу цей дар назавше.

Писати вірші для Байрона ставало найбільшою відрадою. Він читав тепер менше, ніж раніше, зате любив по-мріяти, поплавати або просто завмерти у якійсь, здавалося, знеможі, в нетрях якої народжувались ритми, рими, цілі строфи.

Такий спосіб життя (а юнак міг звикнути до нього так само легко, як і до всякого іншого) Байрон охоче вів би завжди, якби це не обходилося так дорого. Уже в листопаді стало ясно, що пенсії в п'ятсот фунтів, яка спершу видавалася королівською, не вистачить для того, щоб його студентське життя було гідне великого сеньйора. Наприкінці кожного місяця з ідальні коледжу надходив досить-таки чималий рахунок, бо, замість того, щоб обідати в холі, Байрон запрошував друзів до кімнати. Тяглися за ним борги і з Харроу, які треба було сплачувати. В Кембріджі йому довелося придбати меблі для свого помешкання. Він написав Хенсонові, щоб той звернувся до державної скарбниці з проханням підвищити стипендію.

Взаємини з Хенсоном змінилися. Тепер Байрон уже не хлопчак, який випрошує на прожиток, а шляхетний лорд, що до свого службовця, «ледацюги Хенсона», ставиться з погордою. Повірений відповів, що якби лорд Байрон жив скромніше, то пенсії йому б вистачало. Байрон вибухнув брутальністю: якщо в нього не буде змоги розрахуватися з боргами, то дістане гроші в лихварів. Для молодика, що стояв на порозі свого повноліття, власника Ньюстеда і Рочдейла, знайти гроші під відсотки — сто на сто — було неважко.

Лихварів стримувало тільки те, що, на випадок смерті неповнолітнього Байрона, вони не могли розраховувати на відшкодування боргу. Отже, слід отримати гарантійний підпис когось із повнолітніх родичів. Байрон одразу ж подумав про Августу; запевнив її, що вона нічим не ризикує, оскільки на випадок його смерті стає його спадкоємицею, а якщо він житиме, то борги виплатить. «Якщо ти хоч трошки сумніваєшся в моїй чесності, не роби цього». Августа поручилася за нього, і він міг позичати сотні фунтів стерлінгів. Дізнавшись про це, місис Байрон неабияк налякалася: «Від цього хлопця збожеволіти можна, він таки зажене мене в домовину! Де він може взяти сотні фунтів? Чи не попав він часом у пазурі до лихварів?» А трохи згодом вона пише: «Лорд Байрон віддав тридцять один фунт і десять шилінгів за статую Пітта. Він придбав також карету, нібито для мене, але я відмовилась її прийняти... Боюсь, щоб він не потрапив у погані руки, не тільки стосовно грошей, а в іншому розумінні. Я схильна думати, що тут уплутана якась жінка».

Справді, відтоді, як у нього повелися гроші, він не тільки нічого не робив в університеті, але й покинув його.

Молодик оселився на Піккаділлі-стріт, номер шістнадцять, у кімнатах, які місіс Байрон найняла на випадок свого приїзду до Лондона. Він завів собі коханку, дівку досить низького походження з Бромптон-роу, зодягав її в чоловічий одяг, видавав за свого брата і щонеділі возив до Брайтона. Там зняв невеличкий будинок навпроти самого павільйону. На пляжі глядачі захоплено спостерігали, з якою вправністю цей кульгавий хлопець стрибав у човен. У Лондоні більшу частину свого часу він проводив на Бонд-стріт, у Джексона і Анджело, які навчали його мистецтву боротьби. Анджело давав йому уроки фехтування; «джентльмен Джексон», чемпіон Англії (хоча на рингу за все життя з'являвся якихось три рази), незвичайна людина, здатна розписуватися на папері в той час, коли на пальцях руки лежатиме вантаж у вісімдесят фунтів; він з Байрона робив боксера, звичайно, наскільки це дозволяли його хворі ноги. Байрон звертався до Джексона з словами: «Мій давній друже, тілесний наставнику», милувався його яскраво-червоним вбранням, мереживними манжетами, шортами, шовковими панчохами і ставився до нього з повагою. Від несамовитих вправ, накинутих Джексоном і Анджело, Байрон схуд, що було його заповітною мрією. Коли б не ця зала, яка стала для нього чимось на взірєць притулку, куди б йому було себе подіти? У нього, справді, тут не було знайомих. Не без заздрощів вслухався він у розмови, в яких ішлося про тих, з ким би хотів сам познайомитися,— про денді, принца Уельського, Чарлза Джона Фокса; бачив, як жінки, проходячи по Сен-Джеймс, посміхалися Брюммелеві, що завжди сидів біля свого знаменитого вікна Уайт-Хауза. А лорд Байрон був провінційним дворянчиком, скнів у самотині, без роду і без друзів. Так він жив у Лондоні цілий тримістр.

Коли навесні Байрон повернувся до Кембріджа, то привіз туди і свій двір. Услід за ним вирушили молода особа з Бромптон-роу і боксер Джексон. Коли приїхав Анджело, Байрон прийняв його з великими почестями, запросив на обід, послав до Сен-Джонс-коледжу за пивом, яким той уславився. Потім аж до дилжанса вийшов з квартою пива, щоб, на великий подив інших пасажирів, випити за здоров'я дорогого гостя. «Наставник» висловив невдоволення Байроновим товариством. Байрон вибачився, відповівши, що манери вчителя фехтування набагато вишуканіші за манери деяких його товаришів по коледжу. Зневага до університетського життя лишалася все такою ж глибокою:

«Ніхто тут, як мені здається, не прочитає жодного автора, класичного чи сучасного, якщо цього можна уникнути. Музи, не богині, а вбогі вдови, у цілковитій зневазі... Та й мене самого (яким би великим не був мій потяг до знань) несе за течією, і я лише двічі вечеряв удома».

Життя Байрона було розгульне, гнітюче й нездорове для нього, але, з огляду на якісь дивні поняття про честь, він нізащо в світі не насмілювався б поводити себе інакше.

Х

ГОДИНИ ДОЗВІЛЛЯ

Щоб стати поетом, треба бути закоханим або нещасним. Коли я писав «Години дозвілля», то був тим і тим.

БАЙРОН

Перед закінченням навчання в 1806 році Байрон приїхав до Саутвелла, де з нагоди його приїзду місіс Байрон влаштувала йому бурхливу сцену. При дітях Пігот вона, на превеликий їхній подив, кинулася на сина з рогачем і совком для попелу; той утік і попросив притулку в домі своїх друзів; так і не поговоривши з матір'ю, він виїхав до Лондона. Звідти написав лист до Пігот: «Спасибі за докладну розповідь про останні вибрики моєї любої Алекті, тепер вона вже починає усвідомлювати наслідки свого безумства. Я щойно отримав її покайнянне послання, але, побоюючись, щоб вона не вчинила нападу ще раз, відповів стримано... Її ніжне вуркотіння, напевно, розчулило б слухачів... Особливо мелодійно бринять щирим сріблом найвищі ноти, які годилося б слухати при спокійному сляві місяця... Одверто кажучи, дорогі мої, ваша матінка подала мені неоціненну допомогу, і я складаю вам й усій вашій родині найщирішу подяку за те співчуття, яке ви мені виявили, коли я намагався вирватися з пазурів *mrs Byron furiosa*¹. О! Чом я не володію пером Аріосто, щоб в одній з епічних поем передати грозу тієї незабутньої ночі. Чи нехай би тінь Данте надихнула мене, бо тільки автор «Пекла» міг би гідно відтворити подібну сцену».

Мужня, хоч і сумна бравада. Регентша, переслідуючи його, налетіла й на Лондон, але після кількогодинного бою «безладно відступила, кинувши свою артилерію і кількох

¹ Несамовита місіс Байрон (італ.).

полонених». Байрон з усіма військовими почестями відправився на кілька тижнів на пляжі Суссекса, а потім у недалеку подорож до Харрогета. Брат Елізабет, студент медичного факультету Пігот, виявився чудовим і ерудованим товаришем. Екіпаж Байрона його неабияк розважав. На дверцятах подорожньої карети було намальовано герб Байронів і девіз «Crede Biron»; карету супроводжував грум, який гнав двох осідланих коней; у кареті, крім Пігота й Байрона, їхав камердинер Франк і дві собаки: ньюфаундленд Ботсвейн і бульдог Нельсон.

Чому Байрон, не маючи грошей, вперто тягав за собою такий персонал і мало не звіринець? У нього була дивна звичка колекціонувати геть усе, що хай випадково траплялося на життєвому шляху. Одного дня просто з капризу йому спало на думку завести цього слугу, цих коней, цих собак; вони при ньому й лишалися. Він був фетишистом. Невиліковна сентиментальність призводила до того, що Байрон тулився до всього навколишнього. Джон Пігот був досить вдумливим юнаком і під час їхнього перебування в Харрогеті часто спостерігав прояви байронівської сором'язливості. Коли їм доводилось обідати в готелі, Байрон завжди просив, щоб якнайшвидше підіймалися до кімнати. Пігот неабияк здивувався, зауваживши, що його друг з репутацією пияка насправді не любив пити і дотримувався суворої дієти. Найулюбленішими його заняттями були складання віршів, верхова їзда і милування жінками, хай і здалеку. Незважаючи па випадок з Мері Чаворт, Байрон лишався таким же чутливим до жіночих зваб. Перед Піготом він прагнув видавати себе за людину, яка розуміється на небезпеці кохання, через те засуджував і зневажав жінок.

— Щоб добитися їхньої прихильності,— казав він,— любий Пігот, їх треба не кохати, а принижувати.

Чом, Піготе, тобі
Знову скніти в журбі?
Чом за нею ти гинеш від жалю?
Ет, як хочеш, зітхай,
Та ніхто, пам'ятай,
Не скорив ще зітханнями кралою.

Що ж робити, як бути?
До другої звернуть!
Покипить і посердиться трохи,
Згодом прийдеши — вона
Звеселіє, сумна,
І тоді вже цілуй до знемоги!

Чому ж він сам не скористався цією наївною і розважливою порадою в часи свого захоплення М.-А.Ч.?

Нарешті друзі повернулися до Саутвелла, і Байрон оселився в регентші, що, хай і тимчасово, була сумірною. Бідна жінка мало не зомліла, загледівши сина в супроводі двох слуг, цілої конюшні та ще й псарні. Вона не насмілилася нічого сказати вголос, але про себе подумала: на які в біса кошти вся оця орда буде жити? Відвертий завжди і в усьому, Байрон і цього разу не приховував, що спонукало його до примирення. Він розтринькав усі гроші, які взяв під відсотки у лихварів. У нього не лишилося жодного гроша ні на подорож, ні на те, щоб повернутися до Кембріджа. Саутвелл принаджував його тим, що тут для нього нічого не коштувало утримання. А втім, вистачило й кількох днів, щоб при його дивовижній байдужості до всього він примирився з Саутвеллом і почував себе в ньому як риба в воді, у всякому разі, не гірше, ніж у себе в Трінті.

Життя набирало тепер нового змісту — він стане поетом. Цю думку подала йому Елізабет Пігот. Одного разу вона прочитала йому якісь вірші, і він сказав: «Я також пишу». І прочитав їй поему — посвяту Делауерру: «Стискаючи тебе в обіймах, гадав я...» Чарівна Елізабет була в захопленні. Іншим разом, коли вона читала йому щось із Бернса, йому сподобався розмір вірша, і він тут же склав у тому ж розмірі:

Ох, Еннслі пагорби, відкриті й неродючі,
Де юнь моя жила,
Знов бурю з півночі нагнали сніжні тучі,—
Зима дихнула зла!

Не видно давніх місць, де так душа щеміла,
Чаруючись украй,
І вже усмішкою до мене Мері мила
Вас не оберне в рай.

Навіяна спогадами про нещасливе кохання, поезія схвилювала Елізабет. Вона була йому справжнім другом. Ця дівчина не вдавалася до щонайменшого кокетства, а нерозумні чоловіки таких не люблять. Вона іронізувала з його сором'язливості. Ще й досі траплялося, що кембріджський денді лічив подумки: «Раз, два, три, чотири, п'ять, шість, сім...» Своїм захопленням Елізабет заохочувала його до творчості. Вона запропонувала йому переписати його вірші і підготувати рукопис до видання.

Відтепер Байрон мав те, чого прагнув: рутину. Він працював вечорами, лягав пізно, вставав ще пізніше. Десь об одинадцятій він приходив до Елізабет Пігот і віддавав свій доробок. Якщо при цьому нагоджувалися гості, сором'язливий поет утікав через вікно. Він тоді йшов до іншого друга, преподобного містера Бекера, молодого саутвелльського священика і вдумливого порадника, з яким Байрон вів довгі бесіди про всесвіт і про сутність долі. Бекер намагався довести Байронові, що провидіння щедро винагородило його, хоч він постійно нарікав на нього, адже дало все: шляхетність роду, розум, майбутнє багатство, а надто — «талант, який підносить його над рештою людей». «Ет, дорогий мій друже,— сумно зітхав Байрон, піднімаючи палець до чола,— якщо це підносить мене над людьми, то оце,— вказуючи на ноги,— ставить мене нижче за всіх». Часто він приходив до Бекера з щойно написаним посланням, яке було відповіддю на висловлені напередодні поради:

Милий Бекер, ви радите мудро мені:
До людей прилучитись, триматись звичаю;
Я ж проводжу самотньо у роздумах дні,—
Нащо й світ? Я його зневажаю...

Я гіркоту й солодкість любові спізнав,
Молодий, я так вірив у дружбу жадану,—
І матрони мій шал засудили уяв,
Та і друг може йти на оману.

Перебуваючи в Саутвеллі, Байрон вважав себе старим пустельником, якого мудрість і нещастя зробили відлюдьком. Сидячи за сніданком навпроти регентші, він, щоб змусити її мовчати, весь час читав. Буваючи в доброму гуморі, розчиняв перед нею двері їдальні і голосно вигукував: «Ії світлість Кітті Гордон!» Післяобідній час він присвячував спорту. Плавав, пірнав; просив у друзів якінебудь дрібнички, кидав у воду і втішався тим, що знаходив їх на дні; лякав увесь Саутвелл, стріляючи в сад у із пістолета, і не зовсім зграбно їздив верхи. Мета усіх цих вправ — схуднути.

Важкі вправи і спортивні ігри неодмінно входили в розпорядок дня. Байрон міг грати в крикет, натягнувши на себе одразу сім жилетів і плащ; їв м'ясо лише раз на добу, не вживав пива. Такою ціною він досягав того, що на ньому легко було ребра полічити. Обличчя стало від того прозорим.

Вечори Байрон проводив у друзів — Пігота або Лікрофтів. У Саутвеллі було багато дівчат на виданні. Декотрих із них він добре знав, знав настільки, щоб їх не соромитись. Вірний принципам, викладеним у вірші другові Джо-ну Піготу, він залицявся до всіх. Присвячував їм вірші. Не був проти того, щоб котрусь і пригорнути; разом з ними брав участь в аматорських виставах. Близчі стосунки були в нього з молодю дівчиною простого походження, якоюсь новою Мері з золотими косами; вона подарувала йому пасемце волосся; він з гордістю показував його Юлії Лікрофт і Енн Хаусон, своїм скромнішим приятелькам; юнак хизувався своєю славою гульвіси. В одній з саутвелльських дам був великого розміру агат. Вона носила його з собою в кошику з шитвом і при якійсь нагоді сказала Байронові, що це — амулет, здатний уберегти власника від кохання.

— Дайте його мені! — мимоволі вихопилось у нього.— Саме такий талісман мені потрібен!

У Саутвеллі він міг пройти не тільки науку чуттєвості, а й мав нагоду переконатися, до яких нищих засобів можуть вдаватися люди, щоб досягти бажаного. В одній з родин просто закривали очі на його залицяння до дівчини, сподіваючись в його особі здобути вигідного жениха.

Одноманітність життя в Саутвеллі сприяла систематичній роботі над собою. Поверхові інтимні пригоди дещо скрашували його існування і спонукали до творення все нових поезій. Кожному митцеві потрібні певні умови, щоб він полюбив свою роботу, і трохи розради, щоб піднести його дух; Байрон умів працювати. Він збирав докупи і шліфував вірші, присвячені свого часу Делауеррові, Клерові, Дорсе, переклади з Катулла й Вергілія, ньюстедські елегії, вірші про кохання. Збірка ставала величенькою. Автор із приємним здивуванням перечитував власні вірші. Може, ця невеличка книжечка принесе йому славу? Елізабет Пігот у це вірила.

Байрон віддав друкувати свої вірші Ріджеві, назвавши їх «Випадковими шкідцями». Коли два перші примірники збірки були готові, він відніс їх Пігот і Бекерові. Але відгук виявився зовсім не таким, якого Байрон ждав. Перечитавши вірші друга, священник був настільки шокований поезією «Мері», що вважав недоцільним друкування збірки. Розгублений Байрон одержав від Бекера лист, у якому той настійно радив йому знищити вірші. Удар був тяжкий. Байрон пообіцяв знищити тираж і зробив це того ж

вечора. Всі примірники було спалено, окрім надісланого Джонові Піготу, який тоді навчався в Единбурзькому університеті, і (як це не дивно) того, що був у Бекера. То був трудний іспит для автора-початківця — зректися своєї першої книжки. Байрон з героїчною мужністю приніс цю жертву.

Потім, не гаючи й днини, знову взявся до роботи; він вилучив «нешасну поему моїй бідній Мері» і за кілька тижнів підготував нову збірку: «Поезії на різні теми», що з'явилася друком десятого січня 1807 року. «Цей том відзначався неймовірною праведністю і цнотливістю».

Автор роздав примірники своїм колишнім друзям по Кембріджі і саутвелльським знайомим. З Кембріджа надійшли схвальні відгуки. В Саутвеллі книга викликала бурю. Схвилювалися в родині Лікрофтів. В одному вірші йшлося про Джульетту. Чи не їхня це Джулія? Інший вірш «Лесбії», що був сповнений іронії, витриманий а улюбленій манері юнака Байрона (погордливе презирство до кохання), так само, здавалося, присвячувався їй. У всякому разі, про це говорили в Саутвеллі. А таке було неприпустимим. Брат Джулії капітан Лікрофт зажадав від Байрона пояснень. Байрон звернувся за порадою до Бекера; вони удвох склали стриману відповідь. Та ця дріб'язковість, ця вдавана цнотливість, що вели до сварки, викликали в серці Байрона зненависть до Саутвелла. Це маленьке містечко сповнювало все ество огидою, як то буває з тими, хто ще не жив у великому місті, і викликало презирство до провінції, від якого виліковує хіба що перебування в столиці. У Саутвеллі він скнів доти, доки життя його пливло розмірено й спокійно, без жодних подій; скнів з якоюсь приємною насолодою; події ж, що їх викликала поява збірки віршів, вилікували його як від нудьги, так і від щастя. Це було в його характері: шукати бурі в метушні життя і ненавидіти її, як тільки вона починалася. Своїми думками він поділився з міс Пігот, по-материнському чулою Елізабет, яку називав «дорогою королевою Бесс». «Я ненавиджу ваш Саутвелл, ваше прокляте, остогидле, ненависне містечко скандалів. За винятком вас та ще Джо-на Бекера, хай би воно все без останку провалилося в Ахерон¹. Не жалкував би». Він хотів покинути Саутвелл. Мати

¹ Ахерон — у грецькій міфології підземна ріка вічних страждань, через яку Харон перевозив на той світ душі мерців. (Прим. перекл.).

не затримувала. «Лорд Байрон прожив у мене сім місяців разом із двома слугами. За цей час я не одержала від нього жодного су, тому що п'ятисот фунтів йому ледве вистачає на рік на свої власні витрати. З моїми невеликими статками я не маю змоги утримувати його та ще й слуг».

Він залишився ще на кілька тижнів, щоб закінчити нову, повнішу збірку, розраховану цього разу на «широку публіку». Змінено і назву. Книжка називалася тепер «*Години дозвілля*» — поезії Джона Гордона лорда Байрона, неповнолітнього. «Неповнолітній» звучало дещо комічно, але він склав передмову, яка, на його думку, мала забезпечити прихильність читачів: «Ці поезії — плід легковажних годин, проведених дев'ятнадцятилітнім юнаком... Правда, навряд чи й необхідне це посилення, бо вже їхня дитяча ще недовершеність промовляє сама за себе... Зміст книги здатний принести певну насолоду молодим людям мого віку; гадаю, що за будь-яких обставин зміст її невинний. У моєму становищі і з моїми планами на майбутнє навряд чи я виступлю перед читачами вдруге... Доктор Джонсон з приводу поезій одного з моїх шляхетних предків сказав з певністю, що, «коли людина знатного походження обирає шлях літератора, вона заслуговує на те, щоб до неї ставилися доброзичливо»; певно ж, ця думка навряд чи матиме якусь вагу в очах критиків. Я не хотів би скористатися цим привілеєм...» Як тільки з'явилася книга, він у червні 1807 року виїхав до Лондона, щоб самому керувати розподілом тиражу по книгарнях.

Що не кажіть, приємно в двадцять років опинитися в Лондоні, та й у червні, ласкавій порі року, маючи трохи грошей і книгу, що пахне свіжою фарбою. «Дама, сумірніша за невинне ягня», залишилася одна у своїх північних володіннях, триклятому далекому Саутвеллі, і «королева» Елізабет одержує листи, відверті і щирі: «Саутвелл — прокляте богом місце, моя нога ніколи туди не ступить — принаймні я так гадаю; крім вас, я там нікого більше не поважав. Ви були моїм єдиним мислячим другом; і, сказати по правді, я відчував до вас більше поваги, аніж до всієї тієї *отари*... Ви, може, й на шкоду собі турбувалися мною і моїми рукописами більше, аніж мільйон отих *ляльок*. Повірте, в тому гріховному вертепі я ніколи не забував про вашу лагідну вдачу, сподіваюсь, що коли-небудь зможу довести вам свою вдячність!» Вій був щирим; він був сповнений презирства, зневаги до всіх отих

Джулій і Мері, які дозволяли йому себе пестити; його «звірні інстинкти» і гордість змушували запобігати їхньої ласки, але десь у потаємному храмі душі малий кальвініст-шотландець зберігав повагу до цнотливості.

Всі його думки зводились тепер до того, чи принесуть йому славу поета «Години дозвілля». Жалітися не доводилось. Власник однієї з лондонських книгарень продав кілька примірників і попросив ще. Рідж, знайомий уже друкар з Ньюарка, реалізував за два тижні п'ятдесят примірників. Звичайно, читачами були здебільшого мешканці Саутвелла, і, попри свою зневагу до них, авторові кортіло знати їхню думку. «Хто ж із дам придбав мою книжку? — питався він в Елізабет...— Подобаються мої вірші саутвелльцям чи ні?»

Значно важче було знати думку лондонських читачів, цих, на диво, загадкових істот. Байрон надіслав один примірник лордові Карлейлю, той відповів ввічливим листом, які пишуть, не відкриваючи книги, бо твердо вирішили не брати її до рук. Один з його кузенів, Александр Гордон, писав, що його мати, герцогиня Гордон, «придбала томик ваших віршів, дуже ними тішилася, як то властиво всім світським людям, і висловила намір оголосити, що вона родичка автора». Проте її світлість не здійснила свого бажання і не прислала запрошення своєму молодому родичеві. «У вітринах книгарень бачу своє прізвище, нічого не кажу, але в душі тішуся славою». В одній із книгарень продано сім примірників.

— Сім примірників — це чудово,— казав книгар, і Байрон охоче з ним погоджувався. Діяльний автор особисто потурбувався тим, щоб послати книжку в найбільші курортні містечка. «Карпендер (видавець Мура) сказав, що вже кілька днів, як у нього розхапали всі примірники, і відтоді, як він їх продав, у нього питали ще багато людей, а виконати їхні замовлення він не має змоги. Серед покупців були герцог Йоркський, маркіз Хедфорт, герцогиня Гордон і т. д. і т. п. Кажуть, взимку попит зросте ще більше, бо літо — несприятливий сезон, влітку люди виїжджають з Лондона».

Деякі критики помітили «Години дозвілля»: «Мене хвалили в одному часописі й гудили в іншому. Запевняють, що то на користь книжці: це відкриває шлях для дискусій і рятує її від забуття. Справді, великі люди всіх часів зазнавали такої ж долі, а скромніші так і на поверхню не виринули; я сприймаю все з чисто філософського погляду».

Він почував себе ще дуже самотнім. До готелю Дюрант, що на Елбермейл-стріт у Лондоні, відвідувачі не квапились. Колишній вчитель Байрона — Генрі Друрі з Харроу — даремно намагався його відшукати. Заявився ще якийсь добродій, назвавшись далеким родичем, Робертом Далласом, чия сестра була одружена з дядьком Байрона, Джорджем Енсоном. Цей Даллас писав романи і перекладав французькі книги. Людина поважна, він тримався думки, що покликання будь-якого літератора — бути «помічником теолога й мораліста». Про «Години дозвілля» йому довелося почути від ближніх, і він купив томик. Прочитавши його, написав Байронові: «Мілорд, кілька днів тому мені надіслали ваші вірші. Я перечитав їх з таким великим задоволенням, що навіть не можу висловити цього словами і відчуваю нагальну потребу скласти вам подяку за ці справді поетичні вияви шляхетного духу... Ваші поезії, мілорде, не тільки чудові, вони говорять про полум'яне шляхетне серце, що бринить лише від одного подиху добродішності».

«Лист трохи смішний», — міг би сказати молодий цинік, але це був перший письменник, що звернув увагу на його творчість, і тому заслуговував на галантну відповідь:

«Хоч далеко це всі критики доброзичливі до мене, я визнаю, що похвальні людські слова визнаного генія звучать для мене тим приємніше... На жаль, мої претензії щодо добродішності такі малі, що я не маю права прийняти ваші компліменти... Події мого короткого життя такі пересічні, що, хоч гордість, названа людьми честю, і перешкодила опорочити моє ім'я якоюсь підлістю, я вже зажив собі слави гультая і наслідувача невірності... В питаннях моралі я віддаю перевагу Конфуцію перед десятима заповідями і Сократові перед святим Павлом (хоч обоє сходяться в питаннях одруження). В релігії я відстоюю емансипацію католиків, але не визнаю папи... Взагалі, я вважаю чесність елементом характеру, почуттям, а не принципом. Я вважаю істину першим атрибутом божества, а смерть — вічним сном, принаймні тіла. Ось вам, загалом, підсумок почуттів Лихого Джорджа, лорда Байрона; і поки я не придбав собі нового вбрання, ви помітите, що я непристойно вдягнений». Цей лист викликав у величавого Далласа і подив і захоплення.

Нема нічого приємнішого, ніж стати автором, і ось уже Байрон обдумує плани на майбутнє. Він збирався покласти на вірші старі шотландські балади, їх можна було б

видати потім під назвою «Шотландська арфа» або щось так само оригінальне. А крім того, визрівала думка про епічну поему на тему Босвортської битви¹, але це справа трьох-чотирьох років. Можна було б спробувати написати щось про вулкан Гекла. Чекаючи на славу поета, він тим часом удосконалював хист плавця. Під наглядом Джексона переплив у межах Лондона Темзу. Критик Лі Хант, переодягаючись після купання, побачив, як далеко серед хвиль то зринала, то знову занурювалась, ніби поплавком, голова, а на березі за нею спостерігала респектабельного вигляду людина. Цією респектабельною людиною був містер Джексон, відомий світський боксер, а поплавком — Джордж Гордон лорд Байрон, неповнолітній.

XI

МУШКЕТЕРИ ТРІНІТІ

Чим заповнити життя? Не можна ж змарнувати його, тільки плаваючи та римуючи. Наприкінці червня Байрон повернувся до університету, щоб, як він вважав, назовсім розпрощатися з ним. Його зорові знову відкрився старанно доглянутий дворик Трінті, порослі м'якою травою береги Кему. Він так схуд, набрав такого ангелоподібного вигляду, що вчителі, товариші і швейцар не впізнавали хлопця, який ще рік тому був повнощоким. Суворий режим і фізичні вправи надали його обличчю аскетичності. Він став схожий «на тонкої роботи порцелянову вазу, освітлену зсередини». Прозора блідість ще більше контрастувала з каштановим, майже мідним волоссям (з віком гаряча рудуватість пригасла) і блакитно-сірими очима, що насторожено дивилися з-під довгих напівопущених вій. Серед студентів, які розглядали його під склепінням Невілз-корту, він помітив юнака, здається знайомого, — той теж очікувально придивлявся до нього. Це був його колишній підопічний з хору, Еддльстон. Він через матеріальну скруту збирався залишити Кембрідж і влаштуватися на службу до якоїсь комерційної фірми в Лондоні.

Надзвичайно схвильований цією зустріччю, Байрон запропонував внести грошову пайку в комерційну фірму, щоб Еддльстон зміг стати одним з її компаньйонів або

¹ Битва під містечком Босворт, якою завершилася війна Білої та Червоної троянд (1485 р.). (Прим, перекл.).

принаймні покинути Лондон, а коли Байрон стане повнолітнім, переїхати до нього в Ньюстед. «Королеву» Елізабет саутвелльську поінформували про новий спалах колишньої пристрасті. «Я люблю його більше, ніж будь-кого; час, відстань виявилися неспроможними вплинути на мої почуття (такі, однак, непостійні)... Нарешті, ми посоромимо нашою постійністю леді Елеонор Бутлер і міс Понсонбі, Пілада й Ореста; нам тільки бракує розкішної драми на кшталт Низа та Евріала, щоб перевершити Йонатана и Давида. Не виключена можливість, що він навіть ставиться до мене ще краще, ніж я до нього. Торік, коли я був у Кембріджі, ми зустрічалися майже щодня, влітку, взимку, і не було такої миті, коли б ми набридали один одному, а розлучалися щоразу з усе більшим сумом. Це єдина істота в світі, кого я поважаю, хоч коло моїх *угодобань* значно ширше». Леді Елеонор Бутлер і міс Понсонбі — дві нерозлучні жінки, славні тим, що тридцять років прожили разом, носили чоловічий одяг та напудрені парики і «скидалися на двох священників у відставці».

Коли Байрон покинув Кембрідж, чудово вмебльовані кімнати були передані іншому студентові — Метьюзу. Байрон познайомився з ним, пройнявшись до нього щирою симпатією. Метьюз був ерудитом, письменником, який водночас писав латиною і по-англійському. Його вважали гордим, але до Байрона він поставився приязно. Передаючи Метьюзові ключі від кімнат, його наставник сказав: «Містере Метьюз, раджу вам, сер, не псувати нічого з меблів, бо лорд Байрон — людина буйної вдачі». Метьюза потішила ця фраза. Коли до нього заходив хтось із приятелів, він застерігав, щоб той не хряскав дверима, «бо доведеться вам, пане, мати справу з лордом Байроном, а він людина буйна». Метьюз прийняв свого «хазяїна» і дотепно й уїдливо розказав про його ж таки «буйну вдачу», Байрон познайомився в нього ще з кількома студентами, такими ж інтелектуалами, і задумався над тим, що в Кембріджі можна позити в набагато цікавішому середовищі, аніж то було в перший рік його навчання в університеті. З природи він був схильний до інтелектуального життя, хоч вироблені умовності тягли його до гультьяйства. Але серед нових друзів він знаходив оригінальну суміш легковажності і дотепності, що дозволяло бути інтелектуалом і не втрачати честі. Як це він не познайомився з ними раніше? У перший рік його перебування в Кембріджі вони його просто зневажали. Ким він тоді був? Понурим

товстунчиком, калікою, сором'язливим і погордливым юнаком, хоч, власне, гордувати і не було з чого. Його уникали. Тепер він автор збірки знаних у Кембріджі віршів. Колись замкнене для нього коло тепер розімкнулося, щоб впустити його до себе. Він це зрозумів і зрадів цій нагоді. Вирішив у жовтні повернутися до університету ще на один рік.

На початку навчального року він знову зайняв свої кімнати і став відтепер своїм у колі золотої молоді. Насамперед до цього кола належав Метьюз, яким Байрон щиро захоплювався. У вільні від занять години Метьюз був охочий до витівок. Те, що він був ерудитом, не заважало йому займатися боксом, плаванням, хоч плавав і важкувато, надто високо тримаючи над водою голову. Байрон зауважив, що той колись неодмінно втопить, як тільки не навчиться належно триматися на воді. Метьюз, у свою чергу, завзято критикував погляди Байрона і таки зумів вибити з нього те, що лишалося з часів перебування в Ебердіні. Він не вірив ні в бога, ні в чорта. Байрон під впливом творів Вольтера вже давно перестав вірити в бога, але якесь внутрішнє вагання все ж лишалося. Сміливість суджень Метьюза ще більше утверджувала його в скептицизмі. В цей останній рік навчання у Кембріджі Байрон познайомився з людиною зовсім іншого складу — Джоном Кемом Хобхаузом, сином багатого комерсанта з Брістоля, рід якого дотримувався неконформістських поглядів передового крила партії вігів; він, як і Метьюз, був ерудитом і готував працю про походження і мету жертвоприношень (Байрон жартома називав її «ваше есе про утробу»), Хобхауз брав участь у витівках товариства, але дещо стримано і обережно, чого не було в Метьюза, котрий любив полювання, тоді як інші захоплювались плаванням, а це вже до певної міри відмежовувало його від інших. Метьюз грав не так, як хотілося б Хобхаузові; хоч і сам був безвірником, проте ставився до всього серйозніше. Перекоаний ліберал, він заснував серед студентів клуб однодумців і Товариство допомоги; проіснувавши кілька місяців, товариство через постійні сварки розпалося. Він люто ненавидів Бурбонів і на ґрунті захоплення Наполеоном швидко порозумівся з Байроном.

Річ у тому, що серйозне світосприймання Хобхауза впливало з його внутрішніх потреб. Йому було властиве політичне честолюбство, і авторитет політичного діяча, яким він вважався в університеті, йому лестив. Хобхауз був людиною принциповою і міг одверто сказати про хиби това-

риша, але тільки йому особисто. Це було по-чесному. Метьюз і Хобхауз обмінювалися комічно-в'їдливими листами: «Ваша жовчність, Хобхауз...» У перший рік перебування Байрона в університеті Хобхауз зневажав молодого кульгавого лорда, що до глупоти підкреслено носив білий капелюх і світло-сірі костюми, але Хобхауз любив поезію і розпізнав у «Годинах дозвілля» ознаки нового таланту. До чисто жіночих примх Байропа він ставився з ласкавою чоловічою вибачливістю. У цьому невеличкому замкнутому товаристві друзів Байрона він уособлював здоровий глузд, Метьюз — фантазію.

Останнім з чотирьох мушкетерів, що верховодили в Трінті 1806 року, був Скроп Девіс. Своїми манерами і поведінкою він нагадував Брюммеля, короля всіх денді. В його одязі не було нічого крикливого. Спокійний, стриманий, він розмовляв сухо й ущипливо, що підкреслювалося ще й оригінальним заїкуванням. Девіс був реальним суперником Байрона у водному спорті. Більшу частину свого часу він проводив за картярським столом, часто вигравав, бо був спокійним гравцем, вів гру, старанно її розраховуючи. А Байрон грав, власне, для того, аби подобатися Девісові, па що йому перепадало від Хобхауза: «Ні, серйозно, вам треба облишити гру. Дожити до того, Щоб уночі вас бачили в оточенні міських покидьків,— чи можна собі уявити щось негідніше й принизливіше?»

Але в цьому оточенні Хобхауз лишався в меншості, а тим часом життя у Трінті цього року було досить бурхливе. Байрон завів ще одного приятеля — на цей раз прирученого ведмедя. Хтось із університетського начальства поцікавився, що Байрон збирається з ним робити. «Підготувати з нього кандидата на професорську кафедру»,— відповів він. Відповідь не дуже сподобалась. А тим часом з Лондона до Байрона приїжджали жокеї, гравці й жінки. Хобхауз, проте, не переставав його шанувати. Справді, в цього юнака, якого ніхто не виховував, було багато шляхетності. Він виявляв безмежну відвагу, готовність заступитися за інших і чудову рису доброзичливого ставлення до молодших товаришів. Кожний триместр із ста двадцяти п'яти фунтів стерлінгів своєї стипендії він виділяв п'ять фунтів старому Меррею, слuzі в Ньюстеді. З часів свого важкого дитинства він виніс щире співчуття до бідності, охоче ділився з іншими і часто залишався без пенса в кишені. Він і далі позичав гроші, й борги його неймовірно швидко росли. «Чи не продати,— питався він у Хенсона,—

свій титул? Скільки коштує звання баронета? П'ятнадцять фунтів? Це щось та значить для людини, в якій нема п'ятнадцяти пенсів». У січні 1809 року він був винен три тисячі фунтів місіс Байрон і тисячу різним жінкам. У березні він писав: «Між нами кажучи, в добру халепу я вскочив: мої борги, якщо уважно їх підрахувати, зростуть до часу мого повноліття до дев'яти або й десяти тисяч фунтів стерлінгів».

Робота переривалася легковажним неробством. Видання «Годин дозвілля» розійшлося. Він підготував нове видання, але в полоні забаганок і мінливого настрою скорочував або змінював текст залежно від симпатії чи антипатії до тої чи іншої людини. Вже давно його попереджали, що в «Едінбурзькому огляді», органі шотландського крила вігів, проти нього готується ворожа розгромна стаття. Уривки з неї читалися в салоні леді Холланд. Годі було й придумати щось дошкульніше для Байрона. Проте нападу він чекав у бадьорому настрої. Бекерові писав: «Передайте місіс Байрон, хай вона не гнівається па них і приготується до гірших випадів з їхнього боку».

Згадана стаття з'явилася лише наприкінці лютого 1808 року. Байрон гарячково розгорнув часопис і прочитав: «Поезія цього молодого лорда належить до тої, яка не дає нічого ні богам, ні людям. Щоб пом'якшити свій злочин, шляхетний автор заявляє передусім про своє неповноліття. Може, він хоче нам сказати: «А гляньте-но, як може писати неповнолітній!» Ці вірші справді написані вісімнадцятирічним юнаком... а ось ці, то навіть у шістнадцять... Але гай-гай! Ми всі знаємо, що Поп писав у двадцять років, нас зовсім не здивуєш тим, що *такі* вірші написані юнаком; ми вважаємо, що в цьому нема нічого дивного; з десяти бодай трохи освічених англійців дев'ять займається тим же і навіть десятий з них напише вірші краще за лорда Байрона». Потім невідомий критик ставить йому на карб те, що він хизується своїм титулом лорда, і повчає автора, що поетичне мистецтво не полягає лише в умінні римувати й рахувати стопи, закінчує ж свою статтю в'їдливим глузуванням з передмови Байрона: «Яке б не склалося враження про вірші цього благородного юнака, ми повинні сприйняти їх такими, які вони є, ще й радіти, коли з-під його пера більше не вийде віршів. Автор не сподівається, запевняє він, ніякого зиску а їхньої публікації, і тому навряд, щоб він став письменником. Приймімо з вдячністю те, що нам пропонують. Яке

ми маємо право, ми, низького звання люди, заявляти про якісь вимоги? Яка для нас радість, що ми зазнали такої щедрості від цього лорда, котрий живе не на якомусь горіщі, а панує в Ньюстедському абатстві».

Стаття жорстока. Докоряти юнакові його походженням, підкреслювати це вперто й набридливо — то снобізм навпаки, якщо не глупство. Усьому тонові статті бракувало міри й справедливості. Байрон, читаючи, був приголомшений. Хтось із гостей, завітавши до нього, коли він саме відклав прочитане, застав його в такому розпачі, що мимоволі запитав:

— Вас викликають на дуель, Байроне?

Хобхауз казав, що Байрон був близький до самогубства. Вечеряючи з Скропом Девісом, він випив три пляшки вина і заспокоївся лише тоді, коли висловив своє обурення у віршах. Після перших двадцяти рядків йому трохи відлягло від серця.

Хто ж був автором цього безглузлого випадку? Довгий час Байрон гадав, що Джеффри, головний редактор часопису; насправді автором був Генрі Броугхем. Людина неймовірно злостива, він з однаковою несправедливістю критикував і ученого-фізика, і поета. Його стаття про теорію хвилеподібних коливань Юнга у своїй злостивій упередженості дорівнювала оглядові збірки «Години дозвілля». Правду кажучи, шкоди Байронові він не заподіяв. Великий поет Вордсворт зайшов до Чарлза Лемба, тримаючи в руках часопис:

— Я не можу більше зносити наруги таких людців,— сказав він.— Узяти хоча б ось цього юнака, лорда, що опублікував томик віршів; на нього так нападають, ніби жодна людина в світі не має права бути поетом, якщо вона не живе на горіщі. Я кажу вам з повною відповідальністю, Що з цього юнака вийде неабиякий поет, якщо він писатиме й далі.

Першим бажанням Байрона було якомога швидше закінчити й опублікувати якусь сатиру проти своїх ворогів; на щастя, він збагнув, що розумніше зачекати, що кращою відповіддю буде його нова поема. «Прикро, що місіс Байрон так засмучена. Щодо мене, то ці паперові кульки лише навчили мене, як треба триматися під обстрілом». Завдячуючи тому критичному оглядові, у нього з'явився ще один друг, Френсіс Ходжсон — молодий викладач Кінгз-коледжу, який у кількох словах виразив йому своє захоплення.

4 липня 1808 року Байрон одержав в університеті диплом *Magister Artum*¹ і залишив Кембрідж. За останній рік перебування в університеті він дуже змінився. Роки, проведені в Харроу, були періодом романтичної дружби і легковажних залицянь; Кембрідж відкрив йому насолоду інтелектуального спілкування. В атмосфері безсоромності, а подеколи й цинізму він змужнів, дихалося йому тепер вільніше. У товаристві Хобхауза, Девіса, Метьюза він міг бути самим собою: вільним од кальвінізму, легковажним у коханні, взагалі вільним. Та чи ж можна бути коли-небудь вільним після такого дитинства?

XII

ВІДШЛІФОВАНИЙ ЧЕРЕП

Ми радіємо з того, що виходить за межі узвичаєного, навіть якщо це спричиняється до нещастя.

ШАТОВРІАН

Ось уже кілька місяців місіс Байрон, сповнюючи гала-сом саутвелльський притулок, чекає скорого повернення та близького повноліття свого сина. У неї до нього такі ж почуття, як були колись до її жахливого чоловіка. Побоювалася його, обожнювала і проклинала. Як-то поведеться цей володар своєї спадщини, новоспечений «Біррон» з домішкою крові Гордонів? Чи не двійник, гідний Лихого Лорда, прищеплений на гілці Джека Божевільного, запа-нує в Ньюстеді? Чому вона, ошадлива вдова-шотландка, яка могла, не позичаючи й гроша, жити на сто тридцять п'ять фунтів на рік, чому вона повинна відповідати за чоловіків цього блудливого поріддя? В останні місяці неповноліття Байрона перепало й Хенсонові, якого вона за-сипала гнівними листами: треба було за всяку ціну вирішити питання з продажем Рочдейла й одержати право на користування прибутками Байрона, адже той міг щось устрюгнути: «Хоч я й не дуже високої думки про свого сина, а проте знаю, що розумникам часто бракує обережності, коли йдеться про гроші».

Повірені, яким доручено вести рочдейльський процес, діставали й листи лайливого змісту: «Я скажу правду в очі: доки ви з Хенсоном обкрататимете мого сина?» Може,

¹ Магістр мистецтвознавства (лат.).

це й відповідало дійсності, але брутальність відштовхувала повірників. Усі оті «справи Байрона» їм уже в печінки в'їлися. Хенсон зазначив на берегах: «Яка безсоромність!» Так, вона, нещасна вдова, чинила необачно, але що їй лишалося робити? В неї не було ані гнучкості, ані вміння; вона була гідною Гордонів, прямолінійних, відважних, і мала стільки клопоту. Найкраще було змусити лорда Грея виїхати з абатства до повернення Байрона, «бо я нізащо в світі не хочу, щоб вони зустрічалися; вони ненавидять один одного лютою ненавистю, і я певна, що між ними виникне суперечка, яка може скінчитися дуже погано». І хто зна, в якому стані лорд Грей залишить Ньюстед. «Самій мені в Ньюстеді не вдалося бути, але всі кажуть, що це щось жахливе: як може людина, котру мають за джентльмена, залишати після себе будинок у такому стані?»

Але найбільш її турбувало інше: «Тепер, коли Байрон закінчив свою науку, чи він покличе мене переїхати до Ньюстеда вести його господарство?» «Дорога міледі,— писав він їй,— на сьогодні в мене немає ліжок ні для Хенсона, ні для будь-кого іншого... Я житиму, як прийдеться, і, по змозі, самотньо. Коли будуть готові кімнати, я буду радий вас бачити: зараз це було б незручно й неприємно для нас обох. Ви не мусите нарікати на те, що я збираюся надати будинку бажаного вигляду. У березні (щонайпізніше в травні) я поїду до Персії, і ви будете повноправною господинею в домі аж до мого повернення».

Справді, Ньюстед він застав неймовірно занехаяним. У парку «його» дуб, з яким він пов'язував усі надії на успіх, уже гинув, заглушений бур'янами. Він старанно його обполов, підрізав засохлі гілки й таки врятував. Упоряджувати все абатство було б дорого, та й недоцільно. Він обладнав для себе спальню, посередині якої стояло велике ліжко з колонами та балдахіном, закрите китайськими шторами. На стінах повісив кілька портретів і гравюр: Джексона, відомого боксера в його розкішному блакитному вбранні; старого Меррея — «єдину істоту, яку він любив, разом з його собаками»; потім краєвиди Харроу і кембріджських коледжів: там були Кінгз, Трінті, Єзуїтський коледж. Дивна потреба оточувати себе домашніми божествами! Чи не тому, що в дитинстві він зазнав гіркоти самотності й покинутості? У нього з'являлася якась ненависть до нових людей і оточення. І вже коли він до них звикав, то дорожив ними, ніби це була частка його самого.

З вікон йому видно було порослий очеретом ставок, лебедів, зубчасті форти Лихого Лорда і чарівні зелені узгір'я у вирубках. Двері спальні вели до кімнати з привидами, порожньої, з кам'яною підлогою, де час від часу переляканій служниці серед ночі з'являвся чернець у чорному капюшоні. Внутрішні сходи вели до іншої кімнати, що правила за робочий кабінет і вітальню. Кілька кімнат були умебльовані для друзів. Решта помешкання — довжелезні склепінчасті коридори, незліченні келії по обидва боки будинку — стояла порожня.

Як він любив Ньюстед! Він міг годинами милуватися його чарами з софи, де лежав майже цілий день, намагаючись римувати якусь поему, або в саду, де залюбки працював, спершись над пнем дуба, спляного Лихим Лордом,— справжній пюпітр, обвитий плющем.

Він не хотів знатися з власниками сусідніх замків: деякі з них зробили йому візити, проте він на них не відповів. Прийняв він лише запрошення до Еннслі, коли Джек Мюстерс, випадково зустрівшись з ним у полі, запросив його на обід. Знаючи минуле, він приймав його з відвагою спортсмена. Байронові хотілося випробувати себе побаченням із колишньою коханою М.А.Ч., тепер місіс Чаворт-Мюстерс: «Нещодавно я вечеряв, сидячи поруч жінки, якій свого часу був по-дитячому відданий, як це можуть собі дозволити тільки діти, а не дорослі. Я вирішив триматися мужньо, говорити з нею спокійно; та, коли я побачив її, моя відвага й безтурботність де й поділися: губи мої не могли всміхнутися, я не наважився заговорити, та й міледі була майже в такому ж стані, як і я, чим ми обоє привернули увагу присутніх, набагато більшу, ніж коли б нам вдалося поводитися байдуже... Вам усе це видається дуже наївним... Які ми дурні! Ми плачемо за якоюсь іграшкою; як діти, ми не можемо заспокоїтися доти, поки її не зламаємо, але ми, на жаль, не можемо, як вони, легко позбутися її, кинувши у вогонь».

Годувальниця привела її дворічну дівчинку. Байрона вколело, що в цьому ледь означеному обличчі проглядають тверді й вродливі риси батька і очі матері, в які він так часто зазирає на узгір'ї Діадеми. Він дивився на цього атлетичної будови чоловіка, який хвалився тим, що за життя розгортає тільки одну-єдину книгу: «Робінзон Крузо», і розповідав про недавно забиту лисицю. Неподалік, у псарні, валували собаки. Мері-Анна мовчала. Нишком позирнувши на Байрона, вона зауважила, яким вилюдні-

лим і вродливим він став. Повернувшись до Ньюстеда, він кинувся на софу і склав вірш:

Ну й добре! Ти — щаслива, знаю,
Ну й що ж: і я щасливий теж,
Бо знов душею примічаю
Тебе край світлих узбереж...

Я вздрів маля і в серці злую,
Здавалось, ревність не втаю,
Все ж ради тебе я цілую
Дитинку всміхнену твою.

Цілую, стримавши зітхання,
На батька схоже так дитя!
Але в очах твоє ж сіяння,
Що світить все мое життя.

Прощай, о Мері! Від'їжджаю,
Нічим тобі не дорікну;
Якби ж я тут лишився, знаю,
То б знов кохав тебе одну...

Ні, гетьте, сни весняні й милі!
О юний спогаде, розвійсь!
Де Лета? Хай її візьмуть хвили!
Замовкни, серце, чи розбийсь.

Єдиними, кого він прагнув бачити, були друзі по Кембріджі. Він хотів показати їм абатство. Першим приїхав Хобхауз. Байрон напрочуд легко уживався з Хобхаузом; вони ставились один до одного з грубувато-буркотливою ніжністю. Живучи поруч, кожний з них працював над своїм, наче старе вірне подружжя. Байрон шліфував сатиру, дедалі гострішу й дошкульнішу. Хобхауз, перейнятий його настроєм, викінчував філософські вірші. Стомившись писати, вони роздягалися й купалися в озері, коли було холодно — в підземному басейні, який Байрон влаштував у монастирських підвалах, з'єднаних між собою. Або втішалися дресируванням ньюфаундленда Ботсвейна: Байрон стрибав одягненим у воду і вдавав, що тоне, аби змусити вірного пса рятувати себе. За столом їм прислужував старий Меррей. Не раз Хобхауз спостерігав, як по обіді Байрон наповнював склянку мадерою, підносив її через плече до Джо Меррея, що стояв за його стільцем, і щиро промовляв: «За твоє здоров'я, мій давній друже».

Таке життя було приємне, але сусідство Еннслі якось гнітило. Важко жити поруч жінки, колись коханої. Здивована, що він, раніше такий палкий, охолов, вона стала ще ніжнішою. Десь підсвідомо жевріють почуття, надії, усвідомлення занепащеного життя. Той, до кого звернені ці

почуття, знає, що вони даремні. Найкращі ліки в такому разі — втеча, і Байрон думає весною податися в мандри. Мері з невинним виглядом спитала, що є тому причиною, і одержала відповідь віршами:

Як грішник, гнаний з кущів раю,
Що зупинивсь біля воріт,
Згадав минулі дні розмаю,
Проклявши будучину й світ,

А потім, по чужих країнах,
Тамуючи журбу і лють,
Минуле, повне втіх незмінних,
Жадав у клопотах забути,—

Так, помудрівши, утікаю
І я від Євиних спокус,
Не можу бачити я раю
І в той же рай безтямно рвусь.

Він не наважився показати ці вірші Хобхаузові, якому були чужі сентименталізм, «глупота жіночого роду» і улюбленим поетом якого залишався Поп, стриманий та врівноважений класик.

На Ботсвейна напав сказ. Байрон доглядав його, як товариша, стираючи голою рукою піну, що стікала з роззявленої пащі. Ньюфаундленд до кінця залишався вірним і нікого не покусав. Коли він здох, Байрон сказав: «З відданих у мене нікого не залишилось, крім старого Меррея». Довго він побивався і приказував, що хай би вже і його закопали разом із собакою. Він напосівся спорудити йому кам'яницю. Дивний і цікавий сам по собі виклик: він наказав спорудити її під самим вітарем у зруйнованій монастирській каплиці. Під цоколем, куди вели широкі круглі сходи, був старанно обтесаний п'єдестал з написом, а на ньому антична урна. Її білі обриси чітко вирізнялися на тлі голого стрілчастого склепіння. На одній з плит викарбувано напис:

ТУТ ЛЕЖИТЬ
ПРАХ ІСТОТИ,
ЩО ПОЄДНУВАЛА КРАСУ БЕЗ ПИХИ,
СИЛУ — БЕЗ ВИКЛИКУ,
ХОРОБІСТЬ — БЕЗ ЖОРСТОКОСТІ
І ВСІ ДОСТОЙНОСТІ ЛЮДИНИ БЕЗ ЇЇ ВАД.
ЦЯ ПОХВАЛА МОГЛА Б ЗДАТИСЯ НЕПОМІРНОЮ,
ЯКБИ ВОНА БУЛА ВИКАРБУВАНА НАД ПРАХОМ ЛЮДИНИ,
ТУТ — ЛИШЕ ДАНИНА ПАМ'ЯТІ БОТСВЕЙНА, СОБАКИ,
ЩО НАРОДИВСЯ В НЬЮФАУНДЛЕНДІ В ТРАВНІ 1803 РОКУ
І СКІНЧИВ СВОЇ ДНІ В НЬЮСТЕДСЬКОМУ АБАТСТВІ
17 ЛИСТОПАДА 1808 РОКУ

Байрон сказав Джо Меррею, що і його він поховає під тим самим склепінням. Але Меррей не виявив очікуваного захоплення:

— Ще коли б я був певен,— сказав він,— що і ваша світлість тут спочине, я б іще погодився, але мені не до душі лежати там самому поруч собаки.

22 січня 1809 року Байрон Ньюстедський відсвяткував своє повноліття. На подвір'ї абатства для васалів спекли цілого бика, а ввечері був влаштований бал. Тут танцював і поважний Хенсон, що приїхав спеціально з Лондона репрезентувати свого шляхетного клієнта. Сповнений гніву лист місіс Байрон засудив це королівське розкошування. Що ж до самого молодого сеньйора, то він вечеряв у Лондоні, замовивши собі пляшку елю, одне яйце і скибочку шинки. Вечеря скромна, проте і вона здавалася порушенням норм, приписуваних суворим режимом Байрона. Ця урочистість пройшла для нього якимось сумно. Колись він шкодував за дитинством; минув час, і про нього вже не скажеш — юнак. Напередодні він дізнався про смерть свого найкращого друга по Кембріджу — Лонга. Той загинув під час шторму, пливучи до Лісабона. Байрон відшукав свій старий підручник *Scriptores Graeci*, на обкладинці якого чотири роки тому, в Харроу, він вивів: «Том Вільдмен сидить ліворуч од мене, Лонг — праворуч» — і дописав:

«Eheu fugaces; Posthume! Posthume!
Labuntur anni»¹.

«Січень 1809 року. З чотирьох осіб, зазначених тут, один помер, інший у далеких краях, усіх розкидало, хоч не минуло й п'яти літ відтоді, як усі були разом у стінах школи і нікому ще не виповнилося двадцяти одного року».

Занадто рано наклала свою печать могила на життя цього підлітка. Тільки тепер до роздумів схилила не могила якогось невідомого Пічєя, а місце спочинку Ботсвейна, могили своїх друзів, могила його першого, ще дитячого кохання і його власна. Таке життя — Байронам судилося нещастя. Отже, треба кинути виклик самій Долі. Даллас, поштивий Даллас, заїхавши до нього в готель поздоровити з повноліттям, застав його у піднесеному настрої, ще легковажнішим, ніж будь-коли, в ставленні до релігії.

¹ Та ба! Постумію!

Швидко біжать роки нестримні... (Лат. Ода Горация).

Лишилося тільки покинути Англію. Хобхауз обіцяв його супроводити під час подорожі. Куди податися? Байрон ще не вирішив. На Схід, до Персії, до Індії, чи, може, кудись у тропіки? Хіба не все одно? Аби тільки далі від Еннслі, від спогадів. Ніщо його не затримувало... Вдова-регентша стала якимось міфічним персонажем, та й до того ж на час його відсутності вона розпоряджатиметься Ньюстедом. Потрібно було лише вирішити невідкладні справи.

Насамперед — опублікувати сатиру; вона вже закінчена, блискуча, сповнена жовчі, така зла, що Далласові, якому доручено знайти видавця, довелося пооббивати чимало порогів. Перепало не тільки шотландським критикам, а й більшості англійських поетів. Навіть тому ж таки Томасові Муру, яким так захоплювалися школярі Харроу, навіть опікунові, лордові Карлейлю, якому Байрон уже давно мріяв показати пазурі. Адже Карлейль не тільки відповів на присвяту «Годин дозвілля» байдужим і холодним листом, а й ухилився виконати прохання, з яким його вихованець звернувся до нього. Досягши повноліття, Байрон мав право офіційно посісти своє місце в палаті лордів, а, за звичаєм, молодого лорда принагідно супроводить хтось із родичів чи друзів. Він написав про це Карлейлеві, але той обмежився лише загальними порадами. 13 травня Байрон вирушив сам посісти місце в асамблеї.

Його супроводжував послужливий Даллас, вражений тим, що в молодій людині такого роду і з такими талантами не знайшлося нікого з родичів, хто був би поруч такого дня. Байрон і сам гостріше, ніж будь-коли, відчував свою самотність. Його походження й ім'я давали йому величезні привілеї. Англією тоді правили нащадки небагатьох шляхетних фамілій. Цілком природно, що юнакові надзвичайно лестив титул лорда. Проте обставини склалися так, що він опинився на самому краєчку стола, де веселилося це вишукане товариство. У нього був лише титул, але не було традицій, зв'язків, багатства.

У передпокої його зустрів один із служителів, який пішов доповісти про його прибуття. Байрон пройшов перед мішком з вовною, на якому урочисто сидів голова палати лорд Ілдон, і наблизився до столу, де давали присягу. Коли ця недовга церемонія скінчилася, голова палати підійшов потиснути Байронові руку. Той ледве вклонився, тичнув голові кінчики пальців, і голова ображено сів на своє місце. Байрон недбало розкинувся на одній із вільних

лав опозиції, потім через кілька хвилин підвівся і вийшов. Повернувшись до Далласа, він сказав:

— Якби я міцно потиснув його руку, він би, чого доброго, подумав, що я стою на боці його партії, а я не хочу мати нічого спільного ні з тими, ні з іншими... Тепер я можу вирушити у подорож.

Через два тижні вийшла друком сатира. Вона мала великий успіх. Хоч підпису й не було, весь літературний світ називав ім'я лорда Байрона — одні злостиво, інші захоплено, однак усі здивовано. Реванш було взято, партію виграно; в цій країні не було більше чого робити. Бракувало тільки грошей. Байрон мав дванадцять тисяч фунтів стерлінгів боргу. В кого позичити ще чотири тисячі, необхідні для подорожі? Хенсонові наказано їх знайти. В крайньому разі, продати один з маєтків, але Рочдейл, не Ньюстед. «Що буде, те й буде — Ньюстед і я вистоїмо або впадемо разом. Я тут жив, він любий моему серцю, і ніяка сила, нинішня чи прийдешня, не змусить мене погодитися продати з молотка останній уламок нашої спадщини. У мене досить гонору, щоб, знести всі злигодні... Містер Хенсон каже про це як ділова людина — я ж вважаю себе людиною честі і не продам Ньюстеда».

Врятувати становище могло б тільки одруження з багатою спадкоємицею. Така була думка місіс Байрон. Вона вважала, що Байрон на шляху катастрофи, «хіба тільки вугільні шахти обернуться на золоті копальні або якщо він не зарадить собі в давній випробуваний спосіб, відшукавши дружину з посагом у дві-три сотні тисяч фунтів стерлінгів... Треба, щоб він повесні одружився з якою-небудь багачкою; одруження з кохання — не що інше, як безглуздя. Хай він хоч скористається з талантів, дарованих йому богом». Недвозначно заявляв про це і сам Байрон: «По-моєму, все скінчиться *одруженням з золотою лялькою* або кулею в лоб; який з цих двох шляхів обрати — байдуже: вони майже однакові». Вихід знайшли зовсім несподівано: позичити гроші в Скропа Девіса. Девіс, розумник і заїка Девіс, продовжував грати в Лондоні, як колись у Кембріджі, програючи і виграючи величезні суми. Десь за північ друзі лишали його, п'яного, в картярських домах, а наступного якимось дивом заставали вдома. Він спав далеко за полудень, а поруч стояв нічний горщик, наповнений тисячами фунтів стерлінгів, де й коли виграними — бог те знав, а Скроп не пам'ятав. Ось одного

такого ранку Байронові й поталанило позичити в нього необхідну для подорожі суму.

Перед від'їздом Байрон запросив до Ньюстеда невеличке кембріджське товариство, друзів, дотепи яких шліфували його свідомість. У травні 1809 року легковажний Метьюз і серйозний Хобхауз приїхали погостювати до абатства. Це були дні, сповнені безумних веселощів. Зовнішня велич цих місць, привиди, які нібито там прогулювались, надавали ще більшої гостроти щасливим розвагам. Перед самим входом, праворуч сходів, що вели до холу, сидів на ланцюзі ведмідь, ліворуч — вівчарка. Якщо хтось заходив, не гукнувши здалеку про своє прибуття, йому неодмінно загрожувала зустріч з ведмедем і собакою або небезпека потрапити під кулі цілої зграї молодиків, що вправлялися під склепінням у стрільбі з пістолетів. Вставали пізно, сніданок стояв на столі доти, поки всі не збиралися. Потім читали, фехтували, їздили верхи, плавали в човнах по озеру або ж бавилися з ведмедем. У парку, на камені, поставленому навпроти «Ботсвейну, собаці», Метьюз приписав олівцем епітафію «Хобхаузові, свині». Вечеряли між сьомою і восьмою. Після вечері товариство обходив по черзі людський череп, наповнений вином. Це був череп котрогось із ченців, викопаний садівником. Байрон наказав зробити з нього келих і оправити в ювеліра Ноттінгема, який відполірував і надав йому вигляду черепащачого панцира. На честь цього келиха Байрон склав вірші:

Я жив, як ти, кохав і пив,
Так пий, мій друже, не для згуби!
Миліш за бридкість черв'яків
Твоє вино й гарячі губи.

Містити краще-бо живу
Вологу, ніж ту гидь схолоу;
Напій богів, а не черву,
Несу я радісно по колу.

Щоб доповнити декорації, гості перевдягалися в ченців, а Байрон, настоятель Ньюстеда, або як називали ще друзі — настоятель черепа, головував з хрестом у руці, даючи лад капітулу. Байрон неабияк пишався невеличким табуном гарненьких служниць, набраних по сусідніх селах. Він вважав ці вільні звичаї феодальними, ідилічними, це йому лестило. Абатство, за місцевим поговором, стало притулком нового Лихого Лорда, і коні Байрона забули Вельню алею до Еннслі.

Так минув увесь травень. Було вирішено, що в червні Хобхауз і Байрон вирушать разом до Гібралтару, а звідти до Мальти й на Схід. Байрон так і не зустрівся перед від'їздом із своєю сестрою Августою. 1807 року вона вийшла заміж за знаменитого кузена полковника Лі, кавалера його високості принца-регента, й оселилася у Сікс-Майл-Боттомі, біля Ньюмаркета. В неї народилася дівчинка, і Байрон тоді написав до неї:

«Дякую вам, що зробили мене дядечком; цього разу вибачаю вам стать новонародженого, але наступного разу ним неодмінно має бути племінник... Уже два роки, як я позбувся опіки місіс Байрон і не маю наміру знову закладати шию в її ярмо... Я не можу ані пробачити цій жінці, ані жити під одним дахом з нею. В глибині душі я дуже нещасна людина, бо знаю, що в мене немає нічого злого на серці; але його так принижували, мучили й топтали, що воно стало твердішим за відроги Хайлендеру»¹.

Після опублікування сатири Августа стала на бік лорда Карлейля, і Байрон сердився за це па неї. Уривався ще один зв'язок.

А серце, тверде, як відроги Хайлендеру, лишалося, проте, дуже вразливим. Байрон збирав портрети своїх товаришів, щоб забрати їх із собою у подорож. Фетишист, ревний хранитель свого власного музею почуттів, він замовив їх власним коштом в одного з кращих портретистів того часу. Щоб перетворити цей від'їзд у драматичну подію, як він любляв, йому хотілося зробити друзів співучасниками своєї жалоби. Вони ж були тільки веселунами. Вони їздили верхи на його конях, пили його вино, пестили його служниць, але відмовлялися проливати лицемірну Сльозу. Колись у Харроу він страждав, що Клер байдужий до нього; тепер він міг нарікати на всіх поспіль. Даллас застав його в ці дні відлюдькуватим, розчарованим в усьому, бо, крім того, що його цькували в пресі, він, як ніколи, уникав жіночого товариства і говорив про дружбу з гіркою Тімона Афінського.

Перед самим від'їздом він ще раз скуштував гіркоти байдужості з боку лорда Делауерра. Проте вони обмінялися портретами, увінчаними їх фамільними гербами. Але Делауерр виявився бездушною людиною.

— Повірите,— казав Байрон Далласові,— я щойно зустрів Делауерра і попросив його зайти на годинку до мене,

¹ Гориста місцевість у Північній Шотландії. (Прим, перекл.).

побалакати; він відмовився, і під яким би, ви думали, приводом? Неймовірно: він пообіцяв матері і якимось там жінкам піти з ними до кравчині. І він знає, що завтра я від'їжджаю, що пробуду там довгі роки, що, може, я ніколи не повернуся! Дружба! В мене таке відчуття, що, крім вас та родичів, і ще, може, матері, в мене не лишається тут нікого, хто б хвилювався, що зі мною ще станеться!

Цей випадок його приголомшив. Ціле життя він згадуватиме про образу, завдану йому Делауерром напередодні від'їзду, коли той пішов із жінками до якоїсь там кравчині. Так, справді, мав рацію Тімон Афінський. Поки ти вносиш цим собакам тарілку супу — вони віддані. Але досить їм помітити, що смерть, розлука або розорення загрожують їхньому товаришеві, вони ладні «кинути вас напризволяще в негоду». Делауерр, ідучи до кравчині, навіть не уявляв, яких гірких переживань він завдасть своєю відмовою.

Метьюз повівся куди краще. Напередодні він влаштував чудову вечерю на честь Хобхауза і Байрона. Вже за вечерею ці двоє мандрівників заговорили один з одним жартиливим, вільним, дещо штучним тоном.

Перед тим як сісти на пароплав, Байрон склав кілька стансів для Мері-Анни:

Все скінчено — тремке вітрило
На човні в бурю забіліло;
Подужчав вітер і свистить,
Аж гнеться щогла і рипить;
Тікаю звідси я й сумую,
Бо лиш одну тебе люблю я.

Чи було воно справжнім, це почуття? Невже він їхав тому, що все ще кохав і не міг жити поруч із нею? Людина — окладна істота. За вечерею з Метьюзом і Хобхаузом, слухаючи заїку Скропа Девіса, він зовсім не думав про місіс Мюстерс. Але перше кохання завжди душе вражає. Дні, проведені в Еннслі, лишили найглибший слід серед усіх його сумних і солодких спогадів.

ХІІІ

ПЕРШЕ ПАЛОМНИЦТВО ЧАЙЛЬД-ГАРОЛЬДА

26 червня 1809 року в невеличкому порту Баламут двоє друзів сіли на пароплав капітана Кідда, що відпливав до Лісабона. Хобхауз, розраховуючи в думці чи не на цілі

археологічні монографії, віз із собою сотню пер, два галони чорнила й стоси білого паперу. Байрон і цього разу обставив свою подорож когортою слуг. Старий Меррей мав супроводити його до Гібралтару, бо морське повітря було йому на користь. Найбільший тягар випав на долю Вільяма Флетчера, камердинера з Ньюстеда; він шойно одружився і невдоволено бурчав, згадуючи свою дружину Саллі. Молодий паж, син фермера, Роберт Раштон, прозваний Бобом (він припав до душі Байронові «за те, що він, як і я, один, здається, на цілому світі, нещасна тварина без друзів»); доповнював ескорт слуга-німець, якого йому рекомендував Бутлер.

Про це відплиття Ходжсон одержав детальний опис у героїко-бурлескному стилі:

«Провидінню заманулося втрутитися на користь нещасної публіки — Хобхауз вивихнув руку і не може писати, отож, чорнильна злива вщухає... Особисто я залишаю Англію без жалю, а повертатимусь без радості. Я, мов той Адам, перший засуджений на вигнання, але зі мною нема Єни, і мені не скуштувати жодного яблука, яке б воно не було кисле».

Місіс Байрон у свою чергу одержала прощальний лист: «Переді мною — цілий світ. Я покидаю Англію без жалю і без найменшого бажання знову бачити все те, що в ній є, окрім хіба вас і вашої теперішньої резиденції. Щиро відданий вам...»

Він залишив їй ведмедя, вівчарку і вродливих служниць.

Переїзд виявився нелегким. У Лісабоні подорожнім довелося на власні очі побачити Європу, охоплену полум'ям війни. Французькі війська під командуванням Дюно шойно відступили перед англійцями на чолі з генералом Крауфордом. Хобхауз, президент ліберального клубу, був дуже вражений місцевими звичаями. Тирани-клерикали накидали свою волю цілій країні. В церквах виставляли мерців, повісивши на шию металічні карнавки; їх не ховали, поки родичі небіжчика не збирали певної суми, щоб заплатити священику. Людей хапали на вулицях, щоб одразу ж поставити під рушницю. Байрон, більший завзятець, ніж Хобхауз, і противник усякого насильства над іншими, як і над собою, був готовий закликати до повстання, але його увагу відвертав контраст між убозтвом людей і красою португальського пейзажу. Йому подобалися помаранчеві дерева, що відливали позолотою на зеленому тлі до-

лини, монастирі, що гніздилися па вершинах скель. «Я безмежно щасливий, я люблю помаранчі, розмовляю з ченцями поганенькою латиною, і вони розуміють, бо їхня вимова не набагато краща; ходжу де заманеться (хоч і з пістолетами в кишенях) і перепливаю Тежу, їжджу верхи на ослику або на мулі і лаюся по-португальському. У мене розлад шлунка. Мене жалять москити. І що з того? Коли люди відправляються в мандри за власним бажанням, їм нема чого нарікати на брак комфорту».

З Лісабона до Севільї вони їхали верхи. Дорога ніби обсаджена хрестами, кожен з них волає про вбивство. По дорозі зустрівся загін, він конвоював кількох шпигунів до Севільї, щоб там їх повісити. В цьому видовищі, де на кожному кроці зустрічалися то любов, то смерть, було щось первісно-тваринне, безпосереднє й викличне, що западало Байронові в душу. Він написав матері, що зупинився в будинку, де живуть красуні іспанки, «загалом дуже люб'язні, чорноокі, ставні. Старша удостоїла твого недостойного сина особливої уваги, міцно поцілувавши його на прощання... Перед тим вона відрізала в нього добрий жмут волосся і дала свій навзамін, мало не цілу косу завдовжки три фути, яку я пересилаю тобі і прошу зберегти до мого повернення. Останні її слова були: «Прощавай, красеню! Ти мені дуже подобаєшся». Вона запропонувала переспати з нею, але моя добропорядність підказала мені відмовитися од такої честі; вона засміялась, сказала, що в мене, напевно, є коханка-англійка, і додала, що незабаром збирається вийти заміж за офіцера іспанської армії». Потім через Кадіс, «чарівний Кадіс, де повно чарівних іспанок», друзі дісталися Гібралтару. Там довелося розлучитися зі старим Мерреем і молодим Раштоном, дуже стомленим подорожжю. Байрон відіслав їх до Ньюстеда, залишивши при собі лише Флетчера. Лист до матері: «Потурбуйтеся про Роберта, йому дуже бракуватиме хазяїна; бідний хлопчина, як йому не хотілося повертатися».

На пароплаві, що йшов із Гібралтару на Мальту, пасажирам дуже припав до душі Хобхауз. Товариської вдачі, він перезнайомився з усіма і після обіду, надвечір, розповідав анекдоти («З арсеналу Скропа Девіса»,-- подумав Байрон, прислухаючись до них здала), Байрон, набагато стриманіший, подобався менше. Він майже нічого не їв і виходив з-за столу першим. Тримався він осторонь, довго вдивлявся у синю далечінь, вбирив у себе сувору

поетичність скель. Як тільки спадав вечір і спалахували вогні, він сідав на сувої вітрил і годинами спостерігав гру місячного світла на хвилях. Під блідим сяйвом місяця він нагадував моряка Колріджа, що вбив альбатроса. Він скидався скоріше на «якусь загорнуту в саван і увінчану німбом примару». Супутники розцінювали його намагання триматися осторонь як презирство до них і одверто обурювалися. Час від часу він зиркав збентежено і недовірко, спідлоба. Його поведінці бракувало природності; він постійно збиткувався з Флетчера і, ніяковіючи, нерувався.

Якби вони здогадалися про неспокій, що крився за цією поведінкою, про хворобливу вразливість каліки, вони б пожаліли його; Байрон шукав мовчазного товариства хвиль і зірок тому, що боявся людей. Виробивши якусь певну лінію поведінки, він уперто тримався її, бо вважав шляхетною. Спостерігаючи, як ніс Корабля крає зустрічну хвилю, він думав, що кожна нова хвиля ще більше віддаляє його від нещастя. Іноді він згадував свою змарновану юність, але думав про неї жалібно і ніжно, ніби вона була чужою. Чому б йому не написати поеми про цю подорож? Сильні почуття тамувалися в ньому ще з дитинства і, переплавившись у цій полум'яній душі, готові були вилитися з неї розпеченою лавою... В його уяві вже поставав, герой. Він назве його старовинним фамільним прізвиськом Чайльд-Буруном, і той стане потім Байроном, розчарованим, невтішним Байроном, якого Хобхауз і не знає, та й що там казати, не зрозумів би...

Вітрильник пливе, танцюючи, в місячному сяйві.

На третій день подорожі гурт пасажирів почав розважати просто на палубі стрільбою з пістолетів по пляшках; спробував щастя і Байрон, його постріл виявився найвченішим. Це йому полестило. Хобхауз, якому щойно перепало від нього за якийсь невинний жарт, з ніжністю, хоч і трохи зверхньою поблажливостю, шепнув своїм новим друзям, що до нього треба ставитися, як до дитини.

На Мальті Байрон бере в одного ченця уроки арабської мови й уроки платонічного кохання — в місіс Спенсер Сміт. У неї було досить романтичних пригод, обірваних приходом наполеонівських солдатів; врятував її шляхетний італієць, що так само її-поважав. «У неї було щось від Сільфіди». Гарні короткозорі очі її дивилися на чоловіків трохи невпевнено і тривожно, бентежачи співрозмовника. Байрон був у захваті від її товариства, але його

нова філософія не дозволяла йому пуститися берега. З наївної злості до кохання він щосили противився спокусі.

Красуня півдня з подивом уздріла,
Що той, хто ніби за всіма зітхав,
Огонь її очей зустрів так сміло...

«Людина з мармуровим серцем» — таким він хотів себе бачити. Досить йому забажати, і він перевершить усіх у мистецтві спокуси, що ґрунтувалося на зневазі до жінки і впевненості в собі. «Ніжна флорентійка» одеряжала від нього в подарунок великий жовтий діамант; її короткозорі очі ще деякий час зринали в мріях Байрона. Але він без особливих зусиль вирвався з обіймів цієї нової Каліпсо.

Албанія в ті часи була майже незвіданою країною. Її дикі гори нагадували Байронові Шотландію часів його дитинства. Чоловіки носили коротку спідничку, точнісінький тобі кілт¹, і накидку з козячого хутра. Паша Яніни, Алі, відомий своєю одчайдушністю і жорстокістю, поінформований англійським резидентом про приїзд молодого англійця шляхетного роду, запросив мандрівників до себе. Байрон не міг намілюватися оздобами Сходу — вишиті куртки албанців, високі шапки татар, чорні раби, коні, барабани, муедзини, що виспівують з мінаретів: «Нема бога, крім аллаха». Грізніш Алі-паша виявився невисоким на зріст сімдесятирічним бороданем з шляхетними, сповненими гідності манерами. Хоч було відомо, що він без найменшого вагання може засмажити ворога живцем або втопити в озері десяток жінок, коли ті не догодять його невістці. Паша поцікавився, чому Байрон покинув свою країну в такому молодому віці, й додав, що він одразу запримітив його високе походження по невеликих вухах, кучерявому волоссю і випещених руках. Ці ознаки шляхетності так сподобалися Байронові, що він цілими місяцями згадував про них у кожному листі. Алі-паша, справжній Зелуко, довго лишався одним із улюблених героїв Байрона. Любов до влади, презирство до громадських або моральних правил, таємниця, якою він любив себе оточувати, непересічність Алі викликали в Байрона сильні емоції. Бандит, корсар, отаман розбійників — люди цього проклятого класу привертали увагу Байрона своєю ненавистю до лицемірства і відвагою. Симпатія виявилася взаємною. Паша прислав мандрівникам провідників і озброєний ескорт на зворотний шлях.

¹ Одяг шотландців-горців. (Прим, перекл.).

Подорожувати диким краєм під охороною напівдиких солдатів — річ небезпечна, але п'янлива, Байрон з дитинства вважав, що самою долею йому судилася військова звитяга. Він нічого не боявся. Він полюбив воїнів-албанців, вони здавалися йому щирими й вірними; в нього завжди жила повага до простих людей. Саме в їхньому оточенні, в Яніні, він почав писати свого Чайльд-Буруна, який після завершення першої пісні перетворився на Чайльд-Гарольда. Він писав строфою Спенсера, строфою в дев'ять рядків, що, на його думку, сприяло жвавості оповіді. Хобхауз, з свого боку, збирав матеріали для оповідання.

З Албанії вони хотіли рушити морем до Греції. «Я мало не загинув на військовому турецькому кораблі через недосвідченість капітана і команди, хоч шторм був невеликий. Флетчер вив вовком і кликав дружину, греки молилися всім своїм святим, мусульмани — аллахові. Капітан розридався і кинувся до трюму, гукнувши, щоб ми молилися богам». Вітрила перетворилися на дрантя, команда була вже не здатна керувати судном, і Флетчер небезпідставно твердив, що «всі ми ляжемо у вогку домовину». Байрон, через хворі ноги позбавлений можливості подати якусь поміч, стомлений від марних зусиль розважити Флетчера, загорнувся в свій албанський плащ, ліг на палубі і, не зважаючи ні на що, заснув. Коли він прокинувся, буря вщухла, а пароплав прибило до піщаного узбережжя, де їх зустріли суліоти. Це були представники якогось відважного гірського племені, яке зуміло зберегти незалежність. Суліоти служили паші, але як найманці. Їх вважали небезпечними, однак потерпілих вони зустріли приязно, висушили одяг, нагодували і влаштували на їхню честь танці довкола вогнища; потім співали якусь дивну пісню, що закінчувалася приспівом: «У Перзі ми всі бандити». Коли Байрон запропонував отаманові кілька цехінів, той відмовився: «Ваша любов мені дорожча за гроші».

Ці слова припали до душі Байронові. Він захоплювався цими людьми пристрасної вдачі, здатними на вбивство і на щиру дружбу. Його зневага до релігії зростає ще більше. Останні тижні йому довелося зустрічати католиків, протестантів, мусульман і православних, і в кожного з них він бачив щось спільне. «Албанці мені дуже подобаються; вони не всі потурчені, є серед них і племена, що сповідують християнство. Але релігія мало впливає на їхні

звичаї і взаємини». Найулюбленішою темою його листування стали глузи з бідного Вільяма Флетчера ньюстедського, що ховався від албанської зливи в горах під парасолькою, він порівнював його з своїми новими, місцевими слугами — убогими, байдужими й чудовими. «Флетчер, як і всі англійці, не задоволений турками і, лише одержавши від візира вісімдесят пістрів у подарунок, трохи полагіднішав... Ні на що він так не нарікає, як па холод, спеку і бліх; він зовсім несміливий, адже боїться розбійників та бурі...»

Після того як море викинуло їх на берег, вони вирішили дістатися Греції сушею. Це була справжня гірська прогулянка. Вечорами суліюти, їхні провідники, співали пісень, а Байрон з допомогою перекладача перекладав їх віршами. Нарешті вони дісталися рівнини й зупинилися в невеличкому містечку Міссолунгі на березі великої лагуни. Вони вже були в Греції.

Байрон глибоко схвилюваний. Поети й історики навчали його любити цю країну ще з дитинства; дійсність не розчарувала його. Для очей, звиклих до суворого клімату Півночі з її краєвидами, огорнутими туманами і рухомими пасмами хмар, блакить неба, прозорість повітря, кам'яні, кольору охри й шафрану гори здавалися картиною світла і щастя. Він переплив затоку Левант спочатку в напрямку Патраса, білого міста-фортеці, а потім ще раз, в іншому напрямку, щоб досягти підніжжя Парнасу. Кожне слово провідника викликало спомин. Тут жили Мелеагр і Атланта, а там — вепр Еріманти. Вкрита снігом вершина — не що інше, як Гелікон. А як приємно лежати долілиць біля самого лігва Піфії! У Дельфах на колонах храму Хобхауз і Байрон видряпали свої прізвища. Над їхніми головами кружляли величезні Птахи. Байрон вбачав у них орлів, Хобхауз — саричів. Але навіть Хобхауз не зміг приховати хвилювання, коли вони наблизились до Афін. Неперевершена краса ландшафту доповнювалась яскравими спогадами. На цій висхлій і непорочній землі зародилися найбільші людські й моральні цінності: мужність, волелюбство, поклоніння прекрасному, мистецтво красномовства.

Нарешті 24 грудня 1809 року після довгого блукання серед сосен і маслинових дерев один з провідників гукнув:

— Сеньйоре, сеньйоре! Село!

Це були Афіни. Ген у долині видно було містечко, що тулилося до високої скелі, а за ним — море.

Провідник не дуже й погрішив проти істини: Афіни являли собою на ті часи велике село. Турки, зайнявши місто, почувалися скоріше завойовниками, аніж правителями. В центральному кафе, біля базару, купкою сиділи турецькі воєначальники і, сміючись, курили наргіле. Турецький гарнізон розмістився в Акрополі. Байрон і Хобхауз піднялися туди, несучи в подарунок оттоманському губернаторові цукор і чай. Цей зголоднілий службовець, який із своїх ста п'ятдесяти пістрів платні мусив платити жалування солдатам, прийняв їх дуже гречно. Він вів їх серед мармурових руїн храмів.

— Боже праведний! — вихопилось у Флетчера.— Які чудові каміни можна було б скласти з цього мармуру!

Байрона, здавалося, більше цікавили спогади про Перікла, аніж краса Парфенона.

— Так, це справді грандіозно,— додав Хобхауз.

— Дуже нагадує Mansion House ¹,— байдуже відповів Байрон.

Він був вражений контрастом між минулою величчю цих місць і сьогоdnішньою їхньою вбогістю. Чи не Ньюстед прищепив йому смак до зруйнованих палаців і загиблих імперій? Чи не вбачав він у них таємного символу своєї власної долі? Ні, все це було набагато складніше. Він це знав. Захоплено і заздрісно стежив він за метеорним слідом, полишеним Наполеоном. Через каліцтво йому випадало все життя скніти, і тому він упивався величчю і нікчемністю людського буття. Як колись у Харроу, він любив довго сидіти серед могил, йому подобалося тепер годинами блукати серед розтрісканих колон величезного кладовища імперій, що простяглося серед кипарисів і сосен від Гібралтару до Геллеспонту.

Якщо його тільки обурювало рабство в Португалії, то на батьківщині Мільтіада і Фемістокла воно ставало нестерпним. Рукопис «Чайльд-Гарольда» повний закликів до повстання:

О Греції, ти — величі гробниця!
Велика і нескорна для віків
Своїм падінням. Так чия правиця
Твоїх згуртує дочок і синів?
Де непокора й мужність давніх днів,
Коли в нерівний бій за Фермопіли
Йшла без надії зменька вояків?
Хто проти рабства стане повносилий
І викличе тебе, Еллада, із могили?

¹ Меншен-Хауз — резиденція лорда-мера в Лондоні (англ.).

— Що ж я можу вдіяти? — відповів йому одного разу молодий афінець, коли Байрон почав картати його за по-
кору.

— Раб! — вигукнув Байрон.— Ти не гідний носити ім'я грека! Що ти можеш вдіяти? Помститися!

Він, Байрон, так би й учинив.

Хобхауз і Байрон найняли кімнати в сусідніх будинках. Байрон — у вдови англійського віце-консула пані Теодори, Макрі. Закритий балкон нависав над внутрішнім двориком, де росло одне-єдине деревце цитрини і гралися троє молоденьких дівчаток. Байрон не міг не закохатися.

«Я мало не забув написати, що вмираю від кохання до трьох молодих афінянок, трьох сестер. Я живу в тому ж будинку, що й вони. Тереза, Маріанна і Катінка — так звать цих богинь, жодній з них немає ще п'ятнадцяти літ». Старшій, Терезі, він присвятив вірші:

Афінянко, йду я в путь,
Прошу серце повернуть!
Та, невільне, в груди б'є,
Тож бери — воно твоє!

«Життя моє, люблю тебе» — приспів гарний; але, правду кажучи, в Терезу скоріше закохався Гарольд, аніж Байрон. Однак саме для неї, за східним звичаєм закоханого, як йому пояснили, він поранив собі груди лезом кинджала; вона сприйняла це з винятковим спокоєм, як жертву, гідну її вроди.

Консул Франції Фовель супроводив Байрона і Хобхауза по всій Аттіці. Через маслинові гаї й долини, порослі асфоделями, вони дісталися мису Суніон. З-за білих колон храму виднілося «розбурхане море». На одній з цих колон Байрон, вічний школяр, видряпав своє ім'я. Потім, сидячи на мармурових сходах, він насолоджувався спокоем високого мису, де він лишався наодинці з хвилями. Він почувався душе щасливим. Ця вічна весна, беззмарна блакить неба були справді божественні. Він полюбив людей Греції. «Кажуть, це невдячні люди, але хто допоміг грецькому народові?» Як їм бути вдячними, коли турки їх гноблять, англійці грабують шедеври Акрополя, а французи охоче дають поради замість допомоги? З обуренням Байрон дивився, як агенти лорда Ілгіна руйнують тригліфи Парфенона. Побачивши, як на друзки розбився один із фронтонів, заплакав навіть турецький паша-губернатор. Однак, люблячи греків, Байрон умів мирити

і з турками. Запобігливий префект міста на очах у Флетчера наказав дати п'ятдесят ударів палицями якомусь бідоласі за образу двох англійців. Хобхауз відзначив із задоволенням: «Які б не були мої думки про деспотизм в Англії, а за кордоном він має свої переваги».

Прочанинові не сидиться на одному місці. Англійський корабель «Пілад» вирушає до Смірни; вони сідають на нього. Хвилі Одісейського моря, від бордового до опалого кольорів, несли їх лабіринтом островів. У Смірні Байрон закінчив другу пісню поеми. Хобхауз був високої думки про неї.

— Перебільшені почуття, декламація, — сказав він.

Він віддавав перевагу як поетові Попу. Та й сам Байрон, закоханий у поезію XVIII століття, був майже наляканий тим, у що вилилися його почуття. Він поклав рукопис на дно валізи і спробував пошукати іншого способу здобути славу.

Фрегат, що віз їх від Смірни до Константинополя, пристав до острова Тенедос. Звідти видно було вхід у Дарданелльську протоку — вузьку смугу води, що розділяє два континенти. Море, немов ріка, швидко неслося поміж стрімких, голих і непривітних берегів. Ось він, Геллеспонт, який Леандр перетнув уплав, щоб обійняти свою кохану. Байрон і собі захотів повторити його подвиг. Він зробив дві спроби. Перша не вдалася; друга, 3 травня, закінчилася успіхом. Він плив з Європи до Азії, перебуваючи у воді півтори години. Його супутник, містер Екенхед, випередив його лише на п'ять хвилин. Плавці не стомилися, але змерзли. Байрон був надзвичайно гордий. Він писав про це матері, Ходжсонові, кому завгодно й куди завгодно; хвалився, що переплив Геллеспонт, і цей вчинок, так само, як квиління Флетчера і комплімент Алі-паші про його невеликі вуха, став однією з улюблених тем листування. «Почну з того, — я писав вам про це лише двічі, — що я переплив із Абідоса до Сестоса. Я пишу не тільки для того, щоб викликати у вас повагу до героя цього подвигу, адже цією славою я пишаюся не менше, ніж будь-якою іншою: політичною, поетичною чи ораторською».

Під час перебування на Тенедосі він побачив Трояду, Гора Іди, схожа на пагорб Харроу, здіймалася над рівниною Трої. Від міста не лишилося й сліду, окрім могил його завойовників, високих горбків, подібних до курганів датчан серед англійських полів. Вірний своєму захопленню

перед небуттям і вічним сном героїв, Байрон поринув у роздуми над могилою Ахіллеса. Розгорнувши вітрила, фрегат знову взяв курс на Константинополь і 13 травня 1810 року кинув якір між Сералем і Сімома Вежами.

У Стамбулі Байрону найбільше сподобався ландшафт — береги Європи й Азії, щедро забудовані палацами, позолочена баня святої Софії, Принцові острови, напрочуд гарні здаля. Свята Софія видалася йому набагато скромнішою за собор святого Павла в Лондоні. «Розмовляю *суржиком*»,— пише він. Це відповідало дійсності. «Хобхауз теж вважає, що східні базари досить посередні як на око людини, що знає лондонські крамнички». Але було цікаво прогулюватися серед могил султанів, вбравшись у малинового кольору одяг, розшитий золотом, капелюх з пір'ям, у супроводі цілого почту найнятих Байроном яничарів. Посол Роберт Адер і його секретар Каннінг поставились до обох прочан як до осіб знатних. їх відрекомендували султан-паші. Через цей візит до урядового палацу виникла мало не суперечка між Байроном і Каннінгом з питань етикету. Оскільки Каннінг відмовився йти слідом за ним, Байрон покинув кортеж. Він сердився три дні, потім написав сповненого гідності листа, в якому визнавав свою помилку.

Він піднімався По Босфору і сидів на голубиних скелях Симплегад, які стережуть вхід до них у протоку і, якщо вірити легендам, зближаються, коли проходить корабель, щоб розтрощити його. Цілими днями він нічого не робив: курих, їздив верхи і купався у прісних водах Азії, але почувався щасливим. Виводив його з рівноваги тільки Флетчер: «Його постійні нарікання на те, що немає яловичини й пива, його тупа і вперта зневага до всього чужоземного, дивна нездатність вивчити бодай кілька слів якоюсь мовою роблять з нього, як і з усієї англійської прислуги, справжній тягар. Запевняю вас, досить неприємний обов'язок домовлятися за нього; то йому бракує комфорту, бачите, більше ніж мені, то він не може їсти плов, то не подобається вино, то ліжка, в яких він не може спати,— нескінченний сувій скарг,— то йому коні брикаються, то мало чаю!!! — все те, може, й смішно для стороннього ока, але суцільна неприємність для його хаїна».

Нарешті 24 липня 1810 року Байрон і Хобхауз залишили Константинополь. Хобхауз повертався до Англії, Байрон збирався деякий час пожити в Афінах. Протягом

року вопи поблажливо підсміювались один з одного, але довга спільна подорож виявилась справжнім випробуванням для дружби, і зміна оточення була дуже бажаною. *Байрон матері*: «Я дуже радий, що залишаюся нарешті сам, без супутника; він набрид мені остаточно — не тому, що він гірший за когось іншого, а тому, що з природи я більше схильний до самотності, і ця схильність з кожним дном зростає».

Розлука була зворушлива; Хобхауз пише про неї в своєму щоденнику: «Сьогодні не без сліз розлучився із цим славним хлопчиною; на кам'яній терасі при виході з бухти ми поділили з ним маленький букетик квітів, можливо, останнє, чим я з ним ділюся». Лист Хобхауза, написаний до Байрона після розлуки, закінчується таким постскриптумом:

«Я зберігав половину вашого букетика доти, поки він зовсім не зів'яв, і навіть тоді не наважувався його викинути. По можу цього навіть пояснити. А ви, гадаю, тим більше». Він любив Байрона, певне, більше, ніж признався собі. За час подорожі він перекопався, як важко жити з ним поруч, відчуваючи його честолюбство, підозріливість і чарівність. Сентиментальний у віршах, Чайльд-Гарольд у прозі життя був зовсім не таким:

«Ваш останній лист закінчується хвилюючим постскриптумом про букетик: раджу вам вмістити його у вашому майбутньому романі. Я і в думці не мав, що ви здатні на такі святі почуття, а відтак, гадаю, ви жартуєте, а я люблю жарти».

*

Під час свого повторного перебування в Афінах Байрон зупинився в монастирі капуцинів. Місцевість була прегарна: навпроти монастир Гамет, позаду Акрополь, праворуч від нього — храм Юпітера, а ліворуч — місто. «Так, сер, який куточок, яка мальовничість! Нічого подібного ви не знайдете у вашому Лондоні, сер, куди там братися Меншен-Хауза». В одній з ніш монастирських стін було вмуровано пам'ятник Лізікрату. Маленький круглий храм ченці перетворили на бібліотеку, з якої можна було вийти в сад з помаранчевими деревами. Життя в стінах цього монастиря не відзначалося святістю. Крім Padre Abbate ¹, там ще була школа, де навчалоя

¹ Отець настоятель (*італ.*).

шестеро *ragazzi*¹ підлітків; з них троє католиків і троє православних. Байрон організував змагання з боксу між католиками і православними; на превелику втіху отця абата, переможцями вийшли католики. Це було веселе, галасливе, безпутне, типове для всіх коледжів життя, в яке Байрон, ніколи не забуваючи друзів по Харроу, поринув з дитячою радістю. В нього одразу ж прокинулась потреба комусь протегувати; й цього разу вибір упав на молодого Ніколо Жіро, нового Еддльстона, французького протеже, грецького підданого, який вчив Байрона італійської мови. «Я його *padrone*², і його *amico*³, і ще бог знає хто. Години дві тому він признався мені, що піде за мною хоч на край світу, і наостанку додав, що ми повинні не тільки жити, а й померти разом».

Цілі дні не вшухав регіт. Уранці Байрон прокидався від галасу цих невгамовних витівників: «*Venite abasso*»⁴, на що урочистий голос капуцина відповідав: «*Bisogno bastonare*»⁵. Витівкам не було меж. На сцені знову з'явилася матінка Терези Макрі. «Ця божевільна вбила собі в голову, нібито я збираюся одружитися з неповнолітньою; мене це страшенно тішить, хоч розваг вистачає і без неї». Флетчер, одружений і засмучений розлукою з своєю Саллі, взяв коханку-гречанку. Його приклад наслідували двоє слуг-албанців і перекладач. «Хай живе кохання! — писав Байрон Хобхаузові. — Я, добре чи зле, теревеню з усіма підряд і перекладаю молитви з катехізису; але мої уроки раз у раз уриваються: ласуємо фруктами, кидаємося шкуринками, просто граємось, загалом я знову почуваюся школярем, і навіть успішність моя трохи поліпшилась: я просто марную час». Вечорами отець абат влаштував прийоми турецьких сановників. Фіванський муфті і афінський губернатор допивалися до чортиків, забувши про заповіді Магомета. Античне свято вдавалося на славу.

Природно, треба спробувати перепливти Пірей. Ніколо плавав поганенько. Коли Байрон стрибав з молу, чийсь голос покликав його з англійського корабля, що стояв неподалік. На ньому, як виявилось, плив маркіз Сліго, шкільний товариш Байрона по Харроу. Він мандрував на власному бригу в супроводі леді Естер Стенхоп. Бай-

¹ Хлопці (італ.).

² Наставник (італ.).

³ Друг (італ.).

⁴ Сходьте донизу (італ.).

⁵ Різка по тобі плаче, шибенику (італ.).

рон дуже зрадив цій зустрічі. Разом з ними він побував на екскурсіях, але в присутності цих англійців почувався далеко не так природно, як із своїми юними італійцями. Судження леді Естер про це дуже суворе: «В його погляді світиться щось гріховне, очі аж на перенісці, брови на-суплені... Дивна поведінка: він то надміру щедрий, то скупий, то собі на думці; а то сумує, і ніхто не насмілюється з ним заговорити; іншого разу йому хотілося б, щоб із ним жартували». Цю рису справді помічали всі, хто з ним зустрічався. Замкнутий, нездатний важати на почуття інших, він чекав від них вчинків, відповідних його настроям, і по-дитячому сердився, коли їхній сум чи радість здавалися йому недоречними. Байрон, попихуючи люлькою десь між Гіметом і Акрополем і підкручуючи вуса, здався сам собі явищем природним, ніби скеля серед гір: йому подобалися наївні люди, ті, хто дивився на цю круту скелю з подивом і захватом.

Досить було зустрітися з англійцями, як його непевне щастя потьмарювалось. Їхня присутність нагадувала про товариство, якого Байрон свідомо боявся і до якого несвідомо тягнувся. Якщо вже він був не сам із своїми хлопчиками чи слугами, його починала точити гризота: що про нього можуть подумати інші? Він здався сам собі диваком і маніяком. Він був по-дитячому забобонний, мав дивні звички — наприклад, клав під голову заряджені пістолети. Вимоглива чуттєвість штовхала його на вчинки, які він намагався приховати. Навіть Хобхауз заважав йому, а щодо Флетчера, то він частенько докучав своєму метрові саме тим, що цей Санчо ньюстедський лишався серед цього шаленства афінського періоду життя, поміж помаранчів, в оточенні підлітків-ченців нехай і смішним, але грізним стражем британських умовностей.

Під час другого перебування в Афінах Байрон кілька разів мандрував на Морею; доїжджаючи до Тріполіса, завжди зупинявся в Патрасі, де англійський консул, містер Стране, був йому за банкіра. Щоразу він милувався портом, де вітрильники з розмальованими бортами, схожі на флот Агамемнона, стояли біля підніжжя білого міста. Але в цій місцевості було й небезпечно: як тільки вітер дув з Міссолунгі, особливо в сезон москітів, лютувала малярія. Байрон мало не вмер, підкошений нею. Що він міг удіяти, трясучись у пропасниці, проти лікаря-вбивці? Природа, молодість і Юпітер були на його боці, лікар Романеллі — супроти нього. Флетчер зовсім розгубився.

На щастя, його доглядали слуги-албанці; вони заявили лікареві, що порішать його, коли помре їхній хазяїн. Що подіяло — ця погроза, чи Юпітер, чи молодість? Зрештою, Байрон видужав. За час хвороби він відчув, яка тонка нитка зв'язує його з життям. «Я чекав смерті як визволительки од болю, без будь-якого бажання вижити, але з твердою впевненістю, що бог, який карає на цьому світі, залишає цей останній притулок втомленим душам. Бо той, кого люблять боги, вмирає молодим».

До монастиря капуцинів Байрон повернувся блідий і виснажений. Режим, запроваджений ним, щоб зберегти сухорлявість і красу, не сприяв зміцненню здоров'я. Тричі на тиждень — турецька лазня, для пиття — вода з незначною домішкою оцту, єдина істотна їжа — рис. Життя протягом цієї зими було майже таке, як і перед хворобою. Працював він мало: написав дві сатири, одну в стилі Попа, «*Перифраз із Горация*», в другій, «*Прокляття Мінерви*», гнівно звинувачував лорда Ілгіна.

Одного разу Байрон звернувся до отця-капуцина Поля д'Івре з проханням дозволити йому пожити в келії. Може, монастирське життя полегшить його тягар і прожене сум. Він сказав, що не був атеїстом, попросив ченця принести розп'яття і з сльозами на очах поцілував його. Релігія для нього мала служити джерелом сильних вражень.

Тим часом Хенсон припинив переказувати гроші й зажадав присутності свого клієнта, щоб відстояти Ньюстед і Рочдейл, над якими нависла загроза з боку лихварів і судових виконавців. Нічого не вдієш: треба повертатися! Флетчера послано вперед як розвідника.

«Пригляньте, будь ласка, за моїми книгами і скриньками з паперами. Прошу вас лишити мені кілька пляшок шампанського, бо мене мучить спрага... Не сумніваюся, що в домі повно тупих жінок, які втішаються сварками і плітками».

Подорож пішла на користь Флетчерові — трохи побляк його патріотизм острів'янина. «Після того як його смажено, парено, шпиговано, кусано всякою нечистю, він почав ставитись до життя по-філософському; в нього виробилась цільність характеру, рішучість, і після повернення він зможе стати окрасою своєї парафії, а в майбутньому — значною особою у хроніці Флетчерів».

Через кілька тижнів після від'їзду слуги піднявся на борт фрегата «Ла Волаж» і сам хазяїн. Ніколо Жіро супроводжував його аж до Мальти. Байрон віз із собою двох

слуг-греків. Албанський слуга, звільнений господарем, вискочив з кімнати, заливаючись сльозами. «При згадці, як незадовго перед моїм від'їздом із Англії один із моїх найближчих і найшляхетніших друзів вибачався, що не може прийти попрощатися зі мною, бо має супроводжувати когось із рідні до кравчині, я, порівнюючи теперішнє з минулим, відчуваю сором і здивування».

Від Мальти перехід тривав тридцять чотири дні. Байрон залишався один, без цікавих супутників, втім, йому подобалася ця самотність. Загалом, він не міг нарікати на свою подорож: перебуваючи на турецькій галері, мало не загинув під час шторму; закохався в заміжню жінку на Мальті, гостював у паші, залицявся до трьох гречанок в Афінах, переплив Дарданелли, написав кілька віршів, навчився в молодого ченця італійської мови. Він милувався прекрасними краєвидами, воскресив у пам'яті героїчне минуле і повернув собі шість місяців дитинства. Він зустрічався з французами, італійцями, греками, турками, американцями і мав нагоду зіставляти світогляд і звичаї народів. Коли б він навіть цілий вік просидів у лондонських клубах, нізащо не мав би стільки корисних вражень.

Завжди цікаво, вивчаючи чиєсь життя, бачити, як поступово, один за одним утворюються своєрідні шари, що згодом, виформувані часом, визначають характер людини. На первинний родовий шар — гарячковість Гордонів, чуттєвий темперамент Байронів — наклався новий: фізичний — каліцтво й пов'язана з цим ненависть до світу, поменшувана, проте, іншим — вродою. До обтяжливого і безбарвного релігійного світогляду, прищепленого першими шотландськими вчителями, додалися, не руйнуючи основи першого, вольтер'янський деїзм кембріджських студентів, до найвпого сентименталізму підлітка — сильний струміль іронії. Бачення світу, кореговане тепер різними впливами, виявлялось спрощеним. Земну кулю створено без відомої нам мети богом, якому, здається, байдуже до наших страждань. Керуючись пристрастями, долею, люди прагнуть або ж насолоди, що цілком розумно, або ж слави, що є чистим безумством. Царства, імперії зводяться і падають... Все суєта суєт. Крім насолоди.

Подорож на Схід підтвердила цю доктрину. Скрізь, де довелось бувати Байронові, він бачив злиденне життя, загальнолюдські пороки, всюдисущу і легку смерть. Фаталізм мусульман ще більше зміцнив фаталізм особистий. Йому сподобалось мусульманське ставлення до жінки.

Численні релігійні течії свідчили про їхнє безсилля. В ньому утверджувалися сумніви, і він вважав їх непорушними, як символи віри. За час довготривалої самотності він зміг краще зрозуміти самого себе. Він упевнився, що може почуватися щасливим лише поза законом. Він полюбив країни, де він ні про кого не турбувався і де ніхто не набридав йому. Відстороненість од інших навчила його презирства. Хіба варто хвилюватися через недоброзичливу статтю якого-небудь педанта, коли Середземне море і Атлантичний океан відділяють вас від нього, а гроза часописів приглушується гуркотом Геллеспонту. Тепер, якщо його справи в Англії підуть погано, він знатиме, що за два тижні морської подорожі можна опинитися на білих островах під безхмарною блакиттю неба.

Стоячи на палубі фрегата, Байрон споглядав, як здійснюються і розбиваються хвилі. Хто чекає його після подорожі? Мати? Він не мав наміру довго лишатися з нею.

«Приготуйте мені, будь ласка, мої кімнати в Ньюстеді, але вважайте мене лише гостем. Маю лише зауважити, що вже тривалий час я вегетаріанець, не їм ні риби, ні м'яса, тож гадаю, що в домі буде чималий запас картоплі, овочів і сухарів; вина я не п'ю. Зі мною двоє слуг, літні вже чоловіки-греки... Я думаю, гості мені не набридять візитами; якщо навіть хтось і навідається, прийматимете його ви, бо я не хочу, щоб хтось порушував мою самотність: ви знаєте, я ніколи не любив товариства, а ні й поготів».

Кого ж він ще застане, крім неї? Хобхауза? Про Хобхауза він нічого не знав; казали, що він одягнув «блазенську одягу» солдата. Ходжсон? Так, але Ходжсон став святенником. Августа? Її він майже забув. Що йому в біса робити в цій країні? Збирати податки з фермерів Ньюстеда, продавати вугілля з Рочдейла, виплачувати борги в Лондоні? Невигідне заняття. З ким же ще треба зустрітися? Та-а-ак! З Далласом, урочистим і послужливим Далласом. За кілька днів до прибуття він написав Далласові: «Після двох років відсутності я знову на шляху до Англії. Я побачив усе, що є найцікавішого в Туреччині, зокрема Трою, Грецію, Константинополь, Албанію... Не думаю, щоб я зробив щось надзвичайне, що вирізняло б мене з-поміж інших мандрівників, окрім хіба того, що я проплив із Абідоса до Сестоса, вчинок досить простий, як на сучасну людину».

*Частина
друга*

У нього було любляче серце, але загострена чутливість викликала лише кпини, односторонні. Він був гордий і честолюбний і по-дитячому покладався на думку інших. Пізніше він навчиться старанно приховувати все, що могли витлумачити як негідні вчинки. Він умів наполягати на своєму, але занадто дорогою ціною. Він міг приховувати від інших рушійну силу своєї надто вразливої душі, але, прихована, вона пекла ще пекельнішим вогнем, завдаючи йому куди більших страждань.

МЕРІМЕ

Сприймання — це сама сутність життя. Головне — відчувати, що ми існуємо, хай навіть серед страждань. Саме тому порожнеча існування штовхає нас у вир гри, війни, подорожі — до чого завгодно, аби до чогось захоплюючого, нестримного; що захоплювало б нас безмежним хвилюванням, метою самого існування.

БАЙРОН

XIV

ТИМОН НЬЮСТЕДСЬКИЙ

— Хворієте на романтику?
— Навпаки, нуджу світом.

ХЕМІНГУЕЙ

Він зупинився в «Реддіш-готелі» на Сен-Джеймс-стріт. Матері він привіз у подарунок шаль і трояндову олію, Хобхаузові — дрібнички з мармуру, собі ж лишив аттичну цикуту, каламар і живих черепах. Даллас, уже кілька днів виглядаючи його, з'явився майже одразу. Байрон, здавалося, був у доброму гуморі і захоплено розповідав про свої пригоди в час мандрівки. Даллас поцікавився, чи не привіз він звідти якесь Оповідання. Ні, він ніколи й не збирався писати будь-що про подорож; його приваблює тільки сатира, саме там він і склав нову. Це була перелицьовка «Мистецтва поетичного» Горація. Здавалося, сатира вийшла вдалою, бо він одразу ж передав її Далласові і попросив повернути наступного дня.

Даллас цілий день читав ті «наслідування Горацію»... Він любив юнака Байрона, тож щиро прагнув знайти в поемі щось принадне, але яка прикрість! Оце й усе, написане за два роки пригод і подорожей? Бездумне

наслідування, дошкульні глузи, ніяких ознак новизни форм. Наступного дня, вранці, він прийшов до «Реддіш-готелю» пригнічений, ледве спромігся на якісь пісні компліменти і запитав, чи не написав він ще чого-небудь... Так, є, написав іще кілька віршів-дрібничок та багато строф про подорож. Їх не варт і читати, втім, якщо Даллас не проти, залюбки йому подарує їх. І витяг з валізки цілий сувій паперів. Далласові не лишалось нічого іншого, як пообіцяти, що якомога швидше віддасть до друку переспіви з Горація. І пішов, поклавши під пахву «Паломництво Чайльд-Гарольда»:

Колись на Альбіоні жив юнак;
Він знатись не хотів із добротою
І дні в забавах марнував усяк,
Розпустою не бридячись нічною.

Він звався Чайльд-Гарольдом. І доволі
Того, що я ім'я це спом'яну,
їх рід на мирнім і на браннім полі
Здобув пошану й славу голосну.

...І Чайльд утому відчував саму,
Хоча пройшов свого шляху третину,
Здавалося огидним все йому,
Що не злюбив уже й Вітчизну, як тюрму...

У цих погордливих віршах Даллас нарешті впізнав Байрона, справжнього Байрона. В них ішлося про матір і сестру, про абатство:

Не бачив і свою сестру по тому,
Я через мандри свій покинув дім,
Що був колись монастирем, в котрому
Дівки несли ченцям пісні й блаженну втому!

Звичайно, поема не мала узвичаєного плану, діви Пафоса — прості дівчата з навколишніх сіл, а лабіринт гріха — ятка серед сільського святкового велелюдства. Але почуття, висловлене в цьому трохи штучному вихвалянні, було щире. Даллас упізнавав байронівську відлюдькуватість, хтивий сум, злостиву насолоду в тому, що йому дано пізнати марність усіх людських справ:

Урочисті Афіни!
Де ваші воїни, одважні вкрай?
Не видно їх, і стали сном руїни,
Де чесна слава квітнула, як май;
Вони пройшли — оце і все? Вивчай
Урок, школяре, і дивуйся знову!..

Даллас не міг стримати свого захоплення і вже шістнадцятого, ввечері, написав Байронові, що саме подався до Харроу: «Ви створили одну з кращих поем, яку мені будь-коли довелось читати... Я в такому захопленні від Чайльд-Гарольда, що не могу з ним розлучитися».

Проте, зустрівшись з Байроном, він неабияк здивувався, почувши, як зневажливо той говорить про твір. «Там можна знайти все, що завгодно, окрім поезії». Він показував поему маститому критикові, і той її не схвалив. Хіба Даллас не звернув уваги на помітки на берегах? Чим слід зараз поклопотатися, так це знайти видавця для «Горація». Даллас наполягав на своєму: «Ви подарували мені «Чайльд-Гарольда», і я настільки впевнений у його художній вартості, що незабаром опублікую його».

*

Байрон написав матері, що його затримує в Лондоні Хенсон, щоб підписати деякі папери, і що він одразу ж, як тільки звільниться, заїде до неї. Лист дещо холодний, як для сина, що повернувся після дворічної відсутності. Починався він словами: «Вельмишановна леді», хоч остання фраза звучала тепліше: «Можете вважати Ньюостед своїм, а не моїм домом, а мене лише гостем». А чи вона, одинока матрона, раділа з цього повернення? За два роки вона також набідувалася. Перебуваючи в Ньюстеді, вона знехтувала чуття гордості і намагалася жити так, щоб нічого не втрачати зі статків свого сина; на свій пенсіон вона могла утримувати себе і служницю, але на садівника вже не вистачало. Вона запропонувала Хенсонові звільнити садівника: «Він нічого не додає до статків лорда Байрона, бо нема чого доглядати сад, який нічого не родить». І подала на розгляд Хенсонові річний бюджет:

Витрати на обробіток саду	156 фунтів
Сторож	39 »
Джон Меррей	50 »
Служниця	30 »
Вівчарка	20 »
Ведмідь	20 »
Податки	70 »
Разом:	385 фунтів

Але ж її прибуток не сягає суми в 385 фунтів. Що ж робити? «Я скоротила свої витрати наскільки змогла.

Вже майже рік, як звільнена служниця. Двох собак я віддала фермерам. Вони годують їх задарма; а ведмідь ось уже два тижні як несподівано здох». Лист, гідний Кетрін Гордон. Вона вважала за краще звільнити служницю, але до останнього дня берегла ведмедя.

Після від'їзду Байрона її не покидало передчуття, що вона його більше не побачить. Одержавши лист з Лондона, вона сказала покоївці: «Як буде прикро, якщо я вмру ще до приїзду Байрона». Того ж тижня вона захворіла; почалося з легкого нездужання, яке через її опасистість і непередбачений випадок скінчилося трагічно. Рахунок килимарника викликав шалений гнів жінки; стався крововилив у мозок, вона померла.

Байрон, лишаючись у Лондоні, сперечався з Далласом і намагався притягти до відповідальності якогось памфлетиста за наклеп. Він саме збирався поїхати до Ньюстед-а і Рочдейла, коли його повідомили про хворобу матері. Наступного дня, першого серпня, він дізнався про її смерть. Він завжди вірив у фатальний збіг обставин. Доля Байронів усе зробила для того, щоб це повернення було жорстоким. У дорозі він написав до Пігот: «Вчора померла моя нещасна мати! Я в дорозі, щоб провести її в останню путь до родинного склепу. Дякувати богам, останні хвилини її життя минули спокійно. Мені сказали, що страждала вона небагато і так і не опритомніла. Тепер я осягнув гірку правду містера Грея: «У кожного з нас буває лише одна мати. Хай буде їй земля пером!»

Коли він прибув до абатства, слуга розповіли йому, за яких обставин стався крововилив. Вночі покоївка, місіс Бай, почувши стогін і схлипування, зайшла до покою і застала Байрона біля небіжчиці. «Ох, місіс Бай,— сказав він, заливаючись сльозами,— в мене була єдина на світі віддана людина, і я втратив її!» Справді, попри їх нескінченні сварки, десь у глибині душі жевріло в них ще й почуття глибокої порідненості, що пояснювалася схожістю їхніх -характерів... Того ж таки вечора він написав до Хобхауза: «Дивлячись на це тіло, що розкладалося на очах, тіло, що породило мене, я запитував, чи я ще існую, чи справді вона перестала існувати. Я втратив ту, яка дала мені життя, втратив багатьох людей, які приносили мені радість у цьому житті. На потойбіч у мене нема ані надії, ані страху».

У день похорону він відмовився іти за домовиною. Стоячи на воротях абатства, він дивився, як взяли домо-

вину до церковки Хокнелл-Торкард у супроводі фермерів; потім він покликав молодшого Роберта Растона, свого партнера з боксу. Лише мовчанка і неймовірно дужі удари виказували його почуття.

Через два дні по смерті матері він дізнався, що Метьюз втопився в Кемі. Даремно силкувався вихопитися з поло-ну річкових водоростей; агонія була довга і жаклива. Скільки разів говорив йому Байрон: «Ти кепсько плаваєш, Метьюзе; не піднімай так високо голови, бо втопишся».

Що за повернення! Мати, найдорожча людина з-поміж усіх друзів. Невидимий ворог разив блискавично і напевно, - «Удари сиплються так швидко, що я заціпенів із жаху... Здається, якимось прокляття нависло наді мною і моїми ближніми. Ще на смертному одрі не захололо тіло матері, як щойно утопився в якійсь калюжі один з моїх найкращих друзів. Що я можу думати, казати, робити?.. Мир душам вашим, померлі! Квиління безсиле їх воскресити. Посумуємо за померлими та й рушимо крутити важкі жорнища в чеканні, коли прийде час спочити й нам».

Один на все величезне абатство, оточений своїми дивовижними талісманами, він згадував веселі вечори, проведені в цій самій кімнаті з Хобхаузом і Метьюзом. Він написав до Хобхауза, щоб той приїхав; вони вип'ють на спомин і пом'януть Метьюза, бо такі поминки, якщо вже й не здатні воскресити померлих, приносять утіху живим, бо саме їм смерть приносить зло... Очікуючи на його приїзд або хоч на відвідини Ходжсона, він жив самотньо, наодинці зі своїми собаками, їжаками, черепахами та «іншими греками». Він скарживсь: «У двадцять три роки я самотній, що буде зі мною в сімдесят? Правда, я ще досить молодий, щоб почати все заново, але заради кого вертати найщасливіші роки свого життя?»

Він знову повернувся до давньої звички: мріяти, лежачи на софі й жуючи тютюн (це було нове захоплення, до якого він вдавався, щоб потамувати голод). Він міг би поїхати з візитами до сусідів, але «я не належу до тварин, випущених з кошари, і почуваюся зле серед графінь і двірцевих панночок, надто тепер, після повернення з далеких країн, де не прийнято ні схрещувати шпагу за жінок, ані запобігати їхньої ласки, щоб запросити до танцю, тим більше, дозволяти їм втручатися (публічно) в чоловічі справи; отож хай вибачать мою природжену до них недовіру...»

Звичайно, не почне ж він увиватися коло якоїсь нової Мері Чаворт. Він потурбувався про свій «тілесний комфорт». Зграйка дів Пафоса розбіглася. Він зумів повернути найвродливіших. Він знову почав заселяти маєток: «Куріпок — хоч греблю гати, хороші зайці, фазанів, правда, замало, але дівчат... Оскільки я великий прихильник дисципліни, я щойно опублікував едикт про заборону чепчиків; під жодним приводом не дозволяється підстригати волосся; носити корсети дозволяється, якщо вони не дуже довгі спереду... Лусінда прийме під своє командування всіх покоївок». Подібно до макабричних танців середньовічних скульптур молоді оголені тіла в Ньюстеді виставлялися напоказ разом з черепами та скелетами.

Працював він мало. Нових поезій немає. Єдина його розвага — складати прозові примітки до «Чайльд-Гарольда», друкарські відбитки якого щойно почали надходити. Святенник Даллас, душею богобоязливий, запротестував з приводу тих віршів «Чайльд-Гарольда», де йшлося про численність релігійних вірувань,— звідси ж впливав сам собою висновок про облудність віри як такої. «Якщо серед слабих і грішних людей,— писав Даллас,— одна релігія змінювалась іншою, якщо Юпітер, Магомет, помилка за помилкою могли проникати в свідомість обдурених людей, то це ще не значить, що не існувало справжньої релігії... Якщо якийсь череп, сточений червами, є принагідним приводом для моральних роздумів і якщо жодний святий, вчений чи софіст не годні його відновити,— звідси ще зовсім не впливає, що могутність бога обмежена і що тіло, віддане тлінові, не зможе підвестися нетлінним».

Байрон люб'язно відновив гіпотезу про безсмертя душі.

То тут, то там з'являлася строфа, щоб увічнити друга; зайняли належне їм місце станси і скорбні стели місця Байрона, Уінфільду, Метьюзові. До мерців з пошту Байрона відійшов Еддльстон, хлопчина з кембріджського хору, який подарував йому сердолікове сердечко; він помер у травні 1811 року. Як і іншим, йому було присвячено строфу, потім поезію про розбите серце і ще одне послання «До Тирзи». Іншим часом Байрон довго б оплакував Еддльстона, але віднедавна він «майже втратив здатність відчувати біль, бо й так перенасичений страхами».

Чи міг він після таких випробувань сумніватися в неприхильності до себе Долі? Тепер він був майже переконаний у тому, що кожен, кого він полюбить, приречений на загибель. Через його любов.

Після повернення додому Байрон знову обмінявся кількома листами із своєю зведеною сестрою Августою. Він так і не зустрівся з нею, але знав, що вона нещаслива. Полковник Лі, такий жаданий для неї жених, виявився гультісою і гравцем; жив удома не більше двох місяців на рік, повертався ж заради того, щоб пограти на гонах у Ньюмаркеті і зачати дружині ще одну дитину. «Я втрачаю рідних,— писав Байрон до сестри,— а ви весь час збільшуєте свій рід; що в цьому краще — лише богові відомо...»

Характер їхнього листування змінився. Тепер Байрон виступав не в ролі молодшого брата, що шукає протекції. Хоч Августі вже двадцять сім років, він відчуває себе набагато дорослішим за неї, ставить до неї ніжно й побатьківському. «На добраніч, дитино»,— закінчує він свої листи. Вона трохи аж побоюється цього брата, такого тепер невпізанного, ще й увінчаного лавровим вінком мандрівника. «Почала була писати до вас листа, а потім порвала, побоюючись здатися набридливою». І все-таки вона писала довгі й заплутані послання жінки, увагу якої час від часу відвертає то плач дитини, то лемент служниці, скривдженої поганою платнею; речення в листі перериваються крапками, знаками оклику; підкреслюються слова або й цілі речення. Вона наполягала, щоб він одружувався: «Я рада дізнатися, що ви побороли свою упередженість щодо прекрасної статі й вирішили одружитися; проте я б дуже хотіла, щоб моя майбутня невістка мала й інші достоїнності, крім посагу, хоч це, звичайно, також необхідно».

Він відповів: «Щодо леді Байрон, коли я знайду досить багату, яка б мені підійшла і була б такою божевільною, щоб вийти за мене, я дам їй нагоду зробити мене нещасним, якщо вона цього хоче. Магніт, який мене притягує,— це гроші; що ж до жінок, то одна варта другої, чим старша, тим краще, бо тоді нам швидше пощастить зустріти її душу в раю... Ви питаєте про моє здоров'я; завдяки вправам і стриманості в харчуванні зараз я помітно худий. А досвідом, набутим у подорожах, особливо хвалитися нема чого. Я сяк-так засвоїв дві мови та звичку жувати тютюн».

Становище своєрідне: він платив тяжкою самотністю за право зневажати чоловіків і жінок, але в цій зневазі було щось і чарівне. Адже він був лордом Байроном, бароном Байроном Рочдейльським, Тімоном Ньюстедським і —

відлюдником. Він нікого не любить і турбується лише прирученою ланню і трьома черепахами, привезеними з Греції. Він одружиться з якою-небудь підстаркуватою спадкоємицею, а щодо його статків... Він склав своєрідний заповіт: Ньюстед відійде Джорджу Енсону Байронові; Рочдейл має бути проданий, а з виручених грошей — величезна сума в сім тисяч фунтів стерлінгів має бути виплачена при повнолітті Ніколо Жіро, знайомому по Афінах і Мальті; Флетчер, Джон Меррей і слуга-грек Деметріус Зограффо отримували по п'ятдесят фунтів на рік кожний; таку ж суму мав отримати Роберт Раштон, паж, та ще тисячу фунтів при досягненні повноліття; ньюстедський млин Байрон заповідав Флетчерові, а бібліотеку — Хобхаузові і Девісові. Була ще й приписка: «Я бажаю, щоб моє тіло було поховано у фамільному склепі посеред ньюстедського саду без жодних церемоній і відправ, а на могилі не було жодного напису, окрім мого імені й віку. Я хочу, щоб останків вірного пса з склепу не забирали». Проти останнього пункту заповіту повірені запротестували, але Байрон наполіг на своєму.

У жовтні й листопаді він кілька разів їздив до Лондона, але Новий рік повернувся зустрічати до Ньюстед. Настала зима; газони вкрилися снігом, абатство немов спорожніло і від того здавалося ще принаднішим. З дружнім візитом завітали двоє друзів. Один з них — Харнесс, кульгавий школяр, якого Байрон захищав у Харроу, другий — товариш по Кембріджу Ходжсон, що збирався стати священником. Харнессові було двадцять один рік, Байронові — двадцять три, Ходжсонові — двадцять вісім. Три тижні проминули справді по-святковому. Байрон правив «Чайльд-Гарольда»; ті двоє друзів працювали поруч. Увечері починали розмову про поезію або про релігію. Байронові після повернення з мандрів здавалося, що в цих питаннях його судження мають бути незаперечними. «Якщо де-небудь у Томбукту, в Отайхеті чи десь на terra incognita ¹, де ніхто нічого не чув і гадки не мав про Галілею та її пророка, можуть увійти до царства небесного, тоді яка з християнства користь? Якщо ж людей може врятувати тільки віра в нього, чому ж у такому разі не всі християни? Це справді жорстоко посилати якусь людину молитися до Іудеї і залишати решту людей — негрів та їм подібних — такими ж темними, як їхня шкіра, без про-

¹ Невідома земля (лат.).

меня світла, що вивів би їх на ясну путь. Хто ж повірить, що Всевишній захоче засудити людей лише за те, що вони не знають того, чого їх ніколи не вчили?»

Ходжсонові, хоч він учився на священика, було важко переконати Байрона в метафізичності його суджень, бо той, власне, не стояв на якійсь чіткій платформі. «Я не платонік, я взагалі ніщо; але краще вже я буду найікчемнішим з нікчем, аніж одним із приборчників сімдесяти двох сект, ладних живцем пожертви одна одну в ім'я любові до Всевишнього... А щодо безсмертя, то я до нього байдужий: для чого взагалі вмирати, якщо доведеться воскресати? Кістяки наші,— твердите ви,— встануть одного дня з домовини, а чи варті вони того? У всякому разі, коли на те пішло, сподіваюся, що, може, мені дістанеться *краща пара ходуль*, аніж та, яка мене волочить двадцять два роки; якщо ж не так, то мене просто затопчуть у гамірній черзі перед воротами раю».

Після канікул гості роз'їхалися, і він знову опинився на самоті, розбіглися навіть служниці-коханки, бо недавно він дізнався, що одна з обраниць зраджувала його з селюком. Випадок сам по собі незначний, якби не вплинув на нього так гнітюче. «У мене до вас одне прохання,— пише він до Ходжсона, розказавши йому про цю пригоду,— в жодному листі не згадуйте про жінок, навіть не натякайте, що ця стаття існує».

Справді, нема в світі жодної істоти, па яку можна було покластися. Він із сумом згадував веселий галас підлітків-італійців, що гралися в затінку цитринових дерев біля пам'ятника Лізікрату. «Я стаю дратівливим... Ваш клімат мене вбиває; я не можу ні читати, ні писати, ні розважатися, ані розважати інших. Цілими днями не працюю, а вночі не маю спочинку; дуже рідко я опиняюся серед якогось там товариства, навіть коли й трапляється така нагода, я тікаю від нього». Що робити в цьому холодному й сумному Ньюстеді? Продовжувати роботу над «Чайльд-Гарольдом»? Йому потрібне сонце і блакить неба. «Я не можу змальовувати краєвидів, дорогих моему серцю, сидячи в кутку перед чадним каміном».

В інтимному й відвертому листі до одного з друзів він писав: «Останні роки мого життя — це виснажлива боротьба з почуттями, які отруїли мені перші роки мого існування; хоч я і тішуся тим, що значною мірою їх подолав, трапляються ще хвилини, коли я відчуваюся таким же наївним, як і колись. Я ніколи стільки не говорив про

себе, не сказав би цього й вам, якби не боявся мимоволі здатися вам брутальним. Ви ж знаєте, я не належу до ваших скорботних джентльменів: отож тепер посміюся». Справді, він раніше ніколи про це стільки не говорив, але саме в цьому й полягали таємниці його зовнішніх суперечностей. Кілька років він добивався того, щоб позбутися сентиментальності. Занадто гордий, щоб знайти розраду в ролі «скорботного джентльмена», але, знаючи, що втратить усяку віру в чоловіків і жінок, він спробував жити Корсаром утіх, без кохання і без дружби. Лихо полягало в тому, що в цій бездіяльності пристрастей він смертельно нудьгував.

Трапляється, що ті, хто перестраждав і кого вилікувала звичка чи забуття, зберігають неймовірну здатність нудьгувати; це пояснюється тим, що скорбота, роблячи наше життя нестерпним, водночас переймає його такими гострими відчуттями, які цілком заповнюють порожнечу самого життя. Свідоме життя Байрона почалося з великого кохання. Це кохання зазнало поразки, але воно зародило необхідний для його ества негмамовний чуттєвий неспокій. Так подорожньому, що потрапив у казковий палац, де подають лише прянощі, найвишуканіша їжа здається несмачною. Байрон у глибині душі не відчуває більше принадності життя. Він був готовим віддатися будь-якій сильній пристрасті, хай навіть злочинній, аби тільки вона несла відчуття його власного існування. Тому ж самому Ходжсонові на пораду бути веселішим він надіслав вірші, в яких, може, востаннє озивались мотиви, пов'язані з Мері Чаворт.

Забудьмо все. Мені вже годі
Шукати береги на сході...
...Але, якщо колись почувеш
Про того, чий порок без меж
Зв'язався з віком, темним теж,
Його впізнаєш і, впізнавши,
Ти доберешся й до причин.

«Бідолаха вже навіть не думає про те, що пише»,— зазначив на берегах рукопису Ходжсон, людина вибачливої й рівної вдачі. Проте Байрон був людиною набагато нещаснішою й складнішою, аніж гадали його друзі.

Він вирішив поїхати пожити якийсь час у Лондоні, де принаймні матиме нагоду піти до парламенту чи правити відбитки. «Все, що завгодно, аби тільки позбутися відмінування проклятого дієслова «нудитися».

XV
ANNUS MIRABILIS ¹

О, хто жінкам не пише на догоду?

БАЙРОН

У Лондоні він не обмежувався, як було колись, товариством Хенсона і Далласа. Даллас віддав «Чайльд-Гарольда» Джонові Меррею, на той час уже популярному видавцеві. Байрон, повертаючись з фехтування від Анджело або стрільби з пістолета в Ментона, любив заходити до Меррея. Він починав галасувати, жалівся на зволікання в друкарні, потім, вибравши на полиці яку-небудь книжку, робив ціпком випад, приказуючи: «Кварта сікста — кварта сікста...» — в той час як Меррей читав уголос строфи, щойно зняті з преса. «Непогана думка, га, Меррей? Непогана ідея?» — допитувався Байрон, не перестаючи вимахувати ціпком і стиха повторюючи: «Кварта сікста... кварта сікста». Меррею шкода було своїх книжок, і він не дуже сердився, коли бачив, що Байрон збирався йти. Від Меррея Байрон ішов із Томом Муром обідати до Стевенса на Бонд-стріт.

Том Мур був не хто інший, як Томас Маленький, чиї невинно-еротичні поезії хвилювали кілька років тому учнів Харроу. В той час, коли Байрон опублікував «Англійських бардів», одна епіграма цієї сатири «дряпнула» й Мура, і той через Ходжсона послав визивного листа. Байрон тоді вже виїхав на Схід, і лист так і лишався непрочитаним у Ходжсона. Після повернення Байрона Мур спитав про листа. Байрон відповів, що не одержував, і, поцікавившись долею листа, переслав його Мурові, навіть не порушивши штампів. Мур, щойно одружившись з вродливою дівчиною і не маючи бажання зводити рахунки, запропонував замінити дуель вечерею.

На радощах, оскільки йшлося про дружню вечерю, Мур вирішив дати її в Роджерса, який, окрім літературної слави, мав славу гостинного хазяїна. Син багатого банкіра ліберальних поглядів, Роджерс деякий час вів банківські справи в конторі свого батька, а в двадцять сім років неабияк здивував Лондон, опублікувавши досить пристойну поему «Радощі пам'яті». Банкір-поет — це

¹ Незвичайні роки (лат.).

було оригінально. Лорд Ілдон, що тримав гроші в Гослінга, сказав: «Якщо б старіша Гоззі, я не кажу, що написав, а бодай сказав щось дотепне, я б закрит у нього свій рахунок». Але Роджерс усім подобався, і навіть найнеприступніші дома відкрилися перед цим маленьким, непомітним розумником, лиховісним, кощавим, як скелет, і блідим, як мрець, чоловiчком.

Мрець діє помаленьку. Вчинки Роджерса обмежені й стримані. І будинок його ніби поема: вибудований зі смаком, він велично височить над Грін-парком. І все тут викінчене: гарні меблі в стилі холодного класицизму, чудові картини; в бібліотеці зібрано найкращі видання найкращих авторів, на столах порцелянові вази. Бракувало тільки жінки, але Роджерс так і залишився одинаком. Одруження — надто ризикований крок для естета, що йде по життю, не поспішаючи. Іноді він признавався своєму найкращому другові леді Джерсей: «Якби в мене була жінка, то я мав би бодай одну людину, якою можна було б дорожити». — «Так, — відповіла вона, — але цілком можливо, що ваша дружина могла б мати якогось сповідника». Отож він приймав сам-один у своєму чепурному будинку, влаштовуючи найвишуканіші вечери, приправлені гострими й дошкульними дотепами господаря, хоча злість і жовчність (а він був егоїстом) щедро винагороджувались, як це буває іноді з багачами, що раді нагоді приховати справжні почуття.

Кожна вечеря в Роджерса була своєрідним витвором мистецтва; йшлося про кухню чи добір запрошених — усе було на найвищому рівні. Крім Байрона і Мура, він запросив лише одного поета, Томаса Кемпбелла, і попросив друзів не заходити до зали, поки прийде Байрон. Він знав, що поет накульгує і дуже соромиться свого каліцтва. Всі були вражені вродою Байрона і вишуканістю його манер. Він саме носив жалобу по матері, чорний костюм ще більше підкреслював його незвичайну блідість. Роджерс запропонував овочевий суп. «Дякую, супу я ніколи не їм». — «Риби?» — «Ні, не турбуйтеся». Подали баранину. Те ж саме запитання; та ж сама відповідь. «Склянку вина?» — «Ні, вина я взагалі не п'ю». Роджерс у відчаї розводить руками і питає, що ж тоді він їсть і п'є. Відповідь: «Тільки сухарі і газовану воду». На жаль, у домі не знайшлося ні того, ні того. Байрон повечеряв кількома картоплинами, розім'яtimi на тарілці й зволженими оцтом. Він виявився цікавим співрозмовником, але занадто скромним.

Через кілька днів, зустрівши Хобхауза і дізнавшись, що він друг Байрона, Роджерс спитав його: «Доки лорд Байрон сидітиме на такій дієті?» — «Доти,— відповів Хобхауз,— доки у вас вистачить терпіння де помічати».

Відтоді Байрон і Мур більше не розлучалися. Байрон — «істота без друзів» — лише вичікував моменту, щоб посправжньому прихилитися до кого-небудь. Він захоплювався Муром, який так невимушено тримався в світі, де він, Байрон, нікого не знав. Але Байрон був сеньйором Ньюстеда, а Мур — лише сином дублінського бакалійника. Проте Мур належав до тих легковажних людей, що від народження вміють подобатися, чия своєрідна шаноблива поведінка вражає і вельмож. Ще з дитинства він виявляв дивну поетичну легкість — як у поезії, так і в музиці. В п'ятнадцять років він вільно перелицьовував Анакреона і, сівши за піаніно, імпровізував на теми ірландських пісень. Дублінські салони один з-перед одного прагнули перейняти в суперника цю цінну людину, здатну розважити гостей. Завдяки «будуарному вихованню» в Мура виробилась якась світла віра в життя і трохи легковажна поведінка. Меррей недолюблював його, називаючи снобом і злорікою, але Байрон цінував у ньому дотепного друга, який почувався щасливим, зайвий раз з'являючись серед людей у товаристві лорда, завжди готовий співати, жартувати, чаркуватися; Мур здавався йому «квінтесенцією всього, що може бути в світі найвишуканішого». Майже щовечора вони вечеряли у Сент-Олбенса або у Стевенса. Точніше, Мур вечеряв, а Байрон гриз бісквіти і промовляв: «Мур, тобі не здається, що від яловичини ти стаєш кровожерливим?» Залишаючись самотнім, він ішов до Альфред-клубу, трохи суворого, але традиційно-літературного клубу, цілком пристойного закладу для гайнування часу в дощову погоду. Завдяки Муру і Роджерсові він почав навідуватися до сумнівної репутації таверни, знайомитись із денді Фоп'с Аллей, будинками розпусти й гральними закладами. Тут можна було скинути з себе тягар повсякденної скутості, але зовсім вільним не міг почуватися й тут.

Він часто заводив розмову про те, як би продати Ньюстед і перебраться жити на острів Наксос; він засвоїв вірування й звичаї місцевого населення й присвятить своє життя вивченню літератур Сходу. Його гнітив холод англійської зими, давався взнаки і духовний. Це були часи авторитарної політики. Війна майже не зачепила

панівних класів; їхнє життя котилося легко — полювання на лисиць, любов і дебати в парламенті забирали все дозвілля. Зовнішні війни були тільки приводом для придурення громадської думки. Коббет одержав два роки ув'язнення за те, що розкрив якусь скандальну історію з життя військових. Народ, який, сам того не розуміючи, страждав від промислової революції, втішали балачками про патріотизм і державні інтереси.

У палаті лордів саме обговорювався новий закон з тим, щоб жорстоко розправитися з робітниками, які ламали машини, немовби ті були винні і позбавляли їх роботи. Байрон міг усе це спостерігати, перебуваючи в Ньютеді. Навколо Ноттінгема промисловці поставили нові верстати для плетіння панчіх — кожен із тих верстатів заміняв сімох робітників. Безробітні билися з кінною поліцією. До Ноттінгема було кинуто два допоміжних полки. Уряд хотів застосувати проти тих, хто розбивав верстати, смертну кару.

Байрон, який на власні очі бачив цих бідняків і усвідомив їхню невинність, вирішив виступити в парламенті з промовою. Пізніше його недруги скажуть, що цією політичною промовою він збирався зробити рекламу для поеми, яка мала незабаром вийти друком. Але вчинками Байрона керувало інше. Його самолюбству лестило встати серед цих високоповажних сеньйорів і показати їм голу правду про їхню жорстокість. У нього ще не стерся з пам'яті спогад про хлопчика з Ебердіна, який учився в народній школі і ходив жебракувати картоплю, щоб нагодувати матір. Начальником карного загону в Ноттінгемі, що так жорстоко розправлявся з робітниками, був Джек Мюстерс, який свого часу відбив у Байрона Мері-Анну. Мюстерс міг виявити поблажливість до якого-небудь фермера, що мав вродливу дружину, але був невблаганний у жорстокому ставленні до робітників, заподливо переслідував їх за браконьєрство. Особисті спогади Байрона спиралися на давні традиції його роду по матері — це посилювало його непримиренність як представника крайніх вігів. Він порадився з лордом Холландом, який теж збирався виступити з цього приводу.

Запросивши Далласа до «Реддіш-готелю», Байрон тріхи неприродним голосом прочитав свій виступ. Він зупинився на стражданнях робітників, «людях, які вочевидь завинили в тому лише, що вони бідні... А які ж заходи ви пропонуєте? Конвульсії завжди передують смерті. Чи не

занадто ваші закони перенасичені смертними вироками?.. По-вашому, зголоднілий бідак, що сміливо пішов на багнети, злякається ваших шибениць?..» Оратор мав ефективний вигляд, але дещо театральний. Для такого зібрання було нерозумно наголошувати, що «навіть у найбільш пригноблених провінціях Туреччини він не зустрічав такої безпросвітної бідності, як у серці християнської Англії».

Ця промова пішла на користь молодому перові; відтепер перед ним відкрилися двері Холланд-Хауза, який грізна леді Холланд перетворила на твердиню інтелектуалів і соціологів.

А ще через кілька днів Меррей опублікував перші дві пісні «Чайльд-Гарольда». До останньої хвилини Байрон сумнівався в достоїнствах своєї поеми. Про неї він згадував якось знічено. Даллас, побиваючись тим, що взяв на себе таку відповідальність, також непокоївся. Однак успіх був очевидний. Меррей, вмільний і діяльний видавець, вже давно пропагував «Чайльд-Гарольда» своїм друзям. Він розіслав «приятельські послання» письменникам і світським людям, від яких «залежав» успіх книжки. Роджерс одержав перші відбитки ще в січні. Він прочитав поему вголос своїй сестрі і сказав: «Цей твір, попри свої достоїнства, ніколи не знайде визнання широкою аудиторії і нікому не полюбиться ні плаксивий, вічно невдоволений тон, ані розбещений спосіб життя героя».

Певний у неминучому провалі, він вихваляв молодого поета і цитував строфи, що викликали цікавість. Роджерс мав авторитет у кількох літературних салонах і зокрема в салоні леді Кароліни Лемб, яку «високо вихваляв» за її розум. Він поніс їй відбитки, прохаючи нікому їх не показувати. Вона того ж таки дня об'їхала мало не півміста, похваляючись кожному, що прочитала нову поему і що поема ця — диво. Роджерсові вона сказала: «Я мушу неодмінно з ним зустрітись. Волію бачити його на власні очі!» — «Він кульгавий,— відповів Роджерс,— і гризе нігті». — «Нехай він буде потворніший за Езопа, я повинна з ним зустрітись!»

Невдовзі всі жінки прагнули того ж, що й вона. Життя Байрона змінилося так раптово, як це буває в східних казках,— немов за порухом чарівної палички. «Одного ранку я прокинувся вже знаменитим»,— писав він. Точніше годі й сказати. Донедавна Лондон був для нього пустелею, де жило якихось троє-четверо друзів, а тепер це

вже було місто «Тисячі і однієї ночі», забудоване осяйними палацами, що відчиняли свої двері перед цим найвидатнішим молодим англійцем.

Великосвітська публіка (тобто чотири тисячі обранців, які веселяться тоді, як усі сплять, кажучи словами самого Байрона), завжди схильна до раптових змін настрою — від захоплення до зневаги; серед цих чоловіків і жінок засяяло нове світило, що швидко котилося по небосхилу. До того ж саме ввійшло в моду кимось захоплюватися. Французька революція, а згодом Бонапарт заронили в серця тисяч молодих європейців великі сподівання, яких Наполеон не виправдав. У Англії, зокрема, почуття марності життя було ще сильніше, особливо ж серед товариства, перенасиченого легкими насолодами, військовою амбіцією, зумовленою надто довгими війнами, нарешті, політичним честолубством, що пояснювалось затяжним пануванням консервативного уряду.

Недостатньо талановиті або ж боягузливі поети не зважувалися висловити цієї прихованої відрази. Чайльд-Гарольд став першим виразником сумного скептицизму розчарованого покоління. Нарешті мистецтво відбивало стан життя! Нарешті молодий англієць, їхній сучасник, схожий на самих читачів, відкрив їм Європу 1812 року такою, якою вона стала внаслідок революції і воєн. Для тих, хто десятиріччя був відрізаний від життя континенту, розповідь про подорож до Албанії, до суліотів здавалася ще дивовижнішою, ніж подорож до Індії або на острови в Тихому океані. До «Чайльд-Гарольда» було додано примітки політичного змісту, сміливість і новизна яких неймовірно зачаровували. Це була поема моря, і послідовники вікінгів, відрізані від материка океаном, дихали солоним вітром хвиль, якого їм починало бракувати останнім часом. Злі випадки консервативних критиків ще більше сприяли успіху Байрона. Було просто смішно закидати йому, як це зробила «Квотерлі реву», що він із зневагою заговорив про «ремесло найманих убивць», і яка до цього додавала: «З обуренням запитуємо себе, чи ж справді це думки пера королівства про британську армію?» Двадцять років поети навперебій вихваляли офіційну мудрість. Однак в історії народу настають моменти, коли навіть ті, що підспівують можновладцям, стомлюються від одноманітності. «Чайльд-Гарольд» у житті Англії з'явився саме в такий період.

Трапляється, що після тріумфальної появи твору сам автор розчаровує читачів. У даному разі автор був вартим свого твору. Він належав до класу патриціїв, і світ був йому вдячний за те, що він надавав звироднілому класу престиж геніальності. Він був молодий, вродливий: «З-під довгих вій сіро-голубі очі світилися розумом. Блідість обличчя здавалася майже прозорою... Губи, як у чарівної жінки, були чуттєві і примхливі». Навіть каліцтво посилювало інтерес до нього. Загадкова ж історія його героя — це його власне життя. Кому не відомо, що, як і Чайльд-Гарольд, він побував у Греції, в Туреччині! Йому приписували невимовний сум і схильність до самотності, поневіряння Чайльда. Мистецький твір повинен відтворювати реальні почуття; і чим сильніша й природніша ця ілюзія, тим охочіше читачі,— маючи на те підстави чи ні,— доводять висновку, що це почуття самого автора.

У місті тільки й мови, що про Байрона. Величезний натовп видатних людей прагнув познайомитися з ним або принаймні послати йому свою візитну картку. Карети, що зупинялися перед його помешканням, заважали рухові на Сен-Джеймс-стріт. В одній із книгарень на видноті виставлено «Чайльд-Гарольда» в оправі на замовлення принцеси Шарлотти, дочки регента. Регент особисто набився з візитом до Байрона і довгенько розмовляв з ним про поетів і поезію. У розмовах за вечерею на всіх устах тільки й чути було: «Байрон, Байрон». Так водилося, що кожний сезон проходив під знаком якогось обранця з політиків, військових або літераторів. Байрон беззастережно був таким обранцем вечірком 1812 року.

Нарешті він пізнав, чого варте «це блискуче море коштовностей, пір'я, перлів і шовків». В уяві жінок поставало величне абатство з його кривавими пристрастями і вирізьблене з мармуру серце Чайльд-Гарольда, неприступне, а тому й жадане. Одразу ж шляхетний натовп кинувся на приступ. Ті, з натовпу, боялися його і з завмиранням серця смакували свій страх. Леді Росберрі, розмовляючи з ним на порозі своєї кімнати, раптом відчула серцебиття і жало не зомліла. А він теж, здогадуючись, яке враження справляє, випробовував гіпнотичну силу свого «погляду спідлоба». Одного дня Даллас застав його за читанням «Чайльд-Гарольда» вголос, для себе. Очевидно, він намагався особисто відшукати те, чим захоплювалися інші. «Я певен,— пророкував Даллас,— що від його меланхолійної молодості не залишиться й сліду».

Даллас помилявся. Ця меланхолія була невід'ємною рисою героя, яким так захоплювалися читачі. Байрон де відчував. Знаючи, що його гостителі сподіваються побачити самого Чайльд-Гарольда, він переступав пороги салонів сумним, гордим, маскуючи за холодною стриманістю природжену Байроном скромність. «Лорд Байрон,— писала леді Морган,— автор чудової поеми «Паломництво Чайльд-Гарольда», неприступний, мовчазний, стриманий». Тепер йому не треба було, як в часи Елізабет Пігот, у відчаї рахувати: «Раз, два, три, чотири, п'ять, шість, сім...», коли його знайомили з якоюсь жінкою. Але часом за сухуватими словами йому доводилося ховати справді глибокий неспокій. У цьому новому для нього різноманітному і легковажному світі, який раптом почав приймати його, хоч перед цим довго не визнавав, не було ні родичів, ні друзів. Здавалося, всі ці чоловіки й жінки знайомі між собою ще з дитинства, називали одне одного по імені, на прізвиська. Він же нікого з них не знав. Він боявся видатися смішним своїми саутвелльськими манерами, своїм каліцтвом, і цей страх ще більше відтіняв його чарівність, про яку він ще навіть не здогадувався. Ставши непорушно на порозі, тоді як інші танцюють, застиглим уламком на тлі роззолочених салонів, він цілком скидався на свого героя, що стоїть на кормі корабля, втупивши зір у розбурхану стихію.

Мур, звиклий за час короткочасного знайомства бачити Байрона веселим, майже з дитячим сміхом, тепер часто намагався жартувати над його пісним і всепереможним сумом. Байрон відмовився визнати це за позу. Ні, він таки справді сумує і в глибині душі розчарований; веселість — це лише зовнішня шкаралупа. Він чужий у цьому світі. Його запевняли, що він його завоював. Він сумнівався в цьому. Він навіть не був певний в успіху своєї поеми. Хобхауз із одвертою грубістю переконавав його: «Після Попа поетам нема чого робити». Цю думку поділяв і сам Байрон. Обидва вони, ревні прихильники класичної поезії, вважали, що успіх «Чайльд-Гарольда» зумовлювався винятково болючими пристрастями героя і що незабаром все знову стане на свої місця.

А втім, байронівська лихоманка не спадала, а навпаки — зростала впродовж усього сезону. «Тема всіх розмов, цікавості, ентузіазму сьогодення — зовсім не Іспанія, не Португалія, не війна і не патріотизм, а лорд Байрон!..

(писала герцогиня Девоншірська). Годі знайти салон, де б не лежала на столі ця книга, а самому авторові, де б він не з'явився, не лестили, не заглядали в очі, не запобігали його ласки. Він блідий, хворобливий з вигляду, нескладний, з обличчя вродливий; зрештою, він єдина тема розмов — усі чоловіки до нього ревнують, а жінки — одна до одної». Невелике коло людей, його друзів — Роджерса, Тома Мура, лорда Холланда — просто засипали проханням познайомити їх з ним. Неповнолітня Елізабет Баррет всерйоз мріяла перевдягтися хлопчиком і втекти з дому, щоб стати пажем Байрона. На світських обідах жінки намагалися непомітно помінятися місцями, щоб сісти ближче до нього. Роджерс підсміювався, коли благородні дами почали навперебій запрошувати його на обіди, додаючи в приписці: «Благаю вас, приведіть із собою Байрона». Дивна доля для нещасного каліки, який нещодавно, накульгуючи, старанно вибирав стежку, йдучи вулицями Ноттінгема, щоб не розплескати пива, призначеного шарлатанові.

Леді Кароліна Лемб, ладна зустрітися з ним, «навіть коли він потворніший за Езопа», побачила його на прийомі в леді Уестморленд. Підійшовши впритул до нього, вона пильно глянула на чарівне обличчя, прекрасні дуги брів, кучеряве волосся, де ще подекуди блищали рудуваті пасма, правильний рот — копія грецької статуї — з легко опущеними кутіками губів. З хвилину дослухалася до його м'якого, низького і приємного голосу, про який діти говорили: «Пан так лагідно розмовляє, ніби співає». Вона зауважила йому перебільшену шляхетність, горду і майже задерикувату покірність. Поглянула на жінок довкола, крутнулась і пішла геть. Ввечері вона записала в своєму щоденнику: «Божевільний, лихий і надто небезпечний, щоб знайомитися ближче».

А через два дні їй трапилось бути в Холланд-Хаузі, коли сповістили про приїзд Байрона. Їй відрекомендували його, і він зауважив: «Нагода познайомитися зі мною у вас уже була. Дозвольте поцікавитись, чому ви нею знехтували?»

Розмовляючи з нею, Байрон з цікавістю розглядав нову для нього породу — патриціанку. Вона була висока й сухорлява, карі очі, здавалось, про щось запитували. Красуня? Ні, проте тендітна, принадна. Байрон запитав, чи може сподіватися на запрошення від неї; розмовляючи, він з цікавістю спостерігав нову для нього істоту. Во-

на говорила лише про приємні речі, про щось сентиментальне або видатне, голос приємний, ніби аж заїкуватий, як водилося в тих, хто складав еліту Девоншір-Хауза.

У щоденнику під першою фразою про лорда Байрона з'явилася приписка: «Це вродливе бліде обличчя стане моєю долею».

XVI ЛЮБОВ

Я не Йосиф Прекрасний і не Сціпіон, але можу заприсягтися, що в своєму житті я не звабив жодної жінки.

БАЙРОН

Лихий? Божевільний? Як поверхово судила про нього ця молода жінка. Що ж незвичайне побачила вона, щоб так суворо осудити його? Різкість відповідей? Неприховану зневагу? Презирливу посмішку, що ледь ковзнула по устах? Очі, що сипали іскрами з-під опущених вій? Божевільний? Лихий? Він не був ні тим, ні іншим, але знайомитися з ним близько було небезпечно. Передусім давалася ознака недовіра до всього, невитравна думка, що слід завжди триматися напоготові. Ніяка Мері Чаворт не примусить його тепер страждати; тепер, гадалося йому, він знає, що таке жінки і як з ними поводитися. Досить з нього розсипати ніжності, поступатися перед ними; ці далеко не ангельської вдачі створіння навчили його жорстокості, отже, він скористається з їхніх уроків!

Під час першого візиту до Мельбурн-Хауза (леді Кароліна жила зі своєю свекрухою, леді Мельбурн) він застав у неї Роджерса й Мура. Вона щойно повернулася з верхової прогулянки і кинулася на диван, навіть не перевдягаючись. Коли оголосили про приїзд Байрона, вона втекла. Роджерс зауважив: «Лорде Байроне, ти щаслива людина. Леді Кароліна тільки-но сиділа з нами, навіть не роздягаючись, Попелюшкою, а завдяки вашій появі ми побачили її красунею». Помітивши двох чоловіків, Байрон насупився. Невже вона не могла прийняти його одного? Вона запросила його того дня на обід. Він приїхав, і відтоді його можна було зустріти в Мельбурн-Хаузі майже щодня.

Мало того, що цей дім був відомий на весь Лондон; Холланд-Хауз був також інтелектуальним центром партії

вігів. Лемби, здобувши звання перів Мельбурнів, належали до не дуже давнього роду, але поступ їхньої величі був цілком природним. На початку XVIII століття котрийсь там з Лембів, юрист за освітою, розбагатів. Його син близько 1750 року придбав замок Брокет-Хол і, маючи в своєму розпорядженні земельні володіння вартістю в півмільйона фунтів стерлінгів та півмільйона готівкою, став за неписаними законами королівства баронетом. Одружившись з невимовно вродливою жінкою Елізабет Мілбенк, баронет став членом парламенту. Прем'єр-міністр потребував більшості голосів у парламенті й, знаючи, яким побитом можна їх мати, зробив баронета лордом Мельбурном. Уміння зберігати поважність і гострий розум у душі «Небезпечних зв'язків»¹ допомогло леді Мельбурн спокійно вести бурхливе життя, сподобатися принцові Уельському і полонити Лондон.

У Мельбурнів народилося двоє синів. Батько любив старшого, схожого на нього; мати — молодшого, Уільяма Лемба, схожого на лорда Егремонта. Потурала йому в усьому. Не визнаючи ніякої дисципліни, вихований на прикладах неймовірного марнотратства і повної «свободи моралі», не знаний батьком, що жив при домі мовчазним і небажаним гостем, він став розбещеним, розбишакуватим, дотепним юнаком. У 1805 році одружився з Кароліною Понсонбі, дочкою лорда і леді Бессбороу (тою, яка тепер познайомила з лордом Байроном).

Одружитися з кохання досить сміливо. Кароліна була жінкою чарівною і небезпечною. В її матері, леді Бессбороу, років через три після народження дочки стався легкий приступ апоплексії, що змусило її відмовитись від виховання дочки, яке було доручене тітці Джорджіані, герцогині Девоншірській. Герцогиня опікувалась нею так само, як і своїми дітьми, — доручила її слугам. Виховувана в достатку і безладді, «користуючись срібним посудом, хоч приносити його з кухні доводилося самій», дівчинка щиро гадала, що у світі існують лише герцоги, маркізи й жебраки. «Ми не мали ніякого уявлення про людей, які сіяли хліб і збивали масло; навіть на думку не спадало замислитись, як це все потрапляє в дім. Ми думали, що коней годують яловичиною. В десять років я ще не вміла писати... Навіть не навчившись правильно вимовляти

¹ Відомий роман французького письменника Шодерло де Лакло про розпусне життя аристократів. (Прим. перекл.).

слова, я вже складала вірші, якими всі захоплювалися. Проте мені більше подобалося купати собаку, начищати до блиску шпори або гнuzдати скакуна». Наслідки такого виховання викликали побоювання лікарів: «Леді Кароліна не в міру вередлива, готова будь-якої миті вийти з себе і така непостійна в настрої, що не ра\ побоювалися за її психіку». До п'ятнадцяти років дівчину нічому не вчили. І раптом вона захопилася грецькою, латиною, навчилася музики, французької та італійської мов, стежила за зачіскою, брала участь у любительських спектаклях, цікавилася живописом, малювала карикатури і за кілька років стала найоригінальнішою на весь Лондон молодого дівчиною.

Її виводило з рівноваги все «умовне». Свої листи датувала «бозна-яким днем». Посилаючи братові яку-небудь книгу, вона запевняла, що не пригадує його адреси. Чуттєвість її була відома. Її кузина Герріет Кавендіш перед доповіддю, з якою повинен був виступити в Лондоні Бенжамен Констан, призналася: «Я попросила Кароліну прийти, щоб вона розплакалася і викликала сенсацію за всіх нас. Усіх дивувало її чарівне мистецтво переходити, подібно шекспірівським феям, від розпачу до радощів, від невимушених жартів до поетичної піднесеності».

Закохані називали її Аріель, Сільфіда, Молода Дикунка і до нестями захоплювалися цією милою непослідовністю; вишуканіші натури вважали, що її трохи псує манірність; жінки мали її за «неприродну», котра тільки й мріє про те, чим би штучно здивувати оточення.

Вперше вона зустрілася з своїм майбутнім чоловіком Уільямом Лембом, коли їй сповнилося тринадцять років, а йому дев'ятнадцять. Його вірші вона читала ще раніше. В неї було «нестримне бажання» познайомитися з ним. Вона зустрілася і закохалася в цього трохи джентджуристого, зі жвавими очима хлопця, з нарочито байдужим поглядом, що так йому пасував. Вона йому теж сподобалася. «З усіх молодих дівчат у Девоншір-Хаузі,— казав Уільям Лемб,— вона єдина підходить мені». І вирішив одружитися з нею. Довгий час вона не погоджувалась. «Я обожнювала його,— скаже вона пізніше,— але я знала, який важкий у мене характер, і я не хотіла робити його нещасним». Він настирливо домагався свого й у 1805 році зрештою добився.

На весіллі вона була чудова, але дуже нервувалася. Розізлившись на єпископа, який їх вінчав, вона роздерла

своє весільне плаття, знепритомніла, так що її довелося непритомною посадити в карету. Дивний початок, та чарівний чоловік, здавалося, черпав насолоду в тому, щоб ще більше псувати такий ламкий характер. Уільям Лемб ненавидів мораль, це здавалось йому тягарем і браком доброго тону. «Може, я помиляюся,— казав він,— але я не відчуваю анінайменших докорів сумління чи жалю за чудово проведені години, коли я черпаю щастя, хай то буде навіть порок». Леді Мельбурн, жінка досвідчена, поділяла почуття і погляди сина на мораль, тільки уникала про це говорити. Звичайно, жінка може безборонно робити все, що завгодно, вона довела це сама, але все залежить від того, як робити. Вона засуджувала одверте, очевидне кокетство своєї невістки, її неприховану радість від знаків уваги до неї сера Годфрея Уебстера. Але Уільям тільки сміявся з цього, і Кароліна божеволіла ще більше.

Леді Мельбурн, якій впродовж її довгого життя вдавалося поєднувати незалежність і респектабельність, намагалася передати Тітанії досвід найвитонченішої світської мудрості. Але вже з першого погляду видно було, що тут зіткнулися погляди «досвідченої, ще вродливої жінки з світлим розумом», здатної іронізувати з легковажності невістки, яка, підлещуючись до неї, пояснювала свій «дорогий, наймиліший леді Мельбурн», що її поведінка — прямий наслідок поведінки її чоловіка. Саме Уільям зважав її недоторкливою, дорікав, що вона облудниця, і розважався тим, що навчив її речам, досі не знаним, довівши її до такого стану, коли вона почала вірити в те, що їй усе дозволено. Дивно, що Уільям також почувався нещасним, хоч і намагався те приховувати. Чого він прагнув? У легковажній, властивій їй манері, коли за серпанком веселої відвертості вгадується тінь смутку, вона просила його вберегти спокій їхнього сімейного гніздечка: «Я гадаю, мій дорогенький Уільяме, що віднедавна ми страшенно набридаємо одне одному... В майбутньому я буду мовчазною зранку, веселою на обіді, слухняною, відважною, як героїня в останньому акті п'єси, перед лицем випробувань, сильною, як гірський тигр... Досить буде того, щоб ти сказав: «Думай більше і менше сперечайся». Він задовольнився тим, що записав у своєму щоденнику: «Раніше, коли я спостерігав, що в сім'ї щось негаразд або що чийсь діти ростуть неслухняними, я звинувачував насамперед чоловіка чи батька. Відколи я одружений,

я визнаю, що таке судження було надто поверхове і передчасне». Ось яким було це так зване подружжя, що віднедавна залучило лорда Байрона в коло своїх приятелів.

*

Нова для нього роль альковного сповідника сподобалась йому набагато більше, ніж він сам собі у тому признавався. Йому подобалось приходити туди десь об одинадцятій ранку і цілий день проводити в будуарі жінки, читати її листи, пестити дітей, вибирати плаття на той чи інший випадок. У перші тижні відвідин Мельбурн-Хауза дружба мала платонічний характер. Байрон «довго й серйозно говорив, гойдаючи на колінах меншого хлопчика Кароліни», немічну вродливу дитину з нерухомими очима, що була, з усього видно, «не від миру цього». Він відчував, що вона чекає від нього чогось байронічного, а не Байронового; він казав їй про нависле над усім його родом прокляття, розповів про Гордонів і Лихого Лорда, про таку нещадну до кожного, кого він любить, смерть, про свою матір і друзів, багатьох з яких підтяла Костомача всього за один місяць, своє мармурове серце і красунь Сходу. Вона слухала його, затамувавши подих, і думала, як же він не схожий на Уїльяма Лемба, який він красивий.

Чи кохав він її? Пізніше він це заперечував — вона не в «його дусі». Її фігура, нехай і не позбавлена грації, була надто сухорлява, щоб бути справді гарною, а крім того, не мала вона ні очей газелі, ні «полохливості антилопи», ані грації Пері, яку Байрон шукав ще з дитинства. Однак у неї була «нестримна жвавність», і, коли відкинути гордість, молодик, що два тижні тому в Лондоні мав усього кілька друзів, був не проти того, аби стати завсідником Мельбурн-Хауза. Звичайно, йому хотілося відповісти на почуття, таке, здавалося, сильне в неї. Даллас якось застав у Байрона пажу, вбраного в шовк і мережива, а самого хазяїна «вкрай заклопотаного, цілком у полоні читання листів леді Кароліни й складанням на них відповідей». Добряк Даллас подумав був спершу застерегти його проти пасток світу, небезпечної добропорядності і проти жінки, про яку всі говорили, що вона несповна розуму. Але Байрон і сам умів берегтися.

Аристократичний світ, куди він з таким блиском увійшов, світ, де ще й досі зберігалися звичаї XVIII століття,

проте далекий від сентиментальності, був, швидше, чутливий. Він імпонував не тому Байронові, котрий жив десь у глибині його душі, а Байронові саркастичному, розчарованому, який сформувався за нещасливого збігу обставин. У прозі він віддавав перевагу тону «Мадам де Мертель», не молодій вже леді Мельбурн перед романтичним стилем її невістки. Леді Кароліна часто доводила його до нудьги, леді Мельбурн лякала й водночас чарувала безпосередністю, властивою їй лише хвилинами. В його навершенні до любовного скептицизму вона відіграла таку ж роль, що й Метьюз у Кембріджі, який штовхав його на шлях релігійного скептицизму.

«Леді Мельбурн, яка могла б бути мені матір'ю, збуджувала в мені цікавість, подібну до тієї, що могли б викликати тільки деякі з молодих жінок. Це була чарівна особа, така собі Аспазія сьогоднішнього дня, в якій наполегливість справді чоловічого складу гармоніювала з жіночою витонченістю й ніжністю. Я часто ловив себе на думці, що, коли б леді Мельбурн була хоч трохи молодша, я був би в захваті від неї». Після леді Мельбурн йому подобався також чоловік Кароліни — Уїльям Лемб, який «переважав мене,— казав він,— як Гіперіон Сатира». Чи була потреба обманювати цю розумну і сильну людину, яка довірливо тисла йому руку? Зрада жінки наганяла па Байрона страх.

У ставленні до леді Кароліни він часто виявляв дивовижну жорстокість. Якось навесні він приніс їй першу троянду й першу гвоздику.

— Я чув, ваша світлість,— сказав він з притиском,— що ви полюбляєте все нове й рідкісне... на якусь мить.

Вона відповіла листом на якомусь незвичайному папері з бордюром із плетива, кутики якого сходилися мушлею, листом ніжним і водночас гнівним. Покірність тону в ньому ховалася за манірністю стилю. Вона порівнювала себе з соняшником, який, «угледівши на небі сонце в усій його величі, що на мить кинуло на нього промінь, не може впродовж усього існування припустити, що хтось інший може бути гідним його захоплення й схиляння».

Недоречне приниження. Байрон любив, щоб жінки ставились до нього «мов до любої, але свавільної сестри», а не як до володаря. Він визнавав за жінками дві крайності: «прекрасний ідеал» боязливості і цноти, створений ним за прототипом Мері Чаворт, яка ще й досі жила в його уяві, та зі спогадів дитинства про веселу подружку

Маргарет Паркер. Смілива, закохана жінка, якщо вона домагалася кохання, порушувала правила добропристойності. Свого часу леді Стенхоп слушно зауважила, що він не розумівся на почуттях інших людей. А він і не хотів розумітися. Полум'яні фрази леді Кароліни були для нього лише втомним і недоречним галасом, який притлумлював звучання музики, що бриніла в його душі. Йому хотілося легкості, природності, поєднання веселої легковажності з ледь помітним відтінком суму; йому простягали кайдани обожнювання, і він стомлено відвертався.

Леді Кароліна могла писати своєму чоловікові, якого більше не кохала, лагідні листи, але, тільки-но вона бралася за листа Байронові, одразу піддавалася нестримному пафосу. Вона вирішила догодити йому, взявшись показати світ. Вона влаштовувала ранкові прийоми, запрошуючи на них найвродливіших, найцікавіших жінок Лондона. Проте салонні розмови втомлювали Паломника, який півроку тому пихкав люлькою, споглядаючи під блакитним небом Акрополь. Лежачи на дивані в Ньюстеді, він писав: «Усе що завгодно, аби тільки не відмінювати з ранку до вечора остогидле дієслово «нудитися». Тепер він з сумом гадував свою втрачену самотність.

Тим часом одна молоденька розумниця — племінниця леді Мельбурн, Анна-Ізабелла Мілбенк, котру всі називали Аннабелла, дівчина освічена, релігійна, приїжджаючи в Лондон, не без презирства споглядала життя столиці і поведінку своєї безумної кузини Кароліни. 24 березня вона записала у щоденнику: «Щойно закінчила «Чайльд-Гарольда» лорда Байрона, деякі пісні у цьому творі відзначаються неабияким поетичним стилем». 25-го вона одержала запрошення на ранковий прийом до Мельбурн-Хауза. Там була незрівнянна леді Джерсей, яка і сипала словами, й шуміла кольє, була чарівна рудоволоса міс Ельфінстон і з двадцять інших визнаних красунь. Одна з них співала. Аннабеллі Мілбенк здалося, що всі ці чоловіки й жінки слухають спів і музику з обов'язку. Кароліна Лемб показала їй лорда Байрона. На його губах гра-ла презирлива посмішка. Аннабелла подумки відзначила, що він не так уже й помиляється, зневажаючи їх, презирливо ставлячись до цих легковажних людей та їхніх розваг. Вона не хотіла знайомитися з ним того ж дня; але через кілька днів вона побачила його знову, і він видався їй сором'язливим; вона спробувала викликати його на розмову. Він сказав їй, «що дивується, як вона не відчуває

відрази до цього світу, де нема жодного, хто б, повернувшись додому, мав мужність заглянути в самого себе».

Їй сподобалась ця фраза, співзвучна її настрою, адже він говорив щиро. Серед цієї суєти він з сумом пригадував іншого Байрона, серйозного мрійника з Нью-стеда. Але чому він говорив цій молодій незнайомці те, що не казав нікому? У ній було щось особливе. Свіжий колір обличчя, повні рожеві щоки, сама ж невисока на зріст, але гармонійної статури. Коли вона зайшла до вітальні, Байрон спитав у Мура, чи це, бува, не компаньйонка котроїсь із дам?

— Ні,— пошепки відповів Мур,— це багата спадкоємиця, вам слід одружитися з нею і врятувати Ньюстед.

У розмові з Кароліною Лемб Байрон похвально відгукнувся про міс Мілбенк і провів між двома кузинами паралель. Зачарована, вона покійно вислухала його зауваження. Досить було Байронові згадати, що він не прихильник такого способу життя, цих велелюдних зібрань, що він, зокрема, не терпить танців (давнішня нелюбов, ще з юності), як вальси й кадрили уривалися в Мельбурн-Хаузі. Він просив її ніколи не танцювати вальс. Вона обіцяла. Закохана, переможена, вона була готова вволити його волю. Писала йому розпачливі листи, пропонуючи не тільки свою любов, а й усі коштовності, якщо йому потрібні гроші.

Вона не зразу стала його коханкою; можливо б, він і простив її, якби спогад про перше нещасливе кохання не ятрив серце. Окрім того, відповідно до власної філософії він вважав, що неподатлива жінка зневажає коханця, який боїться присилувати її до цього. На превелику прикристь Кароліни, леді Бессбороу, гадаючи, що вершить тонку дипломатію, сказала цьому компрометуючому відвідувачеві, що, попри всю видимість, Кароліна його не любить і просто грається. Він нічого не відповів, але вирішив, якщо не переслідувати Кароліну, то принаймні і не тікати від неї. Через тиждень вона стала його коханкою.

Він оволодів нею навдивовиж спокійно. Він був для неї нестерпним, вимогливим коханцем, не знав жалю, не мав ілюзій, жорстока, всевидюща дійсність тяжіла над його свідомістю. «Я не зустрічав досі жінки, такої надзвичайно обдарованої й талановитої, як ви, але всі ці якості, на жаль, позбавлені здорового глузду... Ваше серце, бідна моя Каро (такий собі невеличкий вулкан!), вергає лаву

просто в жили... Я завжди вважав, що ви найдотепніша, найлюб'язніша, найхвилюючіша й найнебезпечніша з усіх досі знаних істот. Я, не збираюсь говорити вам про красу, з мене поганий суддя. Але наші красуні перестають бути красунями, як тільки починаєш порівнювати їх з вашими високими достоїнствами, отже, у вас їх більше». Похвала, але досить стримана. Вона розгублено шелестіла: «Він соромиться мене кохати через те, що я не дуже вродлива». Вона відштовхувала його навіть тими рисами, які в інших стали б окрасою такої своєрідної натури; багата уява, отруєна читанням, примушувала її шукати любов, схожу на котрусь із любовних романів. Вона гадала, що утримає при собі цього поета, читаючи йому напам'ять вірші. Він зверхньо слухав грецьких і латинських поетів, світські плітки своєї коханки і згадував мовчазну млюсність Світанкової Зорі Еннслі або мовчазних дівчат Сходу.

Якщо він вряди-годи пропускав день і не з'являвся до неї, вона посилала до нього одного із своїх пажів, якими себе оточувала. Іноді вона й сама перевдягалася в пажа, щоб особисто віднести яке-небудь запрошення. «Сцена, гідна самого Фобласа»¹,— зауважував Байрон, явно змушений цим переграванням. Вона стала мало не приятелькою його камердинера Флетчера, в якого листовно домагалася, щоб він пропускав її до кімнати Байрона. Якщо її не запрошували на бал, куди йшов лорд Байрон, вона безсоромно очікувала його на вулиці. «Ваша щира приятелька Каро Уїльям,— писала герцогиня Девоншірська,— чинить так необачно, що в будь-яку мить може наробити неприємностей як для себе, так і для вас. Але Байрон таки збирається вирушити до Накоса, і чоловіки можуть спати спокійно. Я б не здивувалась, якби Кароліна Уїльям поїхала з вами, вона така навіжена й необачна».

Це надмірне обожнювання, яке мало б хвилювати Байрона, ще більше його дратувало; йому здавалося, що вона робить з нього посміховисько, більше того — він проклинав любов, предметом якої був сам. В очах молодого кальвініста, вихованого на біблїї, леді Кароліна була «жінкою-перелюбницею». «Як Наполеон,— писав він,— я завжди зневажливо ставився до жінок, і така думка про них склалася не поспіхом, а на основі фатального для мене

¹ Герой роману французького письменника Луве де Кувре «Любовні пригоди кавалера Фобласа». (Прим. перекл.).

досвіду. Визнаю, в моїх писаннях можна знайти пасажі, спрямовані на те, щоб піднести жіночий рід; моя уява завжди прагнула того, щоб нагородити жінок бодай видимістю ідеалу, але в цьому є щось від роботи митця або скульптора: я показую їх не такими, які вони є, а такими, якими б повинні бути... У нашому суспільстві вони живуть у неприродному становищі. У Туреччині і в східних народів ці питання розв'язуються набагато правильніше, ніж у нас. Їх замикають, і вони щасливі з того. Дайте жінці дзеркало й кілька цукерок, і вона буде задоволена». Уільям Лемб, проте, не турок, і в його щоденнику з'являються дедалі сумніші записи. «Найжахливіше в одруженні те, що в ньому нема нічого постійного. Думка жінок може мінятися залежно від того, що скажуть про їхніх чоловіків сторонні; їхні акції стрибають то вгору, то вниз, існує постійна загроза стати жертвою найбанальнішої вигадки... Одруження ставить чоловіка в становище того, хто обороняється, тоді як перед цим він користувався перевагами нападника».

Леді Бессбороу, краще поінформована цього разу, занепокоїлась більше, ніж зять. Вона пригадала, як у молодості їй довелося пережити буремні дні свого зв'язку з лордом Гренвіллом, про що чимало говорили свого часу. Але вона ніколи не доходила, як це чинила її донька, до перевдягання в кучера, аби зненацька приїхати до коханця чи стовбичити під дощем, доки він повертатиметься з балу. У відчаї леді Бессбороу запросила до себе Хобхауза, щоб обговорити це надзвичайне становище, таке ганебне для обох родин. Хобхауз був завжди готовий вчитати своєму другові, але чи залежатиме це лише від Байрона? Він сам не менше за леді Бессбороу стомився від дивацтв Кароліни Лемб. Не приховував він цього й від леді Бессбороу, жінки без умовностей і досвідченого психолога, яка охоче обговорювала любовні пригоди своєї доньки. Байрон набагато більше радів би товариству Тома Мура і Хобхауза, аніж товариству безсоромної жінки.

Були в нього й серйозніші розваги, бо Аннабелла Мілбенк бачила його якось на релігійному зібранні, «причому він якось дивно здригався, коли чув слово «релігія». Вона затримувалася в Лондоні, слухаючи лекції про щільність Землі. Байрон вважав трохи дивним цей потяг до знань у жінки і в розмові з леді Мельбурн назвав міс Мілбенк «принцесою паралелограмів». Він мимоволі відчував до неї глибoku повагу. Насамперед ця доладно складена

дівчина, що цікавилась щільністю Землі, була ще невинна...

На прощання від міс Мілбенк Кароліна вручила Байронові кілька віршів своєї кузини. Він відгукнувся про них схвально: «Вона, безперечно, дівчина незвичайна, хто б міг подумати, що ця тиха дитина приховує в собі таку силу й здатність всебічно мислити? — І додав: — Я не маю анінайменшого наміру познайомитися з міс Мілбенк ближче, вона надто гарна для ангела в людській подобі й сподобалася б мені ще більше, аби не була така досконала...» Така досконала... Вона прочитала ці рядки, бо так воно й передбачалось, щоб вони потрапили їй на очі. Безперечно, вона з приємністю переписала їх до свого щоденника. Єдиною її вадою було те, що вона сама не знала собі ціни. Єдина донька в родині, люблениця батьків, до якої сваталося принаймні п'ять чи шість женихів, вважала себе невразливою! Маючи щиру, ба навіть пристрасну душу, вона холодно, до найменших дрібниць все розраховує, намагається аналізувати кожний свій вчинок. Судження її категоричні й остаточні. З абсолютною практичністю вона вважала, що так само, як і в математиці, досконала розуміється геть на всьому, і поетична, але поверхова ерудиція якоїсь там Кароліни Лемб не являла собою цінності. Інфантильність її кузини просто дратувала. Вона казала про неї: «Її нове захоплення байронівським сумом ще більше псує безпосередність природженої глупоти»; й далі: «Каро Лемб готова в перший-ліпший момент кинути виклик умовностям світу, але їй бракує мужності відмовитись від його уваги до себе й захоплення і спуститися з добре відомих вершин безумства на непомітну стежку розуму». Сама вона, звичайно, йшла стежкою розуму, та й чи так уже смиренно вона нею йшла?

«Ваша Аннабелла — диво,— писала герцогиня Девонширська своєму синові, закоханому в неї,— ніжна, більше того, щедра, а проте боїться, налякана бідністю; її важко зрозуміти. Сподіваюсь, ви не страждатимете через неї; це справді якась крижинка...»

Зовсім не крижинка! В її житті, як і в житті Байрона, багато місця свого часу відводилося романтичній дружбі. Дівчиною вона багато мріяла і дуже рано почала звиряти свої думки щоденникові (в неї був потяг до письма); вона бачила себе героїнею всіх історичних подвигів. Захищала Фермопіли і доглядала прокажених. Пізніше з релігійних

міркувань вона пробувала долати свою гарячковість. Вона вважала, що це їй вдалося.

«Лорд Байрон,— продовжувала герцогиня,— трохи за нею упадає; але вона захоплюється ним лише як поетом, а він нею як ідеалом нареченої».

Чи ж захоплювалась вона ним тільки як поетом? Сумнівно. З прикрістю дослухаючись до скандальних любовних пригод своєї кузини з лордом Байроном, вона вирішила, «що він щиро кається за вчинене ним зло, хоч і на Мав сили (принаймні без сторонньої допомоги) змінити спосіб життя і сприймати його по-новому». Він вважав себе ангелом у людській подобі; вона всерйоз йому вірила й гадала, що, може, їй судилося прийти йому на допомогу, якої прагне цей ангел-красень. З нею він тримався дуже просто, був «славною дитиною». Однак вона помітила, що він трохи заграє з нею, а до жінок ставиться зовсім не так, як до чоловіків. Анна-Ізабелла Мілбенк цікавилась лордом Байроном набагато більше, ніж це потрібно було для спасіння душі, принаймні на цьому світі.

*

Серпень 1812 року. Поведінка Кароліни Лемб, досі екстравагантна, ставала нестерпною. Одного ранку леді Бессбороу приїхала до дочки з візитом і почала вмовляти Я податися з нею до Ірландії. Уільям приєднається до них пізніше, і тоді цей поголос поступово згас би. Тим часом приїхав лорд Мельбурн і поговорив з Кароліною ще одвертіше. Але вона розгнівалась і відповіла так зухвало, що перелякана леді Бессбороу побігла на перший поверх, щоб покликати леді Мельбурн. Коли вони всі разом повернулися, леді Кароліна втекла, навіть не вдягнувшись. Старий лорд Мельбурн розповів, що вона нахвалася піти жити до коханця, і свекор відповів: «Іди к бісу!»

Мати й свекруха кинулися до Байрона, здивованого не менше за них обох: прихід двох вельмишановних дам неабияк його розважив. Рік тому вони навіть не чули про нього, а сьогодні змушені уклінно просити його, щоб він вернув законному чоловікові доньку однієї з них і невістку другої. Дивний реванш! Щедро заплативши кучерові Лембів, він дізнався про адресу, куди втекла Кароліна. Він знайшов її в домі одного лікаря з Кенсінгтона і майже силоміць привіз до матері, з якою після таких хвилювань стався новий приступ.

Ця пригода стала відома всьому Лондону. Сам принц-регент викликав леді Бессбороу й сказав, що усіх їх вважає божевільними — обох матерів і дочку, що не інакше, як лорд Байрон зачарував усю їхню сім'ю. Він принаймні вважає неприпустимим оті наради з коханцем: «Зроду не доводилось чути про щось подібне... Взяти обох матінок у свідки! Що б ви самі про мене подумали, якби я взяв собі за сповідницю леді Спенсер?» (матір леді Бессбороу). Вигук цей видався дуже смішним, і леді Бессбороу, попри всю серйозність ситуації, розсміялась.

Мати, свекруха, коханець, чоловік — усі тепер умовляли Кароліну виїхати з Лондона. Байрон твердив, що коли вона відмовиться, то покаже себе безвольною та егоїсткою. Вона не погоджувалась, хоч він відмовлявся приходити до неї; тут у неї лишилась принаймні надія зустрітися з ним бодай ненароком у чиємусь салоні і наступного дня писати йому, яким вродливим він їй здається. «Який ви блідий, тільки краса Одра або блідість мармурової статуї може так контрастувати з вашими бровами й волоссям. Коли я бачу вас, мені завжди хочеться плакати; якби хто з художників зміг увічнити для мене ваше обличчя таким, яким воно є насправді, я б віддала йому все, чим володію на землі».

Лист хвилюючий, але чи існувала коли-небудь на світі людина, яку б зворушила спричинена нею чиясь пристрасть?

Нарешті вона погодилася їхати з леді Бессбороу. Байрон полегшено зітхнув. Це була його перша пригода з світською жінкою, й досвід виявився одіозним. Ця коханка жадібна до його часу і думок, домоглася хіба лишень того, що -безнадійно його розчарувала. Що ж до неї, то, кинувшись у цей вир з усією необережною, але щедрою пристрасстю, вона вийшла з нього зламаною. Одна з кузин, зустрівши матір і дочку при поверненні до Ірландії, писала:

«У моєї тітоньки гарний вигляд, а в Кароліни жахливо поганий. Вона худа, одні кості, й очі вирячені... Мені здалося, що вона за своїм станом близька до божевілья, і тітонька каже, що часом вона справді божевільна».

Байрон писав леді Мельбурн: «Дорога леді Мельбурн, гадаю, ви вже чули й не пошкодуєте, якщо почуєте вдруге, що вони обидві в безпеці в Ірландії і що море спокійно котить свої хвилі між вами й одним із призвідців ваших турбот; другий, як бачите, недалеко від вас. Тим більше вас

потішить запевнення, що я прагну того, аби все це якнайшвидше минулося, і знайте, не моя вина, якщо все почнеться спочатку. Річ у тому, що я кохаю іншу, і з мене досить цієї любові; я стомився грати немудру роль, а коли подумаю, скільки часу змарновано, скільки планів минулої зими пішло шкереберть через цей роман,— мені стає просто прикро. Справді, захоуешся якось механічно, наче плаваєш. Колись я дуже захоплювався і тим, і тим; а тепер я плаваю хіба що тоді, як упаду у воду, а захоуюсь хіба що тоді, як до цього змушують».

*

Чи вивільнився він від своєї коханки? Вона писала з Ірландії погрозливі листи; вона нагадувала, що вистачить восьми гіней, поштового диліжанса й човна, щоб з'явитися в Лондоні. Якщо вона утне таке, кинувши чоловіка, «кодекс честі» змусить Байрона тікати з нею *без кохання*. Наляканий, він спробував скомпонувати кілька послань, гідних Кіра Великого; він ладен запевнити її в своєму коханні, аби тільки її не бачити. Леді Мельбурн, безсторонньо обговорюючи цю пригоду, ніби йшлося про консультації двох лікарів і вибір ліків, вважала лагідність Байрона небезпечною:

«Зрозумійте мене, нізачо в світі я не хотіла б, щоб ви говорили їй якусь прикрість або щось таке, що могло б видатися образливим. Я не маю наміру давати вам такі поради. Яка завгодно доброта з вашого боку була б доречна, але нею ви занапастите себе, це буде не добро, а лише романтика, що приведе вас до нещастя і катастрофи. Якщо хоч незначний вияв теперішньої холодності зможе перешкодити цій розв'язці, це буде, на мій погляд, доказом доброти, бо ця маленька частка болю покликана зберегти її від повної загибелі... Я маю зауважити, що ви, як мені здається, переоцінюєте свою провину й вважаєте, що повністю відповідаєте за те, що трапилось. Даремно — вона не вчорашня... У неї не бракувало досвіду, щоб знати, як треба шануватися, і не слід вважати її жертвою якогось там облесника». І, чудово розуміючись па чоловічій легковірності, леді Мельбурн резюмувала: «Якщо вона знатиме, що її друзі менш турбуються про неї, є значно більше шансів на те, що у неї виникне якийсь нове захоплення. З усього, що ви можете вчинити в такій

ситуації, це одружитися, бо, правду кажучи, навряд чи є ще інший спосіб вискочити вам із цієї пастки».

Одружитися... Це цілком відповідало бажанню самого Байрона. Він вірив в одруження. Це остання з його ілюзій. Молодий пер (а тим більше Байрон) повинен пиячити, грати у карти, упадати біля жінки якогось із сусідів, а потім, переказившись, одружитися без усякого там кохання з дівчиною з гарної родини, безперечно, досить багатою, і та народить йому дітей у достатній кількості, щоб забезпечити продовження роду. Так вимагали неписані правила. Такий був закон Ньюстеда.

Щоб остаточно заспокоїти леді Мельбурн, він поділився з нею давнім признанням: найзаповітніше його бажання — одружитися з кузиною леді Кароліні, отією міс Мілбенк, з якою зустрічався в Уільяма Лемба і вірші якої читав. Цього разу леді Мельбурн, яку взагалі важко було чимось здивувати, була неабияк вражена. Чи можна собі уявити дві різні істоти, як старанна математичка й Чальд-Гарольд? Але цей контраст, як на те пішлося, саме й подобався Байронові, а тим більше стриманість цієї єдиної неприступної дівчини». Я її майже не знаю, і в мене немає жодної певності, що я їй подобаюсь. Але я не зустрічав досі жінки, яку б я так *поважав*... Що мене стримує, то це моя нова Матінка, до якої я інстинктивно відчуваю смертельну відразу». З другого боку, можливість поріднитися з леді Мельбурн, стати племінником, зачаровувала його. Справді, він таки відданий цьому дому.

Леді Мельбурн зажадала гарантій: «Дорогий мій племінничку, ви людина не дуже стійка, як герої баченого нами водевілю (Флюгер) , пригадуєте?.. Невже ви думаете, що зможете втримати її й Кароліну? Неможливо. Як друг, кажу вам: фліртуйте скільки завгодно, але не кидайтесь в іншу серйозну пригоду, не вирвавшись із попередньої...»

«Ви запитуєте мене,— відповів Байрон,— чи впевнений я в самому собі. Я відповім «ні», але ви в цьому впевнені, і це вже добре. Я в захваті від міс Мілбенк, бо вона розумна, люб'язна, знатного роду, а для мене це теж неабияк важить, коли йдеться про одруження. Що ж до самого кохання, то воно приходить через тиждень (за умови, що жінка ставиться до цього по-розумному), бо одруження з поваги й довір'я, на мій погляд, міцніше за романтичне одруження, а вона досить симпатична, щоб розраховувати на почуття чоловіка, як і не з найвродливіших, щоб привернути якомога більше коханців...»

У цьому весільному проєкті так мало йшлося про кохання, що в цьому ж таки листі, де Байрон просив леді Мельбурн передати його прохання батькам Аннабелли, він розводився про своє нове захоплення якоюсь італійською співачкою, «може, й не такою вже красунею, але цілком у його дусі... Вона дуже любить свого чоловіка, а це мене цілком влаштовує, бо якщо жінка здатна любити свого чоловіка, як же палко вона може кохати іншого, хто не буде її чоловіком». Флетчер також хотів одружити свого хазяїна з якоюсь удовицею з Голландії, «казково багатою і статками, і тілом». Флетчер, одружений, але емансипований завдяки москітам і сироро Леванту, упадав за покоївкою вдовиці й сподівався, що це одруження поправить його фінансові справи. Голландська вдовиця? Міс Мілбенк? Кароліна? Італійська співачка? Байрон зловтішно вичікував, що сама доля або леді Мельбурн вирішать за нього. «А чи Аннабелла вміє вальсувати? Питання трохи дивне, але важливе для мене. Мені б хотілося, щоб хто-небудь передав їй, що я маю намір просити її руки; побоююся, як то вона це сприйме. Все залежить тільки від неї».

*

Велика відповідальність рекомендувати такого легковажного, жениха особі, для якої одруження залишалось непорушним і священним актом! «Вона заслуговує когось кращого, ніж я»,— признавався сам собі Байрон у хвилини тверезих роздумів. Та леді Мілбенк любила цього молодика. Вона була до глибини душі схвильована, почувши комплімент, що і в шістдесят років їй готові віддати перевагу перед іншими жінками. А може, вона тішилася думкою побачити цього сумної слави донжуана в упряжці своєї серйозної племінниці? «Бідна Аннабелла! Її ясний погляд стане ще гарнішим, коли вона вас покохає. Очам необхідне такого роду натхнення». Аннабелла трохи постраждає? Це піде їй на користь, гадала леді Мельбурн, яку завжди трохи драгувала ця удавана розважливість, і вона спробувала зрушити камінь з місця.

Молода дівчина насправді не забула Байрона. За час свого перебування в Лондоні вона впевнилася, що він цікавиться нею, і не втрачала надії, що зможе врятувати його. Потім його скандальний зв'язок з Кароліною примусив її розчаруватися в цьому намірі. Повернувшись до

батьків, вона знову опинилася віч-на-віч з морем і небом. Вона любила прогулюватися поміж цих двох величин. У світі, що здавався Байронові таким жорстоким і байдужим до страждань людей, вона повсюдно вбачала вияв доброти Всевишнього: «Я почуваюся благословенною,— писала вона,— коли пізнаю ласку творця й споглядаю ці картини з великим задоволенням, знаючи, що сам господь створив ці речі». В своєму щоденнику вона намагалася зробити ескіз портрета лорда Байрона: «Сильні прирастаті ще з дитинства були його поводирями... Проте є в нього схильність і до речей, що не розходяться із засадами християнства. (Схиляюсь перед високими прикметами, мені не доступними). Насправді він розуміється на всіх людських почуттях. Проте через внутрішню суперечливість, продиктовану колись гординею, він намагається приховати кращі риси свого характеру. Якщо він чомусь обурений, а гнівається він легко, то стає злим і здатним більше ненавидіти лютою ненавистю, аніж любити. Він надзвичайно стриманий з людьми, яких поважає, і сповідається перед ними в гріхах із щирим каяттям». Їй гадалося, що вона одна з тих людей, чий характер він поважає. Вона обожнювала його, тягнулася до нього, але й відчувала небезпеку.

Байрон припустився помилки, обравши своїм посланцем леді Мельбурн, з чиїми поглядами Аннабелла не рахувалася. Відмову висловлено ввічливо: «Я вважала б себе не гідною поваги лорда Байрона, якби не сказала всього відверто. По-моєму, він ніколи не буде предметом мого остаточного захоплення, яке б дало мені щастя по одруженні, і я була б несправедлива до нього, якби скористалася першим-ліпшим приводом для відмови. З деяких спостережень, які я зробила щодо його поведінки, я схильна вірити вашим запевненням на його прихильність, то в цьому винні мої почуття, а не його характер. Після цього признання, хоч я й знаю, до яких наслідків це спричиниться, я покладаюся тільки на нього; він має розсудити, якими стануть наші взаємини в майбутньому». Коротше кажучи, вона відмовлялася вийти за нього заміж, коли вірити їй, через те лише, що вона його не любить. Зовсім несподівана пригода для автора «Чайльд-Гарольда».

ЯК У БОГІВ ЛУКРЕЦІЯ

Жагу з коханцем першим жінка взнає,
А в інших любить вже любов, як звичку,
Що в ній живе, фатальна й затяжна,
Чимсь на стареньку схожа рукавичку.

БАЙРОН

Він уже давно перестав думати: «Ньюстед і я разом вистоїмо або загинемо». Його борги досягли двадцяти п'яти тисяч фунтів. У вересні 1812 року було оголошено продаж абатства з молотка. Вірному Хобхаузові доручено піти на аукціон, і йому вдалося, керуючись порадами Хенсона, довести ціну першої ділянки до ста тринадцяти тисяч фунтів, а другої — до тринадцяти тисяч, що неабияк втішило Байрона, бо на той час у нього лишалося в кишені рівно один фунт, шилінг і шість пенсів. Справжній продаж після торгів оформлений полюбовно, і маєток придбав якийсь містер Клаутон за сто сорок тисяч фунтів. «Я побудував собі плавальний басейн і усипальницю — і ось мені не судилося в ній спочити. Дивно, що ми не можемо бути певними навіть за свою могилу». Байрон міг би тепер вважати себе багатим, якби Клаутон одразу розрахувався; але новий власник скоро заявив про свою неспроможність. Хенсон, хитрий і обережний ділок, передбачив неустойку в двадцять п'ять тисяч фунтів на той випадок, якщо обумовлена сума не буде виплачена. Клаутон, таким чином, був розорений, але поки судові виконавці сперечалися, в Байрона, як і раніше, не було й копійки за душею.

У жовтні його запрошено провести місяць у нових шанувальників його слави — Джерсей і Оксфордів. Леді Джерсей належала до тих жінок, чий світський успіх автоматично заперечував і добродішність, звирятися в чому завжди бракує часу. Скрізь, де вона з'являлася, вона вносила живий струмінь. З чорним, воронового крила волоссям, кремовим відтінком шкіри і коралями на шиї, ця чарівна брюнетка мала один-єдиний грішок: загальновідому красномовність. Її приятель Гренвілл прозвав її Тишею й дивувався, як їй вдавалося встигати в будь-яку хвилину бути і в себе дома, і скрізь у гостях. Байрон зауважував їй, що надзвичайна рухливість шкодить їй вроді; вона одночасно могла і пускати бісики, і говорити, і розводити руками. Він провів у неї, в Мідлтоні, як він казав, «тиждень стриманості».

Потім він подався в Ейвуд, до Оксфордів. З леді Оксфорд йому доводилось зустрічатися в Лондоні ще взимку, а потім на водах по від'їзді Кароліни, і між ними одразу виникла ота мовчазна згода, що виникає між молодим чоловіком скромної поведінки, але вимогливого темпераменту, й зрілою, ще вродливою жінкою, яка вміє полегшити перші кроки до зближення. Леді Оксфорд було сорок років. «Вона нагадувала чимось пейзаж Клода Лоррена з призахідним сонцем, і її принада розкривалася при думці, що вона випромінює останнє ласкаве проміння. Жінка буває найвдячнішою лише за своєї *першої* й *останньої* перемоги. Перша перемога леді Оксфорд скінчилася задовго до моєї появи в цьому пекельному світі; остання, я щасливий в тому собі признатися, випала на мою долю, і запевню вас, *це ласий шматочок*».

Вісімнадцять років тому вона вийшла заміж за Едварда Харлея, графа Оксфордського, вбогого тілом і розумом, незважаючи на те, що він був пагінцем роду, де розум завжди був у повазі. Один з його предків зібрав свого часу чи не найкращу англійську бібліотеку, рідкісні памфлети, які можна було у ній подибати, публікувалися під назвою «Харлейські колекції». Назва ця поширилась згодом і на дітей леді Оксфорд, схожих на найвродливіших друзів їхнього батька.

Леді Оксфорд виробила для свого вжитку ніжну і просту філософію життя: принесена своїми батьками в жертву принизливому шлюбу з чоловіком, кохати якого не могла, вона взяла не один реванш. Не можна було й мріяти про більш приємну подругу. В її великих очах часто з'являвся вираз щасливої й ніжної мрійливості — обіцянка насолоди. Вона була освічена й розумна. Читала Лукреція, підносила на п'єдестал любов тілесну, вважаючи її лише сентиментальною хворобою, симптоми й перебіг якої давно відомі. Вона була так само непостійна, як і люб'язна, і якщо хтось із коханців нарікав на розбите серце, вона відповідала, що розбите серце є лише наслідком поганого травлення шлунка.

Вона запросила Байрона до себе в ейвудський замок. Він пробує там жовтень і листопад 1812 року. В товаристві цієї досвідченої, ніжної й одвертішої за нього Самого жінки він почувався цілком щасливим. Леді Оксфорд читала, грала й ніколи не нарікала, коли коханець, відчуваючи потребу помріяти, залишав її саму. Лорд Оксфорд (на прізвисько Путіфар) цілими днями бродив лісами, ви-

давався вельми тактовним чоловіком. Байрон і коханка жили, як боги за Лукрецієм, «мирно насолоджуючись своїм безсмертям, подалі від людських турбот з їхніми болями, вільні від усякої небезпеки, багаті своїми власними радощами, щоб не вдаватися до позичок. «Privata dolore omni, privata periculis»¹. Добра фея непогано зналася на латині й часто читала цей текст молодому коханцеві. Він був у захваті від цього епікурейства. Вже двічі за своє життя, на пагорбах Харроу, потім на Сході, він розкошував щастям відстороненості від усіх людських справ. Вразливий, як усі смертні, він насолоджувався справді земними інтерлюдіями. Безумство серця часто переважало ясність розуму; леді Оксфорд мала в його очах такий престиж, як і леді Мельбурн. Він охоче покладався на волю цих скептичних і сильних жінок.

Іноді, здивований відчуттям солодкої апатії, викликаній чарами Ейвуда, він запитував себе, в створіння якої епохи може перетворити його ця Цірцея. Звичайно, в якесь ледащо, бо останнім часом він зовсім не працює, вилежуючись цілими днями біля води або в лісі, серед дітей з янгольськими личками, що нагадують дивний букет вродливих батьків. Він майже закохався в Шарлотту, старшу дочку леді Оксфорд, уже красуню в свої одинадцять літ, на честь якої склав нову присвяту до «Чайльд-Гарольда». Він почувався задоволеним і самим собою, й іншими, чого ніколи в житті не траплялося, і його неприємності, здавалося, відійшли від нього за сто п'ятдесят миль. Тріумф філософії поганства.

Леді Кароліна Лемб, проте, не хотіла примиритися з поразкою. Вона знала, що Байрон гостює в Ейвуді; знала і ревнувала, їй відомо, на що здатна леді Оксфорд. Кілька років тому обидві жінки вели листовну дискусію на тему: «Яким чином знання грецької мови впливає на почуття: очищає чи, навпаки, запалює пристрасті?» У відповіді леді можна було не сумніватися.

На адресу Байрона або леді Оксфорд щодня надходив лист. «Дорога моя Аспазіє, Байрон гнівається на мене! Передайте йому, що я не вчинила нічого такого, щоб йому набриднути, і що я страшенно нещасна — перекажіть йому, я визнаю, що написала йому вельми непоштивого листа. Але я тисячі разів вибачалася перед ним. Я більше

¹ Далекі від прикросців, далекі від небезпек (лат.).

не писатиму, не набридатиму йому, хай він тільки не гнівається на мене».

Леді Оксфорд не відповіла. Леді Кароліна нахвалялася приїхати; написати лордові Оксфордському, вкоротити собі віку. Обоє коханців читали ці патетичні листи з відразою. Для філософів лукреціївської школи тон цих листів здавався неприпустимим.

Байрон тримав свого спільника, леді Мельбурн, у курсі справ про поведінку ворога: «Кароліна погрожує помститися самогубством; це її особиста справа... Я не можу існувати без схиляння перед ким-небудь. У даному разі в мене є предмет такого схиляння, яким я цілком задоволений і який, наскільки я можу про це судити, такою самою мірою задоволений мною; нашим спільним бажанням є бажання спочити (надто після сміховинних непорозумінь минулого сезону) і я черпаю в спокої подвійне задоволення... В мене стільки роботи, а часу обмаль; в мене немає ані хвилини, щоб витратити її на ту особу... При згадці про її вчинки я відчуваю такий страх, що навіть не можу його пояснити. Це почуття стало невід'ємною частиною мене самого; воно отруює радість мого існування. Я не знаю, кого я кохатиму, але до останньої хвилини свого життя цю жінку я ненавидітиму. Тепер ви знаєте мої почуття; такими вони залишаться до самої смерті. Йй, звичайно, я цього не скажу в такій формі, бо не хочу робити її нещасною; але таким є моє ставлення до неї, і в мене нема бажання зустрітися з нею доти, поки нас не закують разом у «Пеклі» Данте...»

Леді Мельбурн схвалювала цю рішучість і з неблаганною одвертістю розвінчувала настрої своєї невістки: «Наскільки я знаю Кароліну, ви ще з нею не поквиталися. Я бачила якось два листи того ж самого дня: один — повний щастя, радості, спогадів про звані обіди, другий — нещирий, де йшлося про нещастя й наголошувалося на тому, що вона спокійна і рішуча. Оскільки такі почуття не властиві її вдачі, то цілком можливо, що ви дізнаєтесь скоро про зовсім протилежне». Тільки жінки здатні так заповзято розвінчувати сумну брехню суперниць. Те, що залишилося в душі Байрона від наївності й жалю, не могло довго противитися незаперечній мудрості леді Мельбурн.

Деякий час він шляхетно відповідав леді Кароліні, яка, зрештою, втративши всяку обережність, засипала й далі його жалібними і лиховісними листами. Терпець йому таки

ввірвався, і Байрон (може, з голосу леді Оксфорд) написав ущипливо: «Леді Кароліно, я більше не ваш коханий, а оскільки ви своїм далеко не жіночим прискіпуванням змушуєте мене в цьому признатися... знайте, що я кохаю іншу, її ім'я називати негречно. Я з вдячністю згадуватиму докази засвідчених вами переваг. Я й надалі лишатимусь вашим другом, якщо ваша величність мені те дозволить; і на доказ глибокої до вас поваги хочу дати вам таку слушну пораду: зціліться від вашого справді смішного марнославства, зверніть ваші безпідставні домагання на когось іншого, дайте мені спокій. Ваш покірний слуга: *Байрон*».

Можливо, він не обійшовся б з нею так жорстоко, коли б міг її бачити. Вигляд вона мала жалюгідний. Уся її поведінка була справжнісіньким божевільям, вона видряпала на гудзиках: «*Ne crede Biron*». ¹ Вона підробляла почерк свого коханця і посидала листи, щоб виманити у видавця Меррея той портрет, якого Байрон не хотів їй подарувати. У Брокет-Холі вона влаштувала дивну церемонію, де було спалене зображення Байрона тоді, як навколо вогнища танцювали сільські дівчата, зодягнені в білі сукні. Сама вона вирядилась в одяг пажа і декламувала (кинувши у вогнище кошик з кучерями, книгами, обручками й копіями листів Байрона), вірші, складені нею до нагоди.

Палай, вогонь, на іграшках гуляй,
Тебе вітаєм радісно й охоче.
Палай, вогонь, палай,
Хай скарб у полум'ї блискоче.

Їй не забракло наївності надіслати Байронові опис цієї церемонії, Байрон переслав його леді Мельбурн з такою допискою: «Довгий переказ про фейерверк, де товпляться разом із нею місцеві джентльмени, пажі із золотими ланцюжками, кошиками з квітами й іншими нісенітницями».

У лютому 1813 року леді Бессбороу, повернувшись до Лондона, напросилася на побачення з Байроном, і ще раз упевнилася в тому, як мало в ньому романтичного. Матері, за законом зворотної спадковості, завжди частково поділяють безумства своїх доньок. Вона глибоко пережи-

¹ Не вір Байронові (лат.).

вала пригоду, але оскільки минулого не повернеш, хотіла, щоб драма вийшла красивою. Тверезість Байрона її глибоко розчарувала. «Леді Бессбороу була шокована браком у мене романтизму й загалом розчарована моєю поведінкою».

Вона хотіла влаштувати побачення своєї дочки з Байроном; леді Оксфорд (з притаманною їй тверезістю) рішуче заперечувала проти цього. Уільям Лемб, заставши дружину в сльозах, у свою чергу вирішив, що Байрон завдав їй глибокої образи, відмовившись її прийняти. «Це справді таки смішно: якщо я говорю з його дружиною, я завдаю образи йому; якщо я не розмовляю з нею, я ображаю її». Леді Мельбурн порадила згодитись на побачення при свідках; Байрон відповів згодою, тим більше, що свідком була леді Оксфорд.

Нарешті зустріч відбулася зовсім несподівано, на балу в леді Хіскот. Там була леді Мельбурн; оздоби з пір'я прикрашали її сиве волосся; їй виповнився на той час шістдесят один рік, але вона, як і раніш, лишалася однією з найпринадніших жінок вечора. Свічки в кришталевих канделябрах сіяли м'яке світло, ніжно підкреслюючи красу жінок.

Раптом натовп розступився, щоб з цікавістю спостерігати Байрона, який саме, накульгуючи, зайшов до зали, блідий, «сяючи якоюсь зловісною красою». Він опинився віч-на-віч з Кароліною, яка безтямно втупилася в нього.

Оркестр загравав вальс, і занепокоєна господиня дому запропонувала:

— Починайте, леді Кароліна, ви повинні відкрити бал.

— Ах, справді, мені сьогодні так весело,— сказала та і, нахилившись до Байрона, стиха мовила: — Гадаю, тепер мені можна вальсувати?

— З кожним присутнім тут чоловіком,— відповів саркастично Байрон.— Ви завжди вальсували краще за всіх, і я з задоволенням милуватимуся вами.

Вона протанцювала один тур, але відчувши себе погано, зайшла до невеличкої кімнати, де була приготовлена вечеря. Лорд Байрон зайшов туди у супроводі якоїсь жінки і, побачивши Кароліну, сказав:

— Я замилувався вашою грацією.

Вона вхопила ніж.

— Сміливіше, моя дорога, вперед,— сказав він,— але якщо ви хочете розіграти тут римську трагедію, устроїть його в груди собі, а не мені. Моє серце давно вами зранене.

Вона закричала:

— Байрон! — і вискочила з ножем, і ніхто, правду кажучи, не знав точно, що трапалося потім. Одні говорили, що вона таки себе поранила; інші переказували, що, готова ось-ось знепритомніти, вона потягнулася до склянки з водою, розбила її й порізалася. В усякому разі, вона була вся закривавлена. Байрон уже вийшов до сусідньої зали; коли йому сказали, що сталося, він презирливо мовив: «Ще одна з серії її витівок».

Пригода ця наробила чимало галасу, невеличка газетка «Сатирик» надрукувала фейлетон під заголовком: «Scandalum Magnatum»¹.

«Перевага, виявлена лордом Б*** до однієї прекрасної особи, викликала такий шал в леді К. Л...б, що, запалена ревнощами, вона вхопила десертний ніж і штрикнула себе в груди... Кажуть, чоловікові вельмишановної пані співчують у тому, що спроба до кінця не вдалася. Леді К. Л... ще жива».

Через кілька тижнів у неї вистачило сміливості приїхати до Байрона додому. Вона не застала його, але напоягала, щоб її провели до кімнати. Побачивши на столі книгу «Ватек» Бекфорда, написала на титульній сторінці: «Згадуй мене». Повернувшись додому, Байрон завважив розгорнуту книгу й знайомий почерк. Він одразу ж написав:

Мені та мужу своєму
Ти не забудешся, о ні!
Була невірна ти йому
І демоном була мені!

Саме в характері Байрона було зводити коханця й чоловіка, звинувачуючи жінку, чий найбільший злочин полягав у тому, що вона його кохала.

Хвала богіві, з нього усього досить. Якщо любов неминуче призводить до таких перипетій, єдиний спосіб — обмінати жінкою десятою дорогою. Навіть добра Фея, така розумна, змусила його кілька разів страждати. Мінлива і незалежна в своїх вчинках, вона, лишаючись другом Бай-

¹ Скандал у вищому світі (лат.).

рона, була не проти того, щоб цікавитися й іншими. В такі дні лорд Оксфорд тікав ще глибше в ліс, а Байронові давали відчуті з безсоромною відвертістю, що він одержує тимчасову відпустку. Щоразу він дізнавався потім про правду від неї самої і ставав дедалі сумнішим при думці втратити її назавжди, бо поважав її за гірку одвертість:

Хіба зрадлива? Ні, ти — непостійна...
Кохаєш палко й покидаєш рано.

Обговорювали чудові плани подорожі втрьох по Сіцилії. Аж раптом лорда Оксфорда родичі напоумили, як це завжди буває, вдати з себе ревнивця, і саме тоді, коли усі підстави ревнувати мав Байрон. Дружина швидко загасила пожежу зливою облудних запевнень, але було вирішено, що по Середземному морю вона вирушить подорожувати лише вдвох з чоловіком і, як вона писала Байронові, «вони будуть щасливими і матимуть багато дітей». Вони вирушили 28 червня 1813 року: «Леді Оксфорд сіла вчора на пароплав, і відтепер, моя дорога леді Мельбурн, будь ласка, не згадуйте мені більше її імені. Коли хочете знати правду, в моєму ставленні до неї багато чого є від Кароліни, на що я зовсім не сподівався».

XVIII АВГУСТА

Вона завжди була рабою миті...
БАЙРОН

Було домовлено, що він супроводжуватиме лорда й леді Оксфорд аж до пароплава, та в останню хвилину він відмовився од цього наміру, бо сестра по батькові Августа написала, що фінансові справи зовсім кепські і вона приїде на деякий час у Лондон. «Дорога моя Августа, коли б ти знала, *кого* я залишив заради тебе, не кажучи вже про подорож, ти б остаточно переконалася в моїх братерських до тебе почуттях...»

Він не бачився з нею, відколи повернувся до Англії. Вона жила в Сікс-Майл-Боттомі у сільському будиночку поблизу ньюмаркетського іподрому разом з трьома дітьми в постійній грошовій скруті. Її чоловік, полковник Лі, егоїст, марнував життя на верхогонах, обростав боргами й разом із своїм другом лордом Дарлінгтоном упадав коло

доступних жінок; дружини він майже не бачив, а вдома жив лише під час змагань у Ньюмаркеті. Вважалося, що вона його вірна дружина. Вихована побожно бабусею, вона засвоїла її своєрідний жаргон благочестя, що слугував їй замість моралі. В родині вже знали, що подарунком Августи Лі завжди буде або біблія, або молитовник. А втім, турботи по господарству і клопіт з дітьми не залишали їй часу замислюватися над своїм почуттям. Доглядати дітей, з яких одне з трьох завжди хворе, остерігатися букмекерів і кредиторів, відповідати на листи, адресовані чоловікові, бо він уже не годен був на них відповідати,— ця невдячна щоденна робота повністю поглинала її час. Навряд чи й можна було знайти нужденнішу істоту.

Байрон прийняв її в своєму помешканні на Беннет-стріт у неділю 27 червня 1813 року й був нею зачарований. Її врода не зразу впадала у вічі, але це скоріше пояснювалося невмінням підкреслити красу відповідним туалемом. У неї був профіль усіх Байронів, їхня дивна звичка не вимовляти «р», вираз такого ж майже дитячого невдоволення і манера супитися. Для Байрона, не байдужого до власної особи, це було дивним і приємним відкриттям: адже є ще друге його «я», і ним була вродлива жінка.

Схожість спостерігалась і в рисах характеру. Вона була такою ж сором'язливою, як Байрони, ці неприручені дикуни. Байрон і сестра, мовчазні в товаристві, одразу ж відчували себе зовсім вільними, опинившись віч-на-віч. Можливо, це пояснювалося тим, що вона його сестра, що в них багато спільних спогадів, починаючи від батька-зальотника й кінчаючи саутвелльською вдовою-регентшею. З першого ж дня тон їхніх розмов був жвавий і приємний. Як шкода, що вона одружена. Вона б переїхала до нього і вела б його господарство. Це куди зручніше, ніж одружуватися з якоюсь незнайомкою. Він почував страх до незнайомок, котрі нічого не знають про ваші скалічені ноги, про важке дитинство. З Августою все так легко! До свого бєбі Байрона вона мала якусь всепрощенську ніжність. Першої ж неділі по тому, як вона залишила його, він написав їй листа:

«Моя дорога Августо, якщо хочеш поїхати зі мною цього вечора до леді Деві, в мене є для тебе запрошення. Ти побачиш мадам де Сталь, людей, яких ти знаєш, *і мене*, якого ти не знаєш, ти ще матимеш змогу поговорити з ким

завгодно, а я наглядатиму за тобою, наче ти стара дівка й тобі загрожує небезпека залишитись нею назавжди. Чани, як знаєш, та коли ти будеш готова до пів на одинадцять, я заїду за тобою. Я вважаю, це буде новим *враженням*, і навіть для нас обох».

Він підкреслив слово «враження»; безперечно, він уже виклав їй свою улюблену доктрину: «Тільки сильне враження дає нам можливість пізнати самих себе». Але висловлювати будь-які ідеї перед Августою було марною справою. В її хаотичній нестійкій свідомості ідеї запливали аж за межу безконечності. Спочатку вона — бодай із ввічливості, попросила показати їй нові вірші, і він сказав, що їй в них нічого не зрозуміти, і вона засміялася, в глибині душі задоволена. Вона любить гратися, мов дівчинка. Обдарована, як усі Байрони, гострим відчуттям комічного, вона могла будь-кого передражнити, на превелику втіху брата. У неї була дивна манера висловлюватися: найвизначніші речі ховалися за таким туманом вставних слів, здогадок, непослідовності, що через п'ять хвилин годі було зрозуміти, про що ж взагалі йдеться. Там були «Oh dear! Oh! dear!»¹, потім раптовий пасаж про дитячі хвороби, далі анекдот про королеву Шарлотту, чиєю фрейліною вона була, потім, ніби опам'ятавшись, вона згадувала про несплачений рахунок. «Oh! dear! Oh! dear!» — і заходила ся щирим сміхом. Байронові подобалась ця непослідовність. Він називав це таємницями Августи, її окаянними *crinkum-crankum*². Він перейшов з нею на люб'язно-жартівливий тон, властивий скоріше коханцеві, ніж братові.

Вона провела в Лондоні лише першу половину липня. Жила вона не в Байрона, але майже завжди супроводжувала його то на бал в Олмек, то в театр і приходила до нього на Беннет-стріт. Господарство Байрона вела літня жінка місіс Мюль; вона була схожа на чаклунку, відлякувала всіх відвідувачів, але Байрона дуже любила, бо він добре ставився до неї; служниця приходила лише зранку. Зручне помешкання, щоденні відвідини майже невідомої жінки — все створювало класичний декор зв'язку, й з першого ж дня в ці «дивно братерські» взаємини закралась чуттєвість, тим приємніша, що спочатку вона була підсвідомою.

¹ О дорогой, о дорогой (англ.).

² Кучерики (англ.).

Усе об'єдналося для того, щоб спокусити Байрона. Ця молода, вродлива жінка, яка йому подобалася, могла приходити зовсім вільно. Їх не захищала від кохання звичка, що виробляється в рідних брата й сестри, коли вони зростають разом. «Вони не виховувалися під одним дахом в узвичаєній невинності дитинства. Вони рідко бачилися». Вони не жили біля однієї матері, не жили однією сім'єю. Августа в очах Байрона зберігала все зачарування першовідкриття. Він надавав великого значення спадковості. Йому неодмінно мала сподобатися сестра герцога Лідського, фрейліна королеви, яка знала весь Лондон, жила в палаці Сен-Джеймс, несподіваною близькістю якої можна було залюбки хвалитися. Вона не тільки могла подобатись йому, як кожна нова жінка, але приваблювала йот набагато більше. Одного разу він написав, що йому лестить, коли жінки ставляться до нього «як до улюбленої, трохи норовистої сестри». Він шукав у коханні благородного сплаву товариських веселощів, чуттєвості і майже материнської ніжності. Але досить було подумати про небезпечну пристрасть, як він уже повірив — вона судилася йому самою долею. Хіба він не нащадок Байронів, Гордонів, чия історія знала ще жахливіші сторінки, аніж історія роду Борджія? Ще з дитинства йому вважалося, що він, як Зелуко, неодмінно мусить вчинити нечуваний злочин, який поставить його над і поза законами суспільства. В цій спробі він мав почуватися винним і втішатися з того, що винен. Можна було б майже стверджувати, що саме він, і тільки він, перехрестивши інцесту на звичайну любов до сестри, якої він раніше зовсім не знав, перетворив помилку на злочин. Навіть оте невміння переступити через себе, яке так небезпечно ізолювало його від інших, цього разу сприяло тому, що в дивно схожій на нього жінці він знову ж таки шукав себе самого. В його захопленні нею чималу роль відіграла його схильність до нарцисизму.

Два роки тому недосвідченість молодого самця могла б так стримати його. Але завдяки досвіду, набутому в Кароліні Лемб, завдяки леді Оксфорд він тепер знався на церемоніалі оволодіння жінкою, автоматизм якого майже несхибно діє на недосвідчених жінок. Що ж до Августи, то вона менше за всіх була здатна противитися його забаганкам. Не маючи сили волі, ані гордості, вона легко стала його здобиччю. Він називав її Guss чи Goose, Гусочкою;

говорив їй, що вона *дуренька*; вона сміялася. Релігія місіс Лі була надто поверхова і не впливала на її вчинки. Її дороговказом була доброта, але доброта, яка не зважала на правила моралі чи соціальні закони, і вона б не зупинилася навіть перед більшим злочином задля того, кого кохала. Маючи чисту душу, вона була здатна на будь-яке безумство, про яке одразу ж забувала, вчинивши його.

Згодом, розповідаючи про це своїй сповідниці леді Мельбурн, він підкреслював, що Августа піддалася йому, керуючись більше ніжністю, ніж пристрастю. «Беручи в свідки Всевишнього, який створив мене на моє нещастя, її нема за що засуджувати, вона не зробила й тисячної долі тих гріхів, яких припустився я сам. Вона не усвідомлювала власної небезпеки доти, поки не опинилася в пастці, і я не можу пояснити її *забуття* інакше, як цілком справедливим, на мій погляд, твердженням, що жінки прихильються швидше за чоловіків, якщо до них ставляться бо-дай з відтінком ніжності».

У цьому коханні він знайшов тим гіркуватішу насолоду, що воно ввижалось йому гріховним. Минулі його перемоги видавалися прісними порівняно з щастям, приперченим докорами сумління. Кровозмішення, кидаючи виклик найдавнішим законам людської цивілізації, додавало ще більшої гостроти радощам тіла, що межували з викликом. Августа ішла по цій стежці набагато спокійніше.

Оце так пригода для заміжньої й небездітної жінки; вона навіть не була створена для такої трагедії. Найдивовижніше, що вона по-своєму любила «цього незвичайного джентльмена, свого кузена і чоловіка». Чи могла вона відмовити своєму бебі Байронові, коли він чогось домагався? Вона належала до тих жінок, які вважали, що досить не думати про якусь неприємність, і вона сама собою минеться. Августа, мов пташка, стрибала по галузках своїх думок, радісно покльовуючи то там, то там щось комічне. Згодом Байрон, смакуючи гіркоту власних докорів сумління, намагався кілька разів присилувати її схилитися над прірвою їхньою злочину. Вмілими і гнучкими рухами вона відштовхувалася від цих його спроб, намагаючись у свою чергу змусити його лише посміятися.

Наприкінці липня вона повезла його в Ньюмаркет, щоб навідати своїх трьох дітей. Час минав душе весело. Діти полюбили цього молодого дядечка. Тільки-но він вхпив, вони радісно гукали: «Байрон! Байрон!» Потім Августа

повернулася разом з ним до Лондона. Грошове становище полковника Лі було таке скрутне, що вигідніше було жити саме так. Брат і сестра виношували плани спільної подорожі. Байронові остогидла Англія. Принц-регент, досі нібито ліберал, ставав з кожним днем усе деспотичнішим. Письменник Лі Хант попав до в'язниці тільки за те, що розкритикував дифірамп принцові. Як і Чайльд-Гарольд, Байрон «розчарувався в своїй рідній країні». «Який же я був дурень, що повернувся»,— казав він. Він згадував пахощі кмину й лаванди, чіткі на тлі морської блакиті шпилі гір, країни, де ніхто ніким не опікувався. Чому б йому не забрати Августу з собою на Сіцилію або в Грецію?

Нездатний утримати язика, він почав таємничо-довірко розповідати друзям про характер своїх нових любовних пригод. «Я не кажу вам, що йдеться про якусь блискучу перемогу,— писав він Муру,— річ у тім, що я попав у зовсім незвичайну ситуацію, найсерйознішу з усіх, які я мав протягом останніх дванадцяти місяців, і то не все. Лихо в тому, що ми не можемо ні з цими жінками, ні без них». Леді Мельбурн теж одержувала звіти і, незважаючи на всю свою відвагу, занепокоїлася. Звичайно, її не назвеш такою собі моралісткою, але страх перед кровозмішенням — понад усякі моральні норми. «Ви на краю прірви, і якщо вчасно не схаменетесь, ви погубите себе назавжди — це той злочин, який швидше простить бог, аніж люди».

Байрон, у душі згодний з нею, був гордий, що міг її чимось вразити: «Зрештою, це таки добродісна жінка,— саркастично зауважує він,— бо, виявляється, на світі є речі, перед якими й вона зупиняється». Але він таки послухався й відмовився від сіцилійського проекту. «Люба леді Мельбурн, важко заперечити щось проти вашого люб'язного листа; ніхто, окрім вас, не взяв би на себе сміливості дати мені таку пораду; ніхто, крім мене, не попав би в таку ситуацію, щоб її просити. Я й досі в Лондоні, і пояснюється це тим, що ваша порада на мене саме так подіяла, як ви того сподівалися».

Він справді лишався в Лондоні разом з Августою, розкошуючи в безлюдному місті, яким воно буває в серпні, і почувався надивовижу щасливіш. «Що ви робите? Ми можемо тільки підтвердити, що нічогосінько не робимо. Місто безлюдне, але, може, й на краще; нічого не роблю; нічого не хочу, нічого не бажаю». Це була нора безтурботного кохання.

Навесні, незадовго перед цим зв'язком, він опублікував східну казку «Гяур», єдиний твір з часу появи «Чайяьд-Гарольда». В першому варіанті «Гяур» являв собою досить посередню поему— спогад про Афіни, де йшлося про жінку, яку турки хотіли кинути в море за перелюбство. Восени, протягом кількох днів, він одним духом додав ще п'ятсот рядків.

Одна любов моя — Лейла!
Нещастя й радість, біль і страх,
Все на землі й на небесах!
По всьому світі не знайти
Такої звабної, як ти...
Вже пізно — ти була і є
Нестямне марення моє!

Проте він знав — цьому безумству прийде край. Леді Мельбурн, всерйоз занепокоєна тим, що Байрон таки накликає катастрофу і на себе, і на сестру, просила його порвати цей зв'язок. Йому бракувало мужності. Августа провела з ним увесь серпень. Коли ж на початку вересня вона поїхала від нього, то була вже вагітна.

XIX

НАЙБЛИЖЧЕ СІДАЛО

Мое серце завжди злітає на найближче сідало,

БАЙРОН

У листуванні з леді Мельбурн своїх героїнь Байрон зашифрував. Кароліна була К., Аннабелла — *ваша А*, Августа — *моя А*, а іноді, щоб зберегти повну таємницю, він ставив просто хрестик. Після того як сталася інцеста, леді Мельбурн прагнула лише одного — щоб небезпечний алфавіт закінчився нарешті листом-спокутою. Чи можна було на це сподіватися? Байрон леді Мельбурн: «Я намагався, як тільки міг, перемогти свого демона, але успіхи незначні, засіб, до якого я досі вдавався, хай рідко, але виручав мене; цього разу він виявився зовсім безсилим. Я маю на увазі перенесення своїх почуттів на іншу особу... І от, нарешті, трапилась нагода, до того ж мене не позбавляли надії. Я був сповнений найкращих намірів, але усвідомлення, що для цього потрібні зусилля, зіпсувало все; і ось зі мною знову сталося те... ви знаєте, про що йдеться. Але оскільки я не звик таїтися перед вами про гідну жалю поведінку, не буду починати цього сьогодні».

Одразу після від'їзду Августи його запросили поїхати на деякий час у село до Джеймса Уедерберна Уебстера, звичайного собі білявого хлопця, якого він знав по Кембріджі, а пізніше зустрів в Афінах. Уебстер був балакучий і нестерпний хвалько, але Байрон, якого гумор ніколи не зраджував, терпляче ставився до представників цієї породи. Коли Уебстер рік тому одружився з молодою леді Френсіс Еннслі, він попросив Байрона стати хрещеним батьком його першої дитини. Прохання втішило Чайльд-Гарольда. «Якщо це буде хлопчик...» — писав Уебстер. «А хоч би й дівчинка, то що?» — відповів ображено Байрон. Новонароджений був хлопчик.

Леді Френсіс виявилась милою жіночкою, але справляла враження вкрай хворобливої. Байрон, вдивляючись у бліде обличчя і гарячковий блиск її очей, подумав, чи довго вона протягне. Її сестра, леді, Кетрін Еннслі, була така ж тендітна; обидві біляві, з довгими закрученими в'ями і сумом у погляді. Уебстер, веселий колобок, здавався недоречним серед цих анемічних грацій. За обідом його масні жарти кілька разів викликали ледь помітне обурення дружини та її сестри. Байрон, сидячи скромно за столом, у душі радів і не пропустив жодного з їхніх зітхань, смакуючи їх із спокоєм знавця. Після обіду чоловіки залишились за столом біля пляшок. Байрон похвалив леді Френсіс, і Уебстер аж сявав од задоволення. Будучи ревним, він дуже пишався своєю дружиною. Та лорд Байрон почав розумітися на звичках і дивацтвах цієї породи чоловіків і краще за будь-кого знав, як приручити тварину.

Протягом усього обіду Байрон старанно уникав виявляти увагу дружині хазяїна, хоч іноді така неувага вже межувала з неввічливістю. Уебстер відзначив тактовність цього донжуана, про якого ходило стільки пліток. Зрештою, і сам Байрон почувався стомленим, байдужим до всього і без будь-якого бажаніш мучити чоловіка.

І все ж той сам розставив собі тенета, бо напросився, щоб Байрон узяв його до Ньюстеда, де місяць тому він був кілька днів і не на жарт замішувався принадами котроїсь із приручених німф абатства. Ввечері Байрон писав леді Мельбурн: «Якби в мене були злі наміри, я б принагідно їх використав тут; але я став настільки добропорядним або таким лінивим, що навіть не збираюся скористатися з такої нагоди. Він цілком серйозно попросив, щоб я забрав його до Ньюстеда, я відповів йому цілком щиро,

що він може їхати туди, коли йому заманеться, я ж поки що лишуся тут, аби на час його відсутності підтримувати порядок у домі, але пропозиція, на мій погляд, абсолютно пристойна, йому, видно, не дуже сподобалася. Щоб заспокоїти мене, він почав торочити про порядність своєї дружини й резюмував, що за всіма її моральними і фізичними якостями вона дуже схожа на Христа. Краще вже було б її порівняти з непорочною дівою Марією!»

Коли наступного дня Байрон залишав Естон-Хол, чоловік гаряче запрошував його приїхати ще раз. Жінка нічого не сказала, тільки довго дивилася па нього. Приїде він чи ні? «Тепер йому нема до кого ревнувати, хіба що до вікарія та мажордома — мені ж нема чого набиватися без потреби. Слово честі, я навіть не розумію, що саме потрібно красуням тих місць... Бона ніби чекає нападу і, схоже, готова до блискучої оборони: моя репутація *зальотника*, звичайно, випередила мене, і моя спокійна, байдужа поведінка її настільки вразила, що вона починає вважати себе потворою, а мене сліпим або ще гірше...»

Ця гідна похвали стриманість могла б щонайменше забезпечити Байронові спокійне перебування в домі друзів. Але люди рідко коли прозирають справжній зміст вчинків. Замість живої особи вони розглядають вигаданий персонаж, створений уявою. Якщо донжуан перестає дивитися на жінку, - йому приписують вельми лихі наміри. Досить було Байронові з повагою поставитися до спокою сімейного щастя і здоров'я такої тендітної, на перший погляд, жінки, як чоловік став нервовий, дратливий і почав підозрювати за цією байдужістю найгірше.

Байрон до леді Мельбурн:

«Уебстер стає нестерпним. Він обурюється моїми італійськими книжками (Данте і Альф'єрі) і вимагає, щоб я не показував їх його дружині, бо чого не буває! Це така мова, яка може завдати непоправної шкоди!!! Я запитав його, як поживають Стенхопи, наші спільні друзі, а він мені відказує: «Скажіть мені, і про мою дружину ви так само перепитуєте в інших?» Отож, як бачите, моя доброчинність має шукати винагороди в самій собі — адже ніколи ні словом, ні вчинком я не домагався його дружини... Вона, їй-право, симпатична, але нічого особливого в ній нема, занадто вже тендітна і якась млява; звичайно, я і в гадці не мав думати ні про неї, ні про будь-кого іншого, і це передусім тому, що в мене не вистачило ані терпін-

ня, ані самовпевненості забігати вперед, коли виходять супроти мене».

Справді, Байрон не із самовпевнених і ніколи не робив кроку перший, не знаючи, що йому підуть назустріч. «Я можу стверджувати,— казав він цілком серйозно,— що я не спокусив жодної жінки». Він залишався глядачем, здивованим своїм амурним успіхом, як, власне, й успіхом літературним. Приступність жінок була для нього предметом здивовання, і в глибині душі він вважав її ганьбою. З часу свого приїзду в Естон-Хол він був певний, що не здатен зацікавити цю молоду, біляву, врівноважену жінку, яка холодно дивилась на нього з-під довгих вій. Але, як і більшість Ельвір, леді Френсіс готова була піти назустріч... Вона влаштувала так, щоб залишитись віч-на-віч у більярдній кімнаті.

«До цього між нами були тільки дружні стосунки; я пригадую, що вона поставила мені досить дивне запитання: «Як може жінка, котрій подобається якийсь чоловік, подати йому знак, коли він сам її не помічає?» Я зрозумів також — ми граємо, не ведучи навіть рахунку; я переконався, що коли мої думки не були заповнені тим, що ми робили про людське око, то думки моєї партнерки — цілком і повністю. Досить задоволений своїм успіхом, але прагнучи більшого, я вдався до пера і паперу, зробивши необережний крок досить ніжною і вміло скомпонованою підозрою... Звичайно, в цьому вже був певний ризик. Але як їй передати? Як це буде сприйнято? Сприйнято було дуже добре, а вміщено недалеко від серця, якому призначалося це послання; тієї ж хвилини я зауважив, як до кімнати заходить особа, що мала б бути в Червоному морі, якби сатана був трохи шляхетніший. Вона зберегла витримку й записку... Послання мало успіх, і навіть більше (в цю мить мені перебив *marito*¹ і я пишу зараз у його присутності; він приніс мені свій політичний памфлет, щоб я проаналізував його і похвалив; *я заплескав у долоні від захвату; о! він пішов!*), мій лист був удостоєний відповіді, зовсім недвозначної, де йшлося про безліч прикладів чесноти і ефірного кохання, цікавого швидше для мертвих душ, на чому, звичайно, я не розуміюся як слід, бо з мене нікудишній метафізик; але загалом усе починається й закінчується платонізмом, а оскільки моїй прозетіці лише двадцять років, то у нас є час дійти чогось

¹ Чоловік (італ.).

певнішого. Втім, я гадаю, спіритуальний період триватиме недовго; в усякому разі, варто спробувати. Я пригадую собі — в моїй останній пригоді події розгорталися у зворотному порядку, ми, як радить майор О'Флаерті, «спочатку вступимо в бій, а потім поведемо переговори». Мое теперішнє становище таке: багато взаємних декларацій, надмір меланхолії, яка, на превеликий жаль, була помічена *Мавром*, і стільки доказів кохання, скільки їх можна дати за такий обмежений час у цих місцях і за таких обставин... На добраніч вам, я повертаюсь до більярдної».

Отже, він прибув туди, виношуючи в серці образ іншої жінки, і, зовсім того не чекаючи, опинився раптом втягненим у найнесподіванішу з пригод, а саме (що особливо цікаво і важливо) в пригоду чисто платонічну. Леді Френсіс запевнила його, що, яким би слабим не було її серце, він нічого іншого не доб'ється від неї, крім цього признання. Він запевнив її, що він цілком у її волі, що приймає поставлені нею умови, що без її згоди він не зробить анінайменшої спроби переступити визначені нею межі... Все в її волі? Чи ж вірити його запевненням? Невже він так швидко забув Августу? Він і сам цьому здивувався. Але це було так, бо з усіх чоловіків йому найменше властиво обдурювати власне сумління. Ця молода, тендітна жінка, ще майже дівчина, його схвилювала. Чиста серцем, оскільки вона не знала нікого іншого, крім свого *maritogrubіяна*, вона викликала ще й досі живу тему в душі Байрона — чистий образ Мері Чаворт. «Приємний, як спомин поглинутого сирію землею кохання». Якось він склав про це вірші. Могили, що серед них він любив блукати, могили його минулих уподобань, були найсолодшими його серцю споминами. Сентиментальний з натури, він старанно маскував свої почуття за презирством, але ніколи не виліковувався від надії; він ненавидів дворушну невинність, машкару якої надягали лише заради ще більшої принадності, але він поважав ніжні почуття, якщо вірив, що вони йдуть від щирого серця. Сором'язливість, мовчання, блідість справляли на нього сильніше враження, аніж пристрасні поради Кароліни Лемб.

Байрон завжди зважав на факти. І в даному разі це був факт — уперше за багато місяців його цікавила інша жінка, а не Августа. Він писав до сповідниці: «Вчорашній день змінив мої погляди, бажання, надії, все моє ество і послужить вам зайвим доказом моєї слабкості. З певних причин ви не розсердитесь па мене, коли почувете, що я

став зовсім іншою людиною, ніж був перед цим... Ви визнаєте, будь-який варіант набагато кращий за попередній; і, по-друге, я не мислю собі існування без предмета, перед яким я б схилився. Ви тільки сміятиметесь з вічної зміни моїх уподобань, але зважте на умови, за яких мені довелося розлучитися з дорогою моєю серцю особою, і ви зрозумієте, що це не примха».

Уебстер позичив у Байрона тисячу фунтів стерлінгів, щоб обкрутити якусь продажну графиню. Байрон виявився щедрішим, бо позичив йому тисячу фунтів і не скористався з цього для завоювання леді Френсіс. Він ніколи ще не вів такого життя. Біда молода жінка з довгими віями сиділа поруч і дивилась на нього закохано, не вимовляючи жодного слова. Він теж переважно мовчав. Про їхні почуття більше говорили очі, кілька потисків рук, кілька поцілунків. Вночі і він, і вона не спали, щоб писати нескінченні листи. Вранці обоє скидалися на примар. Вона вручала Байронові свої довгі послання, даючи то якусь книгу, то зошит, і при цьому сміливо дивилася в очі чоловікові з мрійливим і покірним виглядом.

Почуття Байрона були досить невиразні. Він дедалі більше підпадав під дію чар цієї добродешної сентиментальності. Вона попросила пасмо його волосся, він відрізав. Колись для Кароліни Лемб він вагався принести таку жертву і дав їй пасмо слуги. Цього разу все мало інший вигляд. Утнути такий же жарг з тендітною леді Френсіс здавалося йому блюзнірством.

До чого все це може призвести? До дуелі? Викрадення? Він був готовий зробити найрішучіший крок, щоб довести роль до кінця. Та чи роль це? Любов починається з закоханості. «Якщо він захоче перерізати мені горло, гріха в тому не буде. Я навіть не противитимуся людині, якій завдав образи. Якщо він побажає, щоб я служив йому за мішень, я не відмовлю йому в такому задоволенні...» «Десять днів... десять днів тому я вперше переступив поріг цього дому, а наскільки змінилось моє життя... Чому? Вона вродлива, дуже вродлива, шляхетна... Страшенно романтична, смілива в почуттях. Її темперамент? Важко сказати... Дуже освічена, пише прекрасні листи, хоч на стилі Її викладу позначається трохи німецький спосіб мислення... В неї приємний голос. Вона не говорить дурниць,

принаймні в товаристві. В дуєті її ніжність доходить іноді до глупоти. Та чи й може бути інакше між двома молодими платоніками?»

Платонічне кохання має свої чари. Воно підвищує в ціні найменші дрібнички, квіти, якими обмінюються, прочитані пошепки вірші. Треба вміти оцінити невимовне щастя в отому потиску рук, в зітханні, в легкому дотику плаття, яке опиняється трохи ближче, ніж слід. Легкість знецінює любов, як асигнація золоту монету; Байрон, хоча й розчарований, не нудився в селі. Небезпека локальної війни подружжя, насолода мати в ній за спільника молоду, граціозну і чутливу особу привертала увагу і затримували в цьому домі.

Проте наш донжуан був не з тих, хто вічно вдовольнятиметься платонічним коханням. Якщо це міг перенести темперамент, то гордість обурювалась. Пригоді бракувало печатки на право володіння. Хай навіть це потрібно леді Мельбурн, але виграти треба! Проте замок Естон-Хол, з усіх подібних в Англії замків, щонайменше годився для такого фіналу. Найбільше, на що можна було розраховувати, це короточасні зустрічі й квапливі поцілунки. Ніч? Але розміщення кімнат не сприяло нічним візитам.

Уже давно обговорювалась можливість передислокації естон-хольського угруповання до Ньюстедського абатства. Байрон, рятуючись від жінок, знову вийняв на світ божий трохи припорошений прожект. Уебстер не заперечував.

Чарівна німфа так і манила його!

У Ньюстеді Байрон почувався на своїй території. Його престиж значно зріс у відповідності з розмірами маєтку. Байрон показував своє готичне абатство, озеро, алею Ченців, знаменитий фонтан. Він вихилив наповнений вином келих-череп перед леді Френсіс, і вона була в захваті. Байрон серцем почував її повагу і покору. Він прогулювався з нею попід віковичними дубами парку, а слідом за ними йшли олені й лані. В будинку, де кожний закуток був йому знайомий, нічне побачення влаштувати було неважко. Опівночі добродішні коханці зустрілися.

«День, коли ми опинилися наодинці, виявився майже фатальним — ще одна така перемога, і ми з Пірром загинемо — ось чим все це скінчилося. «Я повністю здаюся на вашу ласку. Я визнаю це. Я цілком покладаюся на вас. Я не *холодна*, як то може здатися іншим; але я знаю, що не зможу винести докорів, які за цим насунуть. Не поду-

майте, що це тільки слова. Я кажу правду — а тепер чиніть, як вважатимете за потрібне». Невже я помилився? Я її пожалів. Було щось таке незвичайне в її поведінці, щось на зразок спокійної рішучості, ніяких сцен, не було навіть боротьби; проте щось таке, я навіть сам не знаю що, змусило мене повірити в її щирість. Це було не звичайне собі «ні», яке чуєш сорок разів і завжди з тим самим акцентом, але *тон* і вигляд, з яким це було сказано... Я приніс чимало жертв: друга година ночі — поруч ні душі... Нечистий нашіптував, що всі ці слова — полова, і все ж я не певен, чи маю право за тим шкодувати,— вона, здається, така щаслива з мого благородства, це доказ, що принаймні вона не просто розігрує з себе нерішучу з благопристойності, як це часто трапляється. Ви запитуєте мене, чи готовий я «йти до кінця»... Я відповів: «Так. Я кохаю її».

Кілька днів Байрона мордували внутрішні суперечності. Леді Френсіс здавалася на його ласку: «Аби тільки не бачити вашого незадоволення,— признавалась вона...— Тільки щоб ви не покохали іншої, я зроблю те, чого ви прагнете». Байрон відчув себе обеззброєним. Бачачи її такою тендітною, виснаженою, він відчував, що леді Френсіс ось-ось розплачеться. Що робити?

Байрон пожалів її... «Вона страшенно боялася диявола, а я в нього не у великій шані, щоб задовольняти свою хіть ціною видимого нещастя жінки». Може, він помиляється? Чи не ввело в оману найкраще з почуттів, які він будь-коли спізнав? Чого доброго, леді Мельбурн скаже, що Байрон не знає жінок. Хай він не запевняє, що знає їх. Уперше за багато років Байрон почувався задоволеним своєю поведінкою. В хвилину слабкості він наважився прислухатися до голосу добра: воно стало йому власною винагородою. Справді, іншої нагороди не було. Одного чудового ранку коханці розлучилися, Байрон здавався дуже схвильованим, леді Френсіс загадково-мовчазною. а Джеймс Уедерберн Уебстер на згадку про двотижнєве перебування подарував Байронові гарну табакерку, прикрашену полум'яним написом.

XX КОРСАР

Важко не помітити, чого шукає ХІХ століття; справжнє його спрямування — дедали більша гонитва за сильними почуттями.

СТЕНДАЛЬ

Правду кажучи, диявол щедро розсипав принади для спокуси душі, яка, певне, належала йому від самого народження. Байрон поривався втекти від інцести, перенести свої почуття на іншу особу; здавалося, він уже досяг мети. Проте в останню хвилину через свою ж таки доброту зостався ні з чим. Докори сумління гризли його вдень і вночі. Він побивався за тим, що втратив Августу, жалів, що помилував Френсіс Вебстер. Нездійсненні мрії про те, що могло б бути, марне побивання за тим, що втрачено. «Поезія,— казав Байрон,— це лавина уяви, яка, виливаючись на поверхню, попереджає про землетрус». У такі хвилини, коли виверження здавалося близьким, він писав невимушено, писав багато. Ще влітку поет задумав нову східну казку «Абідоська наречена». Йшлося про Зюлейку, що покохала свого брата Селіма; історія інцести — небезпечна тема, проте його геній не міг не витати навколо цих образів. Одразу ж після повернення до Лондона він, прагнучи заспокоїти свій мозок, написав упродовж чотирьох ночей нову поему на тисячу двісті рядків. У ній з'єднав воедино дві особи, образ яких в однаковій мірі полонив його,— Августу і Френсіс. «Якби я нічого не робив, то збожеволів би через те тільки, що об'ївся свого власного серця. Гірка пілюля».

Друкувати поему про кохання, пов'язане з кровозмішенням, було небезпечно; визнати, що тема пов'язана з його власним життям,— ще небезпечніше. Проте він писав до Гельта: «Перша частина—це спостереження мого власного життя». І до леді Мельбурн: «Скоро вийде моя нова турецька казка... З відомих причин вона вас зацікавить більше, ніж будь-кого. Мені нетерпеливиться знати, що ви думаєте про мою писанину — це я сам чи хтось інший?» Для чого ці сповідання? Чому б не змовчати? Чому? Міг Байрон діяти якимось інакше? Він був нездатен, подібно до Августи, легко й природно забувати про власні вчинки. Без кінця смакував свої помилки, карався в думках. «Беру книжки і відкидаю їх геть. Я почав писати комедію і спа-

лив її, бо сюжет повертав до *дійсності*: те ж саме сталося і з романом. У віршах я можу принаймні триматися па певній відстані, але думки ці проймають усе. Так, геть усе...»

Щоб якось впокоїти душу, Байрон після свого повернення від Уебстерів веде щоденник, який, завдяки дивному переплетенню його думок з дійсністю та високої поетичності, перетворився на справжній шедевр.

Якщо окремі строфи «Чайльд-Гарольда» виблискували поодинокими перлинами, то рядки щоденника — це суцільні рядки перлів, у яких віддзеркалився він сам. Його егоїзм, «його проклятий егоїзм» сприяв тому, що, відштовхнувшись один раз, потік думок так само шалено, так само реально розтікався на папері, як і опосідав свідомість. Життя відтепер перетворилося на нескінченний діалог Байрона з Байроном: «Ну, ось я й позіхаю,— отож, на добраніч, Байроне». Він карбував зовнішні події, ніби спостерігач з високої скелі, байдуже приймаючи тигра і слона, нібито бачених полись у звіринці, і Клеопатру Шекспіра, що дивувала його «як викінчений взірець усієї її статі — мила, жвава, сумна жінка, задержувата або сумирна, горда, прекрасна, о поріддя! — безмежно грайлива, як із самим господом, так і з Антонієм».

Жодний документ не зміг би краще відтворити непорушність цієї душі. І через п'ятнадцять літ він усе ще роздумував про своє кохання до Мері Дафф. «Мені було б боляче зустріти її тепер: дійсність, яка б вона не була чудова, знищила б чи принаймні спотворила риси красуні Пері, які вона тоді мала і які ще живуть і досі в моїй уяві». На перший погляд, він жив безтурботно: вечеряв з Муром, з Шеріданом, займався боксом з Джексоном, уникав мадам де Сталь, яка набридала йому. Проте зовнішні ознаки пристрасті важко розпізнати. Він страждав. Думка проймала все... Що зробити, аби забутися? Діяти?.. Порятунком, можливо, був саме в цьому. Байрон завжди вважав, що він народився для того, щоб діяти, а не займатися поезією. «Хто став би писати вірші, коли б умів робити щось інше? «Дії, дії, дії»,— каже Демосфен. «Подій, подій,— тверджу я в свою чергу,— і не писати, надто ж віршів». Позіхаючи, як лютий звір, відгороджений од світу ґратами, він никав від обіду до балу і мріяв про непорушний спокій Сходу. «Чого я тут очікую? Я не маю, не мав і не матиму популярності. Я ніколи не завойовував вищого світу: все, що він мені давав, здобуто чисто із забаганки.

Тут я нуджу світом; там я завжди був у дії, принаймні в русі. Я просто тупію від цього життя молюска, яке я тут веду, ненавиджу цивілізацію».

*

Першою зазнала знищення тінь леді Френсіс. Вона писала йому листи, де багато місця відводилося визнанням і душам,— каролінічний стиль,— і йому це набридло. «Зрештою, якщо вже є люди, яким змінювання дієслова «любити» недоконаного виду ніколи не набридає, то їм не слід би дивуватися з того, що воно може змінюватися і разом з іншим дієсловом». «Як легко ви забуваєте!»—дорікала йому леді Мельбурн. «Закликаю у свідки святого Франціска і його снігову діву, клянусь Пігмаліоном з його статуєю, що мені тут забувати? Оті кілька поцілунків, які не принесли їй шкоди, а мені користі?» Пригода дріб'язкова. Той уєбстерський епізод лише підтвердив його думку про жінок. Безумовно, леді Френсіс кінчить тим, що вибере собі сміливішого коханця. «Справді, немислимо любити чоловіка, який би виявив до неї таку тверезість, як я».

Не захищений іншим почуттям, він знову поривався до Августа й несподівано отримав лист. То був лист Світанкової Зорі Еннслі, лист від його М.А.Ч., «мого давнього кохання над коханням». Зовсім коротенька цидулка: «Дорогий лорде, якщо вам трапиться бути в Ноттінгемі, приїздіть до мене в Едуолтон, де ви знайдете *дуже давню і вельми віддану* приятельку, яка дуже хотіла б з вами зустрітись. Віддана вам *Мері*». Ці чотири рядки раптово оживили всі холодні печалі минулого. Він знав, що вона нещаслива. Джек Мюстерс був чоловіком важкої вдачі. Його фермери засвідчували, що він — один з найкращих господарів, але вони поважали б його ще більше, коли б дав спокій їхнім донькам. Амазонки ділили його уподобання з селянками. Сумна, принижена дружина залишила Еннслі і жила зі своєю подругою в невеличкому будиночку біля Ньюстеда. Байрон не міг думати без жалю про свою Мері, так кривджену життям. Примхлива спадкоємиця, пестувана матір'ю, всіма слугами в домі і особисто ним, Байроном,— тепер їй, напевно, нелегко.

Чи варто відповідати? Тепер, звичайно, вона не видавалася йому істотою божественного походження, як колись у роки юності, але їх зв'язувало стільки спогадів. Побачити знову колишню усмішку?.. Мудрий інстинкт попереджав його, що справжня Мері Чаворт — це лиш та, що

живе в його уяві. Чого ж прагнула інша? Може, вона готова його покохати? Малоймовірно, бо мала репутацію добропорядної жінки. До того ж у другому листі вона писала, що їй хотілося б «знайти в ньому ніжного коханого брата», і додавала: «Ви ледве впізнаєте в мені ту веселу істоту, якою знали раніше. Я змарніла, бліда й сумна. Ви багато побачили в житті — я дуже мало; те, що бачила я, мені осоружне: люди уявлялися мені кращими, так я їх сприймала своїм серцем». Ці слова, сумні й ніжні, вразили його. «Ви багато побачили в житті — я дуже мало». Але що він може зробити заради неї? Поїхати в село і вдатися до якогось німичного залицяння? Для чого?

І все-таки його вабило, як це велося завжди, коли жінка бодай трохи першою ступала йому назустріч. Завжди готове спурхнути на найближче сідало, його серце вже готувалося злетіти. Чи поступиться вона? Навряд. З нею живе подруга — певно ж, якийсь дракон, що оберігає добродішність. Мері в своїх листах посилалася на сумну славу Байрона. Так, але ж таки вона написала. Чи не слід вбачати за цим щось вагоміше? Чи не втікала вона, як леді Френсіс, як усі інші, лише для того, щоб її переслідували? Чи не ризикує він, прийнявши цю гру, викликати напад своєї давньої хвороби? Леді Мельбурн, до якої він звернувся за порадою, заявила, що вона нічогосінько не розуміє. «Дарма сподіватися, щоб я збагнула, та ще й пояснювала всю що плутанину, яка водиться серед усіх тих дам, про яких ви мені пишете. Ви до цього звикли, і вам, безперечно, належить усе зрозуміти самому».

Зрозуміти? Ні, в тій плутанині йому годі щось зрозуміти. Байрон м'який, немов віск. Одколи спомин про леді Френсіс почав бліднути, Августа знову стала заповнювати кожну клітину його ества. За час свого перебування в Естон-Холі він її майже забув. Байрон так нерегулярно писав їй, що Августа вирішила: він чимось ображений. Проте в листопаді Байрон послав їй свій портрет. Августа, однаково побоюючись як того, що її кохають, так і того, що її розлюбили, відправила йому пакетик з пасмом свого волосся і записочкою французькою мовою:

«Поділяти всі ваші почуття,
бачити все тільки вашими очима,
чинити, керуючись вами,— такі мої бажання,
мої мрії і єдина доля,
здатна зробити мене щасливою».

Під своїм пасмом вона підписалась: «*Августа*».

Байрон додав:

Волосся тієї,
яку я найбільше
кохав.

Він більше не намагався противитися. «До почуття, що віднедавна поглинуло мене, додається почуття страху, що знебарвлює всі інші чуття». Коротше кажучи, результат одного з його вчинків нагадує історію з Мітрідатом, який, привчивши себе до найсильнішої отрути, дійшов того, що всяка інша, до якої він удавався, аби покінчити із своїми нещастями, наклавши на себе руки, виявлялася неефективною.

*

Він працював над новою поемою «Корсар», «написаною мною *con amore*¹ і взятою з життя». Епіграфом до неї поставив вірші Тассо: «*Suoi pensieri in Lui dormir non poppo*»². Хоча поема і взята «з життя», Конрад, Корсар був не Байроном; але він був героєм байронівського типу, таким, яким Байрон змалював його Ходжсону ще в 1811 році і яким постає він у «Гяурі»,— страшний, відлюдькуватий і свавільний, що керується лише власним фатумом. Ураган, який налетів на світ, «як самум». Не знати, звідки він і чого прагне. Він увесь таємничий. За його минулим завжди приховано злочин, історія якого так і лишається для нас загадкою. «Для нього не існує ні покаєння, ні зречення, ні покути. Вчиненого вже не виправиш; не можна стерти того, що закарбовано долею; спокій чекає його тільки в могилі. Найпевніше, це або віровідступник, або атеїст; він шукає не раю, а спочинку. Щоб якось утекти від самого себе, він кидається в боротьбу; корсар чи пірат, він оголошує війну суспільству; прагне сильних почуттів. Навіть якщо на нього чекає загибель — він готовий дати будь-яку ціну, за звільнення від життєвого суму».

Між Байроном і байронівськими героями існували очевидні риси схожості: знатного роду, полум'яне, вразливе серце в юності, розчарування, лють, відчай. Але байронівський герой переживав драми, про які Байрон тільки мрі-

¹ З любов'ю (італ.).

² Його тривоги в нім заснуть не можуть (італ.).

яв; впадаючи в лінощі, Байрон лишався бездіяльним. Конрад був сильний, Байрон — каліка; Конрад — засмаглий, Байрон — блідий. Сміх Конрада — саркастичне глузування, що «викликало в людей лють і жах»; у Байрона — веселий, чарівний сміх. У Байрона було багато дитинного, в ньому поєднувалися гумор і здоровий глузд. Лише в приступах гніву він ставав на якусь мить Конрадом, а в повсякденному житті Байрон і байронівський герой були мало схожі між собою і для товариства несумісні. Байрон мимоволі приписував людям, яких волів показати сильними, всю свою природжену слабкість; байронівський герой ставав занадто театральним героєм, якого Байрон вважав своїм обов'язком наслідувати. Захищаючи Конрада, він захищав *самого себе*.

І Конрад, хоч гнітила лють важка,
Не став убійникам за ватажка,
В душі своїй змінився він так само,
Коли з людьми порвав і з небесами.
Розчарування учень, він, однак,
Словами — мудрий, вчинками — простак,
Не йшов на поступки, не гнувсь зарання,
Стояв за честь і — не уник знущання,
І в ній одкрив коріння бід своїх...
Так зневажав людей, що з тим не крився.

Це знову ж таки він, наївний юнак. Люди, жінки зокрема, змусили його пройти школу розчарування. Відтоді він бачив себе Корсаром, поза законом, «людиною кохання я злочину», до певної міри лицарем, але ворогом роду людського, за винятком однієї особи, оскільки Конрад кохав жінку, яку Байрон спершу назвав Франческою, на згадку про леді Френсіс, а пізніше — Медорою.

Ці героїні байронівських поем — досить цікавий матеріал для дослідження. Вони — ніжне, неземне втілення того *прекрасного ідеалу*, який Байрон відмовився шукати в житті. «Справжній шанувальник насолоди,— казав він,— ніколи не допустить до своєї мрії наготи дійсності. Любов не терпить нічого земного, матеріального, їй нестерпний фізичний бік насолоди. Тільки далекі спогади, про які ми майже забули, про які не насмілюємося подумки вгадувати, здатні не викликати в нас відрази». Дивна філософія для послідовника школи леді Мельбурн. Проте ці великі шукачі насолод без потреби розмірковують про палке кохання, приховуючи, що гола чуттєвість не в силі перемогти їхній смуток. Тільки жінки завжди залишаються

реалістками в коханні. Та Конрад, подібно до свого творця, любив лицарським коханням Медору — пері своєї уяви.

Байрон, віддавши Меррею рукопис свого «Корсара», 17 січня поїхав з сестрою до Ньюстеда. Стежки і пагорби — все було вкрите снігом, і на тлі цього зимового пейзажу абатство мало ще принадніший вигляд. Спочатку він мав намір відвідати Мері Чаворт, що жила поблизу. Але з відлигою дороги розгасли, а Ньюстед, відколи там оселилась Августа, став таким затишним. Зовсім не треба було, як колись з леді Кароліною, розсипатися славослів'ям. «Ми ніколи не сумуємо, завжди в усьому погоджуємось одне з одним, сміємось більше, ніж то б годилося для такого урочистого дому. Крім того, наша фамільна скромність дає нам змогу в товаристві своєму бути привабливішими, аніж ми насправді буваємо в товаристві незнайомих людей».

Високі склепінчасті зали видзвонювали сміхом. Байрон давав Августі уроки італійської мови. Світ переставав існувати; тільки леді Мельбурн здалека посилала застереження: чи не пора Байронові з сестрою вернутися до добропорядного життя?.. Байрон, як завжди, захищав Августу:

«Х.— істота, зовсім позбавлена егоїзму. Ви, звичайно, ніколи не повірите, що в кого-небудь із нас двох може бути добре почуття. Щодо мене я цього не заперечую, але вона — ви не знаєте, що це за людина; єдиний її злочин — також моя вина, а в мене нема жодного виправдання, окрім пристрасті, яка не може сама по собі служити виправданням. Я вважаю її незрівнянною по доброті й характеру. Погодьтеся зі мною, що вона — справжня жінка, яка здатна викликати любов, і я намагатимусь її розлюбити. Якщо ви мені не вірите, спитайте інших, хто її знає *краще*. Я кажу *краще*, тому що закохана людина така ж підсліпувата, як сама любов... В умовах того фізичного і морального виховання, яке я одержав, годі було й сподіватися чогось кращого. Дивно, що мене завжди охоплювало передчуття. Дуже добре пам'ятаю, як, ще дитиною, я прочитав у підручнику з римської історії про одне *подружжя*, про яке я вам розкажу, коли ми з вами побачимось, і я тоді ж спитав маму: а чому б мені не одружитися з Х.?»

Августі вперше довелося жити безпосередньо під одним дахом із своїм братом, і вона із здивуванням пізнавала, що він за людина. Вона бачила заряджені пістолети, які він уночі клав біля узголів'я; слухала, як він розповідав про кошмари, іноді такі для неї страхітливі, що йому доводилося кликати Флетчера для заспокоєння. Уві сні він скреготів зубами так сильно, що клав у рот серветку, аби не прикусити язик. Коли йому не спалося, цілу ніч пив газовану воду, іноді випивав дванадцять пляшок, і його так мучила спрага, що часом надбивав горлечко, аби скоріше напиться. Вранці він приймав величезні дози магnezії. Цей незвичайний режим не міг не позначитися на його травленні. Якась дрібниця доводила його до сказу. Августу впізнавала в ньому Кетрін Гордон і думала, що, коли він одружиться, дружині буде з ним нелегко.

Наприкінці січня місіс Лі, чия вагітність стала дуже помітна, змушена була повернутися додому.

Серед природи, наодинці з людиною, яку кохаєш, людина рідко відчувається нещасливою. Перебування в Ньюстеді було веселою любовною інтермедією. Але досить було Байронові повернутися до Лондона, як він опинився серед бурі. Шквал налітав з усіх боків. Стосунки з Августою ставали предметом міських пліток. У його манері розповідати про власні пригоди, показувати чужі листи виявлялася надзвичайна нестриманість. Він довірливо ділився таємницями з сотнями людей, часто з найвипадковішими. Пашекувала й Кароліна Лемб. В Ітоні школярі, читаючи «Абідоську наречену», допитувалися в племінника місіс Лі, чи Зюлейка, бува, не його тітка. Сам Байрон, не здатний мовчати, висловлював у салоні місіс Холланд найсміливіші теорії щодо стосунків між братами і сестрами. «б одна жінка, яку я дуже люблю,— резюмував він.— Вона чекає від мене дитину; якщо це буде дівчинка, ми назвемо її Медорою». Виходячи із салону, гості жваво обговорювали вкрай неприховані натяки.

Побачити за цим злочин, якому, за словами леді Мельбурн, не буде прощення на цьому світі, було тим приємніше, що Байрона одверто ненавиділи. Він зайняв у палаті лордів позицію радикального віга, яка не могла подобатися. Він аж ніяк і ніколи не приховував свого захоплення Наполеоном, хоча союзники вже вступили на територію Франції; він і далі сподівався, що його Бонапарт, «його герой» розіб'є їх. Йому здавалося неймовірним

повернення до «струхлявілої, абсурдної, набридлої всім європейської рівноваги, яка полягала в тому, щоб утримувати рівновагу соломинки на носі короля». І він одважувався па такі розмови в країні, що перебувала у стані війни, в країні, де його талант і любовні пригоди виплекали йому чимало ворогів. У Лондоні нагромадилося стільки злості проти поета, який дозволив собі бути геніальним, вродливим і так вільно висловлюватися, що досить було найменшого приводу, аби вкинути все це в горнятко і зварити трупок, сильніший за будь-яку-отруту.

Таким приводом став його вірш на вісім рядків, написаний ще рік тому і спрямований проти принца-регента. Розповідали, що коли принц покинув своїх друзів-вігів, його дочка, принцеса Шарлотта, заплакала, а Байрон послав принцесі анонімний віршик:

Принцесо, плач! Уже не змиць
З країни й короля ганьбу...

Ніхто тоді не звернув на це уваги, та коли друкувався «Корсар», Байрон висловив побажання додати до нього ті вісім рядків про принцесу і визнати себе їхнім автором. Меррей не без підстав розумно попередив його про небезпеку. «Хіба мені не однаково, що буде після цього? — заперечив Байрон.— Мої політичні погляди для мене те ж саме, що молода коханка для старигана: чим вони шаленіші, тим більше я ними дорожу». Ті два чотиривірші викликали справжню бурю на сторінках преси. Нападали не тільки на політичні погляди Байрона, а й на його характер, на всі його твори, не обійшли навіть його фізичної вади. Деякі пасквілі були такі нестримно люті, що друзі Байрона радили провчити наклепників. Він відповів, що може ненавидіти лише людей рівного з ним становища, а давити гнид — не в його характері.

Як це завжди буває, газетна буря «піднесла книжку на вершину успіху». В день виходу її в світ було продано тринадцять тисяч примірників — цифра, небувала на той час для поетичного твору, але це не принесло йому ніякого задоволення.

Успіхові сприяв не лише скандал, багато читачів знаходили в цій поемі, незважаючи на трохи дивний сюжет (який тоді нікого не дивував), безпосередню й цілком сучасну одвертість, яка відповідала їхнім прагненням. «Високий стиль, презирство до всього банального, нищого, сміливості, яка ні перед чим не зупиняється і йде до кінця,—

це коріння усіх чеснот. Любов до безмежності, до свободи і ритм, що нагадує ритмічність морських хвиль, які розбиваються об берег,— усе це нестримно захоплювало читачів. В неминучому конфлікті між собою і суспільством протягом більш як століття особа знаходила поетів у соціальній боротьбі. Для покоління, позбавленого сильних переживань, Конрад постав як втілення мужності, вірна своїм інстинктам людина». Вплив Байрона був надзвичайним. Його читали всі. Читали чоловіки й жінки, які ніколи не цікавилися поезією, старі матроси, гендлярі, чиновники, кравці, модистки, а також високі шанувальники мистецтва, які знали напам'ять цілі сторінки поеми. В «Корсарі» ще більше, ніж у «Чайльд-Гарольді», Байрон був поетом усіх тих в Європі, хто розчарувався в свободах політичних і в свободі почуттів.

*

Лондон. Самотність посеред натовпу. Відчуття марності життя. «Я запитую себе: на якого дідька комусь заманулося створити такий світ, для чого створені, наприклад, денді і королі, аспіранти коледжів, жінки «непевного віку» і маса людей, окрім усього іншого, я сам... Чи є щось поза межами всього цього? Хто знає? Той, хто не може цього сказати. Хто це каже? Той, хто цього не знає».

22 січня йому виповнилося двадцять шість років, «шістсот по серцю,— каже він,— шість, якщо брати до уваги здоровий глузд». У двадцять шість років уже б годилося щось-таки уявляти собою. А що таке він? Хто його любив? Хоч він і не був левом сезону, його ще багато куди запрошували, але він не хотів нікого бачити.

«Хобхауз каже, що я став відлюдьком — справжнісінький тобі домосід. Правильно... Останній тиждень читав, ходив до театру, дехто зрідка заходив до мене; позіхав, зітхав, нічого не писав, окрім листів. Коли б міг постійно читати, то не потребував би ніякого товариства. Хіба я за ним побиваюся? Гм! Чоловіки не викликають жодного захоплення з мого боку, а щодо жінок — не більше, як одна на раз. Є щось заспокійливе в присутності жінки — я навіть не можу цього пояснити, тому що я невисокої думка про цю статтю. Але це факт — я завжди маю кращий настрій, коли на моему березі є жінка. Навіть моя господарка, місіс Мюль, найстаріша, найветхіша з їхнього поріддя, завжди може мене розсмішити,— питання загалом

неважке, коли я «в ударі». Ет! Хотів би я жити на своєму острові!!»

«Король Лір», «Гамлет», «Макбет»... Байрон щодня ходив дивитися Шекспіра. Знав його напам'ять. Він марив ним. Досить часто писав свій щоденник у поривчастій манері принца Датського. Цієї зими 1814 року і життя його було шекспірівським. Драма імперії наближалась до розв'язки. Хобхауз за вечерею в ресторані в Кокоа-Трі бився об заклад, що союзники до кінця лютого ввійдуть у Париж; Байрон, відданий своєму герою, прийняв парі. 28-го Блюхер був під Мо. Байрон виграв обід. У березні бої під Фер-Шампенуазом протягом кількох тижнів підтримували в ньому надію, що союзники Англії Блюхер і Шварценберг будуть розгромлені. Потім усе пішло шкереберть. Повернувшись 2 квітня від Августи, що мала незабаром розродитися, він довідався, що його маленький кумир Наполеон повалений з п'єдесталу. «Ці бандити таки ввійшли в Париж»,— сказав він. 10-го стало відомо про зречення і заслання Бонапарта на острів Ельбу. Хобхауз і Байрон вийшли подивитися на ілюмінований Лондон. У Карлтон-Хаузі в принца-регента величезними літерами полум'яніло: «Хай живуть Бурбони, слава Лілії».

Щоденник Байрона: «Я відзначаю цей день: Наполеон Бонапарт зрікся світової імперії. Дуже добре. Здається, Сулла вдіяв краще... Як! Діждатися, поки займуть столицю, а потім зректися того, що вже втрачено? Острів Ельба, щоб піти на спочинок!.. -Я вражений, я просто нічого не розумію. Я не знаю, але мені здається, що я, навіть я (комашка в порівнянні з такою людиною), був би готовий краще розпрощатися з життям заради речей, не вартих і мільйонної частки такого удару. Зрештою, можливо, корона не варта того, щоб заради неї вмирати?»

Він написав презирливу оду герою, який його так «обдурих».

Хобхауз у гонитві за сильними враженнями вирішив поїхати до Франції і на власні очі побачити «останній шлях жахливого велетня». Йому хотілося поїхати з Байроном, але Байрон затримувався через пологи Августи. 15 квітня в неї народилася дівчинка, яку (нехтуючи обережністю) назвали Медорою! Байрон приїхав одразу ж. Він гордився своїм батьківством. Леді Мельбурн, яка, звичайно, віщувала, що дитина, народжена від кровозмішення, буде страховиськом, він написав: «О, це варте того, я не можу сказати чому, але це таки не *страховисько*, а коли б і справді

так сталося, то це буде з моєї вини, я всерйоз вирішив виправитися. Але ви повинні погодитися, що навряд чи хто кохав би мене бодай удвічі менше, ніж вона, а я все життя намагався переконати кого-небудь покохати мене, і до цього часу мене не кохала жодна мого типу. Ні, справді, тепер ми будемо доброчесними.. До речі, ми вже й *тепер* доброчесні й залишимося доброчесними три тижні, навіть більше». Через кілька днів після народження дівчинки він подарував Августі, чоловік якої так само борсався в тенетах боргів, три тисячі фунтів стерлінгів.

Він любив її більше, ніж будь-коли, з відчаєм і пристрастю; він присвятив їй вірші, які, можливо, були найкращими з усього того, що досі написав:

Я імення твого не пишу, не зітхаю,
В ньому вість про неславу, жорстока до краю,
І сльоза, опалюючи щоку мені,
Виявляє думки, котрі в серці на дні.

Не тривалі були для жаги, для спокою
Ті години, що радістю стали гіркою.
Розлучаємось, любим і пута рвемо,
Тільки згодом чуття нас єднав само.

Будь щаслива, піду я, на себе узявши
Всю вину... О, пробач!.. Мое серце, як завше,
Невблаганне й підвладне тобі, не комусь;
Так що хочеш наказуй — і я покорюсь.

Що мала подумати про цей пристрасний поклик вона, скромна Августа? Звичайно, їй це лестило. Вона по-своєму кохала його. Звичайно, Августа цілком могла обійтися без того, щоб Байрон був її коханцем. Їй хотілося одружити його, покінчити з цим, але їй бракувало волі діяти йому наперекір. Байрон був її родичем, відомим і багатим. В її нужденному й убогому житті він з'явився як визволитель. Августа підкорялася йому.

Чотири тисячі осіб, що «стоять на ногах в той час, коли інші сплять», керуючи Англією, веселилися більше, ніж будь-коли. В ім'я миру танцювали так само, як і в ім'я війни. Бали влаштовувались на честь імператора російського, на честь короля прусського. Клуб, членом якого був Байрон, маскарадом вшанував герцога Веллінгтона. Хобхаус вирядився албанцем, Байрон — ченцем. «Isn't he beautiful?»¹ — запитували жінки. Кароліна Лемб, з усього

¹ Хіба ж він справді не красень? (Англ.)

видно, що втішена, тисячі разів впадала у безумство, змусила одного гвардійського офіцера зняти червоний мундир.

Коли Байрон на світанку повертався додому на Олбені, то не лягав зразу спати, а сідав працювати. Він писав поему «Лара», не подбавши цього разу про те, щоб перенести місце дії на Схід. Лара не мав батьківщини, він не належав до якоїсь епохи. Це був справжнісінький байронівський герой: великодушність характеру, серце, створене для кохання, але розчароване ще з юнацьких поривань і з усвідомлення їхньої безрозсудності,— такий Лара, двійник Конрада, Чайльд-Гарольда і самого Байрона. В деяких строфах «Лари» образ самого автора виступав так сильно, з такою разючою схожістю, що була вражена навіть сама Августа.

В душі його спліталися вузлом
Зневіра з вірою, любов зі злом,
Невтомно плодячи бажання й страх...
І все-бо спричинялось до розмов:
Так хто ж він був? І звідкіля прийшов?
Чи зневажав людей? Проте казали —
На учті він сміявся, й додавали,
Що між гостей отой веселий сміх
Збивався на сарказм...

Але кризь холод у його очах
Блищав огонь, що в серці не зачах...
Немовби щось невтримно спонукало
Журбу до злості; він любив немало,
А нині гіркота його пекла,
До всього будячи страшну відразу.
І він серед живих блукав щоразу
Чужий, як дивний дух, привиддя зла.

«Чужинець у світі тих, що живуть...» Це була одна з його настирливих ідей — так він думав про самого себе. Він був окаянним духом, істотою, що була народжена для іншого життя і приречена самою долею на злочин. Чим більше величі в характері, тим небезпечніше розчарування. Коли приречений на злочин вступає в життя з добрими намірами, до шаленства, що пізніше опанує його, долучаться не тільки гострі докори сумління, а й заздрощі. Заздрощі до тих щасливців, які могли з користю для себе знайти застосування своїй силі, не стаючи на шлях боротьби з людьми, заздрість в основному до *того, чим* він міг би стати і ким був лише одну мить. Подібно до того, як демон Люципер заздрить Люциперові-архангелу, так Байрон заздрить Байронові. Небагато хто в дитинстві від-

давався в полон високого злету благородних мрій, яким віддавався молодий бог на пагорбі Іди. Приречений грішник з Беннет-стріт не міг ані забутися, ані втішитися. Чи вибачить коли-небудь «ex-futur Byron»¹ те, що він був полум'яним і ніжним?

Настало літо. Байрон повіз Августу в Гастінгс на море, і вони провели там удвох липень і серпень. Потім він повернувся сам до Ньюстеда. В Парижі солдати співали «Він повернеться...» і вимагали сіру похідну шинелю. Августа з братом писали одне одному листи, заповнюючи їх, мов діти, хрестиками, що означали поцілунки.

XXI ЗАРУЧИНИ

Ньюстед. Уже кілька місяців довірені покупця тягаються з Хенсоном; але Хенсон настроений рішуче: його контракт складено з дотриманням усіх формальностей. Молодий Клаутон змушений був змиритися, Байрон знову вступив у володіння абатством, одержавши двадцять п'ять тисяч фунтів неустойки, що дозволило йому сплатити деякі борги. Два тижні він прожив там сам. Потім запросив Тома Мура. «Абатство варте того, щоб його оглянути як руїну, і, я запевняю вас, ще за моєї пам'яті там можна було досить весело провести час; але все те минулося. Однак привиди, готика, озера і спустошеність роблять його ще принаднішим». Втім, готика і спустошеність не привабили Тома Мура, тож Байрон мусив задовольнятися з відвідин лише одного гостя — чорного. ченця, що, пройшовши зовсім близько коридором, обпік його поглядом.

Досить було Байронові опинитися самому в Ньюстеді, як він почав думати про одруження. Справді, чому б не одружитися? Абатство таке непривітне. Непогано було б мати там «когось, щоб час від часу було з ким хоч душу розважити». «Він цінував не стільки самотність, як задоволення похвалитися якійсь жінці, що він любить самотність». Одруження — лише тут він досі не спробував своїх сил. Він любив усе небезпечне, дивовижне. Для людини з його репутацією хіба не дивним було одруження? Найближчі радники штовхали його на цей крок. Леді

¹ Вислів Мігеля де Унамуну.

Мельбурн пропонувала молоду дівчину з середовища її знайомих. Августа теж радила одну із своїх подруг.

Байрон писав до леді Мельбурн: «Я згоден, одруження було б найрозумнішим кроком, але з ким?.. Я не можу запропонувати свого серця і не сподіваюсь дістати чиесь натомість; але, як каже Мур: «Вродлива дружина — це тихий притулок для пересиченого честолюбства зальотника». Моя дружина може робити що завгодно, аби тільки вона була вдачі лагідної, мала спокійний характер і не прагнула лізти мені в душу. Мені потрібна скоріше дружина-приятелька, ніж сентименталістка. Я вже надивився на шлюби з кохання, тож прагну уникати долі щасливого подружжя. Єдина неприємність, яка на мене чекає,— це закохатись у свою дружину, але така можливість малоімовірна, оскільки звичка дивним чином впливає і на мої вчинки. Адже я ревнував би, а ви собі не уявляєте, до чого може привести мене диявол згубної пристрасті».

На кому зупинити свій вибір? Була леді Кетрін Еннслі, молодша сестра леді Френсіс Уебстер. Вона вродлива, зовсім молода «і, гадаю, дурненька; але я її зовсім мало знаю, щоб судити про те, а втім, розумниця в спідниці викликає в мене страх». Була ще леді Аделаїда Форбс, що не поступалася вродою самому Аполлону Бельведерському. Була приятелька Августа леді Шарлотта Левсен-Гоуер з очима газелі. Та ще чарівна міс Ельфінстон, з якою він час від часу жартував і яка ставила йому па карб примхливість вдачі. А головне — ще й Аннабелла.

Дивна річ, але ці дві такі різні істоти не могли забути одне одного. Байрон вважав мало не справою честі вдавати, що йому байдужа відмова «принцеси паралелограмів». «Я не певен, чи сам я вище тих забобонів, які властиві в таких випадках людині-тварині, але я принаймні вище того, щоб їх виказувати». Проте він додав: «Я мушу зізнатися, що ніколи не зможу забути отого «ні» минулого літа — навіть тоді, коли завтра воно стане *«так»*».

Від тієї пригоди у нього залишилася невиразна повага до єдиної жінки, яка насмілилася відмовити йому, а так само й невиразна злість та цікавість. Чи здатна вона кохати, ця метафізичка? Цікаво було б упокорити свавільний розум.

На своє лихо, вона теж була зацікавлена в цій небезпечній перемозі. Їй, звичайно, лестило, що вона зацікавила, привернула увагу коханця, якого даремно домагалася її навіжена кузина; до того ж вона була майже впевнена,

що тільки їй судилося врятувати цього вродливого грішника. Кохання, якщо тільки воно вже не мав наміру проникнути в найобачливіше серце, прибирає якого завгодно вигляду. Найвразливішим в Аннабелли було бажання принести себе в жертву. Відтоді, як Байрон просив її руки, спокійне життя леді скінчилося, і хоч принц її хвилювань навіть не здогадувався про це, вона ж не переставала вболівати за його вчинки. Аннабеллу приголомшували зовсім безглузді чутки, які поширювалися по всьому Лондону. Розповідали, що він збирається вивести старшу дочку леді Оксфорд на острів, там виховувати її, а потім одружитися з нею. Кажали, що він не дуже гречно повівся з молодим Клаутоном, покупцем Ньюстеда, який необачно назвав дуже високу ціну завдатку, а Байрон його розорив. Ці розповіді засмучували Аннабеллу. Вона передавала через свою тітку Мельбурн вітання Байронові: «Не маючи нагоди з ним зустрітися, я буду рада, коли ви йому передасте, що мені завжди приємно довідатися, що він — щасливий, і якщо моя повага має для нього якесь значення, він може бути певний, що я ніколи не віритиму людям, які кажуть про нього погане». Вона сподівалася зустрітися з ним: «Я так ціную його товариство, що, навіть ризикуючи власною репутацією, готова з ним побачитися, якщо це йому не зашкодить».

Нарешті в серпні 1813 року вона сама,—дивна сміливість для молоді дівчини,— напише йому. Вона пояснювала свою колишню поведінку тим, що кохала іншого (наївна, вона була певна, що це звучить правдоподібно); вона пропонувала свою дружбу і давала поради: «Не дозволяйте собі бути рабом хвилинної слабості; не розгублюйте даремно ваших шляхетних поривань... Чиніть добро... Але для того, щоб чинити добро людям, ви повинні їх любити, вибачливо ставитися до їхніх вад». Гм! Корсар навряд чи стримав би посмішку, проте він спромігся на бездоганного листа, майже вчистого за своїм звучанням; вона виявилася першою жінкою і, може, останньою, яку б він залюбки повів до вінця. Леді Мельбурн не помилялася, стверджуючи, що він віддавав їй перевагу перед іншими. Так було, так воно й лишалося. «Але ваша відмова не стала розчаруванням лише тому, що до чаші, вщерть виповненої гіркоти, вже неможливо додати навіть краплі дружби. Сумніваюсь, щоб я коли-небудь перестав вас любити... та якими б не були мої почуття, я не стану вам набридати». За цим урочисто-серйозним тоном листа леді Мельбурн

ледве могла упізнати свого друга. Відвертість де чи гра? Як усі люди, обдаровані палкою уявою, хамелеон за вдачею, він малював перед собою образ молоді дівчини в ту хвилину, коли писав їй. Перед ним спливало її повновиде, з правильними рисами обличчя, гарно сформоване тіло. Йому хотілося подобатися, і він прибирав собі ту личину, яка б відповідала цій меті.

Дружба крихка, недовговічна, але вона тривала. Вона приносила Байронові дивну насолоду. Йому було приємно похвалитися перед леді Мельбурн пишномовними листами її племінниці. Аннабелла, зникла Аннабелла, дорікала собі за відмову йому і підсвідомо шукала нагоди, щоб він знову попросив її руки. О-о, як вона проклинала себе, що сказала тоді, ніби кохає іншого!

Авжеж, вона поставила собі за мету виправити його: «Їй стали відомі деякі з його достойних вчинків; вона знала, що він насправді кращий, аніж про нього думають. Його сміх звучить неприродно: він не щасливий, вона це відчуває. Та чи й можливо взагалі, щоб він зовсім таки був безвірником?» Тут Байрон відповів якнайодвертіше: «Я підходжу нарешті до питання, що його, як ви помітили, довгий час уникав,— важливого питання релігії. Першу частину свого життя я виховувався в Шотландії, серед кальвіністів; це викликало в мене антипатію до їхньої секти. Відтоді мені довелося побувати в найбільш святенницьких і найлегковірніших країнах: Іспанії, Греції, Туреччині... Мої погляди змінилися... Звичайно, я вірю в бога і був би щасливий, коли б мене глибше переконали в його існуванні. Якщо в даний час у мене немає певної твердої віри в традиції або в одкровення тих чи інших догматів віри, то це не тому, що я не поважаю творця, а тому, що не шаную його створіння».

Вона порадила йому читати Локка. «Якби система, оголошена божественною,— писала вона,— була цілком зрозуміла для розуму, це стало б доказом того, що вона втратила частину своєї вірогідності як витвір нескінченно-безмежної мудрості». Але Байрон відмовлявся читати Локка, а читав Йова та Ісайю — найнепримиренніших пророків. Він нічого не заперечував, але й ні в що не вірив. «Я не прийшов до якоїсь певної думки; але я вважав би удаваний скептицизм не менш злочинним, ніж благочестива нетерпимість... Чому я опинився тут? Я нічого про це не знаю. Куди я йду? Недоречне запитання. Серед міриад живих і мертвих світів — зірок, систем, галактик —

чого мені побиватися долею атома?» У надісланій поштою відповіді вона писала: «Справді, ми лише атоми всесвіту, але ж хіба атом — це ніщо, хіба він нічого не вартий в очах Всевишнього? Заперечувати його здатність помічати безмежно мале, як і безмежно велике, означало б заперечувати символ самого божества». Пишаючись своєю духовною силою, могутністю розуму, вона давала Байронові поради морального плану: «Спробуйте милосердя, воно дасть вам натхнення. Чиніть добро. Якою б грішницею я не була, я зазнала б насолоди приносити людям втіху та пробуджувати доброту».

У неї було таке відчуття, ніби вона, осягнувши важливість свого завдання, ходить біля тяжкохворого. Бідна Аннабелла! Чим сильніше відчувала, що він віддаляється од неї, тим настирливіше продовжувала йому писати. Вона не мала сил порвати з цим дивним образом. Вона читала його поеми «Гяур» і «Корсар». Вона завважувала його довершеність у передачі почуттів. «Він так уміло змальовує кохання, що я сама майже відчуваю себе закоханою». Це вона казала всім своїм подругам, про це вона писала тітоньці Мельбурн. Навряд чи вона усвідомлювала, що надто вже захопилася ним. А втім, була впевнена в собі, їй здавалося, що добре знає себе, що вона серйозна, а лорд Байрон — це нещасне й невинне створіння, яке їй вдасться вивести на шлях добротності. Відвага її зайшла так далеко, що вона змусила батьків запросити його приїхати в Сіхем. «Я мушу вам сказати,— писала вона своїй тітоньці Мельбурн,— що мої тато й мама, довідавшись, що лорд Байрон, можливо, поїде на північ, згодилися запросити його до нас... Я була б дуже щаслива, коли б він прийняв запрошення, яке мій батько посилає йому з цією поштою... Мені байдуже, що про це можуть подумати, бо знаю: ви думаєте, що саме так і слід чинити».

Попри всю зовнішню люб'язність, племінниця й тітка були не з тих, котрі могли порозумітися. Аннабелла вважала свою тітку легковажною, аморальною; леді Мельбурн не подобалося, що молода дівчина після математики захопилася метафізикою. Їй ставало не по собі, коли жінка заявляла, що її улюбленими письменниками є шотландські філософи, причому ще й додавала: «З багатьма я не згодна, бо вважаю, що книги ці можуть принести неабияку *практичну* допомогу навіть у найбуденніших справах життя». Літня дама попросила свою племінницю скласти

список якостей, які вона хоче бачити в чоловікові, і одержала звіт у такій формі:

«Чоловік

повинен мати тверді принципи обов'язку, які керували б його сильними і благородними почуттям але ці почуття мають бути підвладні розуму;

геніальність, на мою думку, не обов'язкова, хоча й бажана, якщо вона йде в парі з наведеним вище;

я хочу зустріти вдачу, вільну від підозрінь, не здатну викликати поганий настрій, а також рівного взаємного почуття до мене, а не того бурхливого почуття, яке через дрібниці або зростає, або зменшується;

я хочу, щоб чоловік вважав мене розумною порадицею, а не наставником, на якого може безвільно покластися...

для мене не має значення походження, але добрі зв'язки я вважаю за важливу перевагу;

врода мене обходить мало, але манери *джентльмена* мають неабияке значення, більше того, я не вірю, що без цього така людина може привернути мою увагу;

я не погоджусь увійти в сім'ю, де була б яскраво виражена тенденція до *божевілля*».

Леді Мельбурн лишилося тільки знизувати плечима. Вимагати від чоловіка, щоб він був лише «сухим циніком і холодним правдолюбом», і не вимагати від нього «ні таланту, ні веселощів, ні ведвертості, ні доброти» здавалось їй безглуздя. Вона дорікала племінниці, що та йде по життю на ходулях, а не на своїх ногах, як інші люди. Аннабелла стримано запротестувала: «Ви помиляєтесь, гадаючи, що я прагну обійтися без ніяких почуттів. Я була певна, що все це підпадає під вираз «благородні почуття». Я далека від того, щоб мене міг влаштувати сухий цинік і холодний правдолюб, навпаки, мене завжди відштовхували люди такого типу... Після такого детального пояснення ви, сподіваюсь, знімете з мене ходулі і погодитесь, що я скоріше йду навшпиньках».

Вона б неабияк здивувалася, коли б могла прочитати, що Байрон написав леді Мельбурн, змальовуючи такий образ: «Здається, її розпещували — не так, як це звичайно буває з дітьми, а систематично; щось на зрієць Клариси Гарлоу. З недоречною поправкою — впевненість у своїй непогрішимості приведе її колись до непоправної помилки... Вона береться говорити і сперечатися зі мною на метафізичні теми... Справді, якщо вона вважає; що мені приємно вивчати кредо святого Афанасія, то гадаю — вона

помиляється... В даний момент я її не люблю; але я не можу передбачити того, що може трапитися, коли (як каже Фальстаф) настане «червень, і він буде трохи жаркіший, ніж звичайно», проте я всерйоз захоплююсь нею як жінкою високої душі, занадто обтяженою чеснотами». Вона б здивувалася ще більше, якби довідалася, що в час листування з нею Байрона найбільше цікавило, чи наважиться леді Френсіс Вебстер зрадити свого чоловіка.

*

Коли на початку серпня 1814 року, перебуваючи в Ньюстеді, Байрон усерйоз задумався над тим, що йому необхідно одружитися, він написав міс Мілбенк: «Я завжди вас кохав — я кохаю вас — я завжди кохатиму, а оскільки це почуття зовсім не підлягає волі, я нічим не можу собі зарадити... На початку наших взаємин мені здавалося, що ви одна з тих жінок, яка зробить щасливим будь-якого чоловіка, якщо він не злочинець чи не божевільний, але мені сказали, що ви кохаєте іншого і що, можливо, ви вже заручені... Було б жорстокістю вимагати від жінки пояснення її відмови. Можливо, ви б покохали мене, якби змогли; а оскільки ви цього не можете зробити, я не такий вже поганий, щоб дивуватися з такого природного стану речей».

Лист найскромніший з усіх, які він будь-коли писав, проте Аннабелла була не здатна, як це позасвідомо робить більшість людей, відрізнити своїх переконань од своїх почуттів. На освідчення, очікуване довгі місяці, вона відповіла одним із чергових метафізичних послань. Вона питала себе, чи справді він той наставник, якого належить їй обрати, «який поведе її по грішній землі й по шляху до безсмертя». Байрона аж занудило, і він доручив сестрі, що саме приїхала до нього, просити руки іншої леді (Шарлотти Левсен-Гоуер), хоча йому й шкода було Аннабелли. Одразу після відмови батьків леді Шарлотти він, наче зрадівши, сказав, що спробує сам влаштувати своє щастя, і 9 вересня вдруге попросив руки Аннабелли.

Байрон писав до міс Мілбенк: «Я маю вам дещо сказати, і оскільки не виключено, що певний час я вас не бачитиму,— може, навіть дуже довго,— то спробую сказати вам це одразу. Невже «перепони», про які ви згадуєте, такі справді непереборні? Чи не могла б їх усунути зміна в моїй поведінці?.. Не без зусилля я ще раз пропоную вам

те саме запитання. Ви вже знаєте про мої почуття, і якщо я не кажу знову про них, то тільки через те, щоб не викликати чи принаймні не збільшувати вдруге вашого невдоволення».

Написавши цього листа, він з нетерпінням став чекати на відповідь, Августа також була тоді в Ньюстеді. Щораз перед прибуттям листиноші Байрон виходив з дому і сівав прямо на східцях. Одного ранку, коли Байрон з Августою сиділи за столом, увійшов садівник і простягнув обручку місіс Байрон, яку та загубила кілька років тому; він щойно її знайшов, копаючи під вікнами кімнати, де жила вдова-регентша. Байрон побачив у цьому знаменний знак. Майже тієї ж хвилини принесли лист. «Якщо в листі згода,— сказав він,— ця обручка придасться мені для весілля».

Лист був від Аинабелли: «Вже давно я поклала собі принести вам щастя ціною власного життя. Якщо я зможу зробити вас щасливим, у мене немає заповітнішої мрії. Я покладаюся у всьому, чого прагну, на вас — в усьому, що я можу любити. Побоювання не справдити ваших сподівань — ось єдине, що мене бентежить. Мої справжні почуття до вас майже не змінилися». Побоюючись, що він у Лондоні і може довго не отримати її листа, вона одночасно написала іншого: «Про всякий випадок, а також щоб позбавити вас зайвих хвилювань, пишу так само і до Ньюстеда — сподіваюсь, у першому листі ви знайдете все те, що хочете знайти».

Байрон простягнув лист через стіл Августі, котра, анітрохи не дивуючись, заявила, що «це найкращий, наймиліший лист з усіх, які вона будь-коли читала», сказавши подумки, що буде бездоганною зовицею. Вона була щаслива бачити Байрона нарешті «влаштованим» і без особливого зусилля вигнала з голови будь-який спогад про інцесту.

Розхвилюваний Байрон пише до Сіхема один за одним три листи поспіль. «Ваш лист виповнив моє життя новим змістом... Так, саме у вашій змозі зробити мене щасливим, ви щойно це підтвердили...» Потім він запевнив, що вмирає від бажання одразу ж зустрітися з нею: «Думаю про цю зустріч із хвилюванням, дивним для мене самого. Коли прийшов ваш лист, поруч сиділа моя сестра, і вона злякалася враження, яке він на мене справив,— мить мені було аж млосно». «Ви будете моїм гідом-філософом і другом — я з вами всім серцем... Ось мій третій лист за три дні...»

І закінчував: «Вірте в мої почуття поваги і — можна додати ще одне слово? — любові».

Донжуан заручений. Нова пригода сп'янила його, і він сподівався, що таки буде справді щасливим. Хіба він не мріяв про одруження ще з днів знайомства з Мері Чаворт? Хіба він не прагнув затишку? Чи ж міг він мріяти про кращу дружину, ніж ця сповнена честі молода дівчина? Він її не любить? Але це прийде через два дні; він так легко вміє любити. Треба повідомити леді Мельбурн. «Дорога моя тітонько...» (Як приємно стати племінником своєї давньої приятельки). Він зауважував з прикрістю, що, якби її племінниця зважилась на цей крок раніше, від скількох мук і гріхів уберегла б вона його. Тепер з усім цим покінчено: «Зрештою, це одруження, яким я завдячую вам... моя гордість (що, як казав мій колишній учитель, є головною з моїх найсильніших пристрастей). Вона єдина жінка, якої я так наполегливо домагався. І це щось та значить — добитися її згоди. Дуже мені хотілося б, щоб одна-дві з моїх ідолок на її місці сказали «ні»; втім, усьому цьому покладено край. Сподіваюсь, одружена людина не може мати інших жінок, правда? Я пишу про це тільки для того, щоб ви знали».

Треба було також повідомити друзів. «Дорогий мій Мур, я одружуюсь — тобто я одержав згоду, а це підстава сподіватися, що слідом прийде все інше. Моя мати Гракхів (майбутніх Гракхів) — особа, яку ви, можливо, вважатимете і не по мені, хоч вона справжня перлина серед дівчат і про неї йде добра слава з уст багатьох чоловіків». Дивна риса! Він, усіма проклятий, безмежно гордий з того, що його наречена має бездоганну репутацію. Він сповіщає Хобхауза, Девіса. Що йому ще лишається? Тактовно попередити Аннабеллу щодо Августи. «Я радий, що Августи нам написала. Це найсамовідданіша, найсумирніша в світі істота, віддана мені, як ніхто інший. Вона дуже вболіває за те, щоб я швидше одружився, і жалкує, що не знала вас раніше». «Ви запитуєте мене, чи надто вона скромна? Перед новими знайомствами вона тремтить, мов зайченя. Проте, гадаю, цього разу вона зібрала всю свою відвагу. Зараз у неї на руках немовля, що, боюсь, перешкодить їй прийняти люб'язне запрошення вашого батька. Я б від щирого серця хотів, аби в неї виявилася така можливість». Усе йшло як по писаному. Разом із сестрою і дружиною він проводив би чарівні зими в Ньюстеді.

Аннабелла зі свого боку сповіщала про важливу подію своїх родичів. Dad і Mam¹ жваво, хоча трохи й занепокоєно говорили про достоїнства свого майбутнього зятя і з нетерпінням чекали на його приїзд у Сіхем. Їхня донька писала своїй подрузі дитинства: «Де завгодно, тільки не в світському товаристві слід шукати достоїнства характеру лорда Байрона; поцікавтеся у тих, котрі знають його близько,— у нещасних, кого він втішив у горі, в бідних, яким допоміг, у слуг, для кого він є кращим з господарів. Щодо його суму, то я боюсь, що в останні два роки велика частка відповідальності за це лежить і на мені». В її незнанні як життя, так і вдачі свого нареченого було щось красномовне. Діагноз Байрона був набагато точніший, коли він казав про неї: «Її впевненість у своїй непогрішимості приведе колись до непоправної помилки».

У перший тиждень своїх заручин вона ще писала: «Після тверезого обдумування я щонайсерйозніше підійшла до вибору людини, аби підтримати себе на шляху до вічності». Молодим дівчатам, які ще не знають справжньої ціни пристрастей, властиво приймати бажане за дійсність.

Листування між Лондоном і Сіхемом тривало. Байрон намагався розрадити міс Мілбенк щодо своїх релігійних почуттів, стверджуючи, що хоч він і не віруючий, але готовий терпляче вислухати її доводи; вона відповіла, що з цим не поспішає, що все це легко влагодиться само по собі. «Мене вразило, коли я почула, що хочу вас перекувати, перш ніж одружитися». Її дратувала та слава, що йшла про неї. Вона знала, що не заради прозелітизму² любить свого нареченого. Як ніхто, міс Мілбенк розуміла, що вона жінка, палка жінка і закохана в миле обличчя свого нареченого. Чому ж раптом всі вважають її холодною? Вона перечитала листи, у яких Байрон писав про початок їхнього кохання.

Байрон писав до міс Мілбенк: «Чи пригадуєте ви, де ми вперше зустрілися? Я не знав, як вас звати, в салоні було повно гостей. Я сам почувався там чужим, незграбним і сором'язливим... Я вважав вас найцікавішою з усіх, хто там був... Ви з-поміж інших вирізнялися природністю своєї поведінки, хоч зовсім мало говорили, і я відзначив про себе, що перебуваю у товаристві людини, в якій нема

¹ Тато і мама (зменш., англ.).

² Прозелітизм — намагання якомога більше завербувати прихильників тієї чи іншої теорії. (Прим, перекл.)

нічого вульгарного. Ви кажете, що я надихатиму вас. Я міг би цього прагнути, коли б вважав, що ви в чомусь поступаєте мені, але ж це не так! Я шукатиму у вас підтримки, яку повинен дати вам...— але я хочу зауважити, що ви мусите бути не лише моїм коханням, але й моєю любов'ю, моїм цензором, якщо це буде потрібно».

Міс Мілбенк у відповідь Байронові: «Я, в свою чергу, пригадую до найменших подробиць усі наші зустрічі — той перший ранковий прийом, коли наші враження одне від одного настільки збіглися. З вами, тільки з вами я почувалася тоді *at home*¹. Я не можу висловитися інакше. Замість того, щоб злякатися або відштовхнути, як це бувало з іншими, я була готова викласти вам усі свої думки, а можливо, й ваші... За обідом ви сиділи між леді Мельбурн і мною, але розмовляли тільки з нею; пригадую, як ви сказали: «Хвала богам, в мене нема на цьому світі жодного друга». Ви навіть не уявляєте, як боляче ви вразили друга поруч з вами. Ці слова мене гірко засмутили. Коли я повернулася до своєї кімнати, то заплакала, пригадавши ваші слова, і молилась, щоб ви могли почути слова втіхи від друга на землі, так само й як від друга небесного».

Байрона повинен був схвилювати цей лист, щирий і прекрасний. Можливо, так воно й було якусь мить, але напередодні від'їзду з Ньюстеда він виріже на одному з дерев у парку переплетені ініціали свого імені й Августу.

XXII

ОДРУЖЕННЯ

Якби Лаура вийшла за поета,
Чи він писав би все життя сонети?

БАЙРОН

Він неабияк пишався своєю перемогою, але не міг зважитися вирушити в Сіхем. Всю вину за це покладав на Хенсона, недовірливого адвоката, який вимагав попереднього шлюбного контракту за всіма правилами. Хоча й обтяжений боргами, Байрон був проти шлюбу з розрахунку. Звичайно, він не проти збільшення своєї річної ренти, але поставлені ним умови були великодушні. Сер Ральф Мілбенк, свого часу вельми багата людина, чимало витра-

¹ Вдома (англ.).

тився на виборчу кампанію; він давав за дочкою тисячу фунтів стерлінгів ренти, з яких триста призначалися леді Байрон па дрібні витрати і сімсот фунтів лордові Байрону для життєвих потреб. Аннабелла одержить згодом спадщину лорда Уентворта, той залишить їй близько семи-восьми тисяч прибутку, які, за угодою, ділитимуться порівну між нею і Байроном. Але в свою чергу Байрон, згідно з шлюбним контрактом, визнавав за дружиною капітал у шістдесят тисяч фунтів стерлінгів від вартості Ньюстеда, що становило дві тисячі фунтів прибутку.

Загалом усі ці переговори справили досить гнітюче враження на Байрона та його друзів; Хенсон і Хобхауз вважали, що Мілбенки скупердяги. Леді Мельбурн заявила, що цей Хенсон нестерпний. Байрона втішало тільки те, що міс Мілбенк до всіх цих справ не причетна. Про нього ж особисто ніхто не скаже, ніби він одружується заради грошей: він вигравав значно менше в порівнянні з тим, яких коштів потрібно буде мати йому для утримання сім'ї та дітей. Ні, він одружується лише з почуття, лише тому, що потребував «порадницьі», а Ще тому, що, як інколи йому здавалося, по-своєму її любить. Але йому страшенно не хотілося їхати до Сіхема для відвідин «татуся й матусі» і за всіма правилами класичного мистецтва грати роль закоханого. «Я хотів би прокинутися вранці і побачити себе одруженим». Можливо, це скромність, неясні побоювання майбутнього, такого не схожого на минуле, нездоланий жаль кидати звичне. Але найімовірніше, що гору брала скромність.

Байрон до леді Мельбурн: «Тільки-но зможу вирушити в Сіхем, я неодмінно поїду, але почувуюся страшенно кепсько при згадці не про неї, а про саму подорож; це не що інше, як скромність... і зненависть до чужинців, чого я ніяк не можу в собі перебороти».

Тим часом протягом цієї чудової лондонської осені він з дитячою безпосередністю насолоджувався останніми тижнями свого життя холостяка. Він жив в Олбені, але майже щодня вечеряв у молодого банкіра Дугласа Кіннера, щирого приятеля Хобхауза. Бував там і Том Мур, якого змушували сідати за фортеп'яно і виконувати ірландські мелодії. У Кіннера не переводився чудовий брендї, і коли Байрон випивав кілька склянок, то ставав дуже сентиментальний. Мур співав «Втрачену кохану». Байрон замріяно згадував Августу і Мері Чаворт. Музика, немов парфуми, мала здатність переносити його в минуле —

ноно поставало з такою виразністю, що все теперішнє
блякло.

Бідна Мері, до нього доходили сумні вісті про неї. Не-
щодавно вона пережила напад божевілля. Це сталося в Га-
стінгсі, в тому самому будинку, де Байрон жив з Августою.
Її перевезли до Лондона. Казали, що це дуже серйозно й
що її доведеться тримати в лікарні... Чи вона не схожа на
заміжню Офелію? Ще одна драма серед тих, кого він люб-
бив. Справді, він приносить їм самі лише нещастя... При-
ходив актор Кін і копіював спільних знайомих, було напро-
чуд весело. Августі теж це дуже вдавалося... Приїздив
Джексон, джентльмен-боксер, під його золотим одягом пе-
рекочувалися м'язи. З ним Байрон знову ставав дитиною,
учнем, який прагне сподобатися. Він згадував маститих
боксерів, аналізував їхній стиль бою. Випивали ще по
склянці. У Байрона вже набігали сльози. Кіннер і Хобха-
уз сміялися мов навіжені. Пізно ввечері Мура садовили
за піаніно. Він співав:

Марнував я час для втіх,
Я ловив і прагнув їх,
Пив я світло,
Що розквітло
У жінок в очах ясних.

І мене на кращу путь
Мудрість квапить звернуть;
Я кохання
Вчився зрання,
Тож безумства не забудь.

Чи минула юнь моя?
Чи зробився мудрим я,
Кинув безум,
Став тверезим,
Що й любов не засія?

Ні, хмеліє голова,
Як раніш, душа співа,
Й перед шалом
Розбуялим
Никне Мудрість, як трава.

Щастя бідної Мудрості було таке непевне, як ніколи...
Видима легкість виконання не притлумлювала глибокого
змісту. Ось і він, Джордж Гордон Байрон, черговий Ли-
хий Лорд, збирається пов'язати свою долю з Мудрістю. Чи
відчував він, що має стати іншою людиною? Ні, і він по-
чинав боятися, аби все це не обернулося великим злом.

На початку листопада він таки наважився поїхати до Сіхема. Невеличке містечко на березі моря, порт, кілька рибальських хижок, скелястий берег. Будинок Мілбенків стояв недалеко від моря. Коли під'їхав екіпаж Байрона, Аннабелла була в своїй кімнаті, читала. Вона збігла вниз і побачила його в салоні самого, він стояв біля каміна. Вона простягнула йому руки, він її поцілував. Обоє мовчали. Нарешті він стиха промовив: «Ми з вами давно не бачились».

Вона так само тихо сказала, що повинна знайти батьків, і вийшла.

Родинне життя Сіхема збудило в Байронові таке властиве йому відчуття смішного. Один для одного ці троє людей були природними, веселими і привітними; але щастя і природність невеличкої групи робить її замкнутою для сторонніх. Гумор Байрона, ближчий до гумору Свіфта, ніж до невинних жартів вейкфілдського вікарія, зовсім відрізнявся від гумору Мілбенків. Байрон висміював релігію, уряд, політику, безумство людей і їхні пороки.

Мілбенки культивували монастирські анекдоти про бліх, про ніжки, про харч. Сер Ральф усе ж таки завоював симпатію в очах свого зятя. Він був веселим оповідачем, тримався «по-джентльменськи» і добре грав традиційну роль тестя. Леді Мілбенк ніколи не подобалася Байронові. Вдома вона була ще стриманіша; з нею не довго вживеш; дратівлива, владолюбна. Найбільшу ненависть викликала в неї зовиця Мельбурн. Вона любила скрізь сунути свого носа, хотіла верховодити і над дочкою, і над чоловіком, які через те часто виступали проти неї разом.

Але розчарувала Байрона і сама Аннабелла. Побачивши її, він зрозумів, що помилився вибором. Коли він був далеко від жінок, то оточував їх ореолом. Якщо ж з ними не зустрічався, вони спокійно займали свою нішу в його музеї померлих богинь; але якщо їм доводилось особисто зіграти в його житті роль, майже завжди надлюдську, яку він для них визначав, це завжди закінчувалося для них крахом. Від Аннабелли він з доброго дива чекав, що вона буде жінкою принадною і сильною, здатною закохати його в себе й повести за собою. Не один поет мріяв про жінку, яка б уособлювала чарівність кохання і веселу мудрість товариша. Але якщо жінка закохана, їй властиве усе враз-

ливе в коханні. Саме цього Байрон і не міг зрозуміти, надто коли йшлося про Аннабеллу.

Мовчазна, жахливо мовчазна, не дуже вродлива молода дівчина допитливо дивилася на нього, і це надзвичайно пригнічувало. Вона намагалася порівняти Байрона з абстрактним образом геніальної, добродесної людини. Він відчував це і з того ще більше губився. Адже вона була глибокорозумна, і все сказане ним аналізувала. Але ж він міг говорити просто так, «щоб тільки не мовчати». З його різкуватих каламбурів, що смішили леді Оксфорд і до яких ніколи не дослухалась Августа, Аннабелла робила певні вчені висновки. Вона перетворювала любов на математичне рівняння. Часом їхні характери були зовсім схожими, а іноді виявлялися зовсім протилежними. Вона то наділяла його безліччю чеснот, то жалілася, що її мучить сумління в правильності свого вчинку; вона хотіла розірвати заручини; на додаток до всього вона ще й хворіла кожні три дні. Байрон усе це спостерігав безсторонньо тверезим оком і вважав її «надзвичайно порядною особою», але сумовитою, якій судилося завжди мучити саму себе, і чого зовсім не терпів у жінок — романтичною. Він любив повторювати: «В одруженні я шукаю супутника життя, товариша — а не сентименталістку». А в цьому будинку з ранку до вечора тільки й говорили про почуття. Йому здавалося — повернулися часи Кароліни Лемб, і протягом кількох днів він думав, що цьому шлюбу ніколи не бути.

Колись із своїм давнім порадником з питань тактики вони обговорювали (це жартома називали «методом заспокоєння») єдиний, за словами лорда Мельбурна, спосіб, який завжди мав у жінок успіх і який полягав у тому, щоб замінювати слова жестами, аргументи пестощами, а відповіді поцілунками. «Між нами кажучи, це справді-таки цікаво; з цього погляду, вона воістину мов дитина; пестячи її, можна домовитись про що завгодно, і до неї повернеться добрий настрій, вона стане слухняною». Пристрасті виявлялися навіть сильнішими, аніж гадала тітонька. Байрон міг про це здогадуватися лише через непрямі докази, «але мої спостереження дають мені можливість вважати, що це саме так. Вона ще не може усвідомлювати цього, та і я особисто не зміг би їх розгадати, коли б не мав звички прискіпливо аналізувати подібні явища за ледь видимими ознаками, і, природно, я не даю їй знати про мої спостереження».

Незабаром стало очевидним, що «заспокійливий метод», безперечно, діє і на Аннабеллу, а відтак вона ще більше закохалася в Байрона. Світ і її тітонька Мельбуρν припустилися великої помилки, повіривши, що вона холодна лиш через те, що невинна. Холодні жінки — де ті, котрі перетворюють любов на гру. Аннабелла ж, яка протягом юнацьких літ береглася почуття, яке вважає єдиним, упевнившись у тому, що нарешті знайшла його, віддається йому тілом і душею.

Перший її лист після від'їзду Байрона був стримано-палким:

«Дорогий мій Байроне, якщо я навіть і розкаюсь, то не дам вам задоволення знати про де. Якщо наша розлука, — остання, гадаю, — притлумить той смуток, що викликає у вас моє обличчя, там краще... Чи ви впевнилися у тому, що я вас кохаю? Невже ви в цьому сумніваєтеся? Це ваша єдина образа. Щодо моїх образ, то мені не слід було б так багато про них думати. Я б хотіла, щоб ми одружилися; тоді б я доклала всіх зусиль, щоб не сваритися з самою собою за тисячі дрібниць, яким ви зовсім не надаєте *значення*. Я сподіваюсь, ви дасте мені в листі один урок. Я вивчу його соп амоге. Чи пустиш ти мене до свого серця, серця, яке стане моїм захистом, «доки нас не розлучить сама смерть»?.. Не виганяй мене з нього, як це ти загрожував. Назавжди твоя».

І наступного дня:

«Мій Байроне... Перш ніж остаточно мене осудити, зачекайте, поки я стану сама собою. Справжнє моє «я» — зовсім не та серйозна, мовчазна, дидактична особа, якою я могла вам здатися, я буваю такого тільки під тягарем великої тривоги... Ті, хто знає мене як приручену, мають ще більше підстав нарікати на моє безумство, аніж на здоровий глузд...»

Нещасна Мудрість, як співав Мур; бідна Мудрість, котра для того, щоб подобатися, прагне натягати на себе маску Безумства, яка їй зовсім не личить. Аннабелла, закохана цнотливість, підписувалась: «Твоя дружина». Відповідь надійшла з маетку Августи Сіке-Майл-Боттом; лист був підписаний: «Відданий ваш Байрон». Він запитував її, чи впевнена вона в тому, що не жалкуватиме за цим кроком.

«Я буду дуже щасливою, - відповіла вона, — вороття не буде... Я люблю вас, жадаю вас, мій Байроне, з кожною

годиною сильніше. Вся моя довіра до вас повернулася, щоб уже ніколи не зникнути».

Хай буде так. Жереб кинуто. Вона сама хотіла своєї погибелі. Він обіцяв. *Crede Biron.*

*

Відїжджаючи, він запевнив, що розлука буде недовгою, але минув тиждень, минуло ще два, а Байрон не з'являвся в Сіхемі. Він жив у Лондоні, попиваючи бренді Кіннера. Іншої причини в нього не було. Даремно Аннабелла писала, що батько складає епіталаму, що всі кузини Мілбенк надіслали подарунки, навіть Кароліна («*Timeo Danaos et dona ferentes*»¹, — відповів Байрон), що спечено вже весільний пиріг, все готове для великого свята, і, якщо наречений не наважиться приїхати, доведеться *скасувати* роль чоловіка, як роль принца Датського в «Гамлеті»...

Даремно, набравшись сміливості, вона писала йому, що сама збирається до Олбені, якщо він довго не приїде. Загроза, висловлена жартома і всерйоз... Вона пристрасно добивалася побачення з ним. Її листи більше не нагадували листів благочестивої премудрості, вона тільки повторювала на всі лади одне й те саме: «Я люблю вас». «Якщо за час вашого перебування ви в моїй особі не побачили наймовчазнішої на світі жінки, то це лише тому, що я не могла думати ні про що інше...»

Він відкладав весілля, посилаючись на те, що Хенсон ніяк не знайде покупця для Ньюстеда. Хіба можна одружуватися, не маючи достатнього прибутку? Міс Мілбенк запротестувала... Для неї це не мало значення; якщо жити скромно, вистачить і невеликого посагу, хай Байрон приїжджає. Її батьки починають думати, що він, очевидно, не дуже поспішає. Сер Ральф без кінця зазірав до кімнати дочки, щоб та підказала риму до його епіталами. «Тато каже: «Біжіть, хвилини, геть, аж поки він вернеться»,— а мама з подвоєною енергією шие, відколи ви сказали, що приїдете наступної суботи. Любий мій! Ви і щастя приїдете разом...» «Що ж до щастя,— відповідав він навдивовиж холоднокровно,— то було б занадто самовпевнено почуватися наперед дуже переконаним у нескінченному блаженстві, тим паче, що воно залежить не стільки від людей, скільки від обставин...»

¹ Боюсь данайців, навіть, тих, що приносять дари. («Енеїда» Вергілія).

За кілька днів до весілля він ще раз попросив її добре все обдумати. Нарешті 23 грудня: «Люба моя Аннабелла, якщо ми зустрінемося, то тільки заради того, щоб одружитися... Якщо все йде до того, щоб відкласти справу,— краще вирішити все це на відстані». Певне, в його ваганні велика частка вини падала на Августу, од якої він не хотів відмовлятися і яка писала йому непослідовні, ніжні листи з символічними хрестиками.

Байрон попросив Хобхауза бути в нього за свідка. Перед самим від'їздом вони пішли за дозволом на одруження. Службовця, який вручив дозвіл, Байрон запитав:

«Скажіть мені, сер, яке співвідношення між тими, хто приходить до вас за дозволом на одруження і потім за правом розірвати шлюб?»

Домовилися, що подорож займе два дні, але наречений чіплявся за найменшу нагоду, щоб якнайдовше запізнитися. Проїжджаючи через Сікс-Майл-Боттом, він вирішив побути один день в Августі, а щоб лишитися з нею на одинці, відправив Хобхауза до Ньюмаркета. Таким чином, він зустрів з Августою різдво і звідти надіслав у Сіхем останнього листа: «Я прибув нарешті до цього місця на моему шляху і вже гарячкую, як тільки може гарячкувати людина, коли термометр показує бозна-скільки нижче нуля... Дозвіл одержано... Дивний твір канцеляриста, але він дозволить нам узяти шлюб вдома; прошу вас погодитися на це. Я впевнений, що ми підхопимо нежить, якщо тільки доведеться нам стати на коліна десь в іншому місці... Августа виглядає дуже добре... Бажаю вам щастя-радості, багатої вечері, сьогодні ж різдво!»

Байрон і Хобхауз далі вирушили 26 грудня і тяглися до Сіхема чотири дні під снігом і дощем. «Наречений поспішав усе менше й менше»,— казав Хобхауз. Усі в домі перехвилювалися, що вони так затримуються. Леді Мілбенк, майже хвора від переживань, змушена злягти в ліжко. Аннабелла залилася сльозами, коли вони переступили поріг. Хобхауз, дуже зніяковілий, даремно намагався знайти виправдання. Жодних виправдань не було, окрім зволікання його супутника. Щоб відвернути увагу і зняти напруження, він розгорнув подарунок нареченого: це було повне зібрання творів Байрона в оправі з жовтого сап'яну. Він з цікавістю розглядав наречену. «Красунею її не назвеш,— подумав,— вдягнена без особливого смаку, плаття занадто довге, хоч ніжки досить гарненькі. Але найбільше вражало те, що вона була дуже мовчазна й від того здавалася

скромною і розумною. Вона здавалася закоханою в Байрона і не зводила з нього уважного погляду, через те й мовчала. За обідом леді Мілбенк не могла зійти вниз. Сер Ральф говорив за двох. Хобхауз теж відзначив, що він балакучий, але незлий чоловік і навіть не позбавлений почуття гумору. Було також двоє священників — вельмишановний містер Уелліс, парафіяльний священник, і превелебний отець Томас Ноель з Кіркбі Меллорі.

Розмова перейшла на релігійні теми. Сер Ральф розповів кілька анекдотів про дурхемського єпископа, сноба, який писав синові одного лорда: «Дружні почуття, які я засвідчую лорду, вашому батькові, і особливе становище, що я посідаю перед лицем лорда нашого бога...» Потім він довго говорив про архієпископа Кентерберійського. Байрон і Хобхауз презирнулися. Виходячи з-за столу, Байрон сказав другові: «Я пригадав, як одного разу за обідом леді Кароліна Лемб сказала Джорджу Лембові: «Джордж, як звучить сьома заповідь?» А Джордж відповів: «Не набридай»».

Наступного дня, 31 грудня, Хобхауз зійшов униз перший і пішов прогулятися берегом моря. Був ясний морозний день. Байрон сумно дивився, як море котило свої хвилі. Нічого доброго від цього весілля він не чекав. Однак Аннабелла здавалася йому тепер симпатичнішою; після того як спостерігав за нею цілий вечір, він почав усвідомлювати, що її є за що кохати або принаймні перейнятися до неї найніжнішими почуттями. Увечері чоловіки провели репетицію шлюбної церемонії. Хобхауз виконував роль міс Мілбенк, Уелліс був за сера Ральфа, а Ноель — за священнослужителя. Опівночі прогулялися до моря, потім привітали один одного з Новим роком. Вечір минув дуже весело.

1 січня Байрон і Хобхауз пішли разом уздовж берега моря. День тягнувся довго й сумно. Після обіду, коли звечоріло, Байрон сказав: «Хобхауз, це моя остання ніч, завтра я належатиму Аннабеллі».

Наступного дня, 2 січня, коли мало відбутися весілля, Байрон, прокинувшись, побачив свій весільний костюм, що його наготовив Флетчер, і це геть зіпсувало йому настрій. Спустившись до сніданку, він зустрів Ноеля в церковному вбранні й леді Мілбенк — таку схвильовану, тремтливу, що вона не змогла навіть розлити їм чай. За хвилину вниз зійшов Хобхауз у білих рукавичках. У салоні слуги розкладали по підлозі подушки; дві з них було

висунуто трохи вперед — для нареченої і нареченого. Байрон пішов у сад, наказавши гукнути його в потрібну хвилину. Нарешті з'явилася Аннабелла — без головного убору, в скромній білій мусліновій сукні. Вона нібито добре володіла собою. Її супроводжувала гувернантка, місіс Клермонт. Послали по Байрона. Він зайшов і став на коліна поруч з нареченою. Подушечки були тверді, і він скривився, що надало йому благочестивого і серйозного вигляду. Превелебний Томас Ноель прочитав молитву. Аннабелла, спокійно обернувшись лицем до Байрона, уважно дивилася на нього.

Він нічого не чув і не бачив. Перед його очима ніби стелився туман; невідь-чому згадував сцену прощання з Мері Чаворт. Бачив кімнату в Еннслі, довгу терасу, далекі луки, вродливе обличчя, що пересмикувалося тепер корчами божевілля. До дійсності його повернули слова, які він мав повторювати: «...і блага земні поділю з тобою». Він з ледь вловимою усмішкою подивився на Хобхауза. Вдарили дзвони малої сіхемської церковки. В саду пролунало кілька рушничних пострілів. Превелебний отець Томас Ноель замовк. Голоси вітань, потиски рук засвідчували, що він, Байрон, уже одружений.

Нова леді Байрон вийшла на хвилину, щоб зняти весільну сукню, і повернулася в темній пелерині, оздобленій білим хутром. Червоне обличчя сера Ральфа від хвилювання ще більше зморщилось; очі леді Мілбенк були повні сліз; вірний своєму обов'язку Хобхауз посадив молоду в екіпаж.

Бажаю вам багато років щастя,— мовив він.

— Якщо не буду щасливою, в тому буде тільки моя вина,— відповіла вона.

Байрон сів поруч і міцно потис руку Хобхаузові. Слуга зачинив дверцята. Байрон, здавалось, не зважувався відпустити руки свого вірного слуги. Він простягав її ще й ще раз у відчинене вікно карети і тримав, доки коні не рушили з місця. Сумний Хобхауз лишився один з батьками Аннабелли. Леді Мілбенк запитала його: «Справді, вона добре володіла собою, хоч і почувалася так, ніби вона маги Іфігенії?».— «А мені,— відповів Хобхауз,— мені здавалося, ніби я щойно поховав друга».

МЕЛЯСОВИЙ МІСЯЦЬ¹

Ще й досі я не можу визначити, до якої міри він був актором.

ЛЕДІ БАЙРОН

Карета котила в Ельнебі, у запропонований сером Ральфом для медового місяця маєток, везучи кохану й трохи стурбовану молоду жінку і нервового, меланхолійно настроєного чоловіка. Навіщо йому було одружуватися? Щоб урятувати Августу? Щоб покласти всьому край? Щоб втішити своє самолюбство? Тепер він усе життя бачитиме по-руч себе цю зосереджену незнайомку, яка спостерігає і критикує його... У ньому несамохіть піднімалася хвиля злості, і він заспівав якусь пісню, як робив це завжди, коли почувався нещасним.

Вони уже виїздили з міста Дурхем. Дзвонили дзвони.

— Нам на щастя, треба думати! — саркастично зауважив Байрон.

Ліси і поля вкриті снігом. Він заговорив. Сказав, що це одруження для нього лише помста. Це був новий міф, на який він посилався в даній ситуації. Йому необхідно було бачити себе героєм якогось роману. Одруження прив'язувало його бодай на певний час до однієї жінки. Нехай! Драма в такому разі відбудеться саме між ним і нею.

Неправда, що він одружився з почуття помсти. Коли він уперше освідчився їй, міф був інший. Тоді він сподівався знайти щастя в довірі, дозволивши жінці керувати собою. Але справжня Аннабелла не змогла стати такою жінкою, і вона виконувала тепер для нього роль жертви. Невідступна думка про помсту, виношувана з часу першої відмови, була рушієм байронівської поведінки. Він любив згадувати один епізод із життя Алі-паші, який через сорок два роки взяв у полон чоловіка, спокусника його сестри,

¹ Єдине, на чому ґрунтуються наступні сторінки, це свідчення леді Байрон. Вони не видавалися, за винятком уривків, надрукованих міс Мейн. Це хвилюючий і, певне, правдивий документ. Я наводжу з нього багато цитат, особливо там, де ждеється про вірування лорда Байрона. Перед нами підтвердження жахливих вражень, які зберегла леді Байрон про той період свого життя. Хобхауз, — а того важко запідозрити в симпатії до неї, — запевняє, що вона завжди з відразою згадувала про своє перебування в Ельнебі. (Прим. автора).

і таки змусив його повзати на колінах. Grede Viron. Байрони нічого не забувають. Так він думав, і ця думка ще більше збуджувала його.

«О, як ви помиляєтеся, думаючи про доброту своїх намірів! Як могло статися, щоб така жінка, як ви, маючи голову на в'язах, надумала переінакшити — і кого б ви думали? — мене!.. Був час, коли ви могли б мене врятувати; сьогодні надто пізно. Тепер я ненавиджу вас уже за те, що ви моя дружина. Коли я освідчився вперше, все залежало від вас. Тепер ви переконаєтеся, що одружилися з демоном». Побачивши, що вона справді злякалася, він засміявся так невимушено, що вона прийняла все за жарт. Уся її відвага, здатність володіти собою, чим так захоплювалися вдома, куди й поділися. Вона питала себе, доки ж це Байрон так поводитиметься з нею? «Доти,— відповів би їй Хобхауз, коли б вона могла з ним порадитись,— доки вона братиме все до серця». Її це неабияк турбувало. Її освіченість, добробут, зрештою, успіхи молодої дівчини, небезпечна впевненість у власних силах не підготували і не навчили, як розуміти і вгамувати Байрона.

Десь під вечір карета зупинилася перед Елнебі. Падав сніг, і у вечірніх сутінках цей самотній дім здавався зловісним. З виразом безнадії на обличчі й відчаєм у серці Аннабелла ступила на землю. За вечерею він їй сказав:

— Тепер ви в моїй владі, і ви це відчуєте.

Він заговорив з нею про Уільяма Лемба:

— На серце свого чоловіка Кароліна Лемб діє, як крапля вічно падаючої на голову води. Вона і руйнує, і лякає.— І зневажливо додав, кинувши свій нищівний погляд спідлоба: — Ви невдовзі переконаєтеся, що обрали собі в супутники компаньйона такого ж гатунку.

Він називав період по одруженні їхнім «мелясовим місяцем», і ніколи ще місяць не був таким мінливим: то яскраво спалахував, то ховався за хмарами. Байрон був найжахливішим, але й найпринаднішим із чоловіків. Часом його похмурість спадала, мов ранковий туман. Тоді розмова ставала невимушеною і веселою: він любив спонукати дружину говорити всяку всячину. Називав її Піпін-Яблучком, червонобоким Яблучком, насміхався з її врівноваженості, і ці рідкісні хвилини були мов те «джерело серед пустелі»,— признавалася вона згодом. Потім, сказавши кілька майже урочистих фраз і побоюючись, щоб вона не розчулилася і не завела шарманку «проповідей і сентиментів», Байрон ставав брутальним. Коли гнів виривав-

ся назовні, він уже не міг його стримати, власні слова ніби підстьобували його, і викладав усе з якоюсь злостивою відвертістю. Аннабеллі було двадцять два роки, вона не розуміла життя, і те, що вона в ньому побачила, було жахливо далеким від того, яким вона собі його уявляла.

А поруч з нею жила людина надзвичайна і наївна. Байрон був неймовірним, хворобливо вразливим егоїстом як у фізичному, так і в моральному розумінні. Він міг безперестанку скаржитися на своє здоров'я, на те, що в нього випадає волосся, болить зуб. А його фізична вада — це незагойна рана. Перші дні він про це їй нічого не казав; вона перша, намагаючись полегшити їхнє подружнє життя, торкнулася цього питання, бо саме прочитала статтю Еразма Дарвіна про хворобу волі. Дарвін доводив, що пацієнтові приносить полегшення можливість вільно говорити про свою хворобу. Справді, відтепер Байрон змирився, що вона про це знала, і з удаваним сміхом примовляв: «Моя ніженька». Досить йому було під час прогулянки зачути на дорозі чийсь кроки, як він одразу ж зупинявся і стояв мов укопаний, щоб незнайомиць не бачив його кульгавості, або й тікав зовсім. Його лякала сама думка, що на нього хтось дивиться; сторонній погляд викликав у нього гнів.

Насамперед він одразу ж заходився боротися з релігійними поглядами Аннабелли. «Важко зробити лише перші кроки»,— казав він їй. Увечері він намагався довести, що немає ніякої істини ні в релігії, ані в моралі. І наостанку додавав з викликом: «Може, спробуйте переконати мене в протилежному?» Вона, проте, не заперечувала. Вона вважала, що всепрощення, відвага й веселість стануть найкращими доказами того, що не всі люди лихі. Те, що він називав релігією, було не що інше, як похмура доктрина його дитинства, думала вона, і це сильно вплинуло на нього, крім того, зміцненню його фаталізму сприяли також ще й два роки перебування в мусульманському світі... Провидіння Аннабелла уявляла зовсім по-іншому: «Я, власне, вірила в живу присутність бога серед тих, хто хоче жити не по своїй волі, а по волі Всевишнього».

До шлюбу вона вважала його скептиком, вольтер'янцем. Насправді ж усе виявилось інакшим. Вольтер'янівською була в ньому здатність мислення, тоді як у глибинах свідомості нишком сидів кальвініст. На його думку, справедливість Всевишнього не пом'якшувалася жодним милосердям. Його релігія являла собою згусток страху, а відтак

була бунтарською. Байрон вірив, що одним на роду написано потрапити в рай, іншим — у пекло, отож він належить до останніх, ним і пояснювався його щирий гнів проти тирана всесвіту, його відчайдушне бунтарство. Якось після запальної суперечки він упав у крісло й сказав дружині:

— Найжахливіше з усього цього, що я вірю!

Коли він думав про бога, який радіє з страждань своїх створінь, а може, й сміється з них, то закипав обуренням. «Усе зло,— сумно занотовувала Аннабелла,— йде від злощасної віри його дитинства, яка заперечує повернення блудного сина».

Це було подружжя справді трагічної долі. Навіть достойнства ножного з них в поєднанні з їхніми вадами не могли дати їм обом нічого іншого, крім Страждань. Своїми повчаннями, всім ходом мислення Аннабелла намагалася повернути Байрона до серйознішого сприймання світу. Але це означало зробити його жорстоким. Недарма йому подобалися жінки вродливі й трохи навіжені. Аннабеллу могла врятувати тільки природність поведінки, а на це вона була неспроможна. Вона була тонким психологом і вміла бездоганно аналізувати характер Байрона. «Його нещастя,— писала вона,— це гонитва за злетом, яким визначаються пристрасні вдачі, коли шлях до мети певною мірою не зовсім усвідомлений. Їм набридає одноманітність існування, і, попри все їхнє добре серце, це штовхає їх на найнебезпечніший шлях... Бажання мучити інших має те ж саме коріння, що й потреба пити або грати в карти».

Влучніше навряд чи скажеш, а проте зробити для себе потрібні висновки вона не могла.

Іноді, коли він пояснював їй, що на світі немає жодних цінностей, що віра — це питання клімату, певної епохи, вона ладна була з ним погодитись. «Я пригадую,— казала вона пізніше,— якийсь час я намагалась усвідомити, що мій обов'язок полягає у відмові од усього заради нього, коли я стала його слухняною рабинею й принесла себе в жертву... Жінка не може любити чоловіка лише за те, що він чоловік, якщо вона не сприймає його провин... Усяка інша любов не гідна цього слова». Але непідкупна совість відмовляла їй у такому праві на слабкість; логіка Аннабелли була надто непохитною, щоб серце могло її зблоти.

Її дивувала його забобонність. У ньому мирно співіснували допитливість розуму й дитинні страхи. Він розпові-

дав, що в дитинстві, живучи в Ебердіні, боявся близькості цвинтаря. Звичайний збіг обставин вдавався йому дивом. Він вірив у прикмети: носити чорне — небезпечно; до кімнати залетів кажан — жди нещастя. Якось увечері, йдучи по засніженому саду, вони помітили невеличку хмарку. «Якщо вона набіжить на місяць, для мене все пропало,— сказав Байрон.— Якщо ж обмине, я врятований». Хмарна закрила диск місяця.

Весільна обручка леді Байрон (перстень регентші) виявилася завеликою, і, Щоб обручка краще трималася, Аннабелла підмотала чорну нитку. Помітивши це, Байрон розкричався і наполягав, щоб вона її негайно зняла. Через кілька хвилин вона заклала руки за спину перед каміном, і обручка впала у вогонь. Після цього випадку він кілька годин не міг заспокоїтись. Байрон вірив у що завгодно, і вона часто запитувала, невже серйозно він у це вірить. Може, він вірив тільки наполовину, бо завжди любив містифікації. Так, Байрон доводив, що він грішний ангел, і не в символічному, а в буквальному розумінні. Він казав Аннабеллі, що вона одна з тих згадуваних у біблії жінок, яку покохав вигнанець неба. Байрон шукав пророцтв навіть у тому, що йому траплялося читати. Він не забув Зелуко; довго розповідав про нього Аннабеллі. Історія ця кінчалася тим, що Зелуко задушив власну дитину. Байрон твердив:

— Так буде й зі мною. Я б задушив нашу дитину.

Він вірив, що якась непереборна сила штовхає його на зло. Любив повторювати:

— Мені судилося повернутися на Схід. Так, я мушу повернутися на Схід, щоб там померти. Мені судилося...

Його майбутнє виразно виписувалося перед ним сузір'ями і віщуваннями. Місіс Вільямс — ворожка, напророкувала, що він помре в тридцять сім років. Він вірив у це. Леді Байрон, жінка розумна, часто слухала свого чоловіка з тривогою.

Він справді божевільний чи тільки вдає з себе божевільного?

Аннабелла не знала.

*

Однак це не все. За першим досить непроникним таємничим шаром його ества Аннабелла вгадувала тепер іще другий, темніший.

Наступного дня по приїзді Байрон одержав листа від Августи. Він прочитав його Аннабеллі з якимось зловтішним захопленням. «Найдорожчий і найсолодший, перший із перших роду людського...» І запитав: «Що ви про це думаєте?»

Через кілька днів після весілля в Елнебі він підвів її до дзеркала й звернув увагу на те, що вона трохи схожа на нього. Вона відповіла жартома:

— Схожі, ніби брат із сестрою...

Він схопив її за руку й скрикнув:

— Де ви таке чули?

Іншим разом, без жодного наміру, але керуючись, можливо, якимось несвідомим неспокоєм, вона заговорила про трагедію Драйдена «Дон-Себастьян» і про інцесту, і він вибухнув гнівом. Байрон боявся цієї теми й тому часто повертався до неї. Молода жінка простодушно намагалася зрозуміти причину, послуговуючись формулами шкільної науки. «Здоровий глузд чи якісь докази були тут недоречні. Мені треба було знайти невідоме математичної задачі, в якій відсутні жодні відомі величини». Їй почало здаватися, що Байрон одружився з нею не ради помсти, як він сам казав, а щоб приховати якийсь тяжкий злочин. Вона навіть подумувала, чи не було в нього часом коханки, яка виявилася згодом позашлюбною дочкою його батька.

Вночі вона була свідком страхіть: він розмовляв уві сні. Або схоплювався і, розмахуючи пістолетом і кинджалом, ходив по кімнаті. Потім знову лягав і засинав, скреготучи зубами. Їй доводилося класти йому на плече голову, щоб він заспокоївся.

— Вам треба було пошукати м'якшої подушки, ніж моє серце,— сказав він якось уночі. Вона відповіла:

— Я думаю, яке з них розіб'ється першим, ваше чи мове?

Іншим разом вона запитала його ніжно:

— Якщо ви когось спокусили, то скажіть, чи знає те Августа?

Він, зрештою, зізнався, що в його житті справді в «страшна таємниця»:

— Я скажу вам про неї, коли у вас буде дитина.

Аннабелла не раз думала про те, щоб втекти від нього, кинути все, але вона любила його й жаліла: «Тоді вперше в своєму житті я зрозуміла, що таке опинитися віч-на-віч із богом».

А він? Що думав він про цю жінку, таку не схожу на знаних ним досі? Іноді вона його хвилювала; він призна-

вався їй, що вона чудовий аргумент на користь безсмертя: «Якщо якась сила й здатна примусити мене повірити в небо, так це ви. Бідне створіння, вам вийти б заміж за кращу людину, ніж я». Він співчував їй, а проте був неблаганним. Починаючи з «Чайльд-Гарольда», він розігрував комедію з свого власного життя. Ніколи у нього не було легковірнішого глядача, ніж ця молода, уважна й налякана жінка. Коли б їй вистачило здорового глузду посміхнутися на все це, він би дуже швидко змінив роль. Йому просто треба було мати поряд врівноважену епікурейку, типу леді Оксфорд. Аннабелла ж вбивала його своєю розважливістю. Він казав їй: «Я вимагаю від жінки, тільки щоб вона посміхнулася; більше я нічого від неї не хочу. Я можу заставити розсміятися Августу з чого завгодно. Ніхто не може зробити мене щасливим, крім Августи».

Як міг бути таким брутальним він, хто вважав себе найніжнішим з людей, він, якого присутність жінки, навіть старої й негарної, умиротворяла, він, хто з такою неймовірною ніжністю пожалів тендітну леді Френсіс? Він і сам того не розумів. Адже Байрон. У ньому закипав якийсь безумний гнів. «Ви не знаєте, яку потвору здатна зробити з мене лиховісна пристрасть». Він почувався в'язнем цієї жінки. Свого часу навіть запропонував їй розірвати їхні заручини. Але вона захотіла вийти за нього. Вона казала, що ні за чим не жалкуватиме. І ось вона в океані життя, чужинка. Може, він і змилювався б над нею, якби вона виявилася безпорадною, але вона вміло приховувала свою слабкість. У ній не було ані неспокійної сором'язливості Августи, ані лякливої тендітності леді Френсіс, а були тільки сама незворушність і рожеві щоки. Були її розважливість, вміння все пояснити, все розсудити. Їла вона повільно, старанно розжовуючи, тоді як він ковтав обід за якусь мить. Вона говорила йому про свої почуття. «На бога, облиште сентименти!» — скрикував він, здіймаючи до неба руки. Вона приймала все за чисту монету. «Якщо ви не прискіпуватиметеся до моїх слів,— казав він,— ми чудово порозуміємось. Йому був необхідний спокій, самотність; це ж жахливо — всюди бути вдвох. Він безліч разів виставляв її з кімната, наказуючи: «Дайте мені спокій!» або: «Гадаю, ми не весь час будемо разом? Мене це зовсім не влаштовує, запевняю вас». А інколи він жалівся: «Єдиною перевагою подружнього життя є те, що воно позбавляє нас друзів».

У нього не лишалося більше сумніву щодо швидкого кінця подружньої вірності. Колись він запитував леді Мельбурн: «Чи може одружений чоловік мати коханок?» Тепер він писав їй: «Я в захопленні від обережності вашого стилю, відколи я під владою дружини, але я люблю вас, тітонько, й вибачаю вам ваші сумніви щодо моєї наступної любовної пригоди».

Поважна леді, знаючи, як повадився Байрон у цій родині, вважала, що він повинен бути розсудливішим. «Я дам вам добру пораду,— писала вона.— Я ваша біла ворона; стережіться чорного крука...»

«Сподіваюсь, під чорним круком ви маєте на увазі Х.,— відповів Байрон.— Але я люблю її й досі, хоча й маю підставу утримуватися від любові взагалі, особливо на майбутнє». Це «взагалі» неабияк потішило леді Мельбурн: «Я вволю насміялася з вашого *взагалі*. Де чувано, щоб це слово вживалось у такому значенні?»

*

Спершу Байрон вирішив виїхати з Елнебі 20 січня, щоб відзначити свій день народження 22 січня в Сіхемі, у Мілбенків. В останню хвилину вирахував, що двадцяте припадає на п'ятницю, і заявив, що в такий день він не подорожує й доцільніше вирушити двадцять першого. Леді Байрон посміхнулася про себе. Зніяковілий, він пояснив, що п'ятниця — то магометанська неділя, і він дотримується їхнього звичаю. Дорогою він був у гарному настрої і запевнив леді, що життя в них піде як слід.

«Сподіваюсь, ви нарешті зрозуміли, яких тем не слід торкатися»,— додав він, подивившись їй в обличчя.

Він починав визнавати за нею певні достоїнства. Протягом цих жажливих тижнів в Елнебі вона допомагала йому. Переписала «Єврейські мелодії», скомпоновані на замовлення композитора Натана. Вдвох говорили про навчання. Вона була розумна і освічена. От коли б тільки не була його дружиною!.. Як не звинуватити її, що вона несла відповідальність за цей невловимий сум одруження? Що може бути нестерпнішим для людини, донедавна вільної, аніж опинитися в полоні тестя й тещі, тим паче, що Байрон не визнавав навіть опіки своїх родичів? З почуттям огиди ступив він у Сіхемі назустріч «таточку, серу Ральфу». Рожевощокій старий баронет був дуже сердечним. Він проте, мав досить прикрих звичок, зокрема,

подобав заяложені жарти. Найчастіше це був анекдот про печеню з баранини, яку сер Ральф так любив, що замовляв готувати її кілька разів на тиждень, щоб мати привід повторити дотеп. Коли по обіді він залишався наодинці з Байроном, то повторював йому промову, щойно виголошену перед сіхемськими платниками податків. «Я слухаю зараз монолог, який мій тесть називає промовою; якось він заграв мені на скрипці, і я трохи перепочив». Іноді Байрон не витримував і виходив з кімнати, «даючи йому змогу закінчувати його промови перед пляшками». Байрон піднімався помріяти в свою кімнату, але надходила година чаювання, і він мусив повертатися до «сім'ї». «Час іти до чаю,— писав він Мурові,— будь він проклятий. Я був би радий бренді Кіннера». Августи (можливо з ревнощів) недоречно підсміювалась у листах з одомашнення Байрона. Надвечір у салоні, що правив за святилище під час їхнього вінчання, він раз у раз позіхав, бо ця найприємніша для Лондона частина дня тут, у Сіхемі, була заколислива.

Якщо тесть і теща надто йому набридали, Аннабелла, навпаки, ставала його спільником і захисником. «Ви солоденьке моє Яблучко — найкраща дружина у світі»,— казав він їй увечері, коли вона приносила йому в ліжку його улюблений лимонад. Час від часу траплялися дивні непорозуміння. Якось вони грали в буриме¹, і Байрон запропонував надіслати папірці Августі, мовляв, її це розвеселить. Дружина сказала:

— Тоді я над вашими хрестиками поставлю ще й свої.

Він зблід.

— Та ні,— відповів Байрон,— не робіть цього, ви її страшенно налякаєте.

Аннабелла цілу ніч роздумувала над тим, що б могли означати ті хрестики.

На березі він ставав її веселим товаришем. Була там висока скеля, звана Периною; як правило, вони піднімалися трохи на узвишшя, й він бився об заклад, що вийде вгору першим, і таки випереджав. В цьому, як казала вона, проявлялася «його дитинна сутність, стан, коли він на деякий час нагадував невинно-пустотливу дитину». Іноді ж починав говорити про себе у третій особі, як це властиво малим дітям. У хвилини відчаю він казав: «Байрон-чижик; справді, він чижик!» І з гіркотою додавав:

¹ Буриме — літературна гра, жартівливе римування (франц.).
(Прим, перекл.)

«Бідний Байрон — нещасний Байрон!» Аннабеллу до сліз хвилювала безнадійність тону, що вчувалася в його словах. Наприкінці їхнього перебування в Сіхемі уночі він сказав їй: «Здається, я вас люблю!» В цьому не було нічого особливого. Вона ставала тим, у чому він мав потребу, — звичкою. Вона знала тепер його ходу підстреленого птаха, знала про пістолети під подушкою, знала заборонені теми. Якби вони прожили в Сіхемі кілька місяців, можливо, він і звик би до цієї одноманітності, як і до всякої іншої буденщини.

Байрон до Мура: «Я живу в стані застою й одноманітності, захопився поїданням фруктів, прогулянками, Сонливою грою в карти, а то й просто позіханням, що опосідає мене, тільки-но я зберуся почитати старі щорічники й газети; я збираю черепашки на піщаному березі і споглядаю, як викидають листя захирілі кущі смородини в саду, — так що в мене нема ні часу, ані хисту писати вам про щось інше... Дружина і я живемо душа в душу. Свіфт якось сказав, що «жодна мисляча людина ще ніколи не одружувалась»; але для дурника, гадаю, це найкраще з усього, що може бути (їжа богів, амброзія). Я й далі вважаю, що шлюб треба брати так само, як оренду; але я впевнений, що поновив би свій контракт навіть за умови, що строк його дії дев'яносто дев'ять років».

*

Домовлено, що навесні подружжя вирушить до Лондона, і 9 березня Байрони знову тряслися в кареті. Він хотів заїхати в Сікс-Майл-Боттом сам, але дружина наполягала заїхати разом. Августа довго вагалася, перш ніж згодилася їх прийняти. Місця в неї було замало, будиночок зовсім невеличкий, і вона не певна, що не заявиться на той час її полковник. Нарешті вона їх таки запросила. Виїжджаючи з Сіхеми, Байрон, здавалося, був не в дусі: «З чого це ваша матінка так наказувала перед від'їздом піклуватися мною? Що вона мала на увазі? Хіба ви не здатні пильнувати себе? Вам зовсім ні до чого ця подорож». Аннабелла сказала, що вона мала намір відвідати Августа. «Августа дурепа, — сказав він і потім додав похмуро знову: — А! Августа справді-таки придуркувата!» Надвечір він полагіднішав: «Правда ж, ви вийшли заміж, щоб зробити мене щасливим? Ну, так от, ви зробили мене щасливим».

Августа зустріла їх спокійно. Вона майже нічого не сказала і навіть не обійняла своєї невістки. Обидві жінки

піднялися нагору, і там, аж у кімнаті, Аннабелла перша поцілувала Августу. По обіді Байрон попросив бренді і, п'ючи, порадив дружині йти спати. «Ми якось дамо собі раду без вас, моя дорогенька,— сказав він. І трохи згодом, коли піднявся в її кімнату, додав: — Тепер, коли вона на решті поруч, ви переконаєтесь, що я любісінько обійдуся без вас. Я вас попереджав, що ви вчинили дурницю, захотівши навідатися сюди, вам було б краще взагалі відмовитись од поїздки».— Це видалось Аннабеллі дивовижним. Їй спало на думку, що Байрон любить Августу, але та йому відмовила. Вранці Августи зустріла їх так само спокійно. «Ну що ж, Гусочко,— сказав Байрон,— правда, я став набагато моральнішим?» Августи, здавалось, зніжковіла й вимовила: «Я вже завважила деякі зрушення».

Протягом усього їхнього гостювання місіс Лі дуже добре ставилася до Аннабелли. Складалося враження, що присутність Байрона її гнітила й вона шукала нагоди втекти від нього, але побоювалася. Він розважався тим, що робив дедалі прозоріші натяки: «We must fly, we must part...¹ Ви пригадуєте, Гусонько, коли я присвятив вам ці вірші?» Аннабелла була вражена, з якою ніжністю він дивився на маленьку Медору. «Ви знаєте, що це моя дочка?» — спитав він. Але Медора була його хрещеницею, й фраза могла здатися цілком доречною. Ще в Лондоні він замовив у ювеліра два медальйони, куди вклав своє волосся і пасмо Августи. На обох медальйонах були вигравіровані літери і хрестики: А — В + + +. Один з них він дав Августі й сказав, кивнувши на Аннабеллу: «Ой! Коли б вона знала, що це означає». Та леді Байрон не хотіла цього знати. Їй здавалося, її обов'язок — відганяти таку жахливу підозру від чоловіка. У неї було відчуття «безмірного жалю і жаху». Вона урочисто дала собі слово поводитися так, ніби вона ніколи про це не здогадувалася².

¹ Нам треба тікати, розійтись назавжди (англ.).

² Документи підтверджують: якщо леді Байрон з цього часу почала підозрювати про зв'язок Байрона з Августою, то і Августа, і Байрон, незважаючи на необачні висловлювання останнього, зберігали дивну щодо цього безпечність. Справді, у листах, якими обмінялися в 1816 році леді Байрон і місіс Лі, леді Байрон нагадувала зовиці, що «вже з перших тижнів одруження думка про це доводила мене мало не до божевілля»; на це Августа відповіла 15 липня 1816 року: «Вигадка, про яку я вам говорила, є справжнісінькою необізнаністю в тому, що я завдала чи збільшила ваші страждання... Я пригадую тепер «деякі речі», про які ви згадуєте. Ви могли б додати до них і інші, які ще більше ввели мене в

Тим часом обидві А довго прогулювалися по парку, розмовляючи про Байрона. У відчаї Аннабелла звирялася Августі, яка дивувалася з покірної прихильності невістки. «Ви добрі до мене,—казала Августа,—бо ви не знаєте мене». Вона давала Аннабеллі поради, якого режиму має дотримуватися Байрон. У полоні свого розуміння, завжди зводячи найтрагічніші події до власного рівня, вона гадала, буцім напади тніву її брата пояснюються поганим травленням. Щоб не товстіти, він постився, а опісля, зголоднілий, замовляв щедрий обід. Потім мучився і приймав великі дози магnezії. Все лихо в цьому, заявляла Августа. Аннабелла жалілася, що Байрон важкий чоловік, що вона сподівалася завоювати його своєю любов'ю. Августу доводилося, що треба сподіватися на краще, бо для Байрона велике значення має звичка.

Попри всю доброту місис Лі, гостювання в її домі було суцільним кошмаром для Аннабелли. Злий на самого себе, на дружину, на сестру, в лютий нестямі людини, якій відмовили в очікуваній втісі, Байрон пив, і необережність натяків переходила всяку межу.

Він змушував Августу читати вголос листи, де він цинічно оповідав про свою байдужість до Аннабелли, про своїх коханок. Потім, обернувшись до дружини, казав їй: «А вам здавалося, що я вмираю від кохання до вас!» Увечері він відсилав Аннабеллу раніше і ще годину або й дві лишався наодинці з Августою. Леді Байрон почувалася такою нещасною, що не могла їсти і вмирала з голоду. Вона замикалася в кімнаті, щоб виплакати. З її вуст без кінця зривалося: «Нечувано... Жах!» Якось вона показала Августі цитату мадам Неккер: «Прикрощі, за які ми не несемо відповідальності, стираються, хоча на роки лишаяються докори сумління, перемагаючи інші почуття». Августу пильно подивилася на неї, й Аннабеллі здалося, що вони обидві мовчки порозумілися.

Наприкінці їхнього перебування в Августі жити в домі стало нестерпно, й леді Байрон шукала втіхи у релігій-

оману. Це для мене немов жахливий сон... Часто я думала, що мені треба було б довіритися вам до кінця. Але таємниця за таких обставин здавалася необережністю». А от що можна прочитати у спогадах леді Байрон: «Вона (Августа) призналася мені — їй навіть на думку не спадало, що в мене є якісь підозри, за винятком хіба що літа 1815 року, коли я недвозначно дала зрозуміти, щоб вона нас залишила. Вона часто казала Байронові, що він говорив при мені такі речі, що інша жінка неодмінно б про все здогадалася». (Прим. автора).

тому екстазі. Вона читала біблію і, знаходячи відповідні її настрою сторінки, впадала в містичне захоплення, уявляла себе ангелом-охоронцем і рятівником цих двох пропадаючих душ. Та чи ж можна врятувати людину, яку ти любиш, а вона тебе ненавидить.

Саме в Августі Байрон довідався про повернення з острова Ельби свого кумира, про поразку королівських військ, про зліт орла. Ця новина викликала в нього захват. «Ну, тепер досить йому полатати боки союзником, і плакали наші грошики. Якщо він сам, без сторонньої допомоги захопить Францію, не може бути, щоб він, спираючись на імператорську гвардію, не дав перцю загарбникам. Неможливо не почуватися засліпленим і приниженим цим незрівнянним злетом». Лондон вражений і стривожений новою. На поразку Бурбонів ставили п'ятнадцять проти п'яти. Хобхауз поставив на Наполеона. Двадцять третього стало відомо, що імператор уже в Парижі. За двадцять днів він пройшов через усю Францію. Триколірний прапор замайорів у портах по той бік стрімких берегів Дувра,

В інші часи Байрон не витримав би і обговорив ці події з Хобхаузом, Кіннером, але «дресирування цих двох жінок» приносило йому таку чорну втіху, що він із задоволенням лишився в Сікс-Майл-Боттомі. Августа добре намучилася з ним, та нарешті 28-го березня він з Аннабеллою поїхав. У дружини вже виявлялися ознаки вагітності, й почувалася вона зовсім розбитою,

XXIV

ПІККАДІЛЛІ, 13

Трагедія цього подружжя, як і, зрештою, багатьох інших, полягала в тому, що обое бачили одне в одному не всю правду.

ГРІГРСОН

Вони найняли гарний будинок на Піккаділлі, 13, у них були слуги, дві карети. Бракувало тільки багатства. Помешкання коштувало сімсот фунтів стерлінгів; на це пішов посаг леді Байрон; прибуток лорда Байрона лишався з дефіцитом, орендної плати фермерів Ньюстедда не вистачало навіть для погашення процентів од боргів. Майже одразу почали вчащати судові виконавці, повз увагу яких не пройшов непоміченим розкішний спосіб життя. Хобхауз, завітавши провідати друга перед від'їздом до

Франції, де він хотів зібрати матеріал про повернення імператора, застав його похмурим. Байрон не скаржився, але радив Хобхаузові ніколи не одружуватись.

Перші дні минули досить щасливо. «Він ставився до мене краще, ніж будь-коли»,— признавалася вона; але на майбутнє Аннабелла не покладала великих надій. «Надія,— казав Байрон,— це лише рум'яна; досить найменшого дотику правди, і вони обсипаються, й ми бачимо тоді, яку зморшкувату повію ми щойно обнімали». І вона теж почала перейматися цією гіркою філософією.

Байрон на вигляд був вродливіший, ніж завжди. Обличчя променилося натхненням, неспокійною величчю. Він носив тепер темні костюми, які ще більш підкреслювали його шляхетність і серйозність. Аннабелла не могла ним намилуватись. Їй приємно було виходити з ним під руку, купувати квіти у Гендерсона; вона «залишала» його в поета-радикала Лі Ханта, в Паддінгтоні, і, доки вона робила покупки, чоловіки обговорювали політику лорда Кестлері й Байрон розкачував на гойдалці дітей Ханта. Преса торі й уряд намагалися прийти на допомогу Бурбонам. «Чи ж можемо ми спокійно спостерігати, як горить дім нашого сусіда?» Байрон і його друзі, певна річ, виступали за Бонапарта і протестували проти участі Англії в громадянській війні. На зворотному шляху леді Байрон заїжджала по чоловіка. Вона чекала його перед будинком у своїй чудовій кареті. Байрон, сидючи на сходинках перед домом, грався з дітьми Ханта. Хіба це не образок омріяного щастя? Молода, трохи розповніла жінка з усмішкою на вустах, чоловік, що прощається із своїм другом, гарячі баскі коні — чого ще бракує цьому сентиментальному естампу? Повертаючись на Піккаділлі, Байрон працював над своєю новою поемою «Парізіна». Незрівнянна дружина письменника, Аннабелла переписувала чернетки. Зовні таке існування було цілком респектабельним.

Проте леді Байрон не полишав смуток. Колишня її сільська свіжість зникла. Вона почувалася ніби замкненою. Друзі Байрона, Кіннер, Хобхауз, усі, кого вона називала «бандою з Піккаділлі», їй не подобались. Кіннер купив па ім'я Байрона пай у театрі Дрюрі Лейн, щоб його друг міг стати членом правління театру. Аннабелла не любила цього закулісного світу. Вона знала, що Байрон знов почав учащати до Мельбурн-Хауза. Це її стривожило: «тітонька» — небезпечний порадник. Але що вдієш? В очах світу всі Мельбурни, Лемби були родичами і приятелями Бай-

ронів. Кароліна і Уїльям знову вуркотіли, мов дві горлиці, Байрона вони прийняли в себе — все минає. Він говорив тепер, що Кароліна стала дуже нудною особою, але в його очах вона зберегла принаду колишньої коханки, з якою можна вільно розмовляти і в усьому звирятися. Леді Байрон і сама наважилася піти якось до Мельбурн-Хауза й мала нещастя зустріти там місіс Чаворт-Мюстерс, Мері-Анну, яка вилікувалася од нервової хвороби. Аннабелла розказувала про цей візит Августі: «Я вам ніколи не розповідала про мою зустріч у Кароліни з місіс Мюстерс. Вона поцікавилася справами Байрона. Мені не доводилося досі зустрічати злішої кішечки. Хто завгодно поруч із нею може видатися праведницею. Ет, коли б мені вдалося втекти з цього жакливого міста, де можна збожеволіти!.. У селі, я певна, до мене б повернулися і моє здоров'я, і настрої». Не могло бути нічого жакливішого для леді Байрон, закоханої, гордовитої, ніж це лондонське життя, серед якого, відчуваючи на собі колючі погляди жінок, колишніх чоловікових коханок, вона найбільше боялася, щоб ті не здогадалися, що їхнє життя не вдалося.

Найбільше клопоту було з Августою. Днів через десять вона приїхала знову й розташувалася на Піккаділлі. Чому Аннабелла запросила її знову? «Було безнадійно тримати їх на відстані,— пояснює вона,— краще було, на мою думку, удавати, ніби я ні про що не здогадуюсь». Байрон зустрів Августу знаменитим ненависним поглядом спідлоба. Та вже за кілька хвилин погода змінилася, він був радий її приїзду. «Ви вчинили глупство,— заявив він дружині,— пустивши її в дім. Ви в цьому переконаєтесь. Вам не доведеться довго чекати великих змін у всьому».

Справді, почалося життя, схоже на перебування в Сікс-Майл-Боттомі. Вечері Аннабеллу спроваджували до її кімнати, де вона не могла заснути, прислухаючись до кожного кроку Байрона. Ці кроки свідчили, з яким настроєм повертається він до неї. Він піднімався, або грюкаючи дверима — ознака гніву, або разом з Августою, повільними кроками, які чергувалися з розсипами її сміху. Стосунки цих трьох людей не вкладалися в жодні норми. Аннабелла — Яблучко, Августа — Гусочка; Байрон для дружини *Duck* (маленьке каченя), а для сестри *Vau*. Випадали й короткі хвилини щастя. Байрон казав дружині: «Якби я познайомився з вами у свої п'ять років, я міг би бути щасливим». Або: «Бідне моє малятко, тебе не важко задовольнити!» Іноді ж доводилося переживати такі дні, що

Аннабелла ненавиділа Августу лютою ненавистю й ладна була її вбити, «Я була майже божевільною і, щоб утриматися від спокуси помсти, змушена була замінити її романтичною вибачливістю». Подібно до того, як вона захищала колись Фермопіли і доглядала зачумлених, тепер хотіла врятувати жінку, що була причиною її нещастя. І ненависть перетворювалась на дружбу. Самовіддану, безнадійну. Як кожній закоханій жінці, їй потрібно знати минуле коханої людини. Августа ж була тією людиною, яка захищала її, Аннабеллу, від гніву Байрона. Однак наприкінці червня леді Байрон дала ясно зрозуміти своїй зовиці, що та загостювалася, і місіс Лі повернулася до Сікс-Майл-Боттома.

Протягом усієї весни 1815 року Байрон майже щоранку проводив одну-дві години в конторі Джона Меррея. Там він зустрічав одного з небагатьох письменників, до яких відчував одночасно повагу й захоплення: сера Вальтера Скотта. Обом ці розмови давали велику розраду. Якось Скоттові сказали, що Байрон людина екстравагантна; тон не поділив цієї думки. Ніхто не був здатний більше оцінити, скільки шляхетних рис було в характері Байрона. З питань релігії і політики вони розходилися, хоча Скотт і не вірив, що Байрон має тут якісь тверді погляди. Він сказав, що Байрон через кілька років змінить свої переконання. Але той заперечив:

— Ви, здається, з тих, хто пророкує, ніби я стану методистом?

— Ні, що ви,— заперечив Вальтер Скотт,— ваша метаморфоза не може бути такою банальною. Я б скоріше подумав, що ви перейдете в католицьку віру і переймете суворість самозречення. Релігія, яку, можливо, ви оберете, повинна відзначатися здатністю впливати на уяву.

Байрон посміхнувся і не став заперечувати.

Вони обмінялися сувенірами. Скотт подарував Байронові гарний позолочений кортик, що належав раніше грізному Елфі-бею. Через кілька днів Байрон надіслав йому велику срібну надгробну урну із залишками вісток, на якій наказав вигравірувати вірші Ювенала:

Зваж, скільки фунтів ти в найбільшого знайдеш володаря -
Смерть лише знає, до чого маленькі тіла людей.

Скотт, як ніхто вмів заспокоїти Байрона і вдихнути йому впевненість. «Його часто можна було застати похму-

рим, аж почорнілим з горя,— писав він.— Коли я заставав його в такій нудзі, то чекав, доки вона не розвіється сама по собі або поки не трапиться якась нагода, щоб він розговорився; в такі хвилини, як правило, його обличчя прояснювалось».

Якби леді Байрон розумілася на таких скорботних душах, дім на Піккаділлі, можливо, став би дуже спокійним, однак леді Байрон була абсолютисткою й закоханою жінкою — дві найсерйозніші перешкоди на шляху до мудрості.

Червень 1816 року. Аннабелла на четвертому місяці вагітності, Хобхауз — у Франції, чекає новин з фронту. Двадцятого він довідується, що Наполеон зазнав нищівної поразки під Ватерлоо. «Невдаха»,— тільки й спромігся сказати він, а Байрон, одержавши цю звістку, додав: «Що ж! Мені його шкода!» Багато молодих англійських жінок перебувало в цей час у Бельгії, доглядаючи хто брата, хто чоловіка чи коханця. Кароліна Лемб теж була там і драгувалася з успіху леді Френсіс Вебстер. Байрон мав рацію, зронивши, що сміливіший нападник здобуде успіх у цієї жінки. Вона багато чого навчилася з часу тієї пригоди без наслідків; подейкували, що саме завдяки їй Веллінгтон прибув на поле бою із запізненням. Що ж до її marito, то він супроводжував свою дружину й писав поему про що битву.

Повернувся Хобхауз. Разом з Байроном вони сумовито спостерігали трагедію «Беллерофона», проклинали англійського адмірала, який звертався до імператора: «Генерал». «Мерзенний шельма!» — сказав Байрон. З приємністю зустріли звістку, що Наполеона перед відплиттям захоплено вітала юрба англійського люду. На цей раз катастрофа була невиправна: Європу віддано на поталу Меттерніху. «Всяка надія на республіку пропала, нам доведеться повертатися до колишнього устрою. Мені з душі верне від політики й різанини; щастя, що ним провидіння нагородило лорда Кестлері, є доказом того, як мало значення надають боги просперіті, якщо дозволяють такому п'яному капралові, старій руїні Блюхеру ображати підлеглих. Треба зробити виняток тільки для Веллінгтона. Тільки він один — людина і Сціпіон нашого Ганнібала».

Але чи варто було задумуватися над усім цим? «Зрештою, чи є на сьогодні щось таке, заради чого варто було б вставати з ліжка? Доводиться засинати під гуркіт повалених імперій, а вранці бачити, як перед вашими дверима

прибирають їхні уламки». Ет! Скоріше з дому, якнайшвидше кинути цей напівгнилий Захід, знайти спокій душі в Греції або в Туреччині. Як приємно згадати години, коли він з Хобхаузом і Флетчером мчав верхи під склепінням блакитного неба. Це одноманітне подружнє життя стало нестерпним. Хто призвичаєний, як він, до незалежності, для того будь-які утиски рівнозначні безумству. Анна-беллу нарешті він розпізнав. Непохитна навіть у поразці! Створіння, зіткане з правил і принципів і через це переконане, що впливає на хід подій. Тож чим повніше вона проникалася цією вірою, тим більшу насолоду він черпав у тому, щоб довести їй, яка вона справді безсила. «Одруження виникає з кохання, як оцет із вина. Це різкувате, не зовсім приємне на смак питво, у якого час відібрав божественний букет, перетворилося на звичайнісіньку буденну приправу... Ніхто не звертає уваги на подружню ніжність. Нема нічого вартого осуду в поцілунках закоханого чоловіка. Невже ви гадаєте, що, якби Лаура була дружиною Петрарки, він усе б життя писав сонети?» Він розсердився, коли Меррей жартома привітав його з високим моральним звучанням двох поем, написаних з часу одруження: «Я не наважився б прочитати їх уголос моїй дружині, якби не помітив, що вони переписані ніжною рукою».

Усе, що діялося навколо, здавалося, покликане було досадити Байронові. Леді Мілбенк втратила брата, лорда Уентворта. Вона успадкувала ім'я леді Ноель і великий маєток вартістю майже вісім тисяч фунтів стерлінгів, але з цього багатства Аннабеллі нічого не припало за життя матері, оскільки ведення дому обходилося в кругленьку суму, майже рівну прибутку, а сер Ральф ходив у боргах, як у шовках, леді Ноель не могла допомогти дочці. Фінансове становище на Піккаділлі набирало загрозливої сутності. Меррей, знаючи про скруту свого автора, надіслав йому чек на півтори тисячі фунтів, але Байрон повернув його назад. Судовий виконавець днював і ночував у домі. Присутність цього непроханого гостя стала в уяві Байрона справжньою божою карою.

У всіх своїх нещастях він звинувачував тільки дружину, яка всупереч його бажанню намагалася втручатися в його життя. Він попередив її, що грошей бракуватиме. Так воно й сталося. Виконавець погрожував спродати меблі, книги. На сходінках постійно чулися його кроки, як фактичного розпорядника дому Байронів. О, ця жінка

із нестерпною доброчесністю! Він знав, що ставиться до неї упереджено. Його мучили докори сумління, і часом то був пекельний вогонь, але навіть той вогонь обертався на причину ненависті. «Коли б він почувався гідним мене,— призналася якось Аннабелла,— він був би стриманішим... Я для нього ніби друга його совість». Справді, леді Байрон із своєю проникливістю втілювала в собі саму совість. Він ревнував до неї, як ревнував колись до іншого Байрона.

Щоб вернути душевний спокій, він не хотів більше бачити дружини, ладен був податися світ за очі, на острів Наксос, або відіслати дружину до батька, «як мамину донечку, якою вона була». Коли вона потрапляла на очі, в нього ніби диявол вселявся. Подібно до одного із своїх предків, який казав, що «моя рука має погані інстинкти», він роздвоювався і ставав спостерігачем досі не відомого і небезпечного Байрона. Гнів нагадував часом натхнення. «Аннабелла чудово перекручує судження». Байрон насолоджувався видовищем цих приступів і любив впадати у гнів, який здавався йому мало не священним. Якось у пориві гніву він кинув об підлогу годинника й па друзки розбив його кочергою. Так колись її світлість Кітті Гордон химерила перед ним у Саутвеллі. Хіба може людина заборонити предкам проявитися в собі? На шостому місяці Аннабелла бачила, як поруч неї росте грізна, ворожа сила.

У відчаї, ні в чому не признаючись батькам, щоб не бентежити їх, вона вирішує просити допомоги в Августі. У серпні Байрон склав заповіт, яким відказав тій усі свої статки! І саме леді Байрон, котра сприйняла це з дивовижним спокоєм, повідомила про це зовицю. «Дорога моя Лі,— писала вона,— насамперед хочу сказати, з якою ніжністю Байрон щойно мало не зі сльозами на очах згадував свою дорогу Гусочку, і я так само. Розмова почалася з того, що він познайомив мене із текстом щойно складеного заповіту — наскільки я можу про це судити, заповіт є саме таким, яким повинен бути... і повірте, люба моя Августо, дуже добре вас знаючи, я турбуюся, що може про все це подумати одна особа» (безперечно — Кароліна Лемб, чиї плітки про Байрона і його сестру почали ширитися в Лондоні). Аннабелла знала, що попри усі свої хиби, Августа — добра душа. Вона запросила її ще раз приїхати й пожити на Піккаділлі до пологів. В останні дні вагітності вона чіплялася за будь-яку поміч. Жити

самій з чоловіком, який, здавалося, не володів собою, вона боялася. Тож без вагання покликала на допомогу жінку, якої найбільше страшилася.

Прибувши до Байрона, Августа неабияк перелякалася за його здоров'я. В нього саме був приступ печінки. Завжди блідий, він тепер був зовсім жовтий. Нещасний, хворий, не знаходячи розради навіть у віршуванні, він приймав препарат опію. Біля його ліжка постійно стояла пляшечка цього зілля. Проте наркотик, після недовгого полегшення, часом тільки збільшував його страждання. Озлоблений незмінною скутістю через присутність у домі стражденної й обважнілої жінки, позбавлений усього того, чим він дорожив, супокоею, творчої самотності й тишки, переслідуваний кредиторами (як колись Гордони), він почувався зацькованим звіром. На цей раз Августі перепадало не менше, ніж Аннабеллі. Він обливав брудом її чоловіка і дітей. Досить було Августі вимовити слово «обов'язок», як він шаленів: «Лишіть цей клопіт богам!». Він всіляко ганив жадливий інститут шлюбу, присягався вирватися з цього осоружного ошийника і натомість зібрати повний дім коханок.

Обидві жінки шукали собі розради в сумних розмовах. «Ех! — зітхала Августа, якимось дивно поглянувши на невістку. — Ви не знаєте, до яких безумств він мене призводить!» Чого гріха таїти, Аннабелла знала й часом натякала про це так одверто, що в співрозмовниці серце стискалося у передчутті лиха. Потім розмова переходила на іншу тему. Чому? Бо Августа сама почувалася між жорнами Аннабелли й страху. Ці жіночі звіряння, ці шепотіння, які одразу ж стихали, коли наближався Байрон, виводили його з рівноваги. Крім невістки й зовиці, в домі був Джордж Енсон Байрон, спадкоємець титулу, котрого Августа запросила пожити деякий час разом із ними, і місіс Клермонт, гувернантка Аннабелли. Байронові здавалося, ніби дружина виписала її спеціально шпигувати за кожним його кроком. З його шухляд часом зникали листи. Дім нагадував стривожений вулик. Байрон помічав, як перехоплювали його погляди, непомітно за ним стежили. Невже його вважають за божевільного?

Аннабелла тепер ладна була і в це повірити. Хто ж, як не божевільний, справді, буде до такої міри ненавидіти ні в чому неповинну жінку? У нього іноді й погляд кам'яніє. «Хіба ви не помітили, — казала Аннабелла Авгу-

сті,— як він часом дивиться спідлоба? Це один із симптомів, які бували і в короля перед його божевільням». Якось у театрі він почав говорити в ложі сам до себе. Наслідки вживання опіуму? Нудьга? Чи, може, несвідоме римування поета? Обидві жінки й Джордж Енсон, які сиділи поруч, перезирнулися. Чим частіше він помічав, що за ним стежать, тим дивнішою здавалася його поведінка. Байронів кузен Джордж порадив леді залишити дім. «Інакше — застеріг він,— мені доведеться попередити вашого батька».

Дитина народилася 10 грудня. Дівчинка. У нього навіть не буде спадкоємця, за яким він так побивався. Прийшов Хобхауз відвідати новонароджену. Корсар у ролі батька його здивував. «Візит до Байрона; зайшов побачити його дитину, Августу-Аду; Ада — ім'я на честь жінки, яка вийшла заміж за когось із його предків за часів короля Іоанна». З Піккаділлі Хобхауз заїхав на обід у Холланд-Хауз, де опинився поруч з Кароліною Лемб, яка була того дня в чудовому настрої. Леді Кароліну не проведеш. Поглядаючи на неї, Хобхауз думав, як швидко все забувається. Щаслива й безтурботна, разом з свекрухою і чоловіком, який догоджає їй, вона тут, а нещасний Байрон, мов навіжений, кидається у своїй клітці на Піккаділлі, Життя — таки дивна річ. У щоденнику Хобхауза читаємо: «Якщо всесвіт лише грудка твані, мені цікаво, що на цій грудці я, сам по собі, повинен робити все від мене залежне, щоб утриматися на ній якнайдовше».

28 грудня Аннабелла одержала листа від матері, яка запрошувала їх усіх до Кіркбі, свого нового замку. Щодо Байрона, то в нього не було анінайменшого бажання їхати туди. Але чому б не скористатися такою нагодою і не позбутися тягаря? Третього січня, зайшовши до кімнати леді Байрон, він заговорив про свій намір узяти в дім якусь актрису й потім цілих три дні не навідувався ні до неї, ні до дитини. Шостого січня вона одержала від нього записку: «Коли ви зможете виїхати з Лондона, назвіть мені день — і (по змозі) якнайшвидше. Ви знаєте мою думку щодо обставин, які призвели до такого рішення, і мої плани, вірніше, мої наміри щодо майбутнього. Коли ви будете в селі, я напишу вам про все детальніше. Оскільки леді Ноель запросила вас у Кіркбі, можете в даний час туди й поїхати, якщо не бажаєте їхати до Сіхема. Важливим також для мене питанням є можливість звільнити слуг — чим швидше ви приймете остаточне рішення, тим краще — звичайно, все це робитиметься так, щоб

не створювати вам зайвих клопотів. Дитину, розуміється, ви заберете з собою». Наступного дня вона відповіла: «Я візьму до уваги ваші побажання і призначу найближчий день, тільки-но обставини дозволять мені залишити Лондон».

Несамовитий віруючий, божевілля якого набрало форми глибокої ненависті до неї! За цих обставин, вона була певна, її обов'язок — їхати. Вона порадила з своїм лікарем, доктором Белї, і з лікарем Байрона — Леманном. Характер хвороби, сказали вони, безумовно, проявиться у найближчі дні, і тоді Байрона під наглядом лікарів можна буде перевезти до Кіркбі. Вони порадили їй також уникати будь-яких дій, які могли б його дратувати, і писати йому весело, з ніжністю.

Напередодні від'їзду вона попросила дозволу зайти до нього й попрощатися. Вона тримала на руках маленьку Аду. Він зустрів її холодно. В останню ніч перед від'їздом вона спала добре і прокинулася пізно. Біля під'їзду вже чекала карета. Аннабелла зійшла вниз. Перед дверима Байрона вона побачила великий солом'яний матрац, на якому лежав його ньюфаундленд. У неї з'явилося бажання лягти поруч із собакою і чекати, але це тривало лише якусь мить, і вона швидко проминула двері.

З першої зупинки вона написала: «Мій любий Байроне, їдемо без пригод, дитина виглядає добре. Гадаю, ви поведете себе розумно і пам'ятаєте мої прохання та лікарські поради. Не захоплюйтесь занадто ні віршуванням, ні бренді, ані чим і ким би там не було, що руйнувало б добрі правила і виходило б за межі дозволеного. Хоча я й не послухалася вас і пишу вам, виявіть покірність і приїдьте у Кіркбі. Ніжно цілують вас Ада і я». І наступного дня з Кіркбі: «Найдорожчий мій селезню, ми щасливо прибули сюди вчора ввечері й, на превелику радість зголоднілих людей, потрапили просто до кухні замість салону... Тато збирається написати вам оповідання про цей випадок. Вони переживають обоє, коли нарешті діждуться свята: побачити всю сім'ю разом... Коли б не мій дорогий Байрон, якого мені бракує, сільське повітря зробило б чудо. Міс задоволена, що годувальниця дає їй багато, й швидко набирає вагу. Щастя, що вона не розуміється на пестошах, які перед нею розсипають: «маленький ангел» і в тому ж дусі, чого тільки ще не кажуть. Уклін добрій Гусочці і вам від усіх наших. Твоя завжди любляча Піпін... Піп...ін».

МИНУВ ОДИН-ЄДИНИЙ РІК...

Лікарі були певні, що після від'їзду дружини Байрон заспокоїться; Августи і Джордж Байрон, одначе, вважали, що він ще й досі не вгамувався. Щодня Августа надсилала невістці звіт: «Учора ввечері Байрон залишався вдома — бренді не пив, прийняв ліки. Спочатку все було гаразд, але незабаром він знову розходився і на запитання Джорджа, коли поїде в Кіркбі, відповів, утупившись кудись нестямним поглядом: «Я поїду в Кіркбі? Ні в якому разі! І в гадці цього не маю, обійдеться!» Потім знову почав плести нісенітниці: насипався, як завжди, на мене, став докоряти чоловіком, дітьми — одне слово, усе це ви знаєте й чули сотні разів».

«Розходився...» Августи казала про свого брата, наче мати про неслухняну дитину... Вона цілком щиро розцінювала це не як поведінку дорослої людини. Може, саме за те він і любив її?

Але поки мучителю й страждальцю Байрону здавалося, що він править своїми гостями на Піккаділлі, доля його вирішувалась у Кіркбі. Леді Байрон, відколи стала жити в батьків, невпізнанно змінилася. Рожеві щічки — власне, привід для того, щоб її назвали Яблучком,— запали і вкрилися зморшками. Вона страждала безсонням, думки, сумніви, побоювання зробили її недовірливою і нервовою. Якщо досі вона вважала себе непогрішимою, то тепер мусила визнати свою помилку. Що робити? Що казати? Вона любила Байрона. Вона хотіла його врятувати. Надто догматична, аби бути терпимою до вчинків інших, вона боялася своїх власних дій, своїх поглядів. Нехай він божевільний, це можна вибачити, його треба доглядати.

В неї знову оживало почуття обов'язку, а досить було серед умов задачі з'явитися абстрактному обов'язкові, як вона починала відчувати під ногами твердий ґрунт.

Її вигляд тривожив батьків, і вони стали допитуватись; вона мимохіть оповіла деякі подробиці свого заміжжя, жодним словом, проте, не обмовившись про підозри щодо зовиці. Поважний сер Ральф обурився. «Ви навіть не уявляєте, який у мене суворий батько,— писала Аннабелла до Августи,— набагато прискіпливіший за матір». Та вона виправдовувала все хворобою чоловіка, й батьки полагіднішали, радили наполягати, щоб він приїхав підлікуватися в Кіркбі. «Важко собі уявити самовідданішу турботу,

щиріше піклування про нещасного. Мати тримається зовні спокійно, хоча глибоко вражена своєю звісткою... Батьки вважають, що з будь-якого погляду Байронові краще приїхати сюди. Вони кажуть, що за ним буде дуже добрий догляд, і тепер, коли вони знають сумну причину його поведінки, не сердитимуться на нього, не будуть розгублюватися в його присутності... Можна його переконати, що в нього ще буде спадкоємець...» Байрон справді неодноразово заявляв, що не пориватиме з дружиною доти, поки вона не народить сина (може, це казалось заради того, щоб досадити Джорджу Енсонові).

Так було в перші дні. Потім, в міру того, як Аннабелла прочиняла двері до храму інтимного життя, гнів батьків зростав. Леді Ноель, жінка дії, внесла пропозицію поїхати до Лондона й порадитися з адвокатом. Сама Аннабелла була глибоко вражена новинами, що надходили з Піккаділлі. Здавалося, діагноз хвороби не підтверджувався. Доктор Леманн повідомляв: «Що ж до стану здоров'я мого підопічного, то я, мушу признатися, не зауважив нічого такого, що підтверджувало б справжнє божевілля. Маємо справу з подразливістю, може, пояснюваною нечітким функціонуванням печінки й органів травлення, звичайно, коли лікування буде занехаяне, не виключена загроза божевілля, але, я гадаю, неважко покласти цьому край».

Отже, якщо він не хворий, то його поведінці нема виправдання, і віра леді Байрон, так само як і почуття власної гідності, підказували їй нехай і жорстокий, але неминучий вихід. На її думку, життя земне не що інше, як підготовка до життя потойбічного. Вона не визнавала за собою права змарнувати його з приреченим, який неминуче потягне і її в геєну вогненну. Вона змирилася із неминучістю розірвати шлюб. Але горю її не було меж.

Перебуваючи в Лондоні, леді Ноель тішилася важливістю своєї місії, як це буває в літніх жінок із згаслими почуттями, коли вони можуть прискорити згасання їх у молодих. Вона проконсультувалася з юристом сером Семюелом Ромілі, потім ще із молодим блискучим адвокатом Лессінгтоном. «Це джентльмен у кращому розумінні цього слова, світла голова і гострий розум найліпший з усіх, з ким мені доводилося досі зустрічатися. Він поділяє думку наших адвокатів — тато повинен запропонувати залагодити справу полюбовно. Я впевнена, лорд Байрон не буде проти такого варіанта... А коли він здумав опиратися, Лессінгтон вважає, що духовний суд дасть згоду на

розлучення з мотивів насильства і жорстокого поводження». Одне слово, вона схвалила рішення дочки.

Другого лютого сер Ральф написав Байронові щодо пропозиції про розлучення. Лист перехопила місіс Лі й відіслала його назад, сподіваючись уникнути фатальної розв'язки. Тоді сер Ральф сам прибув до Лондона й вручив Байронові нового листа. В листі повідомлялося, що батьки його дружини не почувають за собою морального права дати згоду на повернення її до чоловіка і просять його призначити свого повіреного. Байрон був украй здивований і приголомшений. У нього на руках було два листи від Аннабелли, написані під час від'їзду, обидва такі ніжні, віддані. Що сталося? Він не вірив, що Аннабелла могла прийняти таке рішення. З якого б це дива вона його кидала? Може, вона й страждала через його характер, але ж досі вона вибачала... Августа? Але ж невістка й зовиця грають в одну дудку. Нехай він дещо зловживав вельми прозорими натяками, вважаючи їх невинними, але хіба це могло стати для леді Байрон приводом, адже ці гріхи водилися за ним ще до одруження.

Не може бути, щоб жінка так швидко розлюбила його. Він міг, коли її присутність надокучала, полякати розлученням, хоч особисто йому воно навівало страх. Хамелеон у почуттях, він пригадував тепер рідкісні хвилини подружнього щастя. Не далі як учора, заїхавши з візитом до леді Мельбурн, він вихваляв перед нею свою дружину і майже годину говорив про її високі достоїнства.

Байрон до леді Байрон: «Усе, що я можу сказати, здається марним — і те, що я міг би сказати, мало б той самий наслідок; проте я щосили чіпляюся за надії, поки вони не вмерли зовсім. Невже ви ніколи не стверджували протилежного? Невже ви ніколи не були щасливою зі мною? Невже у нас не було справжнього почуття відданості, взаємного захоплення? Хіба, коли розібратися, не щодня якесь невидиме тепло — бодай одного з нас, а то й обох — не зігрівало наш сімейний затишок?..»

Він сподівався, що Аннабелла не залишиться, глухою до цього воання. Дружина Флетчера, яка саме була тоді в неї, стала свідком її розпачу. Але тепер Аннабелла знала — сімейне життя з Байроном неможливе. Головна помилка його була в недооцінці релігійних переконань Аннабелли. Він не допускав думки, що вона може бути безжальною. Однак ішлося про непохитність переконання, що живилося соками не тільки розуму, а й божественного

одкровення! «Я певна,— писала вона місіс Лі,— мій обов'язок щодо бога чинити так, як я чиню». Байрон пустив у хід усі свої чари, красномовство, непосредність: «Солоденьке, червоненьке моє Яблучко — невже ти не зарадиш цьому лихові?» Переконавшись, що ніщо не допомагав, він зважився на один із своїх диких вчинків: надіслав їй листа періоду заручин, той, де вона писала: «Я буду безмежно щасливою — повороту назад не буде». Він підкреслив ці слова й дописав на полях: «Пророцтво здійснилося, лютий 1816 року», і внизу дописав три рядки з Данте:

Ти знаєш сам, як витворена жінка...
Легка на обіцянки й на слова,
Що згодом вітер розвіє.

*

Чутка про розлучення Байрона швидко облетіла Лондон. Надто вже багато лікарів, адвокатів, слуг були причетні до цієї справи. Тепер мали початися тортури розпитів, порад, що ними цікава згряя друзів мучить, — в інтересах, звичайно, своїх власних, — кожного невдачу, якому не пощастило перед цим лишитися самотнім.

«Любий лорде Байрон, — писала леді Мельбурн, — про вас ходить вигадка, і всі в Лондоні їй вірять, тому я вважаю, що й вам потрібно про це знати. Кажуть, ви розійшлися з Аннабеллюю... Взагалі, якщо це плітки, найкраще не звертати на них уваги. Але про це зараз стільки плещуть, і люди так у це вірять, незважаючи на мої заперечення, що, на мою думку, ви повинні або написати дружині повернутися до вас, або поїхати до неї». Леді Кароліна, зовні догідлива й рада в душі, пропонувала свої послуги.

Занепокоєна Августа наполягала, щоб брат ішов на примирення. «Мені здається, — казала вона, — якщо справу можна залагодити грошима, він буде щасливий уникнути голосного скандалу. Бідному містеру Ходжсонові вистачатиме тепер клопоту». Байрон у свою чергу намагався заспокоїти друзів: «Навряд чи знайдете, — і слід визнати це саме тепер, у розпалі колотнечі, — кращу, розумнішу, щирісерднїшу, відданішу й приємнішу людину, ніж леді Байрон. За весь час, поки вона жила зі мною, в мене не було жодного зауваження до її поведінки». Він пояснював, що причиною всього, мовляв, є її кволе здоров'я, че-

рез що вона стала дратливою, а ще більше від тиску на леді Байрон леді Ноель, яка його недолюблює.

Коли стало зрозуміло, що ні Байрон, ні його друзі на зможуть похитнути прийнятого Аннабеллою рішення, на сцену вийшли адвокати. Справу Байрона захищав Хенсон. Він підтвердив: так, його клієнт визнає, що, живучи на Піккаділлі, негідно ставився до жінки, але вважає, що непорозумінню покладено край, коли взяти до уваги лист позивачки: «Любий мій селезню...» Доктор Лессінгтон, його супротивник, відповів, що леді Байрон висуває набагато серйозніші мотиви, внаслідок чого про примирення не може бути й мови. Хенсон поцікавився, про які мотиви, власне, йдеться. Йому відповіли, що про них стане відомо тоді, коли справу буде передано на розгляд суду. В руках Лессінгтона був записник Аннабелли, де вона старанно параграф за параграфом, у дусі «принцеси паралелограмів», винизала велику трагедію власного життя, аж до таємничих мотивів свого рішення.

Відданий, але невмілий Хобхауз скипав гнівом проти леді Байрон. Для нього, добре обізнаного з ексцентричними вибриками друга, справжні причини розриву були ясні. Певна річ, Байрон, як це часто з ним бувало, показав себе з гіршого боку: жорстоким, гонористим, дратівливим. Леді Байрон повірила в те, що стала об'єктом антипатії, і, чіпляючись за цю небезпечну ідею, лише збільшила його гнів, на який нарікала. «Що ж інкримінується Байронові?— обурено писав Хобхауз.— Те, що він пізно вставав, сідав до обіду сам і, як правило, був у поганому настрої?» Коли ж поповзли чутки про інцесту, він складає спростування і просить підписати його леді Байрон.

Текст Хобхауза (накиданий 7 березня 1816 року): «Леді Байрон урочисто стверджує, що єдиним її мотивом чи приводом до розлучення з лордом Байроном є переконання, що через несумісність їхніх звичок, поглядів жодне духовне єднання неможливе, як немислиме й подальше шлюбне життя... Від свого імені і від імені членів своєї родини вона урочисто відмовляється цілком і повністю поширювати чи приймати на віру скандальні й образливі наклепи...»

Леді Байрон не підписала цієї заяви. Друзі Байрона склали тоді дещо іншу, простішу. Від леді Байрон уже не вимагалось запевнень, боцім вона не вірить вигадкам. Вона тільки підтверджувала, що таких пліток не поширювала.

«9 березня 1816 року. Леді Байрон заявляє, що вона не несе відповідальності за обурливі наклепи про характер і поведінку лорда Байрона, які можуть поширюватися серед людей. Ці плітки йшли не від неї і не поширювалися ні нею, ні кимось із її родичів; згадані містером Вілмотом звинувачення можуть бути висунуті проти лорда Байрона лише в тому випадку, якщо не буде досягнуто згоди мирним шляхом».

Тут усе звучало багато правдивіше, ніж у документі Хобхауза, та доводилося задовольнитись і дим. Лишалось невіршеним фінансове питання. Воно багато важило для Байрона, який у цей час не мав жодного пенса. Грошова скрута затягувала йому зашморг так сильно, що вперше, попри всю зневагу до авторських заробітків, він погодився прийняти чек Меррея. Адвокати нарешті дійшли згоди. З тисячі фунтів стерлінгів прибутку, даних леді Байрон у посаг, їй належало п'ятсот фунтів, і така ж сума залишалась за Байроном. Після смерті леді Ноель арбітр буде правомочний розділити між подружжям прибутки, одержані від ліквідації спадщини дядька Уентворта. За Байроном, отже, зберігався його особистий прибуток плюс п'ятсот фунтів стерлінгів і великі надії.

Дім на Піккаділлі мав такий сумний вигляд, ніби з нього щойно винесено небіжчика. По кімнатах тинялися оцінювачі й знімали з полиць книжки на продаж. Аукціон відбувся 6 квітня. Меррей відкупив більшість книг і ширму, на якій Байрон наклеїв портрети Джексона, Анджело і гравюри із зображенням найвидатніших боксерських поєдинків.

У кімнатах Байрона гармидер: скрізь пляшечки з мікстурами і таблетки для заспокоєння приступів печінки. То тут, то там безладно розкидані речі нагадували про перебування в домі Аннабелли. В цій гнітючій атмосфері Байрон заспокоювався надто повільно. Як звиклі до вогкого клімату з властивими йому туманами важко переносять посуху, так він не міг призвичаїтися до спекотного сонця щастя. Аннабелла поїхала. Пішла від нього, як Еддльстон, Метьюз, Маргарет Паркер, як його незабутня М. А. Ч., як привид, ковзнувши по його життю. Для нього вона поволі вкривалася таємничим серпанком, як це завжди бувало з тінями минулого. Сам-один на весь дім, він вечорами бродив по ньому, сідав до робочого столу й згадував години, коли вона, схиляючи йому на плече важку від

думок голову, шукала в нього розради, згадував її, дівчину, яку називав «знаряддям тортур», згадував ту, котра пішла від нього й стала йому дорогою. Взявши лист паперу і зрошуючи його сльозами, він написав, і в тому легко віднайденому природному ритмі відлунював увесь його біль:

Прощай же! І якщо навіки
Розходимось — навик прощай.
Хай ти безжалісна — великий
У серці гнів згашу я вкрай.

І те, що в грудях пламеніло,
Ти не пізнати не могла,
Коли на них у сні хилила
Свою голівку спроквола...

Так, я обмовлений виною,
І хай мене покара гне,
Але хоч би вже не рукою,
Яка голубила мене!

І знай, кохання без упину
В розлуці буде помирать,
Але не можна в мить єдину
Від серця серце відірвать...

Прощай! Розлучений з тобою,
Втрачаю все, що нам сія,
Один, пригнічений журбою,
Чи можу більше вмерти я?

Іноді його розбирала злість. Найбільше він не злюбив місіс Клермонт, небезпідставно запідозрюючи її в тому, що це вона нашіптувала леді Байрон залишити його; він склав проти неї гнівну, без почуття міри епіграму:

Родилась на горищі, в кухні вчилась...
Запрошена до столу від челядні,
Із мисок їсть, що спершу мила...

Відразлива картина! Натішившись тим, що змалював її зморшкуватою, мов старий пергамент, із скляним оком, порівнюючи стару гувернантку з Горгоною, він додавав, що в її жилах текла жовта кров, яка з роками стала брудно-зеленою, немов вода в калюжі. Перебільшення? Безумовно, але він уже не володів собою. Перед зграєю гончаків, яких випустив проти нього світ, він почувався зацькованим звіром. Коаліція політичних противників, яка нападала на нього за «Корсара», теж ошкірилася

й гарчала. Як завжди, необачний, він щойно опублікував вірші (власне, переклад з французької), де Наполеона називав «сином свободи», а зірку Почесного легіону — «зірницею мужніх синів, що випромінює жар сердець». Триколірний прапор у віршах порівнювався з «райдугою, божественні кольори якої освячені Свободою». Газета «Чемпіон», опублікувавши «домашні вірші» лорда Байрона, підкреслювала, що «вона має на увазі запропонувати їх своїм читачам, щоб показати, якими моральними засадами супроводжуються політичні погляди шляхетного лорда...» Ця кампанія зробила Байрона в очах простих людей ворогом Англії. Його «непорочна, скромна і мовчазна жінка» стала взірцем англійської добропорядності. Можна було відчутися радість, що його нарешті є в чому звинувачувати. Цей волелюбний поет-ліберал, цей каліка ніколи, власне, не був англійською фігурою. «Він виявляв себе противником усього устрою; доки його поведінка могла зійти за літературне вільнодумство, протестували тільки поборники суворих правил, та коли скандал вийшов далеко за межі Дому на Піккаділлі, 13, ситуація змінилася», й громадська думка середнього класу повернула проти нього.

Якось, коли він заходив до палати лордів, його освистали: в самій асамблеї з ним піхто не розмовляв, за винятком лорда Холланда. Газети торі порівнювали його з Нероном, Геліогабалом, Генріхом VIII і сатаною. З насолодою садиста Роджерс повідомляв його про найзлостивіші статті. «Я впевнений,— казав він,— заходячи до Байрона з газетою в руці,—що й тут знайдеться якась прикрість для вас; не надавайте цьому жодного значення». І він починав читати чергову замітку, поглядаючи час від часу, яке враження вона справляє на Байрона. «Що ж до цього поета, зовсім дрібного, цього неприємного типа містера Семюела Роджерса...» Роджерс підводився і відкидав газету. «Не інакше як стаття негідника Крокера»,— казав він і радив Байронові викликати автора на дуель.

Ліберальні салони не насмілювалися захищати Байрона. Його життя — це звичаї його касты і його часу, але він мав необережність здобути собі славу. Леді Мельбурн колись застерігала Байрона від цинізму — тепер вона не могла його врятувати. Відданий друг леді Джерсей спробувала піти проти течії і влаштувала бал, на який запросила Байрона і Августу. Перед появою брата і сестри салон опустів. Бідна леді Джерсей! Не допомогли молочно-

білий колір шкіри, ні коралове кольє, ні жвавість очей, рук і язика — того дня їй не вдалося перетнути шлях ненависті. Крім неї, єдиною жінкою, яка наважилась розмовляти з Байроном і Августою, була рудоволоса красуня міс Ельфінстон. Чоловіки виявилися неблаганними: деякі демонстративно виходили, щоб уникнути необхідності потиснути Байронові руку. Він забився в куток і, схрестивши руки на грудях, з відразую спостерігав за ворожою юрмою, підмічаючи поведінку кожного. Після цього вечора він став врівноваженішим. «Дивна річ, але збудження, чим би воно не викликалося, загострює мою відвагу і на деякий час зводить мене на ноги». Грандіозність краху вернула йому життєво необхідну потребу: нагоду зіграти першу роль, хай вона накинута навіть самим чортом. Є щось неповторно прекрасне в цій нагоді — бути відштовхнутим цілим світом. Уже позбавлений свого раю, він уявляв себе вигнанцем батьківщини, цькованим одвертим, ще бруталнішим остракізмом, аніж якесь там освістування під час засідання асамблеї. Дарма, хай буде так. Якщо вже Англія підписує йому вирок, він знову стане паломником і вирушить в мандрю.

З усього оточення, з яким його розлучить вигнання, він шкодуватиме тільки за однією людиною: за Августою. В неділю, 14 квітня, на Великдень, вона прийшла попроситися. Вона знову, вкотре вже, була вагітна і мусила вертатися в село. Вона сиділа з ним цілий вечір. Уперше за весь час він багато говорив про докори власного сумління і плакав. По від'їзді місіс Лі до Сікс-Майл-Боттома Байрон написав листа Аннабеллі, щоб відрекомендувати їй свою сестру:

«Ще кілька слів... останніх, гадаю, і таких, які ви візьмете до уваги; на відповідь я не розраховую; втім, це байдуже; але принаймні ви мене зрозумієте. Я щойно попрощався з Августою, майже останньою людиною, з якою ви змушуєте мене розлучитися... Куди б я не поїхав — а їду я далеко,— ми з вами ніколи не зустрінемося ні на цьому, ні на тому світі... Раптом зі мною щось станеться, не лишіть Августу в біді; якщо вона також загине — потурбуйтеся про її дітей...»

За тиждень перед від'їздом йому трапилася ще одна пригода, яка збільшила його зневагу до жінок. Уже давно його засипала любовними листами якась особа. Ці листи спочатку підписувалися вигаданими іменами, і слуги

Байрона двічі відмовлялися прийняти незнайомку. Потім вона таки поставила справжнє прізвище — Клер Клермонт. Вона просила рекомендації, щоб влаштуватися до театру Дрюрі Лейн. Байрон відправив її спочатку до Кіннера. Дівчина посміливішала: «Ви переконуєте, ніби я лише вбила собі в голову, що кохаю вас». Зовсім ні, бо те, що ви називаєте безглуздя, триває цілий рік; рік, як на одинці я згадую вас щохвилини... Я не сподіваюся, що ви мене покохаєте, я не гідна вашої уваги... Чи не заперечуватимете ви проти такого плану: в четвер увечері ми відемо разом поштовою каретою або диліжансом на десять-дванадцять миль від Лондона. Ми почуватимемося вільними, нічим не зв'язаними; наступного дня рано-вранці ми повернемось...» І ще через кілька днів: «Де вас зустріти? Як і коли? В понеділок ви їдете до Італії, а я — хтозна-куди... Благаю вас, відпишіть мені і не насміхайтесь; але якщо вам необхідно розвіятися і я можу вам у цьому допомогти, дайте собі волю. Я скоріше погоджуся на що завгодно, ніж сказати вам бодай слово проти». Він нудьгував. А дівчина молода. У неї чудовий голос. Йому потрібна була «сенсація». І він погодився перебути з нею ту ніч.

Ось і все. Речі спаковані. З нагоди цієї подорожі він придбав чудову карету, точну копію виїзду імператора. Він брав із собою філософа Флетчера і молодого лікаря Полідорі, що вивчав медицину в Единбурзі. Меррей запропонував йому п'ятсот фунтів стерлінгів за щоденник вражень від подорожі, й лікар придбав собі грубезний зошит. Останній час Полідорі майже щодня крутився в домі на Піккаділлі. Був там і Натан, композитор-єврей, якому Байрон віддав «Єврейські мелодії». Часто навідувався Лі Хант, щодня бував Хобхауз. Кіннер приніс пиріг і дві пляшки шампанського. Хенсон розповів, що бачив леді Байрон і що в неї, здається, все рветься з розпуки, сказав він, красномовно поклавши руку на серце. Полідорі набивався в співрозмовники до кожного з присутніх, галасливий, наївний, теревенячи про щоденник який він вестиме, і про три трагедії, які напише. Хобхауз, до глибини душі англієць, не схвалював вибору цього лікаря-чужинця. Полідорі йому не подобався. Він охрестив його Поллі-Доллі і заявив Байронові, що той робить велику помилку, беручи його з собою. Суперечки, візити, подарунки певним чином урізноманітнювали ці останні дні перед від'їздом і трохи притлумлювали внутрішню порож-

печу. Напередодні від'їзду було підписано акт про розлучення, і з цієї нагоди Байрон на полях склав чотири-вірш:

В коханні ти клялась навів,
Моя дружино чарівна!
Минув один-єдиний рік —
І ось твоїм словам ціна!

Нарешті 24 квітня, на світанку, наш Паломник залишив будинок, де ще рік тому гадав осісти назавжди. Перед дверима зібрався цілий натовп перехожих, обступивши імператорський екіпаж. Байрон сів у нього разом із Скропом Девісом; Полідорі й Хобхауз їхали слідом в іншій кареті. Французький уряд відмовив видати паспорт Байронові через його небезпечні політичні погляди, отже, він, щоб дістатися до Швейцарії, змушений був їхати через Дувр, Остенде й Бельгію. Ледве вибравшись з Лондона, Полідорі почав робити нотатки: «Гемза велично котила рівниною свої хвилі, несучи на своїх хвилях безліч кораблів...» Хобхауз зітхнув і забився у найдальший куток.

У Дуврі їх наздогнав Флетчер. Він вирушив з дому трохи пізніше і тепер оповів, що тільки-но Байрон виїхав, як у будинок вдерлися судові виконавці і захопили все майно, забрали навіть приручену білку. Байрон, аби змарнувати час (пароплав відходив лише вранці наступного дня), запропонував поїхати па могилу Черчілля.

Чарлз Черчілль, років п'ятдесят тому досить відомий сатирик, як і Байрон, був свого часу кометою сезону. Старий паламар провів їх до могили — порослого травою горбочка, над яким височів сірий камінь. Гід з паламаря був зовсім кепський: він признався, що нічогосінько не знає про поховану під цим каменем людину. «Він помер ще до того, як я сюди прибув, — виправдовувався, — могилу йому копав хтось інший». Ця відповідь могильника «Гамлета» потішила Байрона, і він заглибився в свої медитації про славу і небуття. В присутності друзів і здивованого старигана він упав долілиць на горбочок.

Вечір, останній вечір його перебування в Англії, був присвячений читанню. Полідорі читав одну із своїх трагедій. Хобхауз і Девіс досхочу насміялися, Байрон перечитав вдалі місця з приязню й серйозністю.

Цікавості жителів Дувра не було меж. Знатні городянки перевдягалися в одіж служниць, щоб поштовхатися бодай у коридорі готелю. Наступного дня, 25 квітня, Хобхауз

прокинувся дуже рано, але Байрон не виходив. Він сидів у своїй кімнаті, складаючи прощального вірша Томасові Муру:

Шлюпка жде, і небо хмуре,
Скоро в море кораблю;
На розлуку, славшій. Муре,
Я за тебе вдруге п'ю!

Шлю вітання друзям любим,
Ворогам сміюсь на зло;
Не впаду під вітром лютим
І не здамсь, що б не було...

Він трохи затримався. Розізлившись, каштан зарепетував, що не чекатиме більше й хвилини. Перехвилювався навіть незворушний Скроп Девіс. Нарешті на пристані у супроводі Хобхауза з'явився, накульгуючи, Байрон. Він вручив Девісові пакет, призначений для міс Ельфінстон. То був томик Вергілія, отриманий ним колись у нагороду в Харроу. Він додав: «Передайте їй, що коли б мені випало щастя одружитися з такою жінкою, як вона, то сьогодні мені не довелося б їхати у вигнання». Галасу й біганини, таких неминучих при від'їзді, не бракувало, аж поки він не опинився на палубі; на борту корабля Байрон мав досить пригнічений вигляд. Після дев'ятої підняли трап. Хобхауз вибіг аж до поручнів. Море хвилювалося, дув зустрічний вітер. Корабель проминув причал, і Хобхауз помітив «дорогого хлопчика» — він усе ще стояв на палубі. Байрон скинув капелюха і помахав ним на прощання другові. «Хай благословить його бог,— подумав Хобхауз.— Це щире й відважне серце».

*Частина
третья*

Життя в тому вигляді, яким воно є, просто марнується, і годі щось із цим вдіяти, аби зберегти його у формі вічності, що також є витвором мистецтва.

САНТАЯНА

XXVI

КОРТЕЖ ЗРАНЕНОГО СЕРЦЯ

Як славний кінь, що вершника впізнав,
Гарцюють, грають хвилі піді мною,
Пливу я знову...

БАЙРОН

І ось уже біль вигнання проектується на нового Чайльд-Гарольда. Невдачі, сором, ненависть, осуджена Августа, ворожа Англія — не раз перебирав усе це в пам'яті; мучився, доки голова не йшла обертом, «закипала божевіллям і пекельним вогнем». Йому хотілося знайти якусь усамітнену схованку, творити, «жити активним життям». Ким був він, Джордж Гордон Байрон, у квітні цього 1816 року? Ніким. Ніжним і злим, сумним і веселим, розважливим, як Вольтер, і буйним, як вітер...

Що ж я таке? Ніщо! Все ж я — не ти,
Душе моєї думки!

Для того, щоб стати Байроном, треба знову бути Гарольдом; «Паломництво» матиме третю пісню.

І Чайльд у мандри знову рушив з дому,—
Нема надій, хоч горе відійшло;
Збагнувши, що живе він по-пустому,
Не хмуриць з розпачу своє чоло,
Не гнеться злигодням на зло.

І поки на дні горна перемішувалися строфи, невеселі думки обсідали невидимого для стороннього ока трударя, що добирав для них форму. А зовні — зовні пихато-гордливий англійський джентльмен жартував із Поллі-Доллі й тішився дорожніми враженнями. Саме цей Байрон з першої зупинки (в Остенде) став, як колись у Валенсьєнні його батько-капітан, коханцем покоївки заїзду. Полідорі, якому не давали спокою п'ятсот фунтів стерлінгів, обіцяні Мерреєм, почав записувати бельгійські враження; «Анвер: зайшли до кафе й побачили, як усі присутні грають у доміно. Прочитав «Таймс» аж по 23 квітня... Жінки тут набагато вродливіші, справжні мадонни, на будь-який

смак. Ван-Дейк, на мій погляд, набагато перевершує Рубенса. Брюссель: з усіх жінок, що їх можна зустріти в Брюсселі, найвродливіші англійки. Непристойність демонструється публічно, і просто в громадських місцях можна побачити фонтани із зображенням голих чоловіків, що пускають з рота струмені води, або й ще більше сороміцтво». Завжди сильніший в емоціях, викликаних спогадом, аніж безпосередніми враженнями, Байрон захотів побачити тільки Ватерлоо. Саме тут впала його маленька ідолка. В Брюсселі напередодні битви ночував дехто з його друзів — молоді, безтурботні люди, кому наступного дня судилося навіки закрити очі; тут на світанку кровопролитної ночі тиха і непомітна леді Френсіс мліла в обіймах Веллінгтона. «Гомін гостей не змовкав цілу ніч». А вранці вдарила гармата...

Вони найняли візника, щоб дістатися до Ватерлоо. Та прокляте колесо не хотіло крутитися в потрібному напрямку — вони загрузли. Байрону довелося шкутильгати пішки під руку з доктором, який розшукував кістки. У фермера, що трапився їм, купили коня і рушили далі. Подекуди пробивалися квіти, поля були вже оброблені. «Якби не ці нещасні діти, що на кожному кроці настирно пропонували гудзики від уніформ, і не помітив би жодних слідів війни»). Байрон і Полідорі нашкрябали свої прізвища в капличці Гугумон. Байрон намалював супутникові картину битви, вихваляючи мужність французів.

Потім, відійшовши убік, він поринув у роздуми. На тлі такого звичайного пейзажу за один день пішло у небуття одне з найвидатніших людських поривань. Отже, діяльність така ж марна, як і слава. «Знайти чи загубити — однаково, в цьому світі нема нічого, вартого уваги». Єдиний вихід: втекти від справ, замовкнути, все зневажити. «Надто неспокійні серця знаходять відпочинок у пеклі»; Бонапарт завоював цілий континент, а він, Байрон, пише «Чайльд-Гарольда», люди ж діють, немов охоплені лихоманкою, сподіваючись знайти розраду в цьому русі, й не знаходять її, бо та гарячка сидить у них самих...

Вони поверталися з поля бою вже під вечір — Полідорі в мовчазній зажурі, а Байрон, ідучи верхи, горланив якусь турецьку кавалерійську пісню.

Оскільки Франція була для них закрыта, вони рушили до Швейцарії долиною Мозелю й Рейну. Імператорська карета Байрона привертала увагу жебраків. «Пожертвуйте, будь ласка, пане командир батальйону!», «Лише одне

су, пане ганноверський королю!» Ці титули тішили Байрона і сповнювали радістю серце лікаря. «Я з ним на рівній нозі; впродовж усієї подорожі нам виявляють однакову шану...» «Зрештою,— сказав він якось Байронові,— хіба ви щось більше за мене?»

— Коли ви вже змушуєте мене сказати вам про це,— відповів Байрон,— принаймні є три речі, які можу зробити лише я, а не ви.

Полідорі наголос іх назвати.

— Я можу,— відказав Байрон,— переплисти цю річку; я можу погасити пострілом свічку на відстані двадцяти кроків; я написав поему, тираж якої в чотирнадцять тисяч примірників розійшовся за один день.

Тим часом ерудит Флетчер, як його називав Хобхауз, не міг нахвалитися Рейном між Кобленцом і Майном, твердячи, що він нагадує деякі долини Албанії, але харчування тут набагато краще. Флетчер і справді товстів.

Вони повсюди ще бачили сліди імператора.

— Хто збудував цей пам'ятник, хто проклав цю дорогу, хто прокопав цей канал? — запитували вони.

— Наполеон,— відповідали щоразу селяни.

Байрон по-дитячому радів, завважуючи на будівлях ініціали N. V.¹— Ноель Байрон.

Скелі із замками, схили, обсажені виноградниками... Він дивився на прегарні краєвиди долини Рейну і згадував Августу. В міфічному світі Байрона вона втілювала Вірність серед Нещастя. Він написав їй з пристрасною ніжністю. Він присвятив їй вірш «Замок, що вінчає Дрехнефельзьку скелю...» Він писав, що хотів би жити з нею серед цих місць, кращих за які не знайти в усьому світі.

Якби зі мною разом ти могла
Тут милуватись Рейну берегами.

Він надіслав цю поезію, вклавши в конверт квіти, засушені спеціально для неї. Але Августа була так далеко...

Вони переїхали поле битви біля Мора, де швейцарці розгромили Карла Бургундського. Ще й досі тут знаходили в землі кістяки. Замислений гробар слави, Байрон купив кілька кісток для Меррея. Нарешті 25 травня 1816 року він дістався берегів Женевського озера і зупинився в готелі Дежан у Сешероні. На бланку постояльця у графі «вік» Байрон написав: сто років.

¹ N. V. Ініціали, що відповідали: Наполеон Бонапарт — Ноель Байрон. (Прим. перекл.).

У цьому ж самому готелі напередодні зупинилася молода дівчина, остання коханка Байрона в Англії — Клер Клермонт. Вона приїхала в супроводі зведеної сестри по матері, Мері Годвін, і коханця сестри, молодого Персі-Біші Шеллі. Байрон не зустрічався раніше з Шеллі, але читав його поему «Королева Меб», і та йому сподобалась. Клер познайомила їх. Щоденник Полідорі: «Зустріли Персі Шеллі, автора «Королеви Меб»; скромний, сором'язливий сухотник, двадцять один рік; з дружиною розлучений, утримує двох дочок Годвіна, прихильниць його теорій; одна з них коханка лорда Байрона».

Шеллі і Байрон швидко подружилися. Обидва стояли на однакових позиціях, обидва дотримувалися тих самих поглядів ліберального напрямку і вважали, що Ватерлоо було початком цілої смуги політичної реакції. Збігалися навіть їхні смаки, що, можливо, ще більше ріднить людей. Вирішили, що найкраще жити біля води. Шеллі навіть найняв човна. Щовечора Полідорі, двоє поетів і дівчата поперемінно веслували на озері. Знервований, нещасний, Байрон милувався спокоем водної гладіні, що відбивала сірі в присмерку гори й перші зорі. Одного вечора, коли на озері знялася буря, він ожив. «Хочете, я заспіваю вам албанську пісню,— запропонував,— тільки настройтеся на сентиментальний лад і уважно слухайте». Він здобувся на якийсь дикий гортанний звук і, сміючись із розчарованих жінок, котрі сподівалися почути монотонний протяжний спів, запевнив, що він точнісінько передав манеру співу албанських горців. Від цього вечора Клер і Мері прозвали його Албе, і серед їхнього невеличкого клану це прізвисько так і прилипло до нього. Байрон часто перехилився через борт і мовчки дивився у воду. Він любив цю чарівну тишу, де чути

І крапель шум, що падають з весла,
І звучний спів цикад, що ніч нам принесла.

Тільки-но приставали до берега й виходили з човна, Шеллі разом із жінками, сам того не помічаючи, завжди опинявся попереду. Байрон ішов за ними і, накульгуючи, опираючись на ціпок, бурмотів про себе якусь строфу.

Тижнів через два Шеллі найняв невеличкий сільський будиночок на протилежному березі озера, а Байрон — неподалік од них прекрасну віллу Дюдоті. Це був міцний, старої архітектури будинок, що гарно вписувався у схил пагорба, оточений газонами і виноградниками, з чудовим

краєвидом на озеро та його квітучі береги і Женеvu. Поєднуючи в собі сільську простоту і зручність, це житло нагадувало невеличкий будинок великого сеньйора і сподобалося Байронові. Він швидко звик до одноманітного повсякденного Діодаті. Пізній сніданок, візит до Шеллі, прогулянка по озеру, обід о п'ятій, а там, якщо дозволяла погода, знову прогулянка човном. У негоду Шеллі приходили на вечір у Діодаті, іноді ж залишалися й до ранку. Все своє життя Мері згадуватиме ці два голоси: «м'який баритон Байрона і голос Шеллі — різкий, жагучий». Прикривши повіки, вона любила прислухатися до їхньої розмови. Замовкав один — починав говорити другий.

Байрон спочатку ставився до Шеллі якимось зверхньо, недовірливо. До Клер у нього не було ні поваги, ні почуття, і саме через це він дещо зневажливо ставився й до Шеллі, з яким вона його познайомила. Але, об'єктивно ставлячись до людей, він швидко розпізнав у Шеллі глибоке мислення, значно виразніше, ніж у Метьюза чи Хобхауза. Па запитання, які Байрон іще з дитинства звертав до всесвіту, у Шеллі були вагомі відповіді; він виголошував їх своїм скрипучим голосом, і звучали вони зовсім по-новому.

— Хто творець цього лиховісного світу? — вигукував Байрон.— Бог чи демон?

Ідеаліст-атеїст Шеллі відповідав, що Всевишній і нечистий суть проекції людського мислення. Зло, твердив він на протигагу Байронові, необхідний елемент самої людської природи. «Для людей, чистих душею, всі речі чисті». Творець ненависті Юпітер покликаний до життя залишками ненависті в серці Прометея. Диявол у християн завдячує своєю появою злостивості деяких душ. Зло існувало, але не в Природі; воно є породженням штучним, до певної міри «умовним», що його творять об'єднані в суспільство люди, а виявляє воно себе скрізь: у подружньому житті, серед солдатів, суддів і монархів. Єдиною природною реальністю, за Шеллі, була Краса як втілення гармонії — її можна помітити в тихих вечорах над озером, у птахів, у зірках та в обличчях жінок.

Досить поверховий метафізик Байрон напівжартома, напівсерйозно слухав це звірення пантеїзму любові. Потім він викладав дещо похмурішу доктрину, доктрину «методиста, кальвініста, августинця». Ні, не можна дивитись на речі так спрощено, як цього б нам хотілося. Зло існувало, ім'я йому — гріх. Навіть у самому собі він, Байрон, спостерігав конфлікт, розв'язати який йому не під силу.

Він приніс нещастя багатьом жінкам, дарма що одних кохав, інших шанував. Він знав, певна річ, що люди самі по собі істоти складні й суперечливі, а часто й нещасні. Шеллі, чиста душа, не знав нікого. Не такий прозірливий, як Байрон, і не такий, мабуть, нещадний до самого себе, коли він піддавався спокусі, то Байрон охрестив його праведником. Набагато тверезіший, щоб засліпити себе сухозлітицею певної доктрини, Байрон був переконаний, що де людина — там і зло. У політиці,— і тут він згоден з Шеллі,— він за свободу народів, але не вірить, що для цього досить лише гарних слів і щедрих обіцянок. Він прагнув героїчних вчинків, цілеспрямованих дій. Його страх* перед суспільством мав зовсім інше забарвлення, ніж те, що відчував Шеллі.

Шеллі — ідеаліст до мозку кісток, зневажав витворений ним світ, бо не знав світу реального. Байрон — реаліст, уникав вищого світу, хоча й прагнув його завоювати. Він казав: «Я не любив світу, а світ не любив мене»,— але й шкодував за тим. Шеллі сприймав життя як річ природну: боротьбу між силами добра, що, на його думку, жили в ньому, і світом, цілком йому ворожим. У ньому не лишалося місця для суперечностей; він почувався єдиним цілим — Шеллі. Байрон добре знав себе, знав кількох Байронів, знав, на що вони здатні. І все ж конфлікт його лишався глибоко внутрішнім. Це був конфлікт між Байроном і Мері Чаворт, між Байроном і леді Мельбурн, конфлікт між сентименталістом і циніком, між гординою і ніжністю, конформістом і бунтарем, конфлікт однієї з найщедріших і однієї з найжорстокіших вдач. Непохитний фатум, що штовхав його до нищих учинків, не був породженням власного духу. Він не вірив, як і Шеллі, у всемогутність людини, визнаючи існування навколо неї божественних і сатанинських сил. У бланках постояльців заїздів Шеллі поруч із своїм прізвищем наполегливо дописував з «філософ і атеїст». Наявність творця для Байрона була незаперечна, але творіння його він вважав недовершеним. Каїн мав рацію нарікати на бога Саваофа, Прометей — проклинати Юпітера, тож нічого дивного, що й він, Джордж Гордон Байрон, невинна жертва фаталістичності свого роду, теж належить до когорта великих Бунтарів.

Розмови не вщухали. Байрон визнавав за Шеллі високі достоїнства, одначе його часом дратувало, що той зовсім не розуміє реальних життєвих проблем. У свою чергу Шеллі скаржився Мері на світськість і аристократичність мис-

лення Байрона. Втім, вони неабияк здружилися, і Полідорі, ревниво ставлячись до того, яке місце зайняв Шеллі в житті Байрона, хотів навіть викликати його на дуель.

Хобхауз не помилявся, коли відраював Байрона брати з собою Поллі-Доллі. Лікар завдавав багато клопоту: він чомусь вважав за потрібне встрявати в кожную розмову, навіть делікатну, і псував обом настрої. Іншим разом він устрявав у вуличні сварки, і Байронові доводилося його рятувати. Однак сам Байрон ставився до нього дуже терпляче, називав його «дитинним дитям», лікарем Поллі-Доллі і бідкався, що в основному він сам доглядає свого лікаря.

2 червня Шеллі і Байрон поїхали знову разом на прогулянку по озеру, щасливі з нагоди залишити доктора Полідорі в Діодаті, бо той вивихнув ногу. Під час прогулянки десь під Майєрі поетів застала злива. Байрон роздягнувся, бо Шеллі не вмів плавати, і зібрався його рятувати. Шеллі відмовився, сів собі на кормі й заявив, що залюбки піде на дно, навіть без спроби боротися.

Так, цілком задоволені товариством один одного, хоча кожний мав свій улюблений ритм життя, вони об'їздили разом країну Руссо. Шеллі вставав разом з сонцем, дерся гірськими стежками; Байрон прокидався опівдні і більше любив їздити. Але з однаковою насолодою перечитували вони «Нову Елоїзу», співставляючи змальовані в ній пейзажі. Незабутнє враження справив на них Шільйонський замок. «Мені досі не доводилося,— писав Шеллі,— бачити жакливішої пам'ятки холодної тиранії однієї людини проти іншої». В кам'яному мішку Бонівара, де Байрон теж наскрябав своє ім'я, вони попросили розповісти для них історію цієї жертви тиранів, і Байрон впродовж однієї ночі написав «Шільйонського в'язня», а Шеллі — «Гімн інтелектуальній красі». Під час їхньої подорожі Байрон дописав чимало строф до «Чайльд-Гарольда». Деякі з них присвячені Руссо, містечку Кларенсу, «затишному Кларенсу, місцю народження справжнього кохання», а також Лозанні Гіббона й Фернею Вольтера. В саду Гіббона Байрон зірвав гілку акації, під якою Гіббон любив милуватися Монбланом, поставивши останню крапку в книзі. Шеллі відмовився його наслідувати, аби не ганьбити славне ім'я Руссо.

За час подорожі вплив Шеллі на Байрона зріс іще більше. Він визначив йому «دوزи Вордсворта». Байрон весь час відмовлявся читати Вордсворта. Та на лоні природи,

миролюбного й лагідного озера в нього прокинувся інтерес до поезії, в якій він пізнавав пантеїстичну любов, що була релігією Шеллі. Завдяки цьому подвійному впливу в Байронових віршах цього періоду звучали зовсім нові для нього теми. До «суети сует», що складала вагому частину всієї байронівської поезії, додаються ніжніші ноти. Може, такі не все життя ненависне? Біля цієї водної гладіні, милуючись чарівними горами, Гарольд і сам гадав, що знайшов спокій. Незалежність і природа — може, в цьому й полягає секрет щастя, яке він донедавна вважав неможливим?

Я не в собі живу; я лиш частина
Того, що навкруги; високість гір
Мені хвилює почуття незмінно...

Пронизливий і пристрасний голос таки залишив свій слід на способі мислення Байрона, й іноді, особливо надвечір, коли небо й земля завмирили в тиші, він, дивлячись на віддзеркалення зірок і чорного громаддя гір, здавалося, відчував навколо бентегу доброзичливих, таємничих сил. Але такі думки в глибинах його душі були скороминущими. «Забути про свою особистість, загубитися серед краси всього», — хіба це можливо для Великого Егоїста?

Швидка зміна краєвидів і картин, що відкривались перед ним, на деякий час пригасила гостроту його внутрішньої драми. Але досить було йому опинитися в затишку Діодаті, як поставали привиди минулого. Його справжнє життя тут було таке просте — вкриті різнотрав'ям схили, спокій озера. Як далеко тепер його кімната на Піккаділлі, захарашена порожніми пляшками й осквернена судовими виконавцями! Відсутні стають для нас ніби мертвими. Поступово стираються їхні риси, як поступово тьмяніють образи небіжчиків. Але, як і мерці, вони завжди бентежать нашу уяву, огортають нас невидимим саваном. Мері-Анна... Августа... Аннабелла... Як і в часи «Корсара», його «думка сягала всюди — проникала скрізь».

Він багато лиха накоїв, але не почувався винним. Його душа підлітка лишалася такою ж щедрою; людська злостивість зробила з нього страхіття. Скільки добропорядності загинуло марно! Несправедливість і жорстокість долі обурювали його. Свідомо віддаючись маренню, він викликав одне за одним всі елементи цієї долі. Еннслі...

Той згірок
Вінчався діадемою дерев,
Що розрослись, посаджені навколо

*

Він написав довгий вірш «Мрія» про свої дитячі захоплення, своє кохання. Яюсь дивно звучить ця неспроможність вивільнитися з-під такої зовсім незначної пригоди...

«Станси Августі»:

Коли день мій минув не без шалу
І зоря закотилась моя,
Тільки ти помилок не шукала
І моє не ганьбила ім'я;

Тільки ти мою болість ділила,
Не лякалась обмов та образ,
І любов, що уяву манила,
Я ж у тебе знаходив щораз...

Ти із смертних, але не лукава,
Ти з жінок, але вірна мені,
Ти з коханок, одначе неслава
Не схитнула тебе день при дні.

Що сталося з нею, Августою, там, за морями? Він не знав. Срібло озера, виграючи перед його вікнами, нагадувало ньюстедське озеро. Десь на тих берегах, порослих очеретом, він зазнав із нею щастя. Він писав їй зворушливі листи: «Не доводьте себе до того, щоб обсіли гризоти. Якщо ви ненавидите одного з нас, ненавидьте вже краще мене...» «Яким я був несусвітним дурнем, що одружився, та й вас, моя люба, не назвеш розумницею. Ми могли б бути такими щасливими — стара діва і старий холостяк; я не знайду нікого, хто був би вам рівнею, а ви (хоч як самовпевнено це звучить) такого, як я. Ми створені одне для одного, і саме тому нас — принаймні мене — розлучено обставинами... Коли б, скажімо, ви були черницею, а я — ченцем, нас могли б розділяти ґрати, а не море. Але яке то мав значення: голос мій і серце завжди належатимуть вам».

Вона майже не відповідала; у своїх листах, плутаних та безладних, писала, що часто бачить, Аннабеллу, що Аннабелла дуже лагідна до неї... Леді Байрон дуже лагідна? Хм! Це його дивувало. В його галереї символів Аннабелла посідала місце безжальної дружини, «Клітемнестри моральності». Мадам де Сталь, що жила на тому боці озера, в Коппе, до якої він частенько навідувався, хотіла було помирити Байрона з Аннабеллою; вона умовила його написати одного листа, але він знав, що з того нічого не вийде. Аннабелла розбила його серце, а воно ж було, як сам колись вихвалявся, твердіше за шотландську скелю, і

тепер він почувався таким знівеченим, ніби по ньому пройшовся слон.

Це правда, він таки завинив перед леді Байрон, але ж вона була його дружиною, вийшла за нього, щоб «поділити з ним щастя і горе». Невже їй «судилося» стати знаряддям його кари, «десницею господньою»? Йому і без неї не минути цієї кари. Серед античних богів він шанував Немезиду, богиню помсти. Байрон таємниче пророчив щодо дружини: «Одного прекрасного дня її вчинки відплатять їй злом і впадуть на її ж таки голову; станеться це не через мене, мої почуття не диктуються помстою, але пригадаєте мої слова — вона рано чи пізно погано скінчить». Досить було їй захворіти, як він написав:

Любов і смуток стали в узголів'я
До тебе в домі, де нема мене...
Я звідав помсту — почуття сумне;
Ти Немезидою назвалась не по праву,
Аби карати за гріхи мене,—
Достойні жалю ті, хто має жалість!..
Нехай тебе частіш голублять сни...
Мені ж ти знову сієш горе й теж
Сама гіркий врожай біди пожнеш!

Візити до мадам де Сталь були єдиним засобом його спілкування із зовнішнім світом. Він був у захопленні від невеликого і такого чарівного замку Коппе з потемнілим дахом, критим двориком під охороною двох веж, романтичним парком, водоспадом, яром. Кілька разів Байронові доводилось зустрічати там англійських відвідувачів, які дивилися на нього як на принца Мороку.

Так, місіс Харві при появі на порозі Байрона знепритомніла, на що дочка мадам де Сталь, скромна й чарівна герцогиня Брольї, зауважила: «В шістдесят п'ять років це вже занадто». Інші гості Коппе теж його недолюбили. Герцог Брольї вважав, що розмова Байрона «приперчена образливими жартами й випадками, гідними вульгарного лібералізму». Мадам де Сталь казала: «Вам не варто було затівати війну з вищим світом,— це вам нічого не дасть. Вищий світ дуже міцний горішок для окремо взятої особи, ким би вона не була. В молодості я також було спробувала кинути йому виклик, але марно». Здавалося, вона мала рацію. Байрон хотів узяти приступом оповиті туманом вершини британської Умовності, але нікому не дано безкарно нападати на богів, яким віриш у душі, і ось тепер осміяного Прометея прикуто ланцюгом ненависті до скелі серед незчисленного почту годвінівських океанід.

Саме від мадам де Сталь Байрон довідався про те, що 10 травня Кароліна Лемб опублікувала роман, прообразом головного героя якого став він, Байрон. Роман називався «Гленарвон», і титульну сторінку прикрашав епіграф з «Корсара»:

Пороків тисяча й добро одне
Йому ім'я створили голосне.

Байрон не без зусиль прочитав книжку, бо роман виявився досить нудним. Леді Кароліна в основному переказувала історію його життя. Зовсім молодою героїня вийшла заміж за лорда Евондейла, тобто Уїльяма Лемба. «Коли б лорд Евондейл мав якісь вади, певна річ, де пішло б йому на користь — він став би справді великою людиною, але легковажна дружина взяла тоді б над ним верх, геть усе влаштувала». «Ви будете для мене законом,— казав лорд Евондейл своїй дружині,— ви будете моєю коханкою, моїм гідом, а я — вашим добровільним рабом».

Звичайно, леді Евондейл скоро розлюбила свого добродія й закохалася в Гленарвона, що становить собою помісь Байрона, Корсара й Лари. «Я переситився життям,— кричав Гленарвон,— усе мені остогидло: і любов, і почуття.

Фігурувала там і виписана нещадною рукою леді Оксфорд: «Жінка не першої молодості, чий педантизм відчувався навіть у розмові». Леді Кароліна не зупинилася й перед тим, щоб опублікувати листи Гленарвона до леді Евондейл, зокрема справжній лист про розрив із Байроном. Роман закінчується загибеллю Гленарвона серед морських хвиль.

Кароліна нетерпляче чекала на реагування Байрона. Він обмежився куплетом на кілька рядків.

Забав я «Pderim» читати сам:
Ну й гам!
Анжуйську Маргариту взяв — хоч рви,
А ви?
Ось «Ватерлоо» Вебстера і жах —
Піф! Паф!
Що ж пише Вордсворт? Я беру його:
Ого!
Гортаю й «Гленарвона» Каро Лем —
Гем! Гем!..

Байрон вважав, що, коли б романістка змалювала щиру правду, твір вийшов би набагато романтичнішим і цікавішим. «Щодо подібності,— додав він,— портрет не дуже вдалий, бо я не досить довго для нього позував».

Ті, кого немає з нами, немов мерці!..

А проте хто така Клер, теперішня його коханка, в порівнянні із суворими тінями минулого? Щовечора приходила вона в Діодаті і на світанку виноградниками поверталась у будинок, де жили Шеллі. Вона завагітніла, і це її гнітило. Переписуючи Байронові «Шільйонського в'язня» й нові рядки «Чайльд-Гарольда», вона набридла йому і викликала роздратування. Незнатного походження, безсоромна, Клер сама кинулася йому в обійми. Із забаганки...

Вона чекає від нього дитину? Нехай. Він візьме дитину на виховання. Адже то дитина з клану Байрона і, може, навіть стане його розрадою, оскільки Ада йому не належить. Та він не хотів, щоб йому муляла очі її мати.

Переїнятий майже братерськими почуттями, Шеллі ставився до Клер з ніжністю, і тон Байрона, коли той говорив про неї, здавався нестерпним. Шеллі захоплювався поетом, чия майстерність і легкість стилю були гідні подиву, але Байрон-людина тривожив його і доводив часом до відчаю. Ліберал у теоретичних питаннях, Байрон надавав великого значення походженню; для нього немало важило, що Шеллі — син баронета; принагідно він сам хизувався титулом лорда. У його манері висловлюватися про жінок було щось зверхнє й байдуже, і це шокувало Шеллі. У свою чергу Байрон вважав холодними логічні висновки Шеллі. Цей пронизливий голос його втомлював. Недовірливий, він іноді сумнівався в щирості Шеллі й називав його Змієм... «Мефістофель Гете називає Змія, спокусника. Єви, «мій дядечко, знаменитий Змій», мені ж завжди здавалося, що Шеллі лише його племінник».

І раптом лист від Хобхауза й Скропа Девіса. Вони повідомляли про свій приїзд. Яка насолода послухати заїкання Девіса, забути про Вордсворта, про пантеїзм кохання й поговорити про вечірки в Кіннера! 29 серпня Шеллі поїхали, забравши з собою Клер. Через кілька днів Байрон напише Августі: «Не лайте мене. Що я можу вдіяти? Нерозважне дівчисько, усупереч всьому, що я робив чи казав, здумало податися слідом за мною, вірніше, навіть випередило мене, бо я вже застав його тут, і мені довелося поморочитися, щоб умовити його податися геть. Моє серце, кажу тобі щиру правду... Я не люблю її та й взагалі не почуваюся здатним любити; але не можу вдавати із себе стоїка перед жінкою, яка приїхала за вісімсот миль, щоб накинути мені свою філософію...»

XXVII ЛАВИНИ

Посланці дружби, Скроп Девіс і Хобхауз, прибули наприкінці серпня. Їх зачарували вілла, краєвид долини Юра. Було привезено суто англійські речі, про що вигнанець нагадував мало не в кожному листі: магнезію, ціпок і шпагу, червоний зубний порошок. Вигляд Байрона їх радував: він позбувся жовтизни, з якою залишав Англію, видавався врівноваженішим; за дещо стриманими рухами вгадувалось намагання приховати буяння почуттів. У Лондоні ходили плітки, ніби він волочиться за гризетками найнижчого гатунку й що Августа живе з ним, переодягнувшись пажем. Хобхауз відзначив, що життя в Дюдаті проходить найневиннішим чином, і відправив на адресу місіс Лі заспокійливий звіт: «Ваш брат приділяє дуже багато уваги зовнішності й живе, не ображаючи ні бога, ні гідності чоловіка чи жінки... Стан здоров'я його набагато поліпшився; бренді не вживає, спить спокійно... він має щасливий вигляд, як і повинно бути; ви розумієте, що я маю на увазі,— щасливий, наскільки може бути щасливою чесна, шляхетного роду людина після катастрофи...»

Звичайно, Хобхауз виявив бажання оглянути країну, і троє мушкетерів у супроводі Полідорі вирушили в долину Шамоні та на Монблан. Байрон, правда, пересувався по льодовику з деякими труднощами. В готелі Монтанвера вони натрапили в книзі відвідувачів на прізвисьце Шеллі з незмінною припискою грецькою мовою: «філософ і атеїст». «Гадаю,— сказав Байрон,— що зроблю послугу Шеллі, стерши цю приписку»,— і тут же це зробив. На зворотному шляху він потягнув друзів аж у Коппе, бо кожний був радий нагоді зустрітися там з мадам де Сталь, Бонштеттеном і Шлегелем. Хобхауз саме прочитав «Адольфа» і сказав мадам де Сталь, що впізнав у ньому її висловлювання: «Світлячки на опалому листі свідчать про посушливість навколишніх місць». Мадам де Сталь повернулася до Бонштеттена і запитала: «Ну як це вам подобається?» Хобхауз був у захопленні від Коппе.

Байрон не без побоювання передав друзям рукопис третьої пісні «Чайльд-Гарольда». Хобхауз, не знайомий із Шеллі, неабияк здивувався: «Трапляються прекрасні місця, але не знаю, чи сподобається мені ця частина, як попередні пісні... Тут є щось таємниче і метафізичне». «Стан-

си Августі», які Байрон теж йому показав, вразили його нестерпною плаксивістю, й він їх безжалісно висміював.

Ти співець — так не нудь якомога;
Ти розумник — так спокій нам дай;
Ти наш бог — так пробач, ради бога,
Що нам поза обридла украй.

Справді, з Хобхаузом нелегко говорити про почуття.

Скроп Девіс поїхав першим, навантажений відполірованими камінцями, агатами, кришталевим кольє, які Байрон купив, проїжджаючи Шамоні, для племінниці Лі і своєї «коханої» дочки Ади. Це була суцільна вигадка — ота його любов до донечки, яку він бачив лише двічі. Через кілька днів по від'їзді Скропа Девіса було відіслано й нещасного Полідорі; Байронові не хотілося цього робити, але поведінка доктора ставала нестерпною. Хобхауз з його прискіпливою проникливістю не стримався і нагадав, що саме цей варіант він і передбачав, і, залишившись у Дюдаті вдвох з Байроном, запропонував ще раз поїхати в гори й оглянути Юнгфрау.

Темно-зелені соковиті пасовиська, череди корів з дзеньканням дзвіночків, пастухи, що маячили на скелях і, здавалося, зійшли з неба, останні клапті почорнілого снігу, якого не спромоглося розтопити літо,— все це нагадувало Байронові його шкільні канікули в Шотландії. «Це як сон,— каже він Хобхаузові,— неповторно й дико, щоб вірити в реальність баченого». Він любив льодовики, вигиниста поверхня яких нагадувала закам'янілу бурю, любив водоспади, де з піняви й шумовиння сонце сукало білу нитку й заплітало її в гриву гігантського скакуна, чи не того самого, на якому в Апокаліпсисі їде сама Смерть, любив важкі свинцеві хмари, що клубочились над урвищами, ніби хвилі океану Пекла. Милуючись цим видовищем, він чомусь згадував Августу, саме її, і протягом усієї подорожі вів щоденник, призначений для неї.

«Учора, 17 вересня 1816 року, їздив (з Хобхаузом) на екскурсію в гори. Я вестиму коротенькі записи для моєї сестри Августини».

Черета на пасовиськах видзвонює на всі лади від скелі до скелі, перегукуються пастухи, виграючи на волинках, залазячи на такі стрімчаки, куди, здається, взагалі неможливо дістатися,— це сама пасторальна дійсність, про яку я лише чув... Це сама первісність, чиста, сільська ідилія... Я збагачую себе пізнанням Природи.

Дев'ята година. Збираюся відпочивати. Кімната Хобхауза поруч; він, звісно, стукнувся об двері й кляне їх; сьогодні я не стомлений, але сподіваюся швидко заснути. Внизу теревенять жінки; прочитав Шіллера у французькому перекладі. На добраніч, моя Августо.

Грінденвальд. Чудова зоряна ніч, але до чого паскудні стежки! А втім, дістався без пригод, якщо не брати до уваги зливи... Поминули ялиновий сухостій, цілий ліс оголених стовбурів і засохлого гілля — дивлячись на цей ліс, я думаю про себе й долю своєї сім'ї.

Дорогою з Берна до Фрібурга... Купив пса — страшенний незугара, але злющий-презлющий; нічого не скажеш, зумів себе зарекомендувати в очах свого попереднього хазяїна і в моїх... Це безхвоста істота на кличку Муц.

У цій тринадцятиденній подорожі мені пощастило і на погоду, і на супутника... Можна вважати, я задоволений. Схиляюсь перед Природою і милуюся Красою. Я можу переносити втому, незручності мені на користь, до всього я ще й побачив найпрекрасніші у світі краєвиди. Та гіркі спогади, надто ж моє особисте горе, спогади, віднині непозбутні, не давали мені спокою. Ні музика пастуха, ні гуркіт обвалу, ні злива, ні гори, ні льодовики, ні ліс, ні хмари й на хвилину не полегшили тягаря, який давить серце і не дає змоги звільнитися від самого себе у цій величч, владі й славі всього, що діється навколо, — наді мною і піді мною.

Я стою вище докорів, і на все ще є час. Я стою вище жадання помсти і не дорікаю за все те, що перестраждав; виб'є година, і те, що я відчуваю... але досить про це. Висилаю вам, люба Августо, цей щоденник, який я вів спеціально для вас».

Десь у серпні в Діодаті прибав я візитом Люїс, автор «Ченця», і переклав йому окремі місця з «Фауста» Гете. Тема повинна його схвилювати. Хіба запитання, що їх ставить перед Всесвітом Фауст, його угода з дияволом, втрата Маргарити — це не історія його власного життя? Та коли б творцем «Фауста» був він, Байрон, то зробив би його ще відчайдушнішим і похмурішим. З якого дива тремтіти перед духами? Людина, якщо вона справжня людина, зневажає їх так само, як зневажає смерть.

Справжній твір завжди народжується з потрясіння. У Байрона такий ґрунт був уже підготовлений; ним була ота вируюча маса невисловлених почуттів, жах, любов,

бажання, співчуття — могутня лавина, здатна поглинути все без останку. Наслідком вражень од читання «Фауста» і від краєвидів Альп є велика драматична поема «Манфред». Перші два акти він написав за дванадцять днів, безпосередньо під час подорожі. Пейзажі, змальовані прозою в щоденнику для Августу, після незначної обробки перетворювались на фрагменти нової драми. Справжні картини подорожі — зустріч із мисливцем, пастухом, що виспіває пісню перед чередою, стали складовою частиною цієї поеми, сюжет якої був і без цього складним.

Манфред, феодал містечка в Альпах, займався магічним ремеслом; він багатий, освічений, але йому душу, здається, точить спогад про якийсь страшний злочин. В першому акті, зовсім фаустівському, він викликає духів Землі, Води, Гір і Світла.

— Що тобі потрібно від нас, сипу Землі? — питають духи.

— Забуття.

— Якого забуття?

— Того, що є в мені...

— Що ж у цьому таїться? Це треба розгадати.

Вчувається жаль за жінкою, Астартою, яку він втратив і з якою хотів би знову зійтися; вчувається бажання помсти іншій жінці, чие ім'я не згадується. Це проти неї вергає жадливе прокляття якийсь таємничий голос. Байрон не здатний перевтілитися, відмовитися від свого «я», його натяки украй прозорі, не важко здогадатися, що Манфред — це сам Байрон, Астарта — Августа, а об'єкт прокляття — Аннабелла.

Хай міцний твій буде сон,
Та не візьме дух в полон;
Обволочать тебе чари,
Мов у саван, в білі хмари;
З'являться й видіння теж,
Від яких ти не втечеш;
І ніде їх не забудеш,
І повік сама не будеш;
Ти замреш назавжди в них,
В чарах піймана моїх...
Лицемірством потайним,
Блудом, схованим за ним,

Злом і глузуванням частим,
Глумом над чужим нещастям,—
Ти вже Каїну сестра...
Йде відплата, далєбі,
Пеклом будь сама собі!

Потім Манфред умовляє чаклунку викликати до нього Астарту; він описує її, і перед ним постає Август.

Вона була на мене схожа: риси
Обличчя, очі та волосся, й навіть
Тон голосу — подібне все було в нас.
Бона ж була чарівна. Думи також
Однакові зближали нас...
І схожа вдача, тільки в неї м'якша.
Усмішка, сльози, жалість — я не знав їх,
Лише до неї ніжність відчував;
Смирення — отже, я його не відав.
Була вона в усьому добродісна,
Її кохав я і згубив її!

«Я любив її і став причиною її загибелі» — ось першооснова безнадії Манфреда, як і самого Байрона, і він голосом Манфреда волає про своє страждання, ледь приховане забралом гостя Діодаті і ввічливого візитера замку Коппе.

Моя самотність — де вже не самотність,
Круг мене юрма фурій. Я зубами
До ранку скреготав у темі нічний
І проклинав себе я до смеркання,
Безумства я собі благав і — марно...

Даремно підземні сили, за бажанням Манфреда, викликають Астарту; вона з'являється, але лишається німою, як відмовчувалась на той час Августа, поступово втрачаючи риси, які ще зберігала пам'ять.

І ти мене кохала надто,
І надто я тебе любив; але ж ми
Не створені, щоб мучитись і мучить,
І гріх смертельний так було кохати!
Скажи, що ти не маєш зла на мене,
Що я один за двох терплю покаяння...
Хотів би я почути перед сном
Дзвінкий твій голос — озвись до мене!

Вона знепритомніла, так нічого й не відповівши, і занепокоєні душі бачать відчай Манфреда. «Якби він був одним із нас, це був би злий Геній».

Виверження лави було прекрасним видовищем. «Манфредові» бракувало третього акту, але Байрон поки що його не пише. Він повернеться в Діодаті разом із Хобхаузом, і гірські чари розвіються.

Однією з причин, що не давали спокою Манфредові, було мовчання Астарті. Чому Августа на всі квиління

Байрона відповідала лише короткими, байдужими листами? Чому дратуюча непослідовність листів Августи, яка завдяки Байронові навчилася певної поштивості, знов обернулася па моральну банальність? Збентежений Байрон вгадував за недомовками вплив чийогось розуму. Це поза всяким сумнівом. Він не знав, як склалися відносини між двома жінками після його від'їзду.

Того дня, коли Байрон покинув Англію, леді Байрон (кілька тижнів вона жила в Лондоні, щоб бути ближче до юристів і консультантів Лессінгтона й Ромілли) поїхала в село провідати крихітку Аду. Для неї, двадцятичотирилітньої, життя, здавалось, скінчилося. Як і раніше, її почуття до Байрона лишалися пристрасними, вона надто його кохала, щоб вгамувати свою ненависть, це кохання не згасло й тепер. Августи, яка бачила її перед від'їздом, помітила в ній загрозливий спокій мерця.

Моральні проблеми, які обсіли цю вражену самолюбством душу, не вирішилися з від'їздом чоловіка. Як їй ставитися до Августи? Як до подруги? Це б означало підірвати найсерйозніші її звинувачення, що колись у вихованні дочки їй, можливо, доведеться виставити проти Байрона. Як до ворога? Саме цього домагалися її радники. Але в такому разі вона підтвердила б чутки, що їх розпускали Кароліна Лемб та інші, і це зробило б неможливим дальше проживання місіс Лі в Англії. «Якби Августи подалася слідом за Байроном у вигнання, якби вона афішувала свій зв'язок *et soror et conjux*¹, леді Байрон з виглядом переможця залишалася б на висоті становища... Але нахил до романтичної самопожертви був сильніший за неї». Вона не хотіла краху своєї зовиці, вважаючи, що її християнським обов'язком є врятування душі Августи, а можливо, хоч вона в те вже не вірила, й самого Байрона. У ці дві мішені можна влучити одним пострілом тоді, коли винуватці не матимуть змоги зустрітися. Свобода кожного з них буде одночасно і виконанням вироку.

Такі потаємні стежки вказував їй продиктований ревнощами й злобою обов'язок: переслідувати грішницю під маскою обов'язку. Крім того, у свідомість цієї жінки проникав ще й струмінь хоча б сумбурного, а проте справді щирого почуття, яке можна було б назвати потребою знати. Тільки впевненість вбиває ревнощі в цій жахливій історії, що занастила її життя. Аннабелла не мала в своє-

¹ І сестри і дружини (лат.).

му розпорядженні вірогідних доказів. А вона хотіла знати напевне. Тим-то Августа не йшла їй з голови.

У сум'ятті почуттів леді Байрон вдалося знайти повірницю. Близька подруга Августи — місіс Джордж Вільєрс — звернулася до неї з проханням захистити зовицю від наклепів світу, й Аннабелла заїхала до неї з візитом, розказавши, зрештою, їй правду. Місіс Вільєрс, жінка добропорядна, була вкрай збентежена й глибоко зацікавлена. Августа так часто говорила їй про розлучення і про чутки, говорила так широко, що спершу вона не повірила леді Байрон. А не ймучи віри, не на жарт обурилася. «Можна було б ще пробачити,— казала вона,— якби Августа переживала, розкаювалась, а то ходить гордо, усміхаючись, наче й не вона вчинила неприпустимий гріх!» Так думала й леді Байрон. І подібно до того, як дехто любить приходити на допомогу другові, хоч той і не виявляє особливої вдячності чи задоволення, так і ці дві жінки були ладні допомогти грішниці, але з умовою, що та їх принизливо проситиме. Байрон, до речі, теж грішник, але він хоча б усвідомлює свій гріх! Августі ж таке й на думку не спадало. «Я завжди помічала,— писала Аннабелла,— цю разючу відмінність між ними: почуття Байрона були набагато витонченішими й благопристойнішими з морального погляду, чого не скажеш про Августу. Вона, здавалося, не усвідомлювала, серйозності провини...»

Місіс Вільєрс погоджувалась з леді Байрон — Августу треба провчити, збити з неї гординю й навернути на шлях покути. Місіс Лі, їй-право, вважала цілком природним, що в очах вищого світу взаємини між нею й невісткою залишаються дружніми. В такому разі їй належить відчутти, що вона поза законом.

Леді Байрон до місіс Лі: «Я не хотіла хвилювати вас перед пологами, але, знаючи, що ви вже одужали, я не збираюся приховувати, що в мене є підстави, зумовлені насамперед вашою поведінкою (я в цьому абсолютно впевнена!), про які я не маю бажання зараз згадувати і які змушують мене обмежити моє з вами спілкування...»

Обидві добродішні жінки завмерли в солодкому заціпенінні, очікуючи, як же поведеться перед лицем такої загрози їхня грішна сестра: «Впевнена — спершу це буде так, потім вибух гордині...» Та відповідь Августи звучала смиренно: «В інтересах своїх дітей я змушена прийняти ваше попередження щодо обмеження спілкування з тією,

хто, як ви кажете, не гідний вашої поваги й ласки! Прийде час, ваша думка зміниться».

Добившись від неї, по-перше, визнання злочину, а по-друге — відмови надалі зустрічатися з Байроном, тепер лишалось закінчити курс морального лікування. Листування між зовицею й невісткою тривало, і слабша з них поступово скочувалася до обережних зізнань. Справді, гріховні стосунки мали місце до його одруження, але вона присягалася всіма святими, і клятва звучала щиро, що після одруження всіма силами цьому противилася¹. Допит став ще прискіпливіший. Коли двоє з обопільної мовчазної згоди не торкаються болючої теми, доки не вирішують розкрити нарешті цей абсцес, вони знаходять іноді гостре відчуття задоволення й невимовну радість вивчати разом і співставляти деталі, що були для кожної з них предметом довгих самотніх роздумів. Аннабелла пояснювала Августі, яким підозрілим (у перший день їхнього приїзду до Сікс-Майл-Боттома) видалося їй усе — Августа ж охоче аналізувала свої власні ілюзії й віру в те, що Аннабелла ні про що не здогадується.

Іноді грішниця знов забувала про каяття. Місіс Вільєрс, яка бачила її напередодні, писала 18 липня 1816 року до леді Байрон: «Августа тільки й говорила, що про газ та сатин, що у неї бадьорий вигляд, вона чудово володіє собою, й ніщо не виказує в ній тягаря на душі». На щастя, потім вона неначе занепокоїлася й була пригнічена. Та справу ще не доведено до кінця.

Адже не виключено, що згодом вона не піддається впливу Байрона. Він наполягав на її приїзді до нього в Швейцарію чи Італію. Раптом вона піддається, тим паче, що полковник Лі, зовсім розорений, був не проти цього?

Здавалося, вона піде на безумство ради брата, який квилить, що він нещасний. Даремно Аннабелла лякала її жахливими моральними стражданнями, які вона завдасть Байронові. «Я, однак, не помічала,— відповідала Авгу-

¹ Леді Байрон до місіс Лі: «Оскільки ви не намагаєтесь і не намагалися мене обдурювати стосовно попередніх вчинків, які не викликають у мене ані крихти сумніву, я готова вам повірити, якщо ви підтвердите, що ніколи свідомо не хотіли ставати *мені* на перешкоді...»

Леді Байрон до місіс Вільєрс: «Я одержала відповідь — саме таку, якою вона мала бути, на яку я й сподівалася. Я цілком переконана в невинності Августи від часу нашого з нею знайомства». (Прим. автора).

ста,— отих його страждань, так красномовно розписаних вами... Якби ж я тільки знала, що йому справді потрібно — та лишенько! — я цього не знаю...» Леді Байрон іноді так і поривало ославити зовицю, почепивши їй на груди табличку: «Єретичка й відступниця».

У серпні 1816 року Аннабелла поїхала до Лондона, аби ще раз зустрітися з Августою. Готуючись до цього остаточного штурму, вона склала список запитань і, за звичкою, старанно їх пронумерувала: «Що більше мучить — учинений гріх чи його наслідки? Чи, усвідомлюєте ви, що вчинок є гріхом, не кажучи вже про гріховність самої виношуваної думки про це, навіть коли дії цілком невинні?»

Перші два тижні вересня обидві жінки бачилися щодня¹, і Августа віддала себе цілком і повністю в руки сильнішої суперниці; вона пообіцяла надалі показувати Аннабеллі всі листи Байрона і відповідати йому лише стримано. Леді Байрон не вимагала припинення будь-якого листування з братом: «Я не раджу вам обмежувати листування, але прошу завжди намагатися вірно спрямовувати почуття, а не піддаватися їм чи квапитися задовольнити. Уникайте, отже, будь-яких речень і будь-яких умовних знаків, що давали б йому підстави брати дурне в голову... Дозвольте також мені звернути увагу на те, що він любить знічев'я висувати мало не божевільні пропозиції». Напівсвідома спритність жінки: вона позбавила Августу того, що робило її принадною в його очах.

У Женеву прийшли холодні сльотаві дні. Байрон мав намір залишити Швейцарію. На тому боці озера, в Сешероні, англійські туристи не зводили з його балкона морських біноклів в надії побачити жіночу Сукню. Вразливий, як усі цьковані, він відчував, що його й у цьому прихистку переслідує ненависть. Він хотів перевалити через гори і пірнути у хвилі Адріатики, «як олень, що, тікаючи від погоні, кидається в бистрину ріки».

На початку жовтня Байрон залишає Дюодаті і разом із Хобхаузом вирушає через Сімплон до Мілана. Супроводжував їх Флетчер, дивуючи Хобхауза вмінням передава-¹

¹ Записник леді Байрон: «Августа повністю висповідалась у своєму колишньому зв'язку, всіляко заперечуючи, що він тривав після одруження Байрона... Вона призналася, що вірші «I speak not, I trace not, I breath not they name» призначалися їй».

Місіс Вільєрс до леді Байрон: «Я добре відчитала Августу за ці вірші». (Прим. автора).

ти побачене суто англійськими штрихами. Водоспад Пісваш здавався йому «білою перукою старого пана Бекера». Шестерик Байрона вивіз їх аж на вершину Сімплону. Поминули зону ялин, далі тяглася смуга голого каміння, а ще вище зона вічних снігів. На вершині, не знайшовши жодної стіни, щоб видряпати свої імена, вони написали їх на клапті паперу і старанно заховали під каменем. Потім чергування краєвидів пішло у зворотному порядку, і вони спустились нарешті в долину Домодосола, де обсажені виноградниками схили вінчали білі дзвіниці.

Флетчер одержав наказ приготувати рушниці, кинджали й пістолети. Англійцям сказали, що країна ця небезпечна. Нещасна Італія з падінням Наполеона опинилася під владою іншого чужинця. Священний союз, «товариство династій», перетворив Ломбардію на залежне від Австрії королівство, яким правив з допомогою поліції божий помазанник пан Меттерніх. Шпигунів було повно всюди; доноси ширилися навіть у сім'ях. Ліберали і патріотично настроєні люди гуртувалися в таємні товариства. Від Мілана Байрон підтримує дружні стосунки з італійськими ліберальними угрупованнями. Завдяки рекомендаційному листу мадам де Сталь до Людовіка Брема, капелана екс-короля Італії, він познайомиться з маркізом де Бремом (міністром внутрішніх справ під час правління Ежена Богарне), з найвідомішим серед сучасних італійських поетів Монті й прозаїком Сільвіо Пелліко. Країна йому сподобалася. Майже всі селянки здавалися йому чорноокими красунями. У кожної на обличчі промінився вираз відваги й кохання.

Надзвичайно приємне враження справила на нього бібліотека Амвросія, де йому показали «реліквії» Лукреції Борджія, пасмо її волосся, довге й гарне, і листи, «такі чарівні, люб'язні, і він відчув себе зовсім нещасним, що не народився раніше, аби мати змогу бодай глянути на неї». «І здогадайтеся лишень,— писав він до Августи,— як вона підписувалась? Ось так, хрестиком, і це, казала вона, заміняє їй прізвище... Хіба не смішно? Гадаю, ви знаєте, що вона була відомою красунею, яка до того ж уміла посправжньому користуватися з того дару; знаєте про те, що вона любила цього кардинала Бембо (як і про історію з його батьком — папою Александром та його братом Чезаре Борджія,— в яку декотрі вірять, інші — ні). Скінчилося все тим, що вона стала герцогинею Феррарською,

прекрасною матір'ю й дружиною: оце так приклад для на - слідування».

У театрі Ла Скала, в ложі де Бремів, Хобхауз і Байрон познайомилися з одним французом, мсьє де Бейлем, колишнім інтендантом рухомого майна імператорської корони, який розповів, що був особистим секретарем Наполеона I, зокрема під час втечі імператора з Росії. «Наполеон тоді зовсім з'їхав з глузду,— казав Бейль,— він підписував свої декрети: Помпей». Коли Бейль сказав йому: «Ваша величність припустилася помилки»,— він кисло глянув на нього і видавив: «Гм, справді?» Бейль був свідком, як до генерального штабу з'їхалося вісімдесят чотири генерали, схлипуючи і побиваючись: «О, моя дивізія!.. О, моя бригада!..» Після від'їзду імператора Бейль пішов на службу до Мюрата. Потім він розказав про Талейрана, додавши, що його засудив би перший-ліпший суд присяжних і що, хоч про Наполеона й кажуть, ніби він крутої вдачі, він, однак, не був жорстоким. Мсьє Бейль розповів також, що дружина маршала Нея тепер у Мілані і що вона наказала викарбувати на могилі свого чоловіка: «Тридцять п'ять років слави; один день помилки». Це була надзвичайна людина, мсьє Бейль. «У мене є всі підстави,— писав Хобхауз після того, як старанно занотував усі ці безцінні анекдоти,— гадати, що Бейль гідна довіри людина, але розповідає він про все це вбивчо, і в нього на обличчі написано, що він матеріаліст».

У Мілані Байрон і Хобхауз зустріли нещасного Поллі-Доллі. Він саме посварився з якимсь офіцером, і Байронові ще раз довелося втручатися й виручати його. Він був тепер кандидатом на посаду особистого лікаря принцеси Уельської. «Бідна жінка,— зітхнув Хобхауз, даючи йому рекомендаційного листа,— треба бути божевільною, щоб обирати собі такого лікаря». Однак Луї де Брем, не такий прискіпливий, як заповзятий ксенофоб Хобхауз, відгукнувся про нього краще. «Рідко коли доводиться,— писав він до мадам де Сталь,— здивувати на рідкість чесну людину, як Полідорі, простодушний і гідний усілякої довіри».

Про самого Байрона Луї де Брем висловився тим цікавіше, що це перегукувалося з думкою Вальтера Скотта: «Лорд Байрон — втілення люб'язності. Трапилася нагода замовити слово за Полідорі, і він з щирою готовністю відгукується на це прохання. Чи й варто казати? По-моєму, є чоловіки, на перший погляд, ніби відлюдькуваті, а проте

в душі справді людяні... Його твори користуються такою повагою серед наших друзів, хто знає англійську мову, що, не кажучи йому про це й слова, ми засвідчуємо йому щохвилини наше щире захоплення, і це встановлення між ним і нами звичної інтелектуальної атмосфери дає йому змогу почуватися впевнено в нашому середовищі». Винагородою тих, хто вміє умиритворити стражденні душі, є те, що вони єдині, хто про це здогадується.

Італійські друзі показали Байрону всі визначні місця Мілана. Він пересвідчився в акустичних мо?кливостях Сімонетти й побачив славнозвісну баню собору в місячному світлі. Бейль відзначив, яке глибоке враження справила на Байрона картина Даніеля Кресні із зображенням каноніка, силоміць покладеного у домовину й виставленого у церкві для похоронної відправи. Посеред відспівування саван піднімається, покійник вітає присутніх і гукає: «Проклятий я судом праведним!» Байрона не можна було відірвати од цієї картини — він стояв перед нею з сльозами на очах. З поваги до генія його супутники відійшли, сіли на коней і чекали на дорозі.

4 листопада Хобхауз і Байрон нарешті вирушили до Венеції. Вони поминули Брешу, Верону (де Байрон був щасливий згадати Джульетту), Віченцу, далі ніч вони куняли в гондолі і прокинулися, коли попереду засяяла вогнями Венеція. Через кілька хвилин вони вже піднімалися сходами до готелю «Великобританія» на набережній Великого каналу.

XXVIII

ЧАРІВНА ВЕНЕЦІЯ

Певну гру невловної фантазії скрізь треба відрізняти від пустелі...

АЛЕН

Байрон до Меррея: «Венеція мені подобається, як я і сподівався, а сподівався я на багато. Це одне з тих міст, що його наперед знаєш, навіть не бачивши, і після Сходу воно саме таке, про яке я завжди мріяв. Мені подобається, як повільно й легко пропливають гондоли, радує тиша каналів. Мене не обходить очевидний занепад міста, я жалкую лише за простотою зниклого вбрання, хоча, правду кажучи, іноді його ще можна зустріти. Незабаром карнавал». І лист до Тома Мура: «Я маю намір залишитися у Вене-

ції на зиму... Місто виправдало мої надії. Я чимало прожив серед руїн, щоб не любити спустошення».

Подобався йому і венеціанський діалект, і фарбовані охрою будинки, дзвінкі імена й палиця з рожевого мармуру, як і чорні балдахіни човнів. У місті Купця і Мавра, Порції й Дездемони йому здавалося, що па кожному перехресті він зустрічає тінь Шекспіра. Йому навіть не так дошкуляло каліцтво, бо завжди можна їхати по вулиці в гондолі.

Венеціанської республіки більше не існувало. Крилаті леви святого Марка не охороняли тепер ні доків, ні Ради десяти. Буцентавр спалили французи. Як і в Мілані, містом правив австрійський губернатор, повірений самого пана Меттерніха. І все ж воно лишалося спокусливим і веселим. Кав'ярні на площі Святого Марка переповнені. Вісім театрів Венеції — це більше, ніж у Лондоні, й більше, ніж у Парижі. Вищий світ об'єднувався в *conversazione*¹, і найблискучішим серед них був салон графині Альбріцці, яку називали «італійською баронесою де Сталь», їй дуже хотілося познайомитися з «першим поетом Англії». Кілька чоловіків і жінок, сидючи в маленькій кімнатці, смакували прохолодні напої. Хобхауз відзначив, що це товариство намагається точнісінько наслідувати салон Коппе, тільки все це має убогий вигляд, хоча господиня салону й добра душа...

4 грудня друзі розлучилися. Хобхауз вирушив до Рима, а Байрон залишився у Венеції, підшукавши водночас «помешкання й коханку» в синьйора Сегаті, крамаря, що мав на довгій і вузькій вуличці Фреццерія, поблизу собору святого Марка, крамничку під вивіскою «Cognò»². Невдовзі його підручні додали до цієї назви ще й *inglese*³. Сегаті ледве зводив кінці з кінцями, але дружина в нього була молода і вродлива. Крім усього, вона мала чудовий голос, через що подружжя Сегаті залюбки приймала венеціанська аристократія. Маріанна Сегаті зуміла так підійти до Байрона (вкрай довірливого, попри маску гульвіси), що йому здавалося, ніби він перший її коханець. У Венеції її вважали жадібною до насолод, але сам Байрон був у захопленні: «Першого ж тижня я закохався в мадам Сегаті, і вона відповіла мені взаємністю, відтоді цей зв'язок

¹ Товариство (дослівно: зібрання, де точаться розмови). (Італ.).

² Ріг (італ.).

³ Англійський (італ.).

триває, бо вона дуже вродлива, люб'язна, говорить венеціанським діалектом, що тішить мій слух, і надзвичайно наївна, і я можу бачити й владати нею в будь-яку хвилину, а це відповідає моєму темпераментові».

Зрештою, любив він її своєрідно: в нього був до неї і потяг, і презирство; любив її як вірного пса, скакуна чи пісню Тома Мура. Вона вміла бути веселою, коли він цього хотів, мовчазною — коли сумував. Біля неї він поволі заспокоювався. Альпи, робота над драмою «Манфред» і новизна італійських вражень угамували його внутрішній вир, куди він ледве наважувався раніше зазирнути. Він перестав якщо не страждати, то принаймні тішитися своїм стражданням. Чимале зрушення! Щебетання цієї чужої земки, її «приємна вульгарна латинь» допомагали йому забутись. Прагнучи втоми — найкращий засіб боротьби з хіттю, він одержав дозвіл австрійського коменданта форту на право купити четверо коней і кожного дня вузькою стежкою, що омивалася хвилями Адріатичного моря, мчав у Лідо.

Щодня зупинялася його гондола й перед брамою Вірменського монастиря. Він познайомився з кількома тамтешніми отцями й любив відвідувати їхній крихітний, обсаджений кипарисами, смоковницями й цитриновими деревами острівець. У келії з святими образами він допомагав Паскалю Ашару укладати порівняльну граматику англійської й вірменської мов. Оливкового кольору обличчя Ашара й довга, чорна, як смола, борода робили його схожим на головного ченця храму Соломона. «Вірменська мова дуже складна, але в складності є своя притягальна сила... Я вважаю за потрібне завантажити мозок якоюсь складною наукою; вивчення вірменської мови — найважче заняття з усього, що я можу тут знайти, й це буде добрий терпуг для підступного змія».

Коли його запитали, скільки часу він має намір пробути у Венеції, Байрон відповів: «Я гадаю, амурні справи й вірменська абетка заберуть у мене всю зиму». Він охоче розмовляв з духовними отцями, заздрих їхній усамітненості, байдужості до земних справ, їхньому душевному спокою. Отець Ашар розповідав йому про Вірменію й твердив, що, покладаючись на вірогідні свідчення, саме там був колись рай земний. Хто зна, в якому місці шукав його Байрон. Може, він нарешті знайшов його у Венеції? Принаймні йому часом самому так здавалося. Прогулянки то в гондолі, то верхи, уроки вірменської мови, любов Ма-

ріанни тримали на певній відстані головного ворога — нудьгу. Вечори були присвячені відвідуванню салонів, і поступово його стали вважати окрасою міста. Завдяки «Божественній комедії» і Ніколо Жіро афінському він пристойно розмовляв по-італійському.

Я вивчив мов багато й для чужинців
Сам іноземцем бути перестав...

Як свого часу в Греції, Байрон тут уже звільнився від пут власного конформізму. Закинутий далеко від Англії, він часто забував про англійське начало, що жило в його серці. «Коли б я міг лишатися таким, як є, то був би не лише щасливий, а й задоволений собою, чого, на мою думку, досягти значно важче — рідко кому це вдається... Я маю досить книг, досить зручностей, чудову країну, мову, якою з насолодою розмовляю, безліч розваг, товариство, що мені до душі, й красуню жінку, котра мені не набридає... Здається, немає в житті вже чогось незвичайного, здатного розбурхати мою цікавість; з того, що життя може ще мені запропонувати й чого б я бодай частково не бачив, лишаяються, по суті, дрібнички, тож було б нерозважливо сперечатися зі своєю власною вдачею... Якби мені вдалося зупинити сьогоднішнє, я б залюбки перекреслив минуле, і ви могли б закреслити мене в списках живих, бо добровільно я ніколи не повернуся жити на ваш куций острівець».

Настали карнавальні дні, тривале венеціанське свято, пора маскарадів і серенад, ескапад і таємниць, пора, яку здавна недолюблюють чоловіки, але тільки не коханці, час, коли жінки перед постом збирали гріхи для обітниці. Байрон навчився добре розуміти цих чорнооких венеціанок. Кожна з них мала принаймні одного *amoruso*¹. Ті, що мали одного, пишалися своєю порядністю й міняли коханця під час карнавалу. Як його утримати коло себе — про це турбувалася хіба що задоволена своїм вродливим англійцем Маріанна Сегаті.

Найбарвистіше турецьке, єврейське, грецьке й італійське вбрання оживило жадібну чорноту гондол. Байрон не міг не віддатися танцювальному ритмові цього життя.

¹ Коханець (італ.).

Його листи до Тома Мура ніби виспівують під акомпанемент венеціанських гітар:

Що робиш ти сьогодні,
О Томао Мур?
Що робиш ти сьогодні,
О Томас Мур?
Чи любиш і сумуєш,
Чи бродиш, чи римуєш,
Лицяєшся й воркуєш,
О Томас Мур?

Ось складена експромтом для вас гарненька пісня:

А карнавал все ближче,
О Томас Мур!
А карнавал все ближче,
О Томас Мур!
І ллється світло й чари,
Проходять маски й пари,
Бриньчать, дзвенять гітари,
О Томас Мур!

У темних завулках до ранку чути пісні й поцілунки. Маріанна й Байрон блукали цілу ніч, а благовірний негодіант спав під знаком англійських рогів. Кілька днів минули щасливо, та все ж це нічне життя стомило Байрона, й він заслаб. Може, знову пропасниця? Чи, бува, не приступ малярії, що мало не звела його в могилу на Патрасі? А може, це вже старість? Йому щойно повернуло на тридцятий: «Піхви таки скоріше зношуються, ніж шпага», — казав він і присвятив Маріанні зворушливі, позначені втихомиренням вірші:

Знаю, ми не будем більше
Вдвох блукати в пізній час,
Хоч з кохання в серці біль же
І наш місяць не погас.

Піхву рве й стирає шабля,
Груди змучує душа,
І любов, хоч не ослабла,
Відпочити поспіша.

Хай же вабить ніч коханням,
Щемом зоряних тривог, —
Вже під місячним сіянням
Не блукати нам удвох.

Протягом великого посту він не вставав з ліжка, почувачись зовсім хворим, у напівснах-напівмареннях перед ним знову замерехтіли образи минулого. Що сталося з Августою? Він нічогосінько не міг добрати в її новому благо-

честивому жаргоні. «Я одержав, гадаю, усі ваші листи, як завжди, з повним переліком нещасть і темних місць, а проте не можу висловити вам навіть свого співчуття, бо, присягаюсь, там годі щось зрозуміти: чи то у вас щемить розбите серце, чи то болять вуха, а чи щось сталося, захворіли діти — до чого тут ваші таємничо-сумні побоювання!.. Чи не пов'язане це з романами Кароліни Лемб або ж із свідченням місіс Клермонт та благородством леді Байрон?.. Мені здається, все, що могло вас турбувати, хтозна-коли минуло; що ж до мене, то нехай це вас менше всього турбує». І незабаром: «Я знову повторюю: напишіть нарешті відверто, які таємничі сили вас обсіли; це набагато краще, ніж дурна звичка обмежуватися натяками. Що ви хочете сказати? Що можна знати таке, чого б ми з вами не знали краще, за будь-кого? Чи ви хочете щось приховати від мене? Я особисто ніколи не відступав — я лише вволив ваше прохання й певен, що вони спробують скомпрометувати насамперед вас, опалюжити вашу честь, хоча й не могли нічогісінько бачити, що було до мого одруження з отим диявольським поріддям, чийої загибелі я все-таки діждуся». Цей лист був пересланий леді Байрон з помітками Августи: «Я просто не уявляю, що може бути гіршого за це — стільки злості, гіркоти ненависті до всіх — тільки й заслугоує, щоб спалити; загалом мені ясно, що він, нещасна дитина, страшенно незадоволений собою!» Ця жінка була не зла, але навіть пекельні муки передавала марнослів'ям дитячого лепету.

*

За час хвороби він закінчив третій акт «Манфреда», акт трохи коротший (бо не вмів, як Гете, керувати надприродними силами, та ще коли вони з'явилися в такій кількості), але цікавий за своїм задумом. Ми бачимо Манфреда перед лицем смерті. Абат із сусіднього монастиря спробував примирити його з самим собою, цілком можливо, що ця сцена відбивала тему розмов Байрона з отцями вірменської церкви. Католицький священник запропонував грішникові покаяння і прощення. «Я не згадую, сину мій, про покарання — кожному за його вчинками — це воля Всевишнього. Але церква дає мені право торувати шлях грішникові до сподівань на вищу милість». — «Надто пізно, — відповідав Манфред. — Нікому не дано вигнати демона, коли він уже опосів грішника. Жоден святий не відпустить

гріхи людини, чия душа — то саме пекло». Не з богом, а з самим собою не може примиритися Манфред.

О батьку мій! Я звідав надто рано
Ці поривання юності бентежні:
Я прагнув думкою з людьми зрівнятись
І стати просвітителем народів...
Минуло все,
Я сам збагнув, що в мріях обманувся,
І не зумів скорити свій норів дикий.
...Я гребував зі стадом
Змішатися і вожаком вовків
Не став я. Лев — самотній, я — так само.

В останній сцені посланці пекла хотіли забрати Манфреда з собою. Він виганяє їх:

...Вертайсь до себе в пекло!
Не мавши влади паді мною, знай же,
Не в силі ти повік мене скорити;
Що я зробив — зробив; несучи в собі я
Таку покару, що тобі й не снилась;
Безсмертний дух — суддя собі єдиний,
І за добро і зло він сам заплатить...
Знай, ти не мій спокусник, ти б не зміг
Ні звабити мене, ні взяти в жертву, —
Я сам свій руйнівник і вже таким
І там я буду...

Таким чином, уперше, під впливом Шеллі і його метафізичних суджень, Байрон спробував примирити своє непереможне почуття грішника з філософією скептика, що заперечувала православні уявлення про пекло й покарання. У чисто байронівському стилі в центрі всієї системи він поставив себе й тільки себе. Байрон — тільки він спокусник Байрона. Байрон сам покарає Байрона в Байроні. Єдине хіба — що цей руйнівник мав би бути Байроном-надлюдиною. Так, пекло є, але воно у нас самих, і люди самі поринають у нього.

О старче! Це ж не дуже важко — вмерти...

Такі останні слова Манфреда абатові. «Саме в цьому, — писав Байрон Августі, — вся мораль поеми». Не всі люди бояться смерті. Одні перебувають під страхом тому, що люблять життя; інші через те, що їх лякає майбутнє. Але людське існування — боротьба дуже запекла, й трапляються природи такі чутливі в усвідомленні безвихідності своїх внутрішніх суперечностей, що смерть здається для них омріяним відпочинком. Саме до такого складу людей належав Байрон. Надто відважний, щоб втікати від життя,

але занадто стомлений, щоб лякатися смерті, він ніколи не скидав її з рахунку, навіть серед карнавалу.

Йому було дуже важко працювати над цим, третім актом. Перший варіант, надісланий Меррею, за одностайною думкою друзів, видався слабким, Байрон його переробив. Нарешті в червні 1817 року драма була опублікована в Англії. Публікація становила певну загрозу для Августи, оскільки любов Манфреда до Астарті одностайно засуджувалась в очах вищого світу. «Ясніше вже не скажеш,— писала місіс Вільєрс.— Сумнівно, щоб її друзі бодай насмілились заперечити прозорий натяк... Ви вже проглядали газету «Зе дей енд нью таймс» від 23 червня? Там велика критична стаття з розглядом «Манфреда», гарно, на мій погляд, написана, але повна недвозначних натяків на адресу Августи». Що ж до неї особисто, то уся в домашніх клопотах, вона тільки й спромоглася що написати Аннабеллі, як їй, мовляв поводитись, коли раптом хтось запитає про драму «Манфред». «Ви повинні говорити про «Манфреда»,— відповіла леді Байрон,— тільки з очевидним невдоволенням».

*

Навесні, коли Байронові стало краще, лікарі порадили йому змінити клімат. Сухіший клімат зменшить пропасницю. Хобхауз, який ось уже п'ять місяців жив у Римі, вивчаючи археологію, кликав друга до себе. Байрон вагався. Може, це трохи й наївно, але йому ставало лячно від думки розлучитися із Маріанною. Йому ніби передався страх, у якому колись жила Кароліна. Під час хвороби Маріанна самовіддано його доглядала. Не такий уже він і вірний їй, проте, справді відчував прихильність до неї. Досить йому закохатися в жінку, як його переймало бажання поріднитися з нею. Маріанна Сегаті, поступлива дружина венеціанського крамаря, несподівано стала втіленням «прекрасного ідеалу».

А втім, подорож до Рима стане чудовою нагодою написати четверту пісню «Чайльд-Гарольда». Одне слово, Байрон вирішив послухатися лікарів.

Він побував у Феррарі, де написав «Скаргу Тассо», відвідав могилу Аріосто, а також Флоренцію. По дорозі до Рима завернув на озеро Тразімено. В дитинстві Патерсон розповідав йому про землю, вкриту мерцями, із струмками пролітої карфагенцями й римлянами крові. Селяни показали йому струмок, який зберігав назву Сангінетто. Озеро

виблискувало, немов срібна платівка, а дбайливо доглянуті поля й поодинокі дерева прикрашали мирний пейзаж.

У Римі він ніби у двох площинах: у подоби Байрона й Чайльд-Гарольда. Як Байрон він знову багато їздив верхи, виправляв цей клятий третій акт «Манфреда», розкритикований однодумцями Меррея, і писав Мурові: «Про Рим я вам нічого не скажу; враження годі описати, путівник тут — неоціненна книга... Вчора обідав разом з лордом Ленсдоуном... Майже цілий день не злазив із сідла... Щодо Колізею, Пантеону, собору святого Петра, Ватикану, Палатину ¹ і т. ін. і т. п.— див. вище, тобто гортайте путівник... Аполлон Бельведерський схожий на леді Аделаїду Форбс — ніколи ще не доводилось спостерігати такої різючої схожості. Мені пощастило бачити живого папу й мертвого кардинала — обидва мали чудовий вигляд... Ось уже чути кроки Хобхауза, а коні стоять коло під'їзду; тож — па коней».

Скульпторові Торвальдсену, якого рекомендувала графиня Альбріцці і якому він позував, пощастило схопити момент перевтілення Байрона в Чайльд-Гарольда. Позуючи в ательє скульптора, Байрон набрав зовсім іншого виразу, ніж той, яким він був завжди.

— Сідайте, як вам зручніше,— сказав Торвальдсен.— Здається, вам нема потреби прибирати такого виразу.

— Це моя природна поза,— відповів Байрон.

— Справді? — запитав Торвальдсен.

І він відтворив Байрона таким, яким той хотів бути.

— Це не схоже на мене,— сказав Байрон після закінчення погруддя,— в мене тут дуже нещасний вигляд.

А Чайльд-Гарольдові Рим був прекрасним джерелом для роздумів. Навряд чи ще десь у світі можна знайти стільки байронічних тем. Велич і занепад, руїна й краса, на кожному перехресті розкішні громадські будівлі...

Задума на могилі Чечілії Метелли. Хто вона, ця можливо-владна дама, що навіки спочила в склепі? Може, вона була цнотливою і вродливою? З тих, які кохають свого синьйора, чи з тих, які полюють на чоловіків? Може, вона вмерла молодою і на її обличчі ще не встиг згаснути промінь дитячої ніжності й безтурботності, а може, старою пані з викубаною літами косою?..

¹ Палатін — один із семи пагорбів Рима. За переказом, на Палатині були виходувані вовчицею Ромул і Рем. Імператор спорудив там фамільний, палац, про руїни якого й згадує Байрон. (Прим. перекл.).

Кожну смерть він брав так близько до серця!

Потім настала черга роздумів про Палатін. Нічне птаство гніздилося серед обвитого плющем каміння, що було раніше імператорським палацом. Вічна мораль всієї історії людства. Свобода породжує Славу. Слава породжує Багатство. Тиранія знову приводить до Варварства — цикл поновлюється... Риторика? Так, безумовно. Ритори теж потрібні...

Місячної ночі під мерехтливими зорями, під арками дикоростучих квітів, у Колізеї — цьому магічному колі, куди навідуються великі мерці, він думав про тих, хто змусив його страждати, про «його Клітемнестру», про своє вигнання, згадував свою улюблену богиню Немезиду і кликав помсту.

І кличу я тебе, о Немезідо,
Що злочин кожний на ваги кладеш!
Ти чорне зло не кидаєш без сліду,
І з пекла на Ореста фурій звеш,
Щоб гнали геть його у тьму без меж...
Ти панувала тут. Я кличу знов же:
Зведися й відомсти, по цій землі пройшовши!

Хоча четвертої пісні «Чайльд-Гарольда» ще не написав, проте, зібравши необхідні матеріали, він міг їхати. Хобхауз, який збирався пожити ще в Неаполі, хотів затягнути туди і його, але Байрон почувався нещасним без Маріанни. Написавши, щоб вона виїхала йому назустріч, він разом з нею повернувся до Венеції.

Літо видалося жарке. Байрон боявся пропасниці й найняв віллу Ла Міра поблизу Венеції. Маріанна з ласки щедро віддяченого крамаря переїхала жити до нього. Вілла стояла на території колишнього монастиря, де була розібрана лише каплиця. Вмурована у стіні під стрілчастим склепінням плита сповіщала: «Тут над давніми книгами, в годину відпочинку або уві сні, можна віддаватися солодкому забуттю серед бурхливого життя».

Сусіди не набридали. Навпроти жив дев'яносторічний мексіканець-маркіз, поруч — француз, який пам'ятав ще Вольтера. Ла Брента¹ віддзеркалювала неповторний захід сонця. З Неаполя повернувся Хобхауз, і почалося сповнене праці життя.

«Незвичайне життя,— нотує Хобхауз,— воно тече спокійно й розмірено... Байрона я застав веселим і щасливим,

¹ Брента — ріка, що, зливаючись із Баккільоне, впадає у Венеціанську затоку Адріатичного моря. (Прим. перекл.)

почувається він добре, з кожним днем стає балакучіший... Сьогодні він поділився своїми сімейними справами. Про дружину він тепер і не думає — це напевне». Байрон працював над четвертою піснею «Чайльд-Гарольда»; Хобхауз, ерудит і буквоїд, «допікав його топографічною точністю вченого» й укладав «історичні нотатки до «Чайльд-Гарольда». Вони частенько перепливали лагуну, щоб поїхати верхи в Лідо, й Хобхауз не міг нахвалитися цими незвичайними «морськими переходами»: «Були з Байроном у Лідо. Чудовий день! І досі пригадую відчуття урочистої радості, коли ми учвал проїхали піщаним берегом. Легенький бриз. Байрон признався, що леді Байрон здавалося, ніби він мене не любив. Яюсь, коли Байрон сказав їй, що я б розсміявся, почувши її розумування, вона назвала мене безпринципним. Нещасна людина, сповнена суперечностей». Так минуло цілих п'ять місяців.

2 січня, в річницю його одруження (Байрон надавав особливого значення цій даті), він присвятив четверту пісню «Чайльд-Гарольда» Джонові Хобхаузу, есквайру: «Вірному другові й супутнику в далеких мандрах, який подавав мені неоціненну допомогу, коли я хворів, лишаючись другом і в горі; людині, що поділяла зі мною радість успіху й злигодні...» Проте останній пісні «Чайльд-Гарольда» не судилося бути закінченій під безпосередньою опікою есквайра Джона Хобхауза. Третя пісня, перейнята впливом Шеллі, була поетичніша. Але і в четвертій пісні зустрічалися незрівнянні картини чарівної Венеції, хвилюючий спогад про Англію, проникливі й забарвлені смутком строфи про кохання:

Любово! Ти не жителька землі,—
Ми ж віримо в земного серафима:
Серцям приносиш муки і жалі,
Проте сама лишаєшся незрима...

Тебе створив наш дух, я визнаю,
Хоч ти над ним пануєш, невловима;
В цю форму втілив думку він свою,
Що будить почуттів бентежну течію.

Цей дух створив красу для власних болів,
Горить обманливим її вогнем.
Де ж образ той, що скульптора зневолив?
У нім самому. До природи йдем.

Де чари й добродетель, що ми ждем
З дитячих літ і в молодості ловим,—
Де він, той недосяжний нам Едем?..

Там, де говорилося про любов, йшлося і про честолюбство. Поривання людей не завжди узгоджуються з природою речей... Ми прагнемо вдосконалення, коли вже позначені принизливим тавром гріха. Ми мріємо про великі діла, а стаємо жалюгідними жертвами страху. Байрон відчув на собі, що таке віроломна дріб'язковість, здатна отруїти життя, яке б хотілося бачити прекрасним:

Проте я жив, і жив не по-пустому,
Хай кров усе повільніше пливе,
Хай тіло здасться болеві страшному,
Але щось є в мені, воно живе,
Його ні смерть, ні час не обірве,
Воно, як ліри змовклої звучання,
Озветься по роках, тремке й нове,
Серця схололі зрушить без вагання,
Збудивши пізній біль забутого кохання.

Справді прометеївська строфа, віща й горда...

Що ж вдієш перед лицем духовної бідності? Нічого. Хіба що силою розуму піднімешся над буденністю й шукатимеш насолоди серед природи. Він закінчив пісню гімном морю, єдиному вірному другові:

Тебе любив я, море! В гожу днину
Щодалі заплисти від берегів,
Гойдаючись на грудях в тебе, й лнуть —
Було для мене щастям з юних днів;
І страх веселий у душі дзвенів,

Коли збиралось на грозу злостиву,
Твоя дитина, з бурі я радів
І довірявся хвилям, їх пориву
І руку, як тепер, я клав тобі на гриву.

Свого скінчив я працю; і сповна
У відгуках змовкає пісня; й мрія
Розвіялась, тривала й чарівна...

Отже, «Чайльд-Гарольда» закінчено. Але це не єдиний доробок, завершений під час п'ятимісячного перебування в Ла Міра. Лорд Кіннер (брат славнозвісного друга), приїхавши до Венеції, привіз Байронові нову англійську поему Хукхема Фріра — легку сатиру в дусі італійських поетів, і зокрема Пульчі. Байронові вона сподобалася, й він розпочав у цій же манері венеціанську казку, назвавши її «Беппо». Тон цей відповідав його тодішньому настрою:

щоразу, як тільки строфа звертала на ліричну стежку, її наздоганяла рука птахолова-іронізатора:

Вас, Англіє, люблю за все й за гріх,—
Я це в Кале казав чи знов сказати?
Люблю свободу, щоб собі й для всіх;
Люблю парламент і люблю дебати;
Люблю податки — тільки б менше їх;
Люблю вугілля (це б дешевше мати);
Люблю прогулянку в погожий час —
На рік два місяці сухі у нас...

Згодом молодий француз Альфред де Мюссе перейме цю манеру в Байрона, як Байрон свого часу перебрав її в італійців.

*

Любов до мадам Сегаті не протрималася до кінця перебування в Ла Міра, й винуватицею того стала Маріанна. Вона виявилася пожадливою до грошей. Продала подаровані їй діаманти. Він дізнався про це, відкупив їх і віддав їй вдруте, пожартувавши, що в нього чисто романтичне ставлення до своїх дарунків. Чоловік Сегаті, з його періодичними спалахами почуття власної гідності, коштував Байронові цієї зими дуже дорого. Нарешті, щоб покласти край стосункам, які скорше нагадували співжиття, Маріанна вдала із себе ревнивицю.

Байрон вислизнув з її рук. Якось під час верхової прогулянки Хобхауз і він завважили серед селянського гурту двох вродливих дівчат. Одній з них, Маргариті Коньї, Байрон призначив побачення. Вона сказала, що згодна погратися з ним у любов, бо, мовляв, одружена, а всі заміжні жінки вдаються до такої гри, тільки ж її чоловік (пекар) — людина надзвичайно мстива. Байрон охрестив цю бублейницю Форнаріною і з допомогою кількох цехинів завоював її. У свої двадцять два роки вона не вміла ні читати, ні писати. Досі йому не доводилось мати справу з такими дикунками; вона йому сподобалась.

Ламірські кумасі не забарилися сказати Маріанні, що чули, як серед ночі селом протупотів кінь Байрона. Занепокоєна султанша кинулася шукати суперницю, а зустрівши її, брутально вилаяла. Відкинувши білу хустину, Маргарита й собі не змовчала: «Ви не його жінка, і я йому не дружина; ви його донна, і я його донна; ваш чоловік рогоносець, і мій не кращий за вашого. Яке ви маєте право

мені вичитувати?» Після обміну цими люб'язностями вона залишила мадам Сегаті в глибокому смутку — та зрозуміла, що зазнала поразки.

У сіяні 1818 року Хобхауз змушений був повернутись до Англії. Напередодні його від'їзду двоє друзів влаштували свято, гідне Венеції XVIII століття, і, вирушивши в Лідо, взяли з собою двох співаків — один примостився спереду, другий — на кормі човна. Поминули П'яццетту, і, як справжні гондольєри в добрі старі часи, почали співати «Смерть Клорінди» й «Палац Арміди» на слова Тассо. Перед сном, завжди сумний, коли йому доводилося розлучатись з цією дивакуватою і приємною людиною, Хобхауз занотував у щоденнику: «Вечір провів з Байроном, який допіру поставив крапку, закінчивши свого «Чайльд-Гарольда», і розпрощався з моїм дорогим другом, справді найдорожчою для мене людиною. Напередодні від'їзду він признався, що колись був людиною сильних почуттів, але все це минуло. Я з більшою радістю вірю в першу частину його твердження. Хай благословить його бог!»

*

З від'їздом Хобхауза Байрон позбувався свідка і ставав, отже, вільним, а це було небезпечно для нього. Настав чи не найбезладніший у його житті період, і причини тут цілком очевидні.

По-перше: недостатня стримувальна сила чужого для нього суспільства, з думкою якого не рахувався. Він почував себе відлученою від отари вівцею, котрій годі чимось клопотатися, окрім задоволення своїх бажань. Останнім з його англійських друзів був консул Хоппнер, син художника, невеличкий на зріст, дотепний чоловічок, одружений з чарівною швейцаркою. Хоппнери не могли замінити Хобхауза — вони пишалися таким знайомством і не насмілювалися сказати йому правду в вічі.

По-друге: кінець володарювання Маріанни. Він ще живе у родині Сегаті, на вулиці Фреццерія, але дедалі більше захоплюється Маргаритою Коньї, так змалювавши її Мурові: «Уявіть собі чорнооку, з виразними очима венеціанку... тіло Юони — дебела, гнучка, як Піфонеса, іскрометні очі, чорне волосся, що вилискує під світлом місяця, — це одна з тих жінок, заради яких готовий піти на що завгодно. Я певний, коли б дав їй у руки кинджал, вона увігнала б його, куди б я сказав, — а може, в мене, коли б я її

образив. Люблю відчайдушних жінок, і, коли б моя воля, Я, без сумніву, обрав би з-поміж усіх жінок Медею». Йому здавалося, що він любить цю красуню, але й її він не був вірним. Тиха, боязка жінка «з очима газелі» вабила його дужче, даруючи щастя.

По-третє: величезна купівельна спроможність англійського фунта на венеціанському ринку гріха. Кожна пісня приносила йому тисячу гіней — цілком досить, щоб жити з поєм, але ж у його розпорядженні були ще п'ятсот фунтів стерлінгів річних з посагу Аннабелли, спроданий вигідно Ньюстед за величезну на ті часи суму — 94 500 фунтів. Маєток купив колишній товариш по Харроу майор Вільдмен. У вельмишановного Дага (його банкіра і друга Дугласа Кіннера) рахунок Байрона став нарешті кредитоспроможним.

Відколи в нього завелися гроші, Байрон — риса, успадкована від Кетрін Гордон, — ставав ощадливішим, правда, без скупості, лишаючись водночас і щедрим. Тобто чисто в дусі матінки, яка була готова то все віддати своєму чоловікові, а потім і сипові, то побивалася з кончої потреби витратити кілька фунтів. У цьому Байрон був точнісінькою її копією. У нього була якась пристрасть — може, й справді спадкова — до обмеження себе в їжі. Йому давало видиму втіху, що харчування обходилося ледве в кілька екую, не кажучи вже про постійне зменшення витрат на утримання житла. Він прискіпливо перевіряв рахунки Флетчера і з насолодою спостерігав, як збираються в скарбниці золоті цехіни.

Зате в коханні він не рахувався ні з чим. Повністю освоївшись з Венецією, він майже перестав відвідувати літературний салон графині Альбріцці, учашав до графині Бенцоні, де збиралося не таке цнотливе товариство, і полював на жінок з народу. «Виховання жінок тут на належному рівні. Мені подобаються і їхній діалект, і їхні манери. Майже всі вони страшенно наївні, а романтичність міста становить головну його принаду; благородність походження можна зустріти тепер не лише серед аристократок, а й під «фаціюлі», тобто хусточками». Він захоплювався цими жінками, «здатними, — казав він, — народжувати гладіаторів». А перезнайомився він з ними в якомусь таємничому казино, бо доводилось приховувати ці зустрічі від Маргарити Коньї, яка, чого доброго, могла б понівечити своїх суперниць. Розповідали, що в цьому казино він утримував іноді чи на дев'ять муз, але це, звичайно, вигадка.

Така сама, як нібито під час вигнання Данте мешканці Равенни, проходячи вулицею, показували один одному його поруділу борідку, мовляв, присмалену вогнем пекла.

У квітні 1818 року він дізнався про смерть леді Мельбурн: «Минули часи, коли я міг оплакувати небіжчиків,— інакше мене б розчулила смерть леді Мельбурн, найкращої, найприємнішої, найрозумнішої з жінок, яких я знав, старих чи молодих. Але я вже ситий нещастями, й такі повідомлення лише приводять мене в якесь заціпеніння, ще страшніше за біль... Поменшало ще на один зв'язок між Англією і мною».

Та незабаром ще одна смерть, і вона його вразила, підтвердивши віру в долю,— помер Семюел Ромілі, юрист-консультант леді Байрон, один із призвідців справи про розлучення.

Лист до леді Байрон: «Втративши дружину, сер Семюел Ромілі перерізав собі горло. Майже три роки тому він став ініціатором процесу, який позбавив мене дружини... Краючи своєю байдужістю моє серце, цей муж навіть не міг уявити, що не мине й тридцяти шести місяців, як подібне нещастя у власному домі зведе його в могилу. Тож недаремно опівночі в Римі, сидючи серед найжахливіших руїн, я звертався до Немезіди».

Немезіда, правда, вдовольнилася лише сером Семюелом. Леді Байрон тим часом здійснювала сумні паломництва. Запис у її щоденнику: «Приїхала до Ньюстеда, зайшла в хол... Помітила старі прапори, які він мав звичку вивішувати в день свого свята на стінах замку. Кімнати, де він жив, зовсім не змінилися. Можна було зайти до них. Вони не мали занедбаного вигляду. Жінка, яка служила ще при ньому, дуже шкодувала, що продано такий маєток. «Віл збирався жити тут після одруження,— сказала вона,— але його дама не побажала переїздити, а тепер це й поготів неможливо... Ось поручні й східці, на які він сідав... Доріжки, де він гуляв... Його кімната, яку я облюбувала, вернувшись туди не з своєї волі...»

Час від часу з Англії надходили листи від Шеллі. Дитина, яку, залишаючи Байрона в Дюодаті, носила під серцем Клер, народилася 12 січня 1817 року. Мері повідомила батька про цю подію, а разом і про своє одруження. Трохи згодом Шеллі написав, що Мері й Клер назвали дівчинку Альбою. «Вона дуже гарнесенька і, хоч зовні досить тендітна, здоров'я має чудове. У неї розумні оченята,

я й не бачив таких дітей її віку. Волосся чорне, очі блакитні, аж сині; ротик — справжня тобі іграшка». Шеллі звик нести на собі тягар безумства тих, кого любив; проте через кілька місяців він зажадав від лорда Байрона, як той сам це колись обіцяв, узяти дочку на своє утримання.

Не байдужий до свого пагіння, Байрон поривався виховувати дитину. Але листи з цього приводу до Кіннера дуже контрастували з привітною ласкавістю, якою Шеллі оточив колиску Альби. «Шеллі написав мені (з Марлоу) лист, де йшлося про дочку (останню позашлюбну), яка, коли вірити його словам, незрівнянна красуня; він хоче знати мою думку щодо пересилання її мені. Виробіть, будь ласка, детальний план, як з нею вчинити: відправити до мене чи виховувати в Англії. Я визнаю дівчинку й виховуватиму її сам, давши їй прізвище Бірон (на відміну від законної гілки) й модне венеціанське ім'я Алегра». У березні 1818 року, запитуючи в Хобхауза, чи не збирається той незабаром прислати йому на підпис купчу на Ньюстед, він просить «відрядити якого-небудь клерка, що привезе папери і принагідно мою дитину від Клер. Попрошіть, будь ласка, Шеллі старанно спорядити дочку, покласти кілька цікавих романів і привезти разом з червоним зубним порошком, магnezією, порошком соди, зубними щітками».

До Мілана приїхала Мері, й маленьку Алегру забрала до своїх батьків годувальниця — швейцарка Еліза. Байрон погодився, що дівчинка вродлива, розумна, й був безмежно гордий, спостерігаючи, як біля неї упадали венеціанські матрони. «Мене дивує, що вона більше схожа на леді Байрон, аніж на свою матір, схожа настільки, що вразила нашого видатного пана Флетчера, не кажучи вже про мене самого. Цікаво, правда? Я вважаю, що вона схожа також і на свою сестричку Аду: у неї такі ж самі темно-блакитні очі, по-смішному наморщений лоб, ясне кучеряве волосся й жахливий характер — але це вже від батька».

Він був безмежно щасливий побачити створіння, причетне до роду Байронів, навіть якщо воно й було позашлюбним.

ПАЛАЦЦО МОЧЕНІГО

Професійний Дон-Жуан руйнує свій дух так само фатально, як і схожий на нього, наче дві краплі води, аскет.

АЛДОС ХАКСЛІ

«Вельмишановний сер!

З великою скорботою повідомляю вас про рантову смерть мого хазяїна, лорда, що сталася сьогодні вранці близько десятої години внаслідок тривалої лихоманки, спричиненої клопотами, морськими купаннями, жінками, верховими прогулянками під пекучим сонцем, усупереч моїм застереженням...»

Такого трагікомічного листа за підписом «Флетчер» було подано наприкінці червня 1818 року Хобхаузові.

А проте жартував Байрон лише наполовину. Порвавши з Маріанною Сегаті, він переїхав з вулиці Фреццерія й найняв за чотири тисячі вісімсот франків один з трьох палаців Моченіго на Великому каналі. Тепер у нього свій дім, як у справжнього венеціанця; біля причалу погойдувалася його гондола, припнута до паль, розмальованих білими і блакитними спіралями,— фамільні кольори Моченіго; на ганку, віддзеркаленому в зеленій воді каналу, сидів гігант з довжелезними вусами, гондольєр Тіта, в об'язки якого входило підшукувати добрих веслярів і постачати легковажних жінок. Знадвору долинали валування собак, крики мавп, пташиний спів, і над усім цим гамором домінував владний голос Маргарита Коньї й дитячий голосок Алегри, яка разом із Форнаріною доглядала це господарство.

Маргарита Коньї поступово йшла до своєї мети. Якось надвечір Байрон побачив її на сходах палацу Моченіго — вона навідріз відмовлялася повернутись до свого чоловіка. Фаталіст, якому до всього байдуже, Байрон після першого вибуху гніву ладен був стерпіти особу, яка домогалася, щоб він дозволив себе любити. Маргарита розсмішила його блюзнірством, виголошеним венеціанським діалектом, і залишилась.

Та скоро йому довелося шкодувати за свою м'якосердність. Форнаріна біла інших жінок, перехоплювала листи, вчилася читати, щоб зуміти докопатися до їхнього змісту, й наганяла неабиякого страху на Флетчера й Тіта. Весь

дім нарікав на неї. Байрон вибачав їй. Вона вела його рахунки, майже наполовину скоротила видатки по дому, і, крім усього, ще й любила — заслуга з великих і рідкісних. Дика радість її при появі коханця нагадувала Байронові тигрицю в момент зустрічі своїх малят, але він не почув ненависті до тигриць. Скоріше навпаки.

Його життєва філософія з часу вигнання дуже змінилася. «Манфред» був останнім зойком відчаю, спалахом бунту особистості, знеможеної під тягарем світу. Тепер він зневажав Корсара й Лару; він не розумів, як читачі могли терпіти таких вигаданих, фальшивих героїв. Улюбленим його автором став Вольтер. Він знаходив у нього власний песимізм, але відбитий під кутом комічності. Кандід міг стати й Чайльд-Гарольдом, якби Вольтер не засуджував Вольтера. Доля людини здається трагічною, коли дух, злившись з однією істотою, будь то Отелло, Гамлет чи Конрад, поділяє його страждання і його гнів. Та вона, доля, й комічна, коли спостерігач завважає надмірну екзальтацію окремої людини, і водночас однаковий для всіх механізм пристрастей. Байрон, у листуванні завжди геніальний гуморист, досі стримувався виявляти це у своїх віршах. У «Дон-Жуані», — а він працює над ним майже цілий рік, — Байрон опанував нарешті форму невимушеного віршування, поєднуючи в собі Вольтера й Екклезіаста.

«Дон-Жуан» мав стати епопеєю сучасного життя.

Поема ця — епічна, і вона —
З дванадцяти пісень, усе в ній буде:
Любов, страждання, бурі та війна,
Моря і землі, бачене і чує,
Вождів, князів, героїв імена,
Нові характери і пекло люте,
Епічний стиль, який іще не вмер,
Якого вчать Вергілій і Гомер.

Опанувавши вільно й легко форму, Байрон мислить чітко, як ніколи. В тоні вчувалося щось від «Беппо», поезії, яка сама себе висміювала, маскуючи під легковажною веселістю і ніби аж несамовитими римами сувору і сильну філософію. Надто довго він сліпо плентався борозною чуттєвості. Тепер, з позицій стороннього спостерігача, вступали в свої права тверезі роздуми. Зойки, ремствування лишилися позаду. Звичайно, Байрон був складніший, витонченіший за того ж, скажімо, Вольтера. Теоретичною основою його філософії, як і для Вольтера, був дійстичний раціоналізм, але Вольтера не тривожили ні спогади каль-

віністського дитинства, ні конфлікт між чуттєвим темпераментом і, природно, релігійною душею. Його поле мислення було вужче і чіткіше. Бездонні прірви Байрона кишили монстрами, оточуючи невеличкий клаптик землі, освітлений сонцем. Вольтер був у цілковитій згоді з собою, коли «вилущував таємничість з допомогою десяти кучих істин». Байрон, скуштувавши гріха, зберігав панцир таємничості. Але таємничість змістилася: це вже не тільки доля Джорджа Гордона лорда Байрона, а й вселюдська, універсальна й класична доля людства.

Автобіографічною лишилася тільки перша пісня, проте й вона була вже не така гірка. З перших рядків з'являється Аннабелла. Мати Дон-Жуана списана з неї:

У неї був талант математичний,
В шляхетність гралась, велич берегла,
Всякчас являла розум свій аттічний
В туманних міркуваннях без числа...
Слова — задачі, думи — теореми...
Вона була чудова незрівнянно...
Вона моральна вже була така,
Що ангел-охоронець втік од неї...

Але дуже швидко поема стає розлогішою й спокійнішою. З якого це дива злоститися на весь світ? Хай собі Земля обертається навколо своєї осі, а разом з нею і людство. Зрештою, треба жити, вмирати, кохати, сплачувати податки. Все це незабавно, небезпечно, сумно й неминуче.

Уже ніколи, як зоря ранкова,
Мені на серце ніжність не впаде...
О серце, знай: тебе ніколи вже
Єдиним світом я вважаю не стану!
Минає час і мрій не береже,
Я звідав горе і любов жадану;
Тепер для мене все стає чуже,
А втім, це й не на гірше, як погляну...
Здобув розсудливість я день при дні,
Бог знає, як вона живе в мені,
Минули дні кохання, і мене
Ні дівчина, ні жінка, ні вдовиця
Так, як було колись, — не обмане...
...Все ж дивлячись па світ філософічно,
До себе часто я кажу: «На жаль,
Ніхто й ніщо не в силі жити вічно,
Ми всі — трава, тож душу не печаль,
Минула молодість, її поклич-но, —
Знов дні спливли б, як за водою, вдаль;
Що гірше не було, ти дякуй долі,
Вчи біблію й грошву збирай поволі.

Ця нова мудрість Байрона нагадувала чимось Шекспіра, який свого часу так само дійшов висновку, що всі людські прагнення — любов, честолюбство — є не чим іншим, як ілюзіями. Просперо в «Бурі» знає: життя — це лише сон. Однак він зберігає повагу до кохання молодих людей. Хоча Байрон і певний, що позбувся всіх ілюзій, все ж вважає властиві молодості мрії прекрасними й необхідними:

Але ніжніше над усе на світі
Кохання перше, молоде й палке...

Цим і пояснюється те, що Дон-Жуан сентиментальнішим, ніж Кандід. Новий Байрон — це романтик іншої віри, але романтик невиправний.

*

Хоппнери написали Шеллі, що Байрон вирішив залишити Венецію, якщо там з'явиться Клер, але при бажанні (колишній коханець не повинен знати про це) вона може побачити дочку. Алегра вже не жила в палаці Моченіго. Хоппнери дали зрозуміти, скільки скандальних пліток очікує Байрона, якщо дитина житиме в такому середовищі, і запропонували взяти Алегру до себе. Отож у серпні Шеллі привіз Клер до консула. Поки вона була з дочкою, він зробив візит Байронові, й той повіз його в гондолі до Лідо, де на них чекали коні. Шеллі в «Юліані й Маддало» змальовував цю зустріч з Байроном. Вони говорили про бога, про свободу волі, про долю. Байрон, звичайно, став на бік фаталізму, людського безсилля, а Шеллі відповідав:

«Це наша воля,
Вона ж скувала нас...
Чи ми могли б змінитись? Чи інакші
Про щастя й велич стали б думи наші?
Де правда, доброта й любов? Шукаєм.
Вони ж бо в нас. Якби не слабкість, знаєм,—
Чи з думкою зійшлися б наші дії?»
«Якби ж не слабкість, тільки марні мрії
Про силу й міць! сказав Маддало знову.—
Ви про утопію ведете мову».

Це була їхня одвічна суперечка. Все залежить, вважав Шеллі, від людини, можна бути господарем свого життя. Байрон твердив інше. Зло — це та незалежна сила, об яку розбиваються поривання людини. Кальвінізм, отже, проти радикалізму.

Під час другого приїзду до Венеції Шеллі побачили в Байрона Форнарину. Їхній присуд був жорстокий. Шеллі не міг, як це робив Байрон, милуватися гарною твариною, він дуже поважав кохання, аби змиритися з тим, що світле джерело замулюється розпустою. Особливо непримиренною була Мері. Ще з часу перебування на березі Женецького озера її лякало ставлення Байрона до жінок. З її обрамленого довгими рудуватими кучерями обличчя не сходила презирлива посмішка. Немає нічого таємничішого й хвилюючішого за почуття порядної жінки до Дон-Жуана. Хто зна, можливо, в осудливому знизуванні плечима подружжя Шеллі була й та непомітна поблажливість і підсвідома заздрість, яку викликають образи бунтівників.

Втім, факти — річ серйозна. Слабкість усякого епікурейства полягає в тому, що воно припускає, ніби кожна людина без особливого зусилля волі спроможна обмежити себе у втіхах. З початку осені Байрон знову зліг. На вимоги лікарів коханку він виставив за двері — звичайно, не без труднощів, бо першого разу вона шпортонула себе, як колись Кароліна Лемб, складаним ножиком, а другого — кинулася в канал, звідки її витягли гондольєри. Нарешті він мав змогу лікуватися на самоті.

Хейсон, який приїхав у грудні підписати купчу, застав Байрона ще хворим. Адвокат узяв із собою в цю подорож сина, вони прибули гондою, навантажені теками з документами, зубними щіточками і червоним зубним порошком. Піднялися східцями, обминаючи птахів, лиса, вовка в клітці, потім мармуровими сходами їх провели до апартаментів Байрона. «Well¹, Хенсоне,— мовив Байрон,— я й не сподівався, що ви заберетеся так далеко». Від хвилювання він мало не розплакався. «Надзвичайна вразливість поета»,— здивовано подумав молодий Хенсон. Покусуючи нігті (звичка з дитинства), Байрон заходився розпитувати гостей про Лондон, про своїх друзів.

Справи Байрона йшли добре. Від продажу абатства виручено дев'яносто тисяч гіней. З них дванадцять тисяч треба було сплатити лихварям; леді Байрон належало шістдесят шість тисяч (без права користування прибутками з них). Поданий Хенсоном рахунок гонорару становив дванадцять тисяч фунтів. Таким чином, готівки знову не лишалося, зате проценти з власності леді Байрон забезпечували Байронові надходження — три тисячі триста фун-

¹ Тут — молодець (англ.).

тів стерлінгів на рік. Враховуючи прибуток від публікації віршів (а починаючи з 1816 року, Меррей виплатив йому понад сім тисяч фунтів), Байрон ставав одним із найбагатших людей в Італії. Він сказав Хенсонові, що дуже щасливий з такого влаштування справ, «бо гроші означають владу, втіхи, а я це дуже люблю».

Його мідного кольору пасма вже торкнула сивина. Обличчя було бліде, брезкле, пожовкле; руки стали масні й пухляві.

XXX

CAVALIÈRE SERVANTE¹

Часом люди бувають щасливішими, ніж їм того хотілося б.

АЛЕН

Весна і цього разу збудила венеціанську пропасницю. Спокійні хвилі Великого каналу набігали на палі, прикрашені біло-блакитними спіралями. Флетчер товстів. Псарня збагатилася ще двома бульдогами. У сейфі з коштовностями росла купка золотих цехінів. Серце Сентименталіста знову билосся птахом і літало, шукаючи, де б зупинитися. Йому впала в око молода венеціанка; він кинувся в канал, а далі намагався видертися до її вікна. Дуже шляхетна родина дівчини направила до нього священика і комісара поліції; він запропонував обом каву, і все обійшлося. Дівчина ж зажадала, щоб він розлучився з своєю математичною.

— Ви хочете, щоб я її отруїв? — запитав він.

Вона не відповіла. Він подивувався з пристрастей земних істот і застиг в очікуванні нової жертви.

Якось на прийомі в Бензоні йому відрекомендували графиню Гвіччолі, зовсім молоду блондинку, що ніби зійшла з полотна Тіціана; у неї були гарні зуби, розкішне кучеряве волосся; ноги, можливо, й закороткі, але бюст вражав довершеністю. Рік тому вона одружилася з шістдесятирічним синьйором. Байрон пригадав, що зустрічався з нею десь на третій день по весіллі. Здавалося, вона його тоді навіть не помітила, бо, за звичаєм, молода жінка повинна була чекати не менше року, щоб узяти собі чичисбея. Після другої зустрічі її було завойовано. «Того вечора я почувалася дуже стомленою,— писала вона,— бо у Венеції мають звичку засиджуватися допізна, і я з ве-

¹ Дама на службі у лицаря (франц.).

ликим задоволенням і тільки щоб послухатись графа Гвіччолі, згодилася піти на цей вечір... Його витончені манери, тембр його голосу і тисячі чарів, в ореолі яких він сяяв, настільки вирізняли його з-поміж тих, кого я зустрічала, що було просто неможливо, щоб він не справив на мене глибокого враження». Байрон, виходячи з салону графині Бензоні, встиг передати записочку в руки Терези Гвіччолі. Він призначав побачення; вона вийшла. Відтоді вони зустрічалися щодня.

Вона вважала себе вільною. Неписані закони шлюбу в цій країні були чітко визначені. До шістнадцяти років дівчину тримали в монастирі; потім їй підшукували багатого чоловіка; вік не мав значення; чим старіший чоловік, тим краще. Молода особа бачила кілька разів свого нареченого в приймальні монастиря. Вона була щаслива здобути свободу ціною свого тіла. Про любов не могло бути й мови ні з її, ні з його боку. Графу Гвіччолі сповнилося шістдесят років, коли він одружився з Терезою, якій було шістнадцять. З першого дня вони жили нарізно, й вона так і не відвикла називати його «мсьє». Це був досить приємний чоловік, хоч ширилися чутки, ніби він отруїв свою першу дружину і зарізав кардинала Манзоні. Освічений, інтриган, він дружив із поетом Альф'єрі, був першим багатієм на всю Романью. Але навіть освіченому в такому віці важко задовольнити молоду жінку. «Любов,— зауважив Байрон,— це не те холодне, розраховане почуття, як буває на півночі. Це важлива справа кожного життя; це потреба й необхідність. Не пам'ятаю, хто саме дуже влучно сказав про італійку: любляча істота. Вони *вмирають* від кохання, особливо римлянки». Молода графиня вже відбула строк випробування подружньої вірності; чоловік, переконавшись у її відданості, став довіряти більше — саме час завести собі коханця.

Ця пригода значною мірою нагадувала історію з Кароліною Лемб. За походженням Гвіччолі були набагато родовитіші за Мельбурнів. Вродливіша, ніж Кароліна, Тереза виказувала ті ж самі пристрасні почуття і ту ж саму зневагу до громадської думки. Вона дістала добре виховання, розмовляла італійською і французькою мовами, багато читала, декламувала вірші, цитувала латинських істориків і вправлялась у малюванні. Все це робилося по-дитячому, але досить пристойно. Спочатку вона нав'язала платонічні стосунки, але на майбутнє можна було сподіватися більшого, проте вона зажадала гарантій.

Вірна кодексу свого товариства щодо кохання, вона прагнула мати не скороминущу пригоду, а слухняного кавалера. Для молодої жінки це було важливе питання. Згарячу можна лише одружуватися; до вибору коханця треба підходити обережно. Терезин чоловік збирається повезти її в Равенну й Болонью, де розташовані його маєтки. Чи поїде Байрон за нею? Слухняний кавалер мусив їхати. Для Дон-Жуана така пропозиція була досить обтяжлива.

Байрон до Хобхауза: «Я плакаю надії, сер,— надії, не більше,— але вона хоче, щоб я приїхав до Равенни, а потім до Болоньї. Це було б доречно, якби справа була певна, а заради самих сподівань... Якщо вона раптом висковзне з моїх рук або якщо я зазнаю *фіаско* — хоч не з'являйся на площі Святого Марка. Гроші тут безсилі, бо граф казково багатий... Вона вродлива, але їй бракує такту; вона розмовляє на повний голос там, де годилося б говорити пошепки,— може запитати в літніх дам, скільки їм років, тоді як їм хочеться видаватися значно молодшими, а минулого вечора у Бенцоні налякала все благородне зібрання, вигукнувши на весь голос «Міо Вурон»¹,— серед могильної тиші інших красунь, які вп'ялися в нас очима, перешіптуючись із своїми *serventi*². Однією з попередніх умов є те, що я ніколи не повинен залишати Італії. У мене нема такого бажання, але мені не хотілося б, щоб мене перетворили на професійного чичисбея».

За кілька днів до свого від'їзду в Равенну Тереза стала його коханкою. Вона так запишалася з того, що розголосила це перед усіма присутніми в салоні. Це на кілька вечорів наелектризувало салони Бенцоні й Альбріцці і поставило в незручне становище графа Гвіччолі, дуже скромну людину. На щастя, подружжя мало на літо виїхати з Венеції, і граф забрав свою дружину, залишивши Байрона закоханим, ніжним, сумним, цинічним і, зрештою, задоволеним таким станом.

*

Ледве прибувши до Равенни, Тереза передчасно розродилася. Впродовж усієї подорожі вона писала йому щодня. Боготворила його і тепер, почувавшись хворою, вмовляла приїхати. Він вагався, сприймав її запрошення тро-

¹ Мій Байроне (італ.).

² Кавалерами (італ.).

хи недовірливо, запитуючи себе, від кого могла бути дитина... Певно ж, не від нього. Від графа? Цілком можливо. Вона обіцяла в разі приїзду Байрона прийняти його в своєму власному будинку. Попри весь багатий досвід спілкування з жінками і їхніми безумствами, його дивувала така сміливість. «Іхати, щоб наставити роги графові в його домі, тому, хто подібно до Кандіда відправив на той світ двох чоловіків, один з яких був священиком,— де трохи занадто, як на мою невинність, тим більше, що цілком можна підібрати безпечніше місце... Чарівниця забуває, що можна покликати людину куди завгодно, *до, а не після!* Їй годилося б бути або не такою відважною у Венеції, або ж менш вимогливою в Равенні».

Але Байрон, уміючи висміювати жіночі забаганки, зовсім не вмів перед ними встояти, і ось він уже мчить до Равенни. Стояла спека... Дороги були курні. «Якби я не був людиною слова, то у цей час ніжився б на пляжі в Лідо, замість того, щоб купатися в дорожньому поросі Падуї». Все це так, але ж він був найпослідовнішим із чоловіків і, напівгнівний, напівзадоволений, бурмочучи собі щось під ніс, розглядав жінок Болонї, тішився виглядом червоних панчів кардинала-легата, а надто, здавалося, радів з двох епітафій, побачених на кладовищі де ла Чертози у Феррарі.

*

Равенна, невеличке містечко із залишками вузеньких і чистеньких вуличок часів імперії варварів, мала йому сподобатись. Місто, де жила Франческа, де перебував у вигнанні Данте. Останки поета були поховані в убогій церкві — за кілька метрів од заїзду. Для верхових прогулянок міг прислужитися великий сосновий ліс Пінета Боккачче, що простягнувся аж до моря. Раніше й тут плескалися морські хвилі і ставали на якір кораблі римського флоту. Це той самий ліс, у якому з незапам'ятних часів хорти Мисливця-привида вічно переслідували Даму, що знехтувала кохання. Байронові подобалася ця лісова і приморська самотність, звеселена лише сюрчанням цикад.

З його приїздом усе місто захвилювалося. Граф привітав його ще в заїзді і ввічливо попросив зробити візит дружині — може, хоч це її трохи розважить, бо вона таки не на жарт розхворілася. Палац Гвіччолі являв собою великий сірий будинок, що стояв за якусь сотню метрів од заїзду. Байрон прийшов з візитом і був зворушений. Ніщо

не прихилило його міцніше до жінки, ніж її слабкість. Тереза лежала в ліжку; вона кашляла і відхаркувала кров'ю. Він уместився біля узголів'я хворої і перетворився в найуважнішого доглядальника. Трохи занепокоєний, з хвилини на хвилину чекав, що який-небудь поліцейський агент графа переріже йому горлянку. Але яке то мало значення? Смерть неодмінно настане, рано чи пізно, а йому було б навіть приємно вмерти за Терезу. Він став рабом і почувався з того щасливим. Коли він покинув Венецію, місіс Гоппнер висловила припущення, що, певно, і цього разу жінка візьме його в шори. Байрон завжди вірив у віщування; в даному разі так воно й сталося.

Єдине, чого він боявся, щоб Тереза не вмерла. «І цього разу відбувається те, що трапляється з кожною людиною, з кожною річчю, любов'ю моєму серцю... У мене навіть собака довго не жив, якщо тільки я його любив чи він був мені відданий...» «Коли щось трапиться з моєю теперішньою аміса ¹, то для мене раз і назавжди буде покінчено з пристрасстю. Щодо розпусти, то від неї мені вже з душі верне, особливо якщо займатися нею стільки, як я; принаймні це пішло мені на користь у кращому розумінні цього слова. Це буде моїм останнім коханням».

Він змусив свого друга, професора Агіетті, приїхати з Венеції вислухати мадам Гвіччолі, і той рекомендував продовжувати лікування. Лікування означало візити Байрона. «Невимовна насолода, яку я відчуваю в товаристві лорда Байрона, так пішла на користь моєму здоров'ю», — признавалася графиня Гвіччолі, зауважуючи, що вона знову відчула себе здатною стати його коханкою; це відбувалося, тут же, у палаці. Відвага ця — небезпечна, бо граф застав одного разу кімнату замкненою і вельми здивувався.

Втім, Гвіччолі був людиною загадковою. Незважаючи на цей інцидент, граф і далі робив Байронові візити ввічливості і прогулювався з ним у чудовій кареті, запряженій шестериком. У Равенні коментували цю дружбу іронічно і зневажливо. Граф був найбагатшою людиною на всю Романью, але аж ніяк не популярною.

Зрештою, чи варто звертати на нього увагу? Байрон присилав за кіньми і щовечора прогулювався верхи в лісі. Він зустрічався з своєю Дамою о будь-якій годині — підходящій і неподходящій. Він насолоджувався сьогоднішнім

¹ Подруга (італ.).

днем, загалом приємним, мало турбуючись про день прийдешній. Коли мадам Гвіччолі стала почуватися краще, то наказала осідлати поні і поїхала кататися разом із ним. Вона носила капелюшок, схожий на капелюх Пульчінелло, і блакитний костюм амазонки. Тереза була наївна і побожна. Від неї Байрон засвоїв звичку зупинятися, щоб проказати молитву, коли старовинні церковки починали видзвонювати Ave Maria ¹.

Ave Maria! Благодатна мить!
Святий той край, де я збагнув колись
Вечірне сонце і морську блакить...

Йому подобалося, що його коханка була благочестивого католичкою. Вальтер Скотт мов у воду дивився, коли говорив про спорідненість потреб душі Байрона і обрядовості римської церкви. Байрон наказав виховувати свою дочку Алегру в дусі католицької віри. Коли Тереза, почувши церковний дзвін, зупинялася, він з релігійним екстазом вслухався в сюрчання цикад Пінети і тихий шум Романы. Мадам Гвіччолі знала «Скаргу Тассо», написану у Феррарі, і зажадала від Байрона поеми про вигнанця Равенни. Слухняний коханець, Байрон склав «Пророцтво Данте». Закінчивши цей твір, він рушив із нею на могилу Флорентійця. Графиня Гвіччолі була в жалобному вбранні, Байрон — у своєму гаптованому мундирі. Вони зайшли до каплиці; Байрон поклав одну з своїх книжок і стояв, схрестивши на грудях руки й дивлячись на надгробок, поки Тереза молилась.

Він дедалі більше прив'язувався до неї. Вона — почесний трофей, ця уроджена графиня Гамба. Вродлива, по самі вуха закохана в нього, вона, як здавалося Байронові, не дурна і навіть освічена, хоча й молода і ще недавно була монастирською вихованкою. Може, він ставився б до неї й суворіше, якби вона не була чужоземкою, але нас тішить іноді присмак екзотичності, що в звучанні іншої мови робить приємними навіть заяложені істини. Насправді ж англійської мови вона майже не знала і жодного слова в його віршах не розуміла. Але в її очах він був поетом з великої літери, людиною, створеною для кохання. В очах Терези він був героєм, і вона любила витвореного своєю уявою героя. Вона вперто не хотіла повірити, що він цинік; хотіла бачити його лицарем, ніжним, надзви-

¹ Початок католицької молитви. (Прим, перекл.).

чайним — одне слово, таким, яким жінки завжди хочуть бачити своїх коханців. Він поблажливо, трохи побоюючись, щоб не видатися смішним, дозволяв це, тим паче, що Байрон в уяві графиш Гвіччолі був схожий на іншого Байрона — з Харроу чи Ньюстеда, якого він і сам любив. Він щомиті був готовий на безумства. «Якщо ви зустрічаєтеся з моєю благовірною,— писав до Августа,— то передайте їй, що я хотів би вдруге одружитися, і, може, запитайте, якщо і в неї є таке саме бажання, чи існує який-небудь засіб обійти шотландський закон, не компрометуючи її незаплямованої цнотливості?»

На думку Терези, обдурювати чоловіка було мало не святим обов'язком, тоді як покинути його — злочином.

★

Гвіччолі нарешті подалися до Болоньї, бо графові треба було постійно наглядати за маєтками. Цілком приручений Байрон наступного ж дня вирушив слідом, і життя в Болоньї пішло тим самим трибом. У палаці йому були відведені цілі апартаменти, і, щоб не сумувати, він попросив привезти до нього з Венеції Алегру. Ця дитина його веселила. Дівчинка комічно розмовляла італійською мовою; вранці вона зверталась до нього: «Bon dì, Pàra»¹. Викапане Байроненя навіть не вимовляло «р», пом'якшуючи його, як Августа і сам Байрон. Та ж ямочка на підборідді, майже завжди насуپлені бровенята, білошкіра, ніжний, приємний голосок, якась дивна пристрась до музики і впертість у всьому. Було приємно бачити, як поруч тягнеться до сонця цей молодий незвичайний пагінчик. Байрон часто бавився з нею. Їздив верхи в саду під пурпуровим шатром достиглого винограду, сидів біля фонтана, розмовляючи з садівником, потім їхав до Кампо-Санто перекинутися словом з гробарем, у якого була найвродливіша на всю Болонью донька.

«Мені приємно порівнювати це предивне невинне личко п'ятнадцятирічної дівчини з черепами, якими гробар заставив ніші; зокрема з одним черепом, датованим 1766 роком, який (стверджує переказ) належав колись найвродливішому, найбагатшому і найблагороднішому і найбагатшому обличчю на славне місто Болонью. Коли я дивлюсь на цей череп і цю дівчину, коли задумуюсь над тим, яка вона є

¹ Добридень, татку (італ.).

і якою стане, повір мені, мій дорогий Меррей, не хочеться вас шокувати, висловлюючи те, про що думаю. Зрештою, мене найменше турбує, що станеться з нами, але мені прикро стає, коли уявиш, що красуня зберігає свою принагідність ще менше, ніж квітка».

Сумні порівняння, але ж на те він і меланхолік!

Після Равенни — Болонья... Йому починає набридати роль чичисбея. Коли він проводив час, як казав сам, «у розпутній приемності», у ньому зростало почуття марності цього існування. Звичайно, мадам Гвіччолі в цьому не винна. Вона молода, чемна, закохана, але він гостро відчував, що людина не має права марнувати своє життя, вклякнувши перед якоюсь жінкою, та ще й чужоземкою. Йому вже тридцять один рік, а що він устиг зробити? Натішитись коханням? Склав третю пісню «Дон-Жуана»? «Гай-гай! Я завжди був неробою, і переді мною виразно вимальовується перспектива швидко піти в забуття, не скориставшись вповні жодною хвилиною швидкоплинного життя...»

Діяти... діяти... і ще раз діяти!..

Але як і заради чого? Зайнятися, скажімо, в Англії, виборчою реформою? Йому ніщо не миле в тій країні, яка змусила його до вигнання. Байрон хотів востаннє з'їздити туди десь навесні, тоді податися до Південної Америки, щоб залишитися там назавжди. Він збирав газетні вирізки з описом пільг, обіцяних урядом Венесуели для іноземців, які прибудуть туди і стануть колоністами. Народний визволитель Болівар був одним із улюблених його героїв.

«Запевняю вас цілком серйозно: я давно вже над цим подумую, про це свідчить газетна вирізка, яку я вам надсилаю... Я поїду з своєю позашлюбною дочкою Алегрою... і назавжди пушу там коріння. Італія мені не набридла, але доводиться тут бути і чичисбеєм, і виконавцем дуетів, і меломаном або вже ніким. До певної міри я опанував ці мистецтва, але маю признатися, що останнім часом деградую. Краще вже бути невмілим плантатором, чи недосвідченим колоністом, або мисливцем, чи будь-ким, аніж носієм опахала якоїсь жінки... Я люблю жінок,— бог тому свідок,— але чим глибше осягаю розумом тутешню систему, яку встановила жінка, тим не такою вже довершеною вона мені видається, особливо в порівнянні з системою Туреччини; полігамія панує тут в інтересах жінок. Мені довелося бути розмінним інтриганом, чоловіком,

дзеркалом для шльондр і, нарешті, чичисбеем — присягають усіма святими, це якесь бридке почуття!.. Ні, я хочу почуватися громадянином певної країни, почуватися людиною at home і — по змозі — вільної країни. Мені немає ще й тридцяти двох. Я ще відповідно можу бути громадянином, закласти будинок, мати сім'ю — таку ж саму чи, може, й кращу за попередню. Але в Європі годі шукати свободи — це вже напевно, це замулене джерело нашої планети».

Хобхауз, якому Меррей повідомив про ці проєкти, не сприйняв їх усерйоз: «Наш поет занадто гарний як для плантатора... Це найсумбурніший з його планів — так йому й перекажіть... Ні тобі зубної щітки, ні «Квотерлі реву». Тобто є все, чого він не терпить, і нічогосінько з того, що він любить». Хобхауз любив Байрона, але ставився до нього як до дитини.

Щоб розрадити себе видимістю дії, Байрон примкнув до Societa Romantika ¹, невеликого гуртка італійців, прихильників свободи, і його діяльність у Болоньї почала турбувати шпигунів «батьківського уряду» Єпископських Штатів. На столі генерального директора поліції в Римі почала швидко пухнути тека з доносами поліцейського комісара Болоньї. В них говорилося про дивне приятелювання лорда Байрона з графом Гвіччолі, «особи відомої не лише своїми літературними успіхами, а й ліберальними поглядами, які, зважаючи на його багатство, роблять його надзвичайно небезпечним». «Він майже не виходить з дому і завжди пише», — доповідали агенти; один із них додавав: «Якщо ви гадаєте, що він лише наставляє роги Гвіччолі, то ви помиляєтесь. Він неймовірно хтивий і аморальний, але в політичних уподобаннях він не в міру постійний». З Лондона принц Естергазі писав до Меттерніха: «Лорд Кестлері доручив мені попередити вас, мій князю, що він вважає необхідним, аби ми наглядали за поведінкою і листуванням лорда Байрона, і що в нього (лорда К.) є дані про існування виношуваного міланцями проєкту змови карбонаріїв». Священний союз діяв напрочуд злагоджено.

Десь наприкінці серпня Гвіччолі залишили Байрона самого з Алегрою, і за час їхньої відсутності він ще глибше усвідомив марноту свого життя. Ходячи сумний по саду, побачив на столі книжку мадам де Сталь «Корінна». По-

¹ Товариство романтиків (італ.).

гортавши її, він написав па останній сторінці: «Моя дорога Тереза, я читав цю книгу в вашому саду; вас немає тут, моє кохання; коли б ви були поруч, я не зміг би її прочитати. Це одна з улюблених ваших книг, а її автор — один з найкращих моїх друзів. Ви не розумієте цих речень, написаних англійською мовою, та й інші не розуміють — саме через те я й не пишу по-італійському. Але ви впізнаєте почерк того, кого кохали з усією пристрасстю, і здогадаєтеся, що, схилившись над вашою книжкою, він думав лише про кохання. В цьому слові, яке приємно звучить всіма мовами, але вашою наймиліше — amor mio ¹, втілена вся моя сутність, теперішня і майбутня. Я відчуваю, що сьогодні я живу, і гадаю, що повинен жити завжди, аби виконувати вашу волю, моя доля у ваших руках, і до того ж ви жінка, і вам вісімнадцять літ, і всього два роки, як ви вийшли із стін монастиря. Я від щирого серця хотів би, щоб ви там лишилися, чи принаймні щоб я вас не зустрів після того, як ви одружилися... Але надто пізно. Я вас кохаю, ви мене кохаєте — принаймні ви так кажете і дієте, ніби мене любите, що є чималою розрадою з будь-якого погляду. Я роблю більше, ніж просто кохаю вас, і нічого не можу з собою вдіяти... Згадуйте мене іноді, коли нас розділятимуть Альпи і океан, цього ніколи не трапиться, якщо ви самі цього не побажаєте». Її не було лише три дні, і цього цілком вистачило, щоб він побивався за нею так, як колись побивалася за ним Кароліна.

Коли подружжя Гвіччолі повернулося до Болоньї, граф дізнався, що справи вимагають його присутності в Равенні. Графиня сказала чоловікові, що стан здоров'я її потребує тепер венеціанського клімату і що, коли він не може її супроводжувати, лорд Байрон охоче стане її супутником. Граф Гвіччолі погодився на таку пропозицію, і 15 вересня 1819 року обоє коханці виїхали з Болоньї. Це була щаслива мандрівка. По прибутті до Венеції лікарі оглянули графиню і приписали їй сільське повітря. Лорд Байрон, за яким ще й досі зберігалась вілла Ла Міра, люб'язно віддав її в повне розпорядження мадам Гвіччолі, переселившись туди й сам.

¹ Любов моя (італ.).

Як і в часи Маріанни Сегаті, глибокі, аж чорні, води віддзеркалювали щодня неповторної краси захід сонця. Вечори стали довгими. В Равенні новизна місця, вивчення італійської мови, страх бути захопленим зненацька скрадали перебіг днів. Але самотина позбавляє людину набутих раніше звичок, і вісімнадцятирічна жінка швидко вичерпала все, що вона знала. «Це нагадає мені,— писав Байрон,— один вислів з листа Керрена до Мура: «Я дізнався, що ви одружилися з вродливою жінкою — і дуже гарною людиною — загалом незвичайне створіння! — а скажіть, будь ласка,— гм! — як ви проводите вечори?» Жахливе запитання, їй-право, і на відповідь, певне, можна спромогтися, коли йдеться про дружину, та коли вже мова заходить про коханку, то... Вечори, здається, тягнуться довше, аніж ночі. Я тепер людина дуже високої моралі і звів адюльтер до мінімуму; зверніть увагу — це все, що мені дозволила Ця моя найпорядніша з жінок». При згадці про адюльтер, як колись про одруження, йому хотілося позіхати.

На щастя, нагодився Том Мур. Подорожуючи разом з лордом Джоном Расселом, він прибув 8 жовтня в Ла Міра. Байрон саме приймав ванну; зустрів його Флетчер. Нарешті з'явився Байрон, щасливий привітати друга молодості. Байрон був гречний, веселий, але на вигляд був постарілий, і Мура це просто вразило. Уже не було того властивого йому виразу натхнення. Байрон завів бакенбарди, бо Тереза сказала, що в нього голова музиканта. Довге волосся робило його якимось відчуженим. Він лишався красенем, але обличчя зазнало тієї ж еволюції, що і його поезії, і світилося тепер гумором і мудрістю Дон-Жуана, а не прихованим романтизмом Манфреда і Чайльд-Гарольда. Він запропонував Томові Муру оселитися в палаці Моченіго і негайно їхати до Венеції, та насамперед познайомив його з графинею Гвіччолі, яка видалася Мурові жінкою і освіченою, і приємною. Гондольєр Тіта, з величезними вусами, в своїй розкішній лівреї, перевіз обох друзів через лагуну.

Мур невимовно тішився Венецією, Байрона схвилював приїзд Мура. Перебрали всі події лондонського життя, смішні й прикрі: вечори в Кіннера, брєнді, ірландські пісні...

Байрон радів другові, як радіє дитина, знайшовши товариша. Підїхали до палацу Моченіго, і Байрон гукнув:

«Обережно, собака!», а трохи згодом: «Обережно, мавпи!» Потім штовхнув двері і сказав Мурові: «Ось моя кімната, відтепер вона твоя». Доки Мур перебував у Венеції, Байрон проводив з ним увесь час, повертаючись до Ла Міра тільки надвечір, щоб скласти компанію своїй аміса. Дехто благав Мура вчитати мораль Байронові, який порушував місцевий кодекс, живучи з коханкою. Графиня Бенцоні сказала: «Треба виляяти вашого друга. До цієї пригоди він так чудово поведився!»

Гостювання Мура стало для Байрона справжніми канікулами. В останній день, приїхавши до Ла Міра на обід, він заявив Мурові з щасливим виразом школяра, якого увільнили від уроків, що графиня відпустила його на всю ніч і що він може не тільки піти в оперу, а й повечеряти з ним, наче в добрі старі часи. Після театру Феніче вони пішли на площу Святого Марка випити пунш і сиділи там доти, поки міський годинник, прикрашений бронзовими фігурками, не вибив своїми молоточками другу годину ночі, а далі перейшли через усю Венецію, залиту місячним сяйвом. Відкривалися невимовно урочисті картини. Спокій мовчазного міста із завороженими над водою палацами глибоко вразив Мура. Байрон ішов, ніби його підмінили; охоплений тихим, солодким смутком, зовсім не жартував.

Наступного дня Мур заїхав в Ла Міра попрощатися з другом. Байрон вийшов до нього, тримаючи в руках невеличку сумку з білої шкіри.

— Поглянь,— сказав він,— Меррею це б дорого обійшлося, хоч ви, сподіваюсь, не дали б за це й шести пенсів.

— А що там? — запитав Мур.

— Моє життя і мої пригоди,— відповів Байрон...— Правда, цього не варто публікувати, доки я живий, але віддаю його вам. Чиніть з ним як знаєте.

— Для мого маленького Тома це чудовий подарунок, який неабияк здивує світ кінця ХІХ століття.

Коли настала година від'їзду, Байрон наказав подати коней і супроводжував карету Мура аж ген у поле.

★

Родинні справи Байрона не клеїлися.

Граф Гвіччолі досі, здавалося, або ж не здогадувався про стосунки своєї дружини з Байроном, або дивився на це крізь пальці. Та в листопаді 1819 року йому потрапив до рук лист Терезиноного батька, графа Гамба, який радив

донці бути обережнішою, і Гвіччолі заявився до Венеції в лютому гніві. Жінка почувалася пречудово і на додаток засвідчила таку відверту зненависть до нього, що вони добре-таки посварилися. Цього разу граф запропонував їй вибір: чоловік або коханець — один з них, але аж ніяк не обидва. Вона обрала коханця і запропонувала Байронові тікати разом. «Такою була б і моя думка, — признався він, — коли б мені було двадцять, а не тридцять один, бо я любив її; однак я розумів, що такий крок був би для неї фатальним, що вся її сім'я — а особливо сестри й батько — будуть у відчаї, адже це підірвало б репутацію інших сестер; мені ледь вдалося її схилити повернутися в Равенну, до чоловіка, котрий обіцяв усе пробачити, якщо вона мене залишить». Граф Гвіччолі в сльозах прийшов особисто переговорити з Байроном.

— Якщо ви кинете свою дружину напризволяще, — заявив поет, — мені нічого не лишатиметься, як забрати її до себе. Це мій обов'язок і моє бажання, якщо зайде так далеко. Коли ж, як обіцяєте, ви справді маєте намір зійтися з нею і знову її любити, я не тільки не стану причиною дальших непорозумінь у вашому домі, а й подамся геть за Альпи.

Відчай Терези вкрай розчулив серце Байрона. «Прошу тебе, благаю, заспокойся, — писав він. — Повір, я не перестану любити тебе до кінця свого життя... Я їду врятувати свою честь і залишаю країну, без тебе вона стає мені байдужою». Він справді вирішив покинути Італію. Спочатку до Англії, потім (хтозна), може, до Франції, до Південної Америки, до Сполучених Штатів чи Венесуели. Проїжджаючи Англію, він зустрівся б з Августою і спробував би довідатися, що сталося з цією незрозумілою жінкою.

Байрон до Августи: «Найдорожча моя, кохання моє! Я зледачів, переставши вам писати, та й що я міг сказати? Три роки відсутності і повна зміна декорацій і звичок так позначилися на наших стосунках, що в нас нічого не лишилося спільного, окрім прихильності й наших родинних почуттів... Але я не переставав і не можу перестати бодай на мить відчувати цієї надзвичайної, безмежної прихильності, яка зв'язує мене з вами, яка робить мене абсолютно неспроможним по-справжньому любити будь-яку людську істоту — ким, власне, вона може бути для мене після вас? Цвіте мій рожевий, ми припустились великої помилки, але я ні за чим не шкодую, хіба тільки за тим, що взагалі одружувався, та ще за вашою відмовою

любити мене так, як ви любили. Я не можу ні забути, ні повністю вибачити вашу добропорядну покуту... В мене серце заходиться щемом, коли згадую про нашу довгу розлуку, і я певен, цієї кари достатньо за всі наші гріхи. Данте і той гуманніший у своєму «Пеклі», бо навіть у ньому знайшлося місце для двох нещасних коханців (Франчески да Ріміні й Паоло, а їхня провина зовсім не така серйозна, як наша, хоч і досить непристойна), і якщо вони страждають, то принаймні разом... Коли ви мені писатимете, сповістіть про себе і нагадайте, що любите мене. Не розповідайте про новини і про людей, аж ніяк мені не цікавих, адже для мене Англія має ціну лише тому, що в ній живете ви, а навколо неї море, яке нас розділяє. Кажуть, відстань стирає слабкі почуття і загартовує сильні. Авжеж! Мої до вас почуття — це синтез всіх пристрастей і всіх прихильностей...»¹

Через два тижні після від'їзду Терези він вирішив залишити цю країну. Відвідини Мура викликали в нього Почуття ностальгії за Англією, за друзями; навіть клопоти повсякденного життя ярили в ньому тугу за рідним краєм. Він неодмінно піде до Уайта підлікувати зуби; давно слід було це зробити. Він накупить нарешті щіточок, магnezії, соди — ці дрібниці він замовляв листами десятки разів, а їх так ніхто і не спромігся надіслати...

Здавалося, всі сили звелися проти цього наміру. В нього почалася лихоманка. Трохи згодом вона перекинулася на Алегру, тоді на її годувальницю, гондольєра, покоївку. Байрон бродив по палацу Моченіго змарнілий, самотній, перетворившись на доглядача хворої дитини. Він хотів відкласти подорож до весни, а то й до грецьких календ. Бо з Англії не дуже його кликали. Августу не знала, що робити. Леді Байрон ставила перед нею вимогу не зустрічатися з братом. Августу знала: якщо раптом він приїде, у неї не вистачить мужності відштовхнути його, їй не хо-

¹ Вірогідність цього справді зворушливого листа ніколи не піддавалась сумніву. Заперечувалося лише, кому призначався лист, зокрема доводили, ніби адресувався він не Августі. Твердження це, на мій погляд, безпідставне. Леді Байрон писала до місіс Лі 27 червня 1819 року: «Цей лист є важливим свідченням на користь вашого внутрішнього «переродження», в якому я переконалася». Досить прочитати цей лист повністю, і він засвідчить, що, по-перше, леді Байрон признавалася, що лист Байрона призначався для Августу; по-друге, що Августа сама передала його їй. Крім того, те ж саме свідчать листи Августу, написані до і після цього листа. (Прим. автора).

тілося навіть, щоб її спокушали. «Я боюсь,— писала вона до Меррея,— що нині він твердо надумав повернутися». І далі йшов майже цілий рядок окличних знаків, які мали засвідчити її побоювання. І навпаки — з Равенни його кликала до себе Тереза.

Бозна-яким саме чином, але все владналося. Вона знову захворіла; їй не видужати, якщо Байрона не буде поруч; її батько переговорив із зятем, і той погодився. Вона чекала свого Байрона. Але настав час від'їзду в Англію. Перед палацом Моченіго хвилі Великого каналу погойдували гондолу з його багажем. Байрон натягнув рукавички, Алегра вже сиділа в гондолі; чекали, доки вийде він сам і винесуть його зброю. Само в цей час він заявив: якщо годинник проб'є до того, як зброю покладуть у гондолу, то нікуди не поїде. Вибив годинник, і він залишився. Він написав до мадам Гвіччолі: «Кохання перемогло. У мене не вистачило сили волі покинути країну, де ти живеш, не побачивши тебе хоча б ще один раз... Я громадянин земної кулі — країни не мають для мене ніякого значення. Відколи ми познайомилися, ти завжди лишалася єдиною в моїх мріях. Мій від'їзд я вважав найкращим виходом, щоб ти і твої родичі могли жити спокійно... Але ти вирішила, що я мушу повернутися до Равенни. І я скоряюсь, я їду і буду тим, ким ти захочеш, я нічого не можу сказати іншого».

XXXI

АРСЕНАЛ У ПАЛАЦІ ГВІЧЧОЛІ

Це ж ти, Італіє, несеш
Фатальний дар краси...

БАЙРОН

Він був щасливий, що знову бачить свою спокійну Равенну, її вузькі вулички, таємничі палаци, церковки з черепичними дахами, села, з яких розбігається врозтіч безліч доріг, і «чарівний ліс, густий і буйно-зелений». На вулицях лежав сніг. Тереза Гвіччолі зустріла його щирого радістю, як хвора дитина, котрій суворі батьки, аби прискорити одужання, дозволили побачитися із нерозлучним другом. Граф поводився стримано, але не вороже. Її родичі, що досі удавали, ніби засуджують ці стосунки, поставилися до Байрона, як до рідного. Особливу прихиль-

ність виявив брат Терези, граф П'єтро Гамба, відважний і дотепний юнак. Чичисбея приймали як зятя.

Байрон зупинився в готелі «Альберго імперіаль», який нічим «імператорським» не відрізнявся, окрім хіба що пишномовної назви. Скільки тут доведеться пробути: день, тиждень, рік? Сам не знав. Доля турбувалася про його життя, він приїхав, бо його кликала жінка. Аби від нього зажадали, то, не роздумуючи, подався б геть. У його відданості не було ані полум'яності перших днів кохання, ані дріб'язкової суворості, що неминуче виникає перед розривом назавжди. Він — без стерна і без вітрил, то ж дав понести себе повільній і ласкавій течії примх мадам Гвіччолі.

Алегра під наглядом годувальниці жила разом із ним. У неї було повно іграшок, подарованих перед від'їздом Хоппнерами. Жити в готелі з дитиною було досить незручно. Байрон залюбки найняв би окреме помешкання. Дізнавшись, що він напитує дім, граф Гвіччолі запропонував йому весь вільний поверх свого палацу. Пропозиція дивна, але доречна. Байрон наказав перевезти з Венеції свої меблі і ще раз влаштувався під одним дахом із своєю коханкою. Авжеж, цього чоловіка нелегко зрозуміти.

Графині, яка так гордилася своїм вродливим англійцем, нетерпеливилася швидше виставити його на прилюдний огляд. Першого ж тижня вона домоглася, щоб він одягнув гаптований мундир, причепив шпагу, і потягла його на бал до свого дядька — маркіза Каваллі. Вона хотіла ввійти туди під руку зі своїм поетом. Та, пам'ятаючи про вечір у леді Джерсей, він остерігався «вибуху», проте маркіз, удостоєний звання заступника папського легата і «багатьох інших чеснот», виявився, наскільки це можливо, вкрай люб'язним. Байрон був зачарований вродою і освіченістю жінок Равенни, засліплений блиском коштовностей вишуканого жіночого товариства, хоч і побоювався скандалу. Все це скидалося на божевілля, яке, однак, приємно збуджує дух. До біса оту англійську мораль! Він починав, як йому здавалося, зрозуміти звичаї цієї країни. Зрештою, у дев'ятій заповіді хіба не про це сказано: «Зважся на перелюбство і зажадай жони ближнього свого». Але, здається, нікого іншого тут не жадати-меш, окрім цієї ревнивої фурії, що вимагає від коханця вірності, ніби то є його обов'язок честі. «Тут заведено судити про характер людини, чоловіка чи жінки не з того,

як вони ставляться до свого законного супутника життя, а із взаємин між коханцями». Послужливий кавалер мусить ставитися до чоловіка своєї коханки з великою шанобливістю; на перший погляд, складалося таке враження, ніби вони родичі. Небезпека полягала в тому, що, протривавши п'ять чи п'ятнадцять років, якщо хтось із подружжя ставав удівцем, стосунки закінчувалися шлюбом. Призначення чоловіка зводилось лише до того, щоб бути окрасою життя певної жінки. Романтизм перемагає, але якою ціною? Байрон іноді з глибоким презирством висміював самого себе: «Я з повною серйозністю вчуся скласти шаль, і я б чудово опанував те мистецтво, якби не згортав її завжди навиворіт». Досить прикра втіха як для того, хто завжди мріяв про славу й героїчні вчинки! Він зненавидів би себе остаточно, ніжачись у теплі палацу Гвіччолі, коли б італійська політика вчасно не підкинула йому щасливої нагоди пірнути в небезпеку.

*

Кілька місяців тому Байрон пристав до італійського політичного руху. Він був готовий віддати життя за свободу Італії, бо любив Італію і свободу, а потім ще й через те, що не любив життя. В Болоньї він приєднався до Товариства романтиків. Тепер він був повноправним карбонарієм, за ним зберігався престиж знатного англійського сеньйора, що перейнявся їхньою справою і, впадаючи в очі поліції, краще, ніж будь-який італієць, підходив для керівника равеннської групи карбонаріїв. Того 1820 року Європа, оглушена ударами Священного союзу, почала якось оговтуватися. Іспанія, для якої вистачило «шести років терпіння і одного дня рішучості», домоглася конституції. Її приклад серйозно занепокоїв вивідувачів папи, агентів неаполітанського короля і шпигунів Меттерніха. Досить було в Неаполі сотні солдатів вигукнути: «Хай живе король і конституція!»,—як переляканий король 6 липня 1820 року підписав декларацію, гарантуючи конституційне управління. В Равенні стіни будівель вкрилися написами: «Хай живе республіка і смерть папі». Обличчя кардинала Равенни, одягненого в пурпур, не раз робилося крейдяним. Карабінерів обурювали лівреї, що їх носили слуги Байрона, бо вони були з еполетами, як у справжніх військових. Байрон відповів, що таку форму слуги в його роду носять від 1066 року, і наказав своїм

людям стріляти, коли хтось наслідиться на них напасти. Діти на вулицях Равенни гукали: «Хай живо свобода!» Пройжджаючи верхи Пінетою, Байрон зустрів у лісі своїх товаришів, які марширували приспівуючи: «Всі ми—солдати свободи...» «Вони віддали мені честь, коли я порівнявся з ними. Я відповів на їхнє привітання і поїхав далі. Це свідчить про моральний дух сьогоднішньої Італії». Всім своїм друзям Байрон наказував прислати йому шпаги і порох; у палаці Гвіччолі він влаштував справжній арсенал на сто п'ятдесят рушниць. Все це було пов'язано з неабиякою небезпекою. Недарма в анонімних листах його попереджали, щоб він припинив верхові прогулянки й остерігався поліції «доброго уряду».

Граф Гвіччолі, людина багата, а отже, й вразлива, з обережності поважав усякий уряд, яким би він не був. Він почав усвідомлювати, що коханець його жінки вихований вельми зле. Де це бачено, щоб кавалер тримав у своїй спальні сотні рушниць, компрометуючи тим самим дім порядних господарів?! Він здав цьому іноземцеві цілий поверх палаццо, дозволив показуватися па людях з його ж таки жінкою, і невдячність Байрона здавалася йому просто-таки вражаючою. Весь дім кишить конспіраторами, шухляди завалені підіривними прокламаціями. Уряд наклав арешт на переклад «Чайльд-Гарольда»; всі поспіль читали поему Байрона про Данте напам'ять як революційний гімн. У секретному рапорті австрійській поліції правитель міста Рима характеризував графа Гвіччолі як «злісного порушника громадського спокою, тісно зв'язаного зі згаданим вище лордом Байроном».

Граф і цього разу зажадав від дружини вибирати між ним і Байроном. Вибирати? Де це чувано, щоб Жінку силувано до вибору? Байрон умовляв Терезу бути обережною: граф міг порушити справу про розлучення, а умови жінки поза шлюбом важкі в Романы, духовна влада не визнає за розлученою жінкою права жити з коханцем. Але глибокі моральні роздуми Дон-Жуана виявилися марними. Затявшись, Тереза відповідала: «Так, я справді хочу залишитися тільки з ним, якщо він дозволяє вам залишитися зі мною. Неймовірно — бути єдиною жінкою на всю Романью, яка б не мала свого amico!»

Вся Равенна була на боці коханців; родичі Гамба — тому, що ненавиділи Гвіччолі, народ і жінки — через те, за словами Байрона, «що вони завжди на боці винуватців», але, певна річ, ще й тому, що його по-справжньому

любили бідняки Равенни. Він намагався запобігти розоренню країни, давав гроші старим жінкам, з якими розминався на лісовій дорозі Пінети, коли вони несли в'язанки хмизу, жертвував на церкві й на монастирі. Якщо псувався орган, Байрон давав гроші для його лагодження; треба реставрувати дзвіницю — першим жертвував місту Байрон. А крім того, казали, він за вільну Італію. У цьому процесі на його боці була вся громадська думка.

Найкомічнішим було те, що справу порушив не граф, а сім'я Гамба. Гвіччолі, навпаки, протривав цьому, як тільки міг.

Справа розглядалася церковним судом і наробила багато галасу. Це був перший такий процес у Равенні за останні двісті років. Адвокати відмовлялися захищати інтереси Гвіччолі, твердячи, що він або дурень, або ж шельма; дурень — якщо йому потрібно було аж вісімнадцять місяців, щоб здогадатися про те, що було відоме цілому місту; шельма — якщо він з тим мирився. Нарешті, в липні папа дав дозвіл на розлучення. Графиня мала жити в домі свого батька, графа Гамба, і Байрон міг зустрічатися з нею лише за виняткових обставин. Він запропонував визначити їй певне утримання, але суд ухвалив, що графові Гвіччолі належить забезпечити свою дружину...

Колись Байрон проклинав туманних богинь британських умовностей; тепер, за вироком папського суду, він став жертвою італійських умовностей. Графиня Гвіччолі зпатового роду; з вини Байрона (оскільки в таких випадках тінь падає на кавалера) вона втратила чоловіка; він вважав себе зобов'язаним одружитися, як визнавав це свого часу неминучим щодо Кароліни Лемб.

Байрон до Августи: «Це (як пишуть у афішах) *моя остання вистава...* Вам відомо, що, коли жінка розлучається з чоловіком через свого коханця, останній з міркувань честі (а в моєму випадку — з почуття прихильності) мусить провести з нею решту свого життя за умови її пристойної поведінки... Як бачите, я кінчаю так, як починав наш тато, і вам, певне, не бачити мене до кінця свого життя...

Цей зв'язок триває майже три роки...

Коли б леді Байрон зробила нам невеличку приемність і померла як і благовірний графині Гвіччолі (католики, навіть розлучені, не можуть одружуватися вдруге), ми б одружилися, хоч я, певне, цього б і не хотів при згадці, що одруження дає безліч підстав для взаємної ненависті.

...Ви безмежно захоплювалися б *майбутньою* леді Байрон, і то з трьох причин:

по-перше, вона велика захисниця теперішньої леді Байрон і завжди підкреслює, що я кривдив свою першу дружину;

по-друге, вона захоплюється вами; я мав щастя перешкодити їй написати вам листа на одинадцять сторінок (вона велика аматорка епістолярного жанру);

і, по-третє, прочитавши «Дон-Жуана» у французькому перекладі, вона напосілася, щоб я взагалі перестав писати, бо вся моя писанина — це щось жакливе...

У неї також багато нашого в характері. Я маю на увазі здатність підмічати смішні риси людей, як це любить тітонька Софі, і ви, і всі Байрони».

Дивна постійність Байрона у цих стосунках, зокрема, може, саме й пояснювалась отим «даром Байронів», дещо несподіваним, але реальним і в Терезі.

*

В ухвалі суду наголошувалося, що мадам Гвіччолі житиме в свого батька. Шістнадцятого липня 1820 року вона переїхала на околицю Равенни у віллу графа Гамба. Кардинали сподівалися тим самим розлучити коханців, але батько і син Гамба, які любили Байрона, були його політичними однодумцями, навпаки, всіляко сприяли їхнім зустрічам.

Його приймали в сільському будинку, куди він навідувався верхи кілька разів на місяць протягом літа. Восени, коли Тереза повернулася до Равенни, він міг зустрічати її майже щодня. Вона залишалася йому до кінця вірною: «Я більше упевнена в своєму коханні,— писала вона,— аніж у тому, що доживу до завтра... Мій крок був і є моїм єдиним гріхом за все життя».

Ситуація складалася навдивовиж романтична.

Таємничість і перешкоди на шляху до побачень, суміш конспірації й адюльтеру не давали закрастися в їхні взаємини байдужості. Байрон провів у палаці Гвіччолі всю довгу й холодну зиму 1821 року. Дороги були заметені снігом; коні застоялися у конюшнях. Він сидів удома, читав або дивився на вогонь. Але що знайдеш у книжках? «Що може хто-небудь сказати такого, чого б не сказав Соломон задовго до нас?»

Він знову почав вести щоденник, значно цікавіший, аніж 1813 року. Подібно до сонця Греції, інтелект Байрона так виразно освітлював предмети і відчуття, що вони поставали гранично точними. Він нічого не приховував ні про себе, ні про інших, даючи подіям, як і людям, об'єктивну оцінку, змальовуючи як достоїнства, так і вади. З дивною потребою помічати геть усе він старанно занотував кожну хвилину свого існування: «Пообідав близько десятої... Нагодував двох кошенят, сокола і ворона. Прочитав «Історію Греції» Мітфорда і «Відступ десяти тисяч» Ксенофонта. Потім писав аж до цієї миті — шість хвилин до восьмої». За стилем щоденник нагадував шекспірівську несамовитість, тим більше, що подібно блазням елизаветинських часів Байрон вільно переходив від лірики до сатири, від всесвітньої республіки до стану здоров'я свого ворона.

«Просидів дома весь ранок — дивився на вогонь. Нетерпляче ждав, коли надійде пошта... Написав п'ять листів за півгодини, всі короткі й дикі... Чую гуркіт екіпажа, прошу подати свої пістолети і плащ, як роблю завжди, — найнеобхідніші речі. Холоднеча, екіпаж відкритий, а жителі майже варвари — надто вже захоплюються політикою. Благородний, якщо поміркувати, добрий будівельний матеріал для формування нації... Дзвонить годинник — я йду на побачення. Досить небезпечно, але не позбавлене приємності. До речі, хоч би не забути поставити сьогодні нову ширму. Майже антична, вона ще прислужиться, якщо її трохи полагодити. Надворі відлига. Сподіваюся, завтра можна буде прогулятися верхи...

Одинадцять годин дев'ять хвилин. Щойно повернувся від графині Гвічолі, уродженої Гамба. Розмовляли про Італію, патріотизм, згадали Альф'єрі, мадам Олбені та інші високі матерії. Згадували також «Змову Катіліни» Саллюста і «Війну Югурти». О дев'ятій годині зайшов її браг граф П'єтро, о десятій годині батько, граф Руджієро. Обговорювали різні способи ведення війни — про фехтування шаблями в Угорщині і Шотландії... Рішення, що повстання розпочнеться сьомого або восьмого березня, викликає моє довір'я, хоча раніше воно призначалося на жовтень 1820 року...

Вернувся додому, знову читав «Десять тисяч», пішов спати.

6 січня 1821 року. Туман — відлига — дощ — багнюка. Кататися верхи неможливо...

О восьмій годині пішов з візитом. Трохи послухав мушку — люблю музику...

Роздумував над становищем жінок у Стародавній Греції — досить, треба сказати, зручне. Їхнє теперішнє становище — залишок варварства, лицарства і феодалізму — штучне, неприродне. Вони повинні клопотатися домашніми справами, їх зобов'язані добре годувати і одягати, але не дають можливості втручатися в громадське життя, займатися поезією чи політикою — нічого, крім релігійних книг і кулінарії. Лише музика, малювання, танці, а також дещо з садівництва і сільського господарства. В Епірі я спостерігав, як вони гарно ремонтують дороги. А чому б і ні? Це те ж саме, що косити і доїти корів.

Повернувся додому, знову почитав Мітфорда, погрався з собакою, нагодував його... Увечері в театрі ставили комедію, де в останній дії сидить на троні принц, публіка розреготалась і почала вимагати від нього *конституції*. Все це разом з убивствами свідчить про рівень свідомості тутешньої громадської думки. Так далі тривати не може. З цього мусить народитися універсальна республіка, і я вірю — такий час настане.

Ворон накульгує на одну лапку — з чого б це? Певне, якийсь ідіот віддав їй йому, не інакше. Сокіл у добрій формі, кошенята гладкі і гамірливі, мавп я не бачив з часу похолодання, бо вони дуже тремтять, їх приносять до мене нагору. Коні б'ють копитами землю — почну їздити верхи, як тільки стане на погоду. Зараз не погода — гидота, справжня італійська зима, сумне видовище, але решта пір року напрочуд гарні».

Це майже тон лондонського щоденника часів «Корсара». Майже, але не зовсім! Лава перестала клекотіти. Внутрішня боротьба не така бурхлива, Байрон рішучіший. Він уже примирився з абсурдністю життя, навіть з нудьгою. Йому ще потрібен струс, але він не шукає його лише в любовних пригодах; темпераментність зменшується в міру того, як сивіє волосся.

«Чому я майже все своє життя нудився? І чому, власне, я нуджуся тепер менше, ніж у двадцять літ, якщо мої спомини лишаються гранично точними? Я не можу цього пояснити, гадаю, що це лежить у самій моїй природі... Стриманість і праця, до якої я час від часу вдаюся, нічого не міняють; сильні пристрасті мені лише на користь; коли я під їхнім безпосереднім впливом,— це смішно, але в мене живе бунтівний дух... Плавання теж поліпшує

настрій, хоч загалом він нікудишній і гіршає з кожним днем...»

Байрон почувався надто англійцем, щоб сприймати серйозно свій італійський спосіб життя, хоч сама Англія була лише далекою мрією. Часом якийсь звук, запах, якість чистання будило минувшину.

Під хвилиною прозорою, мов скло...

«Стривай! Чую, як виграє шарманка на вулиці і що б ви думали грає? Вальс! Я аж перестав писати, намагаючись краще її чути. Шарманка витинає вальс, який я чув на лондонських балах між 1812 і 1815 роками. Музика — справді дивна річ...» Одна за одною пропливали тіні. Ось майнув привид вальсуючої Кароліни Лемб. Він знав, що цього року на балу в Олмек вона прийшла перодягнутою Дон-Жуаном в оточенні сонмища чортів. Драма для неї кінчилася маскарадом. Майнув і образ леді Байрон, викликавши обурення, що вона патронувала па якомусь благодійному балу... Патронеса балу... і це тоді, як її чоловік вигнанець! Це на кілька годин зіпсувало йому настрій. Та коли б він міг зазирнути в щоденник Аннабелли, то прочитав би, зокрема, таке: «Вийшла з дому па світанку, щоб мати змогу глянути на мій колишній будинок па Піккаділлі. З вулиці зайшла в кімнату, де так часто з ним розмовляла; таке відчуття, ніби я жила там з другом, який давно помер. Жодного нагадування про колишні прикраси. Все поглинув потойбічний морок». У. Байрона також було це враження, ніби їхні листи — то діалог мерців... Однак він і далі захищав перед нею Августу: «Ким би вона не була чи якою б вона не була для вас, ніколи не було підстав ображатися на неї. Навпаки. Ви навіть не уявляєте, як багато ви їй завдячуєте. Її життя і моє, ваше життя і моє — це різні речі, незалежні одна від одної. Коли одне закінчилося, почалося інше. А тепер прийшов край обом».

Друзі були далеко. Хобхауз став членом парламенту і за радикальні переконання потрапив до в'язниці. Флетчер дізнався про цю новизну з якоїсь італійської газети. Байрон розсміявся. Насамперед тому, що «Рошфуко» (як він казав) мав рацію, а нещастя наших друзів завжди викликають у нас сміх, а по-друге, демагогія обурювала його так само, як і тиранія. Він склав жартівливі рядки про ув'язнення Хобхауза, і той неабияк за це розгнівався. Скроп Девіс програвся в карти і змушений був тікати на

континент. Чи можна собі уявити Лондон без заїки Скропа Девіса? «Брюммель у Кале, Скроп у Брюгге, Бонапарт на острові Святої Єлени, ви — у вашому новому помешканні (тюрмі), я в Равенні, подумати тільки! Скільки великих людей! Нічого подібного не траплялося відтоді, як Фемістокл перебував у Магнезії, а Марій у Карфагені».

22 січня 1821 року йому виповнилося тридцять три роки.

«Завтра мій день народження, тобто сьогодні опівночі, через двадцять хвилин мені буде рівно тридцять три! Йду спати з важким відчуттям, що так довго прожив і так мало встиг зробити...»

Три хвилини на першу. «Годинник у замку вибив північ» —

І мені вже тридцять три роки!
Постумію! Швидко біжать роки нестримні...—

але я зовсім не шкодую за тим, що зробив, ані за тим, що міг зробити.

Я шляхом життєвим, сумним і в багні,
Тягнувся аж тридцять три роки.
А що ж ці літа залишили мені?
Нічого — лиш тридцять три роки».

Наступного дня він склав епітафію минулому року:

«ТУТ СПОЧИВАЄ
СХОВАНИЙ ЗА ВІЧНІСТЮ МИНУЛОГО,
ЗВІДКИ НЕМА ПОВЕРНЕННЯ ДО БУТТЯ...
ХОЧ ВОНО І МОГЛО БУТИ,
ПРАХУ ТРИДЦЯТЬ ТРЕТІЙ РІК
БЕЗДУМНО ПРОВЕДЕНОГО ЖИТТЯ,
ЯКИЙ ПІСЛЯ ТРИВАЛОЇ ХВОРОБИ,
ЩО ТРИВАЛА ДОВГІ МІСЯЦІ,
ПОРИНУВ У ЛЕТАРГІЧНИЙ СОН
І СКОНАВ
22 СІЧНЯ 1821 РОКУ».

Живучи протягом цих місяців у Равенні, він багато працював. «Дон-Жуан» був перерваний на п'ятій пісні через втручання пані Гвіччолі: «Зваживши на прохання мадам Гвіччолі, я погодився не писати далі поеми. Вона прочитала її у французькому перекладі і вважає, що це не гідний уваги твір. Цілком логічно з погляду італійських умовностей, адже жінки всього світу лишаються вірними своїй

франкмасонщині, яка полягає в ілюзії почуття, а де єдина сфера їхньої влади (все це завдяки лицарству і готам), найкраще їх розуміли греки. Будь-який твір, що зображує *комедію* пристрастей і висміює сентименти, властиво, забороняється всіма сектами без винятку. Мені не доводилось зустрічати жінки, яка б не обожнювала Руссо і ненавиділа Жіль-Блаза і Граммона з тих же причин. Оскільки я тепер слухняний, то погодився».

Графиня Гвіччолі, непохитна захисниця традиційної романтики, не терпіла жодної ересі в релігії кохання, перед якою схиляється увесь світ. Коли одного разу Байрон сказав їй, що любов не досить висока тема для справжньої трагедії, вона страшенно обурилася і довела йому цілком протилежне. Він не відзначався особливою наполегливістю в суперечках, тим паче з жінкою; одразу ж з усім погодився і перетворив Сарданапала на коханця.

Оскільки йому довелося відмовитися від «Дон-Жуана», то почав працювати над трагедіями, сюжети деяких з них були взяті з історії Венеції, інші — з давньої історії та біблії. Намір писати трагедії визрів у нього після ознайомлення з творами Альф'єрі; антиромантичний ідеал, звичайно, зводився до наміру не допустити загибелі англійської трагедії.

Будь-який сюжет, навіть історичний, означав для нього можливість для самовиявлення. Якщо доводилося роздумувати, чи не написати йому «Тіберія», то він робив це з наміром звірити свої особисті почуття. «Обдумував сюжети чотирьох трагедій, які слід написати: «Сарданапал» уже початий; «Каїн» на метафізичний сюжет, чимось схожий на «Манфреда», але в п'яти актах, можливо, навіть буде з хором; «Франческа да Ріміні» в п'яти актах; я не певний, чи не розпочну й «Тіберія». Здається, я зміг би дещо додати з мого *трагічного* в опис зловісного позбавлення свободи і старості тирана, а також його перебування на Капрі, пом'якшивши деталі і старанно виписавши відчай, який мав привести його до таких нищих насолод. Лише винятково могутній, здичавілий розум міг шукати захисту в цих одиноких страхах — і це тоді, як він був водночас дідом і володарем світу».

Працюючи над «Сарданапалом», він склав промову *pro domo*¹. Сарданапал вів той же спосіб життя, що й Бай-

¹ На захист самого себе (лат.).

рои, живучи в палаці Моченіго, і на дорікання друзів співав хвалу насолоді:

А що історія запише? Цар
Сарданапал, син Анасиндаракса,
Їв, пив, кохав...

Або інакше:

...тут Сарданапал
Півсотні тисяч ворогів понищив.
Ось їх могили й ось його трофеї?..
Я це загарбникам лишу, бо досить
Із мене, що своїм підданцям я
Тягар нужди полегшив...

Проте з усіх задуманих драм найбільше вражав пафосом звинувачення «Каїн». Ще з дитинства його мучив цей образ. Першого Приреченого — людини, визначеної богом для злочину. «Каїн» став спробою вилити в формі драми Пристрасний гнів проти існування зла в творіннях Всевишнього. В першій сцені подано Адама і його дітей після падіння; всі поклоняються Єгови, за винятком Каїна, він мовчить. Каїн не вибачив богові.

Росло тут дерево — чом не для нього?
Інакше — чом він мусив рядом жити?..
На все одна
Є відповідь: «Його святая воля,
А він — благий». Та звідки я це знаю?
Всесильний він, але чи справедливий?
Суджу я по плодах — гіркі вони...

З'являється Люципер, який оголошує себе богорівним. Він пропонує показати Каїну справжній світ, де немає місця умовностям. Каїн не наважується покинути свою сестру Аду, яка є водночас і його дружиною.

Л ю ц и п е р (до Ади)

Його ти любиш
Сильніше за свого вітця і матір?

Ада

Люблю. Це також гріх?

Л ю ц и п е р

Ні, не для вас,
А для нащадків ваших.

А д а

Та невже
Моїй дочці Еноха не любити?..

Л ю ц и п е р

Не так, як Аді — Каїна.

А да

О боже!
Невже їм не любитися і тих,
Що люблять, не родити? Чи кормлю їх
Я не одною груддю?..

Л ю ц и п е р

Проте цей гріх не був моїм створінням,
Він і для вас не є гріхом, хоча
Він стане ним для тих, що вас замінять.

А да

Який це гріх, якщо він сам — не грішний?
Чи можуть доброчесність і порок
Залежати од випадку?

Після смерті Авеля з'являється ангел, щоб затаврувати Каїна, той терпить кару, але не визнає своєї провини.

Так, я єсть я; але ж я не просився
Тут жити й сам себе я не творив...

Це вже зойк самого Байрона, позначеного, як він гадав, каїновою печаттю й засудженого на віки вічні бродити по землі.

Вальтер Скотт, якому він присвятив «Каїна», мужньо сприйняв посвяту, але намагався виправдати бога: «Основний сенс таїнства полягає, мабуть, у недовершеності наших власних можливостей. Ми бачимо, ми добре відчуваємо часткове зло, яке дошкуляє нам, і надто мало знаємо про загальну систему всесвіту, щоб зрозуміти, як існування цих нещастя може співіснувати з доброчинністю творця».

«Каїна» зустріли в багнети, особливо захисники релігійної ортодоксальності. Звичайно, поема була твором атеїста, і поет невпинно це підкреслював, але разом з тим вона була і еретичною. Від Кентіш-Тауна до Пізи духовенство забило в усі дзвони проти Прометей-кальвініста. Одначе навіть скандал не сприяв успіхові. Трагедії розчарували

англійських читачів Байрона (вони виявилися романтичнішими за нього), і він дуже тим засмутився. «Тепер ви переконалися, що означає метати перли перед свиньми. Доки я грався нікчемними брязкальцями, які драгували громадськість, вони в один голос вихваляли мене, а тепер, коли я за останні три-чотири роки створив речі, варті того, щоб не дати їм зачахнути, усе стадо рохкає, пирхає і вперто пре назад, аби повалитися в смердючій калюжі. Зрештою, так мені й треба за те, що я їх розбестив, бо жодний письменник не дозволяв собі говорити так, як я в своїх творах,— таким фальшивим і надуманим тоном».

*

Англія зреклася поета. Але він людина дії, і цього ніхто в нього не відбере. Ех, як би йому хотілося довести Хобхаузові, такому вдоволеному, котрий доскочив парламенту й опинився в тюрмі за писання (не підписуючи їх) памфлетів проти Каннінга, що він, Байрон, не задовольняється такими дешевими виявами мужності! Революція в Італії — ось тепер його заповітна мрія.

Впродовж усієї зими разом з П'єтро Гамба і своїми «братями»-карбонаріями він сприяв конспірації. Як тільки поставало питання, де переховувати багнети, рушниці чи набої, де проводити таємні зібрання, він одразу називав палац Гвіччолі. «Це майже неприступна твердиня: добре сполучені між собою вулички вузькі, стіни здатні витримати облогу». Потрібні гроші? Будь ласка. Він усвідомлював, що наражається на небезпеку. Але вважав, що справа того варта. «Подумати тільки — Італія вільна! Нічого подібного не траплялось від часів правління імператора Августа... Що важить «я», коли одна-єдина іскра гідна минулого і може бути заповідана світлому майбутньому?»

Характерна риса: його ентузіазм і фізична відвага поєднувалися з обережністю розуму й непохитним здоровим глуздом. Він сумнівався в успіху італійців, якщо їм не вдасться об'єднатися, і невтомно твердив про необхідність старанної підготовки. Його стратегія — відповідно до місцевих умов — зводилась до найелементарнішого: «Я порадив їм нападати розрізнено, невеличкими загонами *в різних місцях* (але одночасно), щоб відвернути увагу регулярних частин, які хоч і нечисленні, але дисципліновані і можуть легко розбити немуштровану масу у відкритому бою».

Розвиток подій підтвердив побоювання Байрона. На початку березня неаполітанські повстанці були розбиті австрійськими військами. Король, який присягав конституції, сам же її порушив. Усі невеличкі острівці опору були жорстоко придушені. Мешканці Равенни, як і інші, були змушені зректися свого наміру, і революція, навіть не вибухнувши, зазнала поразки. Папська поліція складала списки підозрілих. Не насмілившись чіпати Байрона, але щоб дошкулити йому, в липні 1821 року вона зажадала висилки родини Гамба.

*

Мадам Гвіччолі згодна була на вигнання, але тільки не на втрату коханця. Куди він поїде за нею? Вона запропонувала Швейцарію. Але в Швейцарії багато англійців, готових щомиті навести підзорні труби на лорда Байрон...

Поки він нерішуче вичікував, надійшов лист від Шеллі, який попереджував його про свій приїзд. Шеллі турбувала доля Алегри, про це, власне, він і хотів поговорити. Вдаючись до підпільної діяльності, Байрон зміркував, що було б небезпечно тримати дочку в будинку, який став справжнім арсеналом і перед яким серед білого дня могло трапитися вбивство. Він уже давно вирішив, що вона стане католичкою і вийде заміж за італійця. На пораду мадам Гвіччолі, яку виховували черниці, Байрон віддав Алегру до монастиря Баньякавалло поблизу Равенни.

Клер мало не збожеволіла... Вона писала йому зрошені сльозами листи, благаючи віддати Алегру подружжю Шеллі, якщо він не хоче, щоб та жила з ним. Однак Клер, як свого часу Аннабелла, належала до тієї породи жінок, котрі мали нещастя будити в Байронові жорстокість. Вона поєднувала в собі брак цнотливості Кароліни Лемб з «проповідями і сентиментами» леді Байрон. «Клер нахабно засипає мене листами про Алегру; це, як бачите, така віддяка за те, що людина дбає про своїх позашлюбних дітей! Якби йшлося не про нещасну сироту, я б уже пішов на те, щоб відправити дитину до її матері-атеїстки, але це нікуди не годиться... Якщо Клер думає, що зможе втручатися у виховання дитини, то вона помиляється; їй ніхто цього не дозволить... Дитина буде християнкою, одруженою жінкою, якщо це стане можливим». Ці рядки одверто викривають природженого мораліста, що жив у темних закомарках його душі.

Шеллі приїхав 6 серпня. Він не зустрівся з Байроном, відколи залишив Венецію, і був неабияк здивований його душевним спокоєм і фізичним станом. «Він цілком поправився і веде життя, зовсім не схоже на те, яке вів у Венеції. Він підтримує практично постійні стосунки з графинею Гвічоллі, котра саме у Флоренції... З ним його Флетчер, невідступний, мов тінь, і теж має гарний вигляд, створюється навіть враження, ніби в його передчасно посивілому волоссі ось-ось знову з'являться русяві кучерика... Лорд Байрон досяг великих успіхів у всіх відношеннях: у геніальності, настрої, моралі, здоров'ї, щасті. Його зв'язок з Гвіччоллі пішов йому на користь. Він людина нестримних пристрастей, але він їх, здається, погамував і став тим, ким і повинен бути: людиною, сповненою чеснот. Інтерес, який він виявив до італійської політики, і його дії — з тих, про які я не можу писати, але вони вас здивують і принесуть задоволення... Він прочитав мені одну з неопублікованих пісень «Дон-Жуана», незрівнянно гарну. Це не просто вище, а набагато вище від усього, що пишуть сучасні поети. Кожне слово можна увічнити печаттю безсмертя».

Очевидно, метою листа було схилити Мері краще думати про Байрона. У Женеві й Венеції в цьому розумінні було аж надто суворо. Вирвавшись на кілька днів з-під впливу «нерозумної жіночої раси», Шеллі ставав поблажливим. Він не вважав себе другом Байрона. Дружба має місце при більшій свободі духу. Навіть для такої безсторонньої людини, як Шеллі, слава Байрона, протиставлена його власній незаслуженій невідомості, ставала на заваді. Навколо них уже гніздилися заздрощі. Шеллі відбивався, відганяв, боровся, але марно. Байрон вважав Шеллі найшляхетнішою людиною, яку він досі знав, найкращим поетичним суддею, найсправедливішим арбітром. Присутність Шеллі була бажаною і приємною, як тепло вогнища. Для тих, хто хоч раз грівся біля нього, на все життя не покидав жаль за ним. Але водночас Шеллі був і живим докором. Запальний та енергійний, він знав, чого прагне; здавалося, він таки знає, що таке добро і що таке зло. Байрон захоплювався ним, заздрив йому, а іноді й нишком вичікував, чи не вдасться помітити в ньому якусь ваду. А що, коли Шеллі дворушник?.. Та навіть під прискіпливим просвічуванням байронівського аналізу Шеллі лишився невразливим.

Ритм життя і тепер був таким же, як завжди з Байроном. Спали до пізнього ранку, снідали опівдні, потім

верхова прогулянка в лісі, вечірні читання і нічні розмови. Шеллі мов зачарований тинявся по величезному палацу, раз по раз натикаючись то на п'ятох павичів, то на три цесарки і єгипетську чаплю — свідків нескінченних сварок мавп, котів, ворона і сокола. Серед цього гамору міг розмовляти з Байроном про їхнього спільного друга Лі Ханта, якому в Англії важкувато зараз зводити кінці з кінцями і якого Шеллі охоче б забрав до Італії. Як би його зарадити справі? У Байрона виникла пропозиція. Останнім часом йому важко знаходити спільну мову з Мерреєм. Він подумував створити за участю Мура якийсь часопис, де він міг би друкувати свої твори. Чому б Хантові не заснувати разом із Шеллі і Байроном отой ліберальний часопис? Співробітництво з Байроном буде справжньою знахідкою для Ханта; не даючи Байронові змоги опам'ятатися і змінити рішення, Шеллі поспішив написати Хантові якнайшвидше виїхати до Італії.

Байрон доручив Шеллі написати також до мадам Гвіччолі (якої той не знав) і просити відмовитися від Швейцарії й обрати своїм місцеперебуванням Пізу. Графиня Гвіччолі прийняла пропозицію і закінчувала листа такою занепокоюною і хвилюючою припискою: «Синьйоре, ваша доброта *викликає* в мене нестримне бажання просити вас зробити одну послугу. Обіцяєте? *Non partite da Ravenna senza Mylord*»¹. Вона розуміла, як небезпечно залишати Байрона самого. Але єдиною на світі істотою, котра щонайменше докоряла Байронові, був сам Байрон. Він надто добре знав себе, свої слабкості і гадав, що коли залишиться в Равенні один, без Шеллі і Гвіччолі, то неминуче встряне в якусь халепу. Він довго наполягав, щоб Шеллі лишився з ним. Але Шеллі приїхав побачити Алегру, то ж відвідав монастир і згодом вернувся до Пізи.

*

Графиня Гвіччолі, як і вся родина Гамба, виїхала незабаром слідом за Шеллі, схваливши вибір Мері, яка найняла для Байрона палац Ланфранкі. Сам же Байрон змусив себе чекати майже три місяці. Він знову, як колись під час заручин, «поспішав якомога повільніше». Йому не щастило; щоразу його зривали з місця, яке так подобалося, йшлося то про країну, місто чи будинок. Він звик до Ра-

¹ Не виїжджайте з Равенни без мілорда (італ.).

венни, простий люд любив його, священники захищали, бо в дні релігійних процесій він великодушно розвішував на балконах найкоштовніші килими; йому там добре працювалося. Він переносив свій від'їзд з тижня на тиждень. Графиня Гвіччолі здобула прихильність Мері Шеллі — та їй співчувала.

«Графиня Гвіччолі,— писав Шеллі,— дуже вродлива, сентиментальна і порядна італійка, пожертвувала величезним багатством заради кохання до Байрона, і, оскільки я знаю мого друга, знаю її, знаю людську натуру, в майбутньому вона не раз шкодуватиме за свій нерозсудливий вчинок».

А тим часом Байрон працював над містерією «Небо і Земля», в основі якої лежала легенда про грішних ангелів, що, за біблійною легендою, любили дочок Землі. Уже відправлено до Пізи речі; лишився тільки стіл і матрац. Серед порохняви і гуркоту меблів, що їх виносили з кімнат, він складав хори духів. Нарешті, 29 жовтня, виїхав з палацу Гвіччолі і рушив до тієї, кого у цьому палаці зробив коханкою.

Дорогою з Равенни до Пізи його схвилювала зустріч у Болоньї з другом дитинства лордом Клером.

«Ця зустріч відсунула на якусь мить усі роки, що заступили сьгоднішній день від днів, проведених у Харроу. Це було незвичайне, незбагненне для мене почуття; так могла почуватися тільки людина, яка б встала із домовини... Клер теж був дуже схвилюваний — з вигляду навіть *більше*, ніж я; тиснучи його руку, я відчував, як шалено б'ється його серце... Ми стояли якихось п'ять хвилин просто серед шляху; я не пригадую, щоб бодай одна година мого життя була варта цих п'яти хвилин».

Життя насправді зіткане з серпанку сновидінь. Цілісінькими днями блукають якісь постаті; одні викликають ревності, другі кохання, а треті гнів. Вони то бліднуть, то ще зають назовсім. І раптом спекотного літнього дня між двома поштовими станціями серед незнайомого курного шляху вони з'являються знову.

Під час цієї подорожі він зустрів живого мерця Роджерса. Вони ходили разом по музеях Флоренції, але Байрон не любив музеїв, його дратувала допитливість англійських відвідувачів. Проїжджаючи через Болонью, він потягнув Роджерса на Чертозьке кладовище, де жив гробар із донькою-красунею. «Цей чоловік,— писав Байрон

Хобхаузові,— дуже хотів поповнити Роджерсом колекцію своїх скелетів».

Шеллі перед від'їздом ще раз написав Байронові, прохаючи забрати Алегру, залишену в Баньякавалло, далеко від усіх, хто її любив. Байрон приїхав. Правда, не зовсім сам. Бо в клітці під каретою теліпалася ціла стая гусей. Попри всі кепкування з англійської манірності, він прихильно ставився до старовинних народних звичаїв. У святу п'ятницю неодмінно хотів мати кренделі, а на святого Михайла — смажену гуску. Тому попросив купити гусочку, і мало не цілий місяць годував її власноручно, аби вона не схудла. Як це завжди з ним траплялося, він так прив'язався до неї, що коли настав день її різати, то не дозволив. Більше того, не бажаючи позбавляти її сімейних радощів, прикупив ще трьох гусок. Тож не дивно, що розчулився і людиноненависник Шопенгауер, побачивши замученого орангутанга на ярмарку у Франкфурті.

XXXII

КРАХ

Усі ви страшенно помиляєтесь щодо Шеллі — він без перебільшення був і лишається одним із найкращих, позбавлених егоїзму людей, яких мені довелося зустрічати.

БАЙРОН

Для позначених каїновою печаттю людей самотність є чи не найменшим злом. У Пізі Байрон ніколи не почувався щасливим, як то було з ним у Равенні. У Романї поважні пані Пінети, американі, Гамба не надто його обтяжували. У Пізі він знову опинився серед нечисленного англійського товариства, яке одразу ж почало його осуджувати. Присутність Шеллі не гнітила Байрона — скорше навпаки. Чим частіше він його бачив, тим більше шанував; захоплювався його мужністю; любив спостерігати, як вправно спрямовує він човна проти стрімкої течії Арно. Шеллі був йому просто необхідний, щоб розвіяти сумніви. Та й, крім усього, Шеллі його цінував. «Світ менше захоплюється,— писав Шеллі,— прекрасними й швидкими справами творця, ніж я останніми поезіями цієї людини ангельського натхнення, ув'язненого в смертному палаці старіючого тіла». Але довкола Шеллі був цілий світ, заселений Авелями, суворими і обмеженими. Вони сприймали Байрона як по-

ета, а як людина він їх дивував і розчаровував. Їх обурював його спосіб життя, вони скептично дивилися на його палац, зневажали його одягнених у лівреї слуг, його звіринець, обіди. Цинізм Байрона завжди шокував Мері Шеллі. Клер безжалісно намалювала перед мешканцями Пізи його образ. Він усе розумів і почувався безсилим явити їм справжнього, глибинного Байрона, якого вони, можливо, і полюбили б. І, безсилий спростувати поширювану про нього легенду, він вирішив сам жити відповідно до неї.

Палац Ланфранції на березі Арно був такий великий, що в ньому міг би розміститися цілий гарнізон, крім того, він був ще й «населений привидами», через що Флетчер неодноразово просив змінити кімнату. Вранці Байрон прогулювався з мадам Гвіччолі по двору, обсадженому помаранчами. Після обіду вона їхала разом з Мері Шеллі каретою на прогулянку, а Байрон вирушав кататися верхи в супроводі Шеллі, капітана Вільямса, ірландця Тааффі — перекладача Данте (і так само поганого верхівця, як і поганого поета), принца Маврокордато, що давав уроки грецької мови Мері Шеллі, і лейтенанта-драгуна Медвіна, двоюрідного брата Шеллі. Вершники під'їжджали до ферми, власник якої дозволив Байрону тренуватися там у стрільбі з пістолетів. Намагалися влучати в монету, яку потім віддавали фермерові. Повернувшись з прогулянки, Байрон грав у більярд або сідав працювати. Після вечері, як і в Равенні, неодмінно робили візит Гамба, і потім робота до третьої години ночі. Іноді, правда, Тереза Гвіччолі з братом вибиралися аж на останній поверх Тре-Палаццо, де Шеллі зняли невеличке помешкання, і проводили там цілий вечір, слухаючи, як Шеллі читає вірші. В такі вечори до Байрона приходив Медвін і після кожної їхньої розмови робив нотатки, про що Байрон, звичайно, здогадувався. Він любив цього довірливого слухача і невтомно розповідав йому про свою молодість.

Перед очима Медвіна одну по одній знімали пов'язки мумії. Мері Чаворт... Тема суб'єктивності кохання. «Це було романтичне кохання. Вона була прекрасним ідеалом усього, що тільки могла витворити моя молода фантазія; свої уявлення про небесну природу жінок я черпав із цієї довершеності. Я кажу *витворити*, бо в ній, як і в інших представниць її статі, я знайшов усе за винятком ангельських рис». Кароліна Лемб... «У неї було мало привабливого. Постава хоча й шляхетна, та сама сухорлява, щоб бути гарною. Їй бракувало повноти, яку не замінити ні

елегантністю, ні вишуканістю». Леді Оксфорд... «Мені ніколи не доводилося відчувати більшої пристрасті. Вона, зрештою, як і всі жінки, мала на мене такий вплив, що не так легко було порвати з нею, навіть коли я дізнався, що вона зраджувала мене». Аннабелла... Тема пророцтв: «Пригадую, того дня, коли я вперше зустрівся з міс Мілбенк, піднімаючись по сходах, то спіткнувся й сказав Мурові, який ішов поруч, що це поганий знак. Мені треба було звернути увагу на це попередження... Місіс Вільямс наврочила, що мій двадцять сьомий рік буде для мене нещасливим. Ця пророчиця з доброго дива сказала суцю правду. Я довіку не забуду день 2 січня. Леді Байрон (він вимовляв «Бірн») єдина зберігала спокій; матінка її плакала, а я тремтів, мов тополя в полі».

Під час прогулянок Медвін завжди їхав поруч Байрона, і той говорив без угаву, кидаючи час від часу на свого Ботсвелла погляд, яким вимірював його довір'я. 10 січня Байрон відмовився стріляти з пістолета і здавався сумним. «Сьогодні день народження Ади,— сказав він Медвінові, коли той спитав про причину його суму.— Цей день мав би бути найбільшим святом у моєму житті... Я не терплю річниць... Багато незвичайних випадків траплялося зі мною в день народження, так само, як з Наполеоном». Наступного дня він показав Медвінові щойно одержаного з Англії листа: «Я добре вчора передчував, що на мене чигає якесь нещастя. Помер бідолашний Полідорі. Ще коли він був моїм лікарем, він часто згадував про синильну кислоту і складав рецепти отрут. Ось тобі й маєш: він отруївся. Смерть,— пише Меррей,— сталася блискавично, він помер, навіть не скорчившись. Скоріше за все розчарування, вражене самолюбство стали причиною смерті».

28 січня він довідався про смерть леді Ноель. «Співчуваю невтійшій леді Байрон. Люди казатимуть, що я радий смерті тещі, і, як завжди, помилятимуться. Я ніколи не гпався за великим багатством. Я написав леді Байрон листа, висловивши своє співчуття у найстриманіших виразах, можете в цьому не сумніватися». Першим актом Аннабелли, тепер власниці замку і маєтку Кіркбі, був наказ послати Августі дичини.

Медвін не єдиний, хто робив записи про Байрона. В середині січня ще один дивак прибився до групи англійців у Пізі. Трілоуні. Він вів досить-таки романтичний спосіб життя: був моряком, дезертиром, піратом. Він сподобався подружжю Шеллі. «Шести футів на зріст,— писала Мері

Шеллі,— кольору воронового крила кучеряве волосся, густе, коротко підстрижене, ніби в мавра, темно-сірі виразні очі». Трілоуні теж полюбив родину Шеллі, але з Байроном взаємини ніяк не в'язалися, хоч, зустрівши справжнього морського розбійника, він і намагався будь-що йому сподобатися. Байрон поставився до нього, як свого часу до боксера Джексона: з поштивою скромністю аматора перед професіоналом. Він доручив йому виготовити човни для Шеллі й для себе. А проте довго не міг миритися з тими, хто нагадував колишніх байронівських героїв. «Риси Конрада», властиві Трілоуні, глибоко його розчарували. Те ж саме можна було сказати і про Трілоуні. Цей невисокий, сумовитий, кульгавий чоловічок, що без кінця розповідав про те, як він перепливав Геллеспонт, видався йому не гідним Чайльд-Гарольда. Байрон спіймавши якое Трілоуні на брехні, зауважив: «Якби вдалося привчити його мити руки і відучити брехати, з нього вийшов би справжній джентльмен». Фразу цю передали Трілоуні, і той зненавидів Байрона.

У середовищі напівписьменників, де чоловіки піддавали один одного аналізу і де лихослів'я легко розсипалося па всі боки, Байрон відчував свою слабкість. Він знав, що його спосіб життя був не такий, якого від нього чекали. Хоч і не почувався нещасним з мадам Гвіччолі, проте задумався, чи виглядають смішно ці стосунки, якщо поглянути на них стороннім оком. Він називав її «*mon amica*» трохи іронічно, майже тим блюзнірським тоном, яким колись казав «*моя хвора ніженька*». Втім, вірна коханка, з якою він, ніби з дружиною, всідався під хирлявими помаранчами в палаці Ланфранкі,— таке ж саме каліцтво, якщо розібратися.

Дії, руху, діяльності...

Коли в березні 1822 року принц Маврокордато, дізнавшись, що патріотичний рух у Греції набрав значного розмаху, поїхав туди й став на чолі повстанців, Байрон страшенно йому заздрив. Він був із тих людей, набагато чисельніших, всупереч узвичаєній думці про них, для яких простіше поставити на карту життя, аніж відмовитися од своїх уподобань, і сконати на пласі, аніж визнати власну помилку.

Одним із наслідків такого байдужо-похмурого настрою поета, спричиненого оточенням Пізи, стала ще одна трагедія в житті Байрона. Алегру до себе він не забрав. Не поїхав навіть побачитися із нею. «*Caro il mio Parra*,— пи-

сала вона,— essendo tempo di fiera desiderai tanto una da visita del mio Pappa...»¹ «...Вона хоче, щоб я приїхав,— коментував Байрон,— бо зараз ярмарок, і їй не інакше як заманулося святкового пирога». Він керувався дорогим його серцю Ларошфуко навіть у ставленні до п'ятирічної дитини.

Клер, яку добре поінформовані друзі запевняли, що клімат Баньякавалло нездоровий і що в монастирі навіть не опалюють, сумно дивилася на палахкотіння дров у затишній кімнаті зимової Флоренції й здригалася від думки, що в цей час їй донечці холодно. Вона благала Байрона віддати Алегру в якусь добропорядну сім'ю, зрештою, куди завгодно, аби лиш був сприятливий клімат. Вона присягалася ніколи її не відвідувати. Але Клер була занадто настирливою і нетактивною. Атеїстка, вона все ж таки лишалася англійкою, протестанткою, антипаписткою. Вона наводила аргументи, які вражали самолюбство Байрона й робили його ще жорстокішим.

«Я поцікавилася,— писала вона в одному листі,— які порядки панують у монастирях, і дійшла висновку, що умови для перебування дітей там нестерпні... Всі туристи, які пишуть про Італію, засуджують таке становище, і їм цілком можна вірити, не кажучи вже про обмеженість і легковажність італійських жінок, вихованих у монастирях. Годі знайти серед них порядну дружину або ніжну матір; безпутні й затуркані, вони є сущим безчестям і нещастям суспільства... І ви хочете дати своїй дочці таке виховання. Безталанна Алегра, приречена рідним батьком на глум і темряву, позбавлена кохання і захисту друзів, рідних, віддана на поталу чужій релігії і безладному вихованню, стане в очах світу грізним проти вас звинуваченням. Як зрадіє леді Байрон (а її й досі звинувачують за вас), що її дитина і вона сама в повній безпеці; весь світ вихвалитиме її обережність, а моя нещасна Алегра буде живим обвинувачуванням проти вас самих».

Справа з монастирем відтак набувала для Байрона особистого й принципового значення. Випад проти жінок, виховуваних у монастирі, він розцінив як натяк на мадам Гвіччолі, не кажучи вже про критику релігійного виховання, — та завжди його дратувала. І він навіть не відповів на листа. Однак Шеллі недвозначно став на бік Клер

¹ Любий тату, в ці святкові дні мені так би хотілося, щоб ти приїхав (*итал.*).

І всерйоз обурився поведінкою Байрона. У нього було тільки одне бажання: якнайшвидше залишити місто, де проживав лорд Байрон. Вільямсам і Клер було доручено поїхати до моря й підшукати будинок на літо. Тільки-но вони залишили Пізу, як Шеллі дізналися від Байрона про смерть Алегри.

Байрон, певна річ, хотів досадити нахабній жінці, хотів наполягти на своєму, бо розумів, що оточення спостерігає за кожним його кроком, але, звичайно, не думав, що тим самим прирікає свою доньку на таку долю. Він любив Алегру по-своєму; він намагався її виховувати; йому було приємно помічати в ній вроду і вади Байронів; він сподівався, що вона супроводжуватиме його в подорожах, стане його єдиним другом у старості. Нещастя він пережив теж по-своєму, затамувавши його в собі. Графиня Гвіччолі наївно розповідала, що, коли вона сказала йому про смерть Алегри, «смертельна блідість вкрила його обличчя, і він упав на стілець... Він не зронив жодної сльозинки, але був у такому відчаї, горе його було настільки глибоким, справжнім, що в цю хвилину він вдався мені неземним створінням, набагато вищим за всіх людей... Наступного ранку вигляд у нього був спокійніший, але з печаттю якогось релігійного смирення. «Вона щасливіша за нас,— мовив він,— правду кажучи, їй ніколи б не пощастило сягнути такого становища, щоб почуватися щасливою. Така воля божа — не говоримо більш про це».

Авжеж, дарма вимагати від Клер розчулюватися над почуттями Байрона, як мадам Гвіччолі. Шеллі до Байрона: «Я змушений був сказати Клер правду. Не можу вам передати її розпачу; ви також чимало перестраждали... Вона хоче побачити домовину перед відправкою до Англії... Вона також просить, щоб ви дали їй портрет Алегри і, якщо у вас є, пасемце її волосся, бодай маленьке... Лист цей, сподіваюсь, передасть вам почуття невимовного суму, який тут панує. Але природа лишається настільки життєдайною і життєствердною, наскільки ми нещасні, й ми створили, як каже Фауст, «наш маленький світ» серед загального великого світу, радше контраст, а не копію цього божественного прикладу».

Горе Байрона набрало, як завжди, форми глибокого марення давноминулими емоціями.

«Я бажаю, щоб вона була похована біля церкви Харроу; там на кладовищі, недалеко від стежки, що веде на вершину пагорба, оберненого в бік Віндзора, є могила під

розкішним деревом (якогось Пічі або Пічея), де в дитинстві я любив сидіти годинами. Це моє улюблене місце; але оскільки я хочу встановити меморіальну дошку, доречніше буде поставити домовину з тілом у церкві. Біля дверей, ліворуч від входу, надгробок з меморіальною дошкою, де написано:

Над прахом доброчесності ми плачем,
Пройнявшись болем, щирим і гарячим:
Вона ж востаннє сльози тут лила,
І це її любов, і вдячність, і хвала.

Я ще й досі це пам'ятаю (через сімнадцять літ) не через те, що в цих словах є щось надзвичайне, а тому, що з лави на галереї я постійно бачив цей надгробок; отож, коли це можливо, я хотів би, щоб Алегра була похована там, а на стіні прикріплена дошка з написом:

Нам'ять Алегри
дочки Д. Г. лорда Байрона,
померлої в Баньякавалло,
в Італії, квітня 20 дня, року 1822-го
у віці п'яти літ і трьох місяців.
«Я ЩЕ ПРИЙДУ ДО НЕЇ, АЛЕ ВОНА
ДО МЕНЕ НЕ ПОВЕРНЕТЬСЯ»,

Самуїл, XII, 23.

Проте настоятель Харроу визнав недоцільним поставити в церкві домовину з тілом позашлюбної дитини, і на невеличкому кладовищі коло пагорба посаджено було лише кущ троянди, що вказував (і вказує й досі), де спочиває дочка Байрона.

*

Оскільки живого діла бракувало, єдиними ліками проти горя й суму була праця. Байрон працював у Пізі багато. Він написав у дусі Фауста драму «Потвора перетворена». Шеллі визнав її непристойною, але вона цікава сама по собі як документ. Передусім сюжетом, безпосередньо пов'язаним із життям Байрона: Арнольд, кульгавий від народження, продає свою душу дияволу за те, щоб той зцілив його, зробив таким, як усі, і щоб його любили. Потім знаменитою реплікою починається сама драма:

М а т и А р н о л ь д а . Г е т ь з в і д с и , к у л ь г а в и й !
А р н о л ь д . Я т а к и м н а р о д и в с я , м а м о .

Таку ж саму відповідь, скажуть читачі, дав Байрон своїй матері. Нарешті, дуже цікава приписка Байрона до третього, незакінченого акту: «Арнольд, ревнивий до самого себе, яким був колись, ревнує до власного інтелекту, що його він тоді мав...» Приписка, можливо, свідчить, що Байрон роздумував над проблемами особистості і що ніхто краще за нього самого не усвідомлював послідовного існування кількох Байронів.

Він знову почав працювати над «Дон-Жуаном». «Я можу написати, мабуть три чи чотири пісні до «Дон-Жуана» десь до осені або трохи пізніше, бо моя Диктаторка дала мені дозвіл продовжувати роботу — з умовою, щоб він став трохи стриманішим і сантиментальнішим, аніж раніше. Наскільки цих умов буде дотримано, наперед важко сказати, принаймні ембарго не було знято доти, доки я не дав таких гарантій».

Працювалося йому тим краще, що він тепер частіше лишався сам на сам у палаці Ланфранкі. Адже Гамба знову виселили! Під час бійки з нахабним сержантом швейцар Байрона, молодий крутій у галунах, мав необережність взятися за вила і вдарити цього служаку, виламавши йому ребро. Зчинився галас. Заарештували Тіта і ще одного зовсім невинного хлопця. Нарешті тосканська юстиція, не насмілившись зачепити Байрона, виселила сім'ю Гамба. Байронові довелося найняти для них віллу в Монтенеро біля Ліворно. Майже кожного тижня він їздив туди побачитися з Терезою, яка завдяки цим переслідуванням виросла в його очач. Бо не так йому набридала, відколи вони почали жити нарізно.

Першого липня він був саме в Гамба, в Монтенеро, коли повідомили про приїзд Лі Ханта. Лі Хант з радістю пристав на пропозицію, зроблену йому торік через Шеллі. Не тому, що мав дружні почуття до Байрона. Хант був незлим поетом, але ходив під п'ятою своєю дружини Маріанни, яка від 1815 року, коли Байрон почав заходити до її чоловіка, його не любила. Її образило, що леді Байрон навіть не зайшла в дім, не познайомилась, а чекала в кареті, на вулиці. «З книжками під пахвою,— сказала вона,— Байрон був лише лордом і аматором, який тільки вдає із себе письменника». Але пропозиція Шеллі, зроблена в скрутну для Хантів хвилину, видалася їм єдиним порятунком.

Переїзд цього подружжя в супроводі шести дітей був не з легких. Маріанна Хант почувалася зовсім знесиленою.

В Ліворно їх зустрів Трілоуні; вусатий, понурий, справжній тобі «мандрівний лицар», і привіз їх до Монтенеро. Їм пощастило прибути в такий час, коли там саме точилася кривава бійка між слугами родин Гамба і Байрона. Бідному Ханту здавалося, ніби він став співучасником якоїсь мелодрами. Він не впізнав Байрона в цьому гладкому чоловікові з розхристаним коміром, з довгим, кучерявим волоссям. Усе йому видалося новим, незвичним, страшним. Граф П'єтро Гамба спробував і собі втрутитися; його шпортували кинджалом. Розпашіла, з розпущеними косами, мадам Гвіччолі кричала як навіжена. Заюшений кров'ю Гамба нахвалявся прирізати винуватця. Байрон спозирав усе це з виразом любострасної байдужості. Доведена до відчаю поліція погрожувала виселити сім'ю Гамба та всіх інших мешканців геть за межі Тоскани. З прибуттям Трілоуні всі дійові особи згаданої сцени, забувши про Ханта, заходилися віддавати йому найсуперечливіші накази. Він мав відвести яхту Байрона «Болівар» на Женевське озеро... до Франції... до Америки. У цілковитому розпачі Хант вирішив, що Байрон збирається залишити його в Італії безпосередньо в день приїзду.

Увечері в Каза-Маньї на своєму човні «Аріель» прибув Шеллі, неперевершений майстер у таких випадках наводити лад; він ішов проти волі інших так упевнено, як вів свою горіхову посудину проти швидкої течії Арно. Шеллі пішов у наступ. Байрон повинен залишатися в Італії; треба, щоб він був вірний часопису; належить обов'язково написати поему для першого номера. Зненацька захоплений навальною атакою, Байрон втрачав позиції одна за одною. Не давши йому опам'ятатися, Шеллі швиденько повів Хантів до палацу Ланфранкі. Тут йому довелося боротися вже з новоприбулими. Ті нарікали на все: лорд Байрон відвів їм вологі кімнати на першому поверсі, а сам займав кілька поверхів палацу; меблі, які Шеллі придбав за гроші Байрона, звичайно, дуже погані... Та Шеллі влаштував їх, заспокоїв, розрадив. І Хант того ж вечора, згадуючи Шеллі, занотував у своєму щоденнику: «Можна було б погодитися з божественним походженням релігії, якби милосердя, а не віра стали її принципом».

*

Певний час Шеллі мав побути у Ліворно, де хотів зустрітися з нотаріусом, щоб скласти духовницю, і після того на «Аріелі» повернутися разом із своїм другом Вільям-

сом до Каза-Маньї. Через три дні, десь о другій годині ночі, у дворі палацу Ланфранкі несамовито застукали. Покоївка мадам Гвіччолі гукнула: «Chi e?»¹ Це були Мері Шеллі і Джейн Вільямс. Хант навіть не встав. Обох жінок провели до Байрона. Вони ледве піднімалися сходами. Гвіччолі вийшла до них, привітно всміхаючись. Мері Шеллі, ледве переводячи дух, прошелестіла: «Де він? Sapete alcuna cosa di Shelly?»² Ні Тереза, ні Байрон нічого не знали. Шеллі виїхав з Пізи в неділю; в понеділок він сів на човна, надвечір знялася буря.

*

Після загибелі Шеллі невелика група Пізи, втративши свою душу, розпалася. Відійшли одразу Трілоуні й Медвін. Причетними до життя Байрона залишились тільки Мері Шеллі, у якої не вистачило мужності покинути Італію, та ще ота дивна спадщина Шеллі на першому поверсі палацу Ланфранкі — родина Хантів.

Для нещасного Лі Хаита смерть Шеллі перетворила вигнання на справжнє пекло. Вже один перехід від закіптюженого Лондона до сліпучого світла Ліворно вразив його уяву і породив неспокій. Минуло лише кілька днів, як він прибув до Італії, а уже втратив найкращого, найвідданішого друга, заради якого він сюди їхав. У Ханта ще й досі стояв перед очима напівспотворений рибами труп. Перед його зором високо здіймаються язики полум'я погребального вогнища серед якогось італійського пляжу, і «вбитий горем» Байрон, що стрибає з розгону в воду і пливе аж ген у відкрите море, як колись, у день похорону вдови-регентші, несамовито займався боксом. Хант і Байрон у день похорону Шеллі поїхали каретою і, минаючи ліс, стали співати мов навіжені... Так це був кошмар, осяяний невблаганною білістю розпечених сонцем пісків, але кошмар вічний.

Із смертю Шеллі Хант одразу відчув, кого він втратив. Тепер не було пронизливого й сильного голосу, який би захистив від орла, коли б йому заманулося напасти на ягня. Самотній у чужій країні, силою обставин змушений жити поруч того, кого він ледве знав, з ким не мав нічого спільного, з хворою дружиною і шістьма дітьми на руках, Хант впадав у розпач, коли наважувався зазирнути у несподіване провалля.

¹ Хто там? (Італ.).

² Ви щось знаєте про Шеллі? (Італ.).

Перші тижні ще можна було якось миритися. Байрон лишився вірний пам'яті Шеллі. Не сказати, що він його оплакував. В очах Байрона не своя, насильна смерть ближніх, яких він любив, була лише окремим епізодом боротьби, що точилася між Долею і Байроном. Всі, до кого він горнувся серцем, мали щезнути. Шеллі пішов слідом за Метьюзом, за Лонгом — власне, так воно й повинно бути. Вкотре вже доводилося впрягатися в сумну одноманітність життя, не без щему думаючи, що настане день, коли і його торкнеться невидима рука. Тож радше виклик, ніж сум. Але він оберігав пам'ять Шеллі, «найкращого і найменш егоїстичного з людей», і Хант жив далі в палаці Ланфранкі під захистом великої тіні.

Байрон, щоправда, сподівався на успіх «Ліберала». Хобхауз і Мур підсміювалися над його співробітництвом з Хантом; він, проте, намагався довести їм, що його імені достатньо для успіху будь-якого журналу. Втративши Шеллі, він не шкодував, що поселив у палаці ще одного письменника, критика, якому міг щоранку показувати рядки, складені вночі. Але Хантові вже набрид цей вимогливий патрон. Їхні погляди щодо «Ліберала» не збігалися. Хант був полемістом, Байрон — генієм. Хант хотів, щоб журнал «відчутно вдарив по місіс Гренді і Джону Булю»; Байрон же задовольнявся публікуванням у ньому ним самим написаного. Погляди Байрона, які в очах Байрона здавалися законами всесвіту, дратували Ханта. В палаці Ланфранкі він працював у невеличкій кімнаті, вікна якої виходила у двір з помаранчами. Щоранку чув, як Байрон встає, приймає ванну, одягається, голосно, але фальшиво наспіває якусь арію, найчастіше з Россіні. А трохи згодом голос Байрона вже чувся під вікнами Ханта. «Леонтіус!» — кричав він, вимовляючи ім'я Ханта на латинський лад, як то було в звичці Шеллі. Хант, зітхаючи, вставав, вітався і виходив надвір. Мадам Гвіччолі, якщо вона була в Пізі, приєднувалася до чоловіків, волосся її заплетене в косу, по-ранковому, і Хант по черзі мусив вислуховувати то скарги Байрона на ревниву вдачу мадам Гвіччолі, то скарги мадам Гвіччолі на брутальність Байрона.

Обоє коханці тепер надто добре знали одне одного, щоб Тереза уявляла «свого поета» майже неземним героєм, гідним Петрарки. Для Байрона тим часом факт лишався фактом: коли жінка погоджувалася стати його коханкою, він розповідав про неї іншим геть усе без прикрас, не залишаючи сумніву щодо характеру їхніх стосунків. Ця не-

щадність доткала мадам Гвіччолі. З свого боку, Байрон цінував її вірність, самовідданість, закоханість, але вважав ураженою хибами «жіночої породи»: ревностями й сентименталізмом.

Для цього дражливого подружжя Хант був нещадним повірником. Під'юджувала його проти них і дружина. Адже, як колись у випадку з леді Байрон, графині місіс Хант не відрекомендували, Жінки між собою не розмовляли. До Байрона Маріанна Хант ставилася зарозуміло. Вона, зокрема, наказала дітям йти геть, коли він до них наблизатиметься, бо вважала, що на них шкідливо позначаться його погляди. Він знав про це, й така суворість жінки, яка жила його коштом, під його дахом, обурювала Байрона. Дивна наївність... як для послідовника «Рошфуко», адже мусив би знати, чим платять за добро. До Мері Шеллі він писав: «Не можу бачити жодної речі, що належала Шеллі, в стінах, де вовтузяться діти Ханта. Якщо вони не забруднять її, то розіб'ють». Перед входом на другий поверх палацу лежав бульдог, його обов'язком було тримати дитлахів на відстані. «Не дозволяй розбишакам заходити!» — наказував Байрон псові. Перший і другий поверхи Ланфранкі були між собою майже в стані війни. Хант з презирством говорив про «поета, в якому так мало поетичного, і про лорда, якому бракує величності». Через кілька тижнів Байрон змушений був знову податися за родиною Гамба, вигнаною цього разу з Тоскани й змушеною шукати притулку в Генуї; він був у відчаї, що доведеться тягти за собою ще й Хантів. У нього не вистачило жорстокості залишити їх у Пізі, але, квапливо дописуючи рядки «Дон-Жуана», примостившись скраєчку біля столу, який ось-ось мали винести з палацу, він проклинав їх спесердя.

XXXIII

ДЖЕНТЛЬМЕН У ТУЗІ ЗА БАТЬКІВЩИНОЮ

Мартін дійшов висновку, що людина покликана або постійно битись у корчах тривоги, або перебувати в летаргії суму.

ВОЛЬТЕР

На хвилях знову я! На хвилях знову...

Але ж яким сміховинним здавалося йому третє паломництво Чайльд-Гарольда. Вже вкотре самітник знову опинився в оточенні цілої кавалькади чужих за духом людей

і небажаних супутників; йому бракувало мужності струснути це людське гроно. Тепер потрібна була ціла флотилія, щоб перевезти всіх до Генуї. На борту «Болівара» були сам Байрон, Тереза і сім'я дрібних Хантів; у третьому—Трілоуні, бундючний, метушливий, власне, адмірал цієї ескадри, відповідальний за папери й інструмент, без потреби перебільшено запопадливий; на фелуці згромадились упереміж слуги, птаство й тварини. «Годі уявити щось мальовничіше за цей флот із його білими розгорнутими вітрилами, який обминає скелі, краючи синю гладінь моря». Може, це й справді привабливе видовище для Ханта, котрий ні за що не відповідає. Байронові ж, якому треба було турбуватися про влаштування всіх, вислуховувати їхні нарікання, видовище це було не таким вже приємним.

Мері Шеллі мала знайти помешкання на новому місці — традиційна роль Шеллі. Вона найняла два будинки в передмісті Альбаро, на пагорбі над затокою,— величезна казарма на сорок кімнат для неї й Хантів; для лорда Байрона — рожевого каменю синьйорська вілла Каза-Салуццо. Чималий садок, павільйон і кипарисна алея; в її затінку Байрон мав звичку читати. З вілли відкривався чудовий краєвид на море, Флетчерові наказано вивісити в спальні невеличкий портрет Ади й вигравіруваний портрет самого Байрона. Поверхом вище розміщено мадам Гвіччолі, уроджену Гамба, і всіх її родичів.

У Каза-Салуццо Байронові так само не щастило, як і в палаці Ланфранкі. Ледве устаткувавшись, він захотів перепливти Генуезьку бухту під пекучим сонцем; фінал був невтішний: він захворів. Почала злазити шкіра; нічим не вдавалось зарадити. Перший номер «Ліберала» в Англії викликав галас. Хобхауз і Кіннер написали докірливі листи. Невже його величність ще й досі не навітішався скандалами? Не тільки Мур, Кіннер, Хобхауз, ліберали, а й світські люди знизували плечима. Зачеплений цими повчаннями за живе, Байрон став доводити, що він діяв лише з почуття жалощів, що Хант після смерті Шеллі повністю на його утриманні, що в бідного чоловіка на руках дружина й шестеро дітей. Меррей, щоб виправдати автора, мав необережність показати цього листа. Звістка про це дійшла до Ханта. В домі на сорок кімнат обуренню не було меж. Всі засуджували Байрона.

Мері Шеллі написала йому шанобливо-докірливого листа, в кожному рядку якого бриніла дратлива моральна

нотація: «До вже там сподіватися па успіх журналу, якщо один із асоційованих членів знецінює його в Лондоні, заявляючи, ніби той виходить лише з благодійною метою». Для Байрона цей «заупокійний тон був нестерпний. Природно, йому па думку не спадало докоряти Ханту в бідності; хто-хто, а Байрон знав ціну бідності, він її поважав. Але ж треба таки дивитися правді в очі. Невже він став би засновувати журнал, коли б Хант був багатий? Певно, що ні... «Я ставився до нього з такою делікатністю, що навіть не дозволяв собі давати йому поради, боячись його образити, або, як кажуть... скористатися з нещастя людини». Хоча це справді було так, Хаит йому не вибачив. Якщо розрив був і не повний (Хант не міг обійтися без Байрона), то зустрічі явно порідшали й були натягнутими.

Хант зажурено ходив по алеях, посипаних жорствою, і згадував Шеллі. Власне, з Байроном нема про що говорити, окрім хіба що про доктора Джонсона. Байрон любив імітувати Джонсона, надто ж вимовляти оте сакраментальне «well, sir»¹ — жарт, що вже зав'яз у зубах і виводив Ханта з рівноваги не менше, ніж оті арії Россіні, які Байрон наспівував під час ранкового туалету. Візити до Каза-Салуццо стали зовсім рідкими. Хант вважав за краще спілкуватися з ним листовно, коли йшлося про гроші, пишучи про це злостиво й іронічно: «Наважуюсь вас турбувати проханням не відмовити мені ще в сотні крон, а в недалекому майбутньому, сподіваюсь, доведеться просити ще більше». І звичайне звернення: «Мій дорогий Байрон» він замінив іншим — «Вельмишановний лорде Байроне». «Дорогий лорд Хант» — відповідав йому Байрон. Потім безпосередні контакти припинилися, і племені Хантів крони щотижня вручалися інтендантом Байрона Лега Замбеллі. Знову невдоволення.

Життю в Каза-Салуццо бракувало жвавості й величі. Байрон любив Терезу Гвіччолі, надто в равеннський період, коли їздив до неї верхи, ризикуючи, можна сказати, життям. Згодом, на вигнанні в Монтенеро, вона стала в його очах мученицею за свободу. Коли Лі Хант побачив її вперше, «переконаною, що в очах усього світу вона героїня, яка йшла поруч з поетом, то була в стані духовного піднесення, доречного для такої ролі». Протягом кількох місяців між Пізою і Генуєю вона, проте, змінилася й раптом постаріла; обличчя втратило вираз наївної пристрасі;

¹ Так, пане (англ.).

її ніби гнітив невидимий тягар. Правда, вона так само «успішно керувала вчинками коханця, тримаючи його в шорах», але він уже нудьгував. Йому здавалося, що існування стало ще безраднішим, аніж коли він зачинявся в Ньюстеді і цілими днями сумував. Тоді він ще нікого не знав, за винятком Хенсона і Далласа, родича й повіреного, які еднали його із зовнішнім світом. Потім він став лондонським «левом», найвідомішим у світі письменником; можна було всерйоз говорити: «Наполеон і Байрон». Та поступово чарівне коло розпалося, і він опинився сам під цим невблаганним світлом... І почала крива його життя від самоти до самоти описувати петлю за петлею.

Якби він тепер з усією безжальністю до себе підсумовував пережите, чим би він міг похвалитися?.. Березень 1823 року; «годинник» показує десять хвилин на дванадцятку; він у рожевому палаці серед незнайомого міста: коло нього віддана коханка, вона живе з ним ось уже понад чотири роки, з нею її старий батько, Флетчер, а ще собаки, та й більш нікого. Нікого на світі...

Життя здавалося ще мерзеннішим, аніж у найважчі періоди юності. Може, саме через це він і страждає?..

І все ж «є ще порох у порохівницях». Він знов і знов подумки звертається до Англії. Чому б йому не жити як перові королівства? Чому б політика не могла стати його незмінним заняттям?

Колись він марив східними краєвидами, тепер тужив за пейзажами півночі. Йому ввижалося сіре небо й гнані вітром хмари, які побачиш тільки в Шотландії. Він відряджає свого Дон-Жуана до Англії і з любов'ю змальовує перший погляд героя на стрімкі береги Дувра.

Звелися скелі перед ним стіною
Над морем голубим. І Дон-Жуан
Замилувався крейди білизною,
Яка мандрівцям сяла крізь туман,
І мов пройнявся гордістю чужою
Тих гендлярів, що дбають про гаман,
Товари ввозять і закони вводять
І всюди, навіть з хвиль, збирають податъ.

Долинами, що нагадували сади, Дон-Жуан наближався до повітого димом і захаращеного кораблями громаддя міста:

...Лондон,
Брудний, туманний, простирався в даль,
Наскільки бачать очі...

Ах, як Байрон заздри́в цій подорожі Дон-Жуана!

Чи зможе він сам колись рушити слідом за ним? Це залежало від Аннабелли. Тільки вона була причиною неписаного вироку, за яким він опинився на вигнанні. Якби вона дозволила йому жити знову на очах у всіх англійців життям батька і чоловіка, все б забулося. Образ дружини потроху видозмінювався. Він знав, що Аннабелла була щира, що в неї багато гарного, що жалкування її було неудаваним, так само як природженою була її добродішність. Чому б їй йому не пробачити? Згадуючи про неї на самотині, він розчулювався. Він силував себе звернутися до полковника Монтгомері, щирого приятеля леді Байрон, який саме проїздом був у Генуї, щоб той дістав її портрет. Мало не щовечора навідуючись до музею свого минулого, він, однак, нічого не мав на згадку про свою дружину, навіть листа. Іноді він розгортав невеличкий записник, де занотовувалися видатки, єдина реліквія, де її рукою було виведене слово: «Houshold»¹. Оце і все. Ні, не все. Коли він іще перебував у Пізі, вона надіслала йому пасемце Ади. Може, це заохочення? Хто зна. Він начеркав відповідь: «Я мушу підтвердити одержання пасемця Ади, справді дуже гарного і майже такого ж кольору, як у мене років у дванадцять... Але воно не кучерявиться,— може тому, що його не зачісують. Вельми вдячний за те, що поставили дату й ім'я, і скажу вам, чому я надаю цьому такого значення,— мені здається, це єдині два-три слова, писані вашою рукою, які досі маю. Тому що я повернув вам ваші листи, у мене нічого іншого не лишилося за винятком слова «haushold» в старому записнику».

Байрон не відіслав листа; він не знав, як його буде сприйнято, але бажання віднайти з Аннабеллою, і тільки з нею, своє місце під сонцем, було щире і недвозначне. Він сказав про це одній приятельці-англійці, яка приїжджала в Геную в 1823 році, відомій леді Блессінгтон.

*

Байрон познайомився з лордом Блессінгтоном ще в 1812 році і досить часто зустрічав його у Ватъє й Кокоатрі. В ті часи леді Блессінгтон була нікому не відомою ірландкою, що жила в скруті. Вона стала дружиною лорда Блессінгтона лише в 1818 році, вже по від'їзді Байрона.

¹ Домашнє господарство (англ.).

Але Байронові доводилося часто чути про неї; він, скажімо, знав, що Лоуренс малював її портрет, на який збігався дивитися весь Лондон, знав про те, що вона написала три книжки, що нею захоплювався Том Мур. Коли 1 квітня 1823 року йому принесли на віллу Альбаро дві візитні картки — лорда Блессінгтона і графа Альфреда д'Орсе, вигляд у Байрона був зніяковілий і зляканий, а втім, дуже вдоволений. Граф д'Орсе, за словами Байрона, був справжнім французом, другом родини, «зовсім юним красенем». Леді Блессінгтон, смертельно нудьгуючи з лордом, не могла обходитися без свого паризького паладина. Чоловіки сказали Байронові, що «міледі» в кареті. Він, хоч і важко було йому бігати, кинувся туди, вибачився і провів її до палацу.

Леді Блессінгтон вже давно з нетерпінням чекала цієї зустрічі. Вона боялася розчаруватися; так воно й сталося. Сподівалася побачити високого, владного чоловіка з виразом гідності на обличчі, а побачила худорляву, невисоку статуру, тіло як у підлітка, голова ніби вирізьблена гравером, погляд промовистий. Після останньої своєї «засмаги» він схуд, одяг висів на ньому мішком, ніби з чужого плеча. Рухи його були незграбні, як це завжди траплялося з ним, коли згадував про своє каліцтво. Наступного дня подружжя Блессінгтонів стало свідком того, як він приїхав до готелю трохи розгублений, дуже привітний, і скоро леді Блессінгтон (а вона приборкала не одного чоловіка) переконалася, що він з тих, з ким легко буде справитися. Кокетство не псувало їхньої дружби. Міледі, казав він, під надійною охороною «свого паризького пажа». Байрон вірив у дружбу між чоловіком і жінкою, якщо туди не домішуватиметься кохання. Переконавшись, що леді Блессінгтон жінка розумна, він розмовляв з нею відверто, то під час верхових прогулянок, то за обідом, бо майже щодня їм доводилося бувати у навколишніх віллах. Вона старанно занотовувала ці розмови і за кілька тижнів усвідомила, що, послуговуючись ними, зможе написати одну з найпрекрасніших книжок, які будь-коли писали про Байрона.

Вона чудово розуміла Байрона у всій його складності. Основною рисою Байрона, на її думку, була великодушна і хвороблива чуттєвість, яка могла б стати основою прекрасного характеру. Передчасний холод озлобленості не дав зернам прорости, але не вбив їх. Коли Байрон казав,

що він грішний ангел, то мав на це підстави: він спостеріг у людей вияви такої жорстокості, таку фальш, що зненависть до дворушництва стала головним його почуттям.

Леді Блессінгтон часто доводилося чути, як Байрон аналізує почуття інших і навіть власні почуття; у цьому він був схожий на Ларошфуко, але ще жорстокішого, бо скрізь вбачав розрахунок і брехню. Здавалося, йому дає насолоду висміювати романтичні почуття, хоч за якусь мить він сам їх виявляв і з такою силою, що його очі затмарювали сльози. Повз її увагу не пройшло непоміченим, що, декламуючи натхненні вірші, він неодмінно прибирав якогось глумливого виразу, ніби намагався підкреслити в них щось комічне,— своєрідний захист від вияву власних емоцій. Він відмовлявся визнати, що у творах є щось видатне, і з насолодою говорив про свої помилки.

У питаннях релігії Байрон, на її думку, був не те що віруючим, а скептиком чи принаймні дійстом. «Погожий день, місячне сяйво, будь-яке явище природи,— казав він їй,— збуджує у піднесених натур найсильніші релігійні почуття». Крім того, ще більше, ніж релігійним, поет був забобонним і, здавалося, дратувався, коли інші не визнавали цієї слабкості. Він цілком серйозно заявив леді Блессінгтон, що тут, у саду, одна жінка бачила привид Шеллі. Байрон і досі відчував якийсь страх перед п'ятницею. А розсипана сіль чи розбите дзеркало лякали його ще дужче.

І все ж найхарактернішою рисою, дуже помітною після природженої доброти, був його тверезий погляд на все. Антиромантичний, аптиіндивідуалістичний здоровий глузд, який просто вражав у цій нетовариській (як про нього казали) із всіх живих натур. Рідко хто говорив про одруження з такою міщанською мудрістю. «Якщо люблять одне одного настільки, що не можуть жити нарізно, шлюб єдиний ланцюг, здатний забезпечити їхнє щастя... Я вже не кажу про релігію, про мораль, хоч, природно, завдяки їм труднощі збільшуються в десятки разів; але навіть якщо припустити, що є люди, не зв'язані ані релігійними, ані моральними почуттями, для них також не скріплені шлюбом зв'язки повинні приносити нещастя при певній відшліфованості духу та неминучій шляхетній гордості. Приниження і образи, яких зазнає жінка в таких умовах, не можуть не відбитися на її характері, що позбавляє її всякої чарівності, робить її вразливою і підозріливою... Вона

стає ревнивішою до того, від кого залежить... і доводиться впадати в рабство, набагато жорстокіше, ніж шлюб, без респектабельності останнього».

Портрет, безперечно, списаний з Терези Гвіччолі, яка дедалі більше ревнувала навіть до леді Блессінгтон. Але це твердження ґрунтувалося насамперед на спостереженнях Байрона над самим собою. Себе він знав надзвичайно добре. «В думках я часто повертаюсь до днів мого дитинства й дивуюсь з своїх тодішніх відчужень; перші враження просто-таки незабутні. Моя бідна мати, а потім мої шкільні товариші своїм глузуванням довели мене до того, що я став дивитися на своє каліцтво як на велике зло, і ніколи вже не міг побороти цього відчуття. Треба мати багато природної доброти, щоб перемогти невитравну гіркоту, яку каліцтво спричиняє духові і яка наповнює пас ненавистю до цілого світу».

Байрон був з тих, хто до кінця днів не мириться з втраченою ілюзією молодості. Він доводив, що твердження, ніби пристрасті з віком минають, помилкові. Просто їх чимось замінюють: любов — скнарністю, довір'я — підозрою. «Ось до чого ми приходимо з віком і життєвим досвідом,— казав він.— Я особисто віддаю перевагу молодості, бо юність — це вирування розуму; зрілість — це його параліч. Я пригадую свою юність, коли моє серце повнилося палкою любов'ю до всіх, хто, здавалось, хоч трохи мене любив; а тепер, у тридцять шість років, хоч це й не дуже багато, поворухивши згаслу купку попелу, я ледве можу видобути з серця кволе полум'я, аби розігріти на ньому почуття, що вже охололи».

Як же повинен був подобатись цій молодій жінці тридцятип'ятирічній учень, як Повинен був її хвилювати цей невинуватий сентименталіст, що марно намагався вдавати з себе циніка. «Бідний Байрон»,— казав він колись Аннабеллі, вередуючи, мов дитина. «Бідний Байрон,— казала тепер леді Блессінгтон,— бідний Байрон, сповнений честот і так безжально обмовлений, бідний Байрон; з його геніальністю, його походженням і багатством він нещасний».

Протягом цих двох місяців — квітня і травня 1823 року — взаємини Байрона з сім'єю Блессінгтонів стали ще сердечнішими. Граф д'Орсе написав портрет Байрона і П'єтро Гамба. Бесіди з леді Блессінгтон були перепочинком від балаканини його коханки. Байрон засумував, коли новим друзям настав час від'їжджати. Прийшовши востан-

не, він приніс для кожного сувенір. В очах його виступили сльози. Він змахнув їх і зробив якесь саркастичне зауваження щодо особистого хвилювання.

*

«Дон-Жуан», здавалося, зростав на ґрунті суму й почуття самотності. В Пізі, а пізніше і в Генуї Байрон написав аж десять пісень, причому з багатим діапазоном звучання, легкістю й дивною гнучкістю форми. Поема стала довшою. Дон-Жуан лишався її героєм, та, відчувалося, що його пригоди були лише приводом. За сюжетною канвою вона нагадувала скоріше «Гуллівера» або ж «Кандіда»: справжня сатира на європейську еліту. Байрон ніколи не любив «панівних класів». Вихований ще з дитинства на пуританській заквасці, тобто в опозиції до них, він з'явився до палати лордів лише заради того, щоб сказати їй перам гірку правду. У вищому світі, коли, здавалося, він жив там високоповажним сеньйором XVIII століття, Байрон почувався чужинцем. Гроза викинула його геть, приголомшила, але не вразила. Дивлячись тепер із спокоєм стороннього спостерігача на Європу, якою її зробили ці жорстокі люди, він безжально вивертав назовні всю закривавлену потворність їхніх доктрин.

Байрона звинувачують у тому, що він висміює саму природу людей. Боже праведний! Що він таке сказав, чого б до нього не говорили про те ж саме Данте, Сервантес, Свіфт, Макіавеллі, які «всі без винятку розуміли, що це життя зовсім не багато варте». Ні дослідженнями природи, ані копірسانням у своїх власних думках ми не зможемо дійти якогось остаточного висновку. Одна система пожирає іншу, немов старий Сатурн своїх дітей:

Не стверджую нічого я й не знаю,
Не відкидаю й не сприймаю теж...
А ви що знаєте? Що смерть нас жде?

Про це він твердив ще з часів «Чайльд-Гарольда», але недосконалість релігій і систем призвели його до сумнівів у доцільності людських зусиль взагалі; тоді, оспівуючи поневолену Грецію, він лише бідкався про її долю. Тепер — можливо, внаслідок своєї недавньої підпільної діяльності в інтересах визволення Італії, а може, з безнадійної потреби в діях,— його сумнів поєднувався з вірою в певну політику. Він відкрив, що метафізичний скептицизм не

обов'язково пов'язаний з політичним скептицизмом. Навпаки, якщо нас втягнуто в якусь жажливу і позбавлену сенсу авантюру, подаймо ж одне одному руки і спробуймо, наголошував Шеллі, услід за Гете, спорудити свій маленький світ серед цього великого світу. Як скептик Вольтер боровся за Каласа, так само й Байрон хотів стати на проу в ім'я свободи.

І вічно буду я вести війну
Словами, а як трапиться, й ділами! —
З душителами думки. Їх клянун...
Я не лешу народів, о ні! —
Без мене демагогів є задосить,
Щоб хитро ідолів у нашi дні
Старих валяти і нових підносить.
Тому їх скептицизм не по мені,
Хоч вік і християнські догми косить,
І прагну я, щоб волю світ зустрів,
Щоб люд не знав ні смердів, ні царів.

Особливо пристрасно Байрон виступав проти війни. Він посилав Дон-Жуана на штурм Ізмаїла під час російсько-турецької війни, розвінчуючи верховодів, «цих оптових ризників», які мають за ніщо людське життя. Він висміював військову славу, глузував з тих, хто в гонитві за чинами й медалями ладен був накласти головою заради ще одного личка, подяки в наказі, де буде згадано і його прізвище.

«Людина, яка осушила хоч одну сльозу,— казав він,— заслуговує більшої, почеснішої слави, ніж той, хто пролив море крові...»

Він висміював навіть самого герцога Веллінгтона, національного героя, «рятівника неврятованої-таки нації, відновника, визволителя Європи, яка ще й досі перебувала в рабстві милиць законності». Вражала сміливість тону, спрямованого на те, щоб розбудити Європу, половина населення якої стала інвалідами. Ця «модерністська» поезія мала доходити до самого серця тих, хто боровся, хто страждав від визиску своїх панів.

Я кликатиму всіх, аж до каміння,
Піднятись на земних тиранів...

За довгими рядками, в яких Дон-Жуан вихваляв Дон-кіхота, приховано глибокий зміст. Байронові не бракувало тверезості Санчо; але доба, що в більшості людей поро-

джує сумнів та іронію, його немовби зцілила. Поразка Дон-Кіхота здавалася йому тепер скоріше болючою, ніж розважальною.

Сумна ця розповідь, і ще сумніше,
Що нас вона смішить,— герой же йде,
За право й волю б'ється він певніше,
Свій ідеал не зраджує ніде!
А світ уже його в безумці пише,
Від подвигів нових добра не жде;
І вже мораль в цій епопеї зріє,
Сумна для тих, хто думати не вміє.

Неправих осудити, й зло здолать,
І захистити бідноту несмілу,
Звільнить тубільців, зняти горя кладь,
Самому звестися на грізну силу,—
Чи можна з добродійства глузувать,
Щоб і його, як давню пісню милу,
Повторювати й зводити на сміх?..

Бранець сентименталізму, блукаючи алями серед темно-зелених кипарисів, вічно молодий духом Байрон мріяв про героїчні звитяги і вільнолюбне лицарство. Хіба не його обов'язок бодай хоч трохи виказати Джону Булю ницість цього світу? І він став Ювеналом. Потім його підхоплював вир минулого. Слідом за Дон-Жуаном він ще раз проникає в салони, і Сатира його стає «баладою теперішніх коханців».

Ким же він хотів бути? Гамлетом чи Дон-Кіхотом? Людиною, що пристрасно прагне справедливості, ризикує, зривається і не кається при невдачах? Чи мрійником, отруєним марними видивами? Байрон, певна річ, був непостійним. Він ще й досі змішував дитячі ілюзії із незаперечною мудрістю. То йому хотілося переробити світ, то він з покірністю спостерігав його вічний і божевільний рух:

Між двох світів тремтить життя безкрає,
Між ніччю й днем, де горизонту злам,—
І що ми є? Чим будем? Хто ж бо знає?
І це ще більше невідомо нам!
А час пливе і бульбашки здіймає
На течії віків; і тут, і там
У просторах, в німотності змертвілій
Могили царств підносяться, як хвилі.

XXXIV ГЕРОЙ І СОЛДАТ

Якщо Байрон і мав якусь характерну рису, виявлену найсильніше,— так це постійний здоровий глузд.

ДІЗРАЕЛІ

Найвидатніші події нашого життя часто зумовлюються такими незначними фактами, що ледве надаємо їм значення. Наші вчинки, наші обіцянки обсновують нас дедалі густішим павутинням; відкритим лишається тільки один шлях — настає хвилина, коли ми мусимо поплатитися життям за свої переконання. Майже всі герої опиняються в такому становищі, і сам героїзм полягає в тому, що він не дає змоги тілу заперечувати необережність розуму.

Уже два роки душевно змучений Байрон з неослабним інтересом стежив за розгортанням грецького визвольного руху. Коли Маврокордато вирушив до Греції, щоб приєднатися до повстанців, Байрон усім, хто його оточував, казав, що залюбки подався б услід за принцом. Він писав про це Мурові, неодноразово чули це від нього Гамба, Медвін (той занотував його фразу: «Я хочу повернутися до Греції і, можливо, я там помру»), Трілоуні, котрий йому, звісно, не вірив. Справді, в Пізі піхто всерйоз не зважав на жоден з проєктів Байрона. Їх у нього стільки було! Венесуела, Сполучені Штати Америки, Англія, Греція — його увага не зосереджувалася довго на цих намірах. Перепороною була то жінка, то затримувала якась нова поезія, а то лякало якесь віщування, і він щораз відмовлявся од своїх планів. В очах друзів про це вже склалася певна думка, що він, мовляв, непостійний, як жінка, легкодухий, чутливий і сповнений суперечностей — одне слово, далекий від того, щоб його можна було назвати людиною дії.

І все ж щодо Греції, здається, він виявляв певну послідовність, не тому, що відчував якусь ненависть до турків, ні, він зберіг накращі спогади про білобородих пашів, коли ті приймали його в 1810 році. Він і тоді жалів уярмлену Грецію, але зло здавалося йому вже непоправним. Тепер схоже було на те, що повстання матиме успіх. Турки не зуміли дати собі раду в завойованій країні. Вони стали там «тимчасовим табором у Європі». Але ж будь-який табір можна завжди змести з лиця землі приступом...

Чому ж, однак, Греція не визволилася на початку XVIII століття? З усіх рушійних сил людства найефективнішими є, мабуть, моральні. Для того, щоб вирватися з рабства, треба повірити у повстання. Лише завдяки Французькій революції греки, а разом італійці й поляки усвідомили значення слів: свобода, право народів. Вони переклали рідною мовою «Марсельезу». Багатьма рядками «Чайльд-Гарольда» Байрон зацікавив Європу долею цього народу. Греки перестали вважати рабство чимось неминучим. А це означало, що вони перестали бути рабами.

Початок визвольному рухові поклали таємні товариства, які спершу розраховували на допомогу Росії. Але мсьє Меттерніх, який все це своєчасно помітив, звернув увагу царя на «революційний характер подій у Греції». Англія ставилася до нього не так вороже, як Австрія. Слова Пітта: «Я відмовляюся сперечатися з тими, хто не визнає потреби в інтересах англійської корони гарантувати цілісність Оттоманської імперії»,— лишалися однією з непохитних аксіом, якими так часто керувалася зовнішня політика Британії. Франція, яка ще й досі перебувала під опікою Священного союзу, могла дати хіба що окремих добровольців. Греки, отже, мали розраховувати лише на самих себе.

1821 року спалахує одразу кілька вогнищ. Архієпископ Патраса Германос, священник-солдат, знаходить притулок у горах. Того ж самого дня один із керівників Колокотроніс підняв повстання в Морей. Інший ватажок Одісей захопив частину Східної Греції. На заході країни становище контролював принц Маврокордато. Дійти згоди між цією освіченою молоддю людиною, європейцем у рединготі й золотих окулярах, і горцями в Лахмітті, типу Одісея або того ж таки Колокотроніса, було неможливо. Відсутність погоджених дій між грецькими ватажками врятувала турків від нищівної поразки. Але успіхи грецьких повстанців викликали за кордоном хвилю ентузіазму серед ліберальних кіл громадськості. Колишні наполеонівські офіцери, студенти Ієнського університету, шведські містики — всі подалися виборювати свободу Греції.

Англійський уряд сприйняв повстання вороже. Та коли в січні 1823 року грецький дипломат Луріоттіс приїхав на береги Темзи захищати права греків, дехто з прогресивно настроєних вігів відчув, що, користуючись нагодою, можна завдати «легкого й драматичного удару по ворогові у внутрішньополітичній грі». Відтак заснували комітет, він засідав у таверні «Корона і якір» і публікував, як усі

комітети, непотрібні документи, влаштовував розкішні обіди, а по суті робив дуже мало. До складу комітету входив дивакуватий Джеремі Бентам (цей реформатор законів, логіки, тюрем і університетів, перший запропонував терміни «міжнародний» і «кодифікувати»), депутати-радикали типу Бурдетта, Хобхауза, банкіри типу Кіннера; секретарем комітету став містер Джон Боурінг, поліглот і учень Бентама.

На першому засіданні була прийнята ухвала послати до Греції Едварда Блек'ера, автора багатьох книжок про Середземномор'я, і, зав'язавши певні контакти, одержати вичерпну інформацію з країни. Трілоуні, знайомий Блек'ера, написав йому в лютому, що Байрон часто заявляв про своє бажання поїхати до Греції. Хобхауз і Кіннер посміхнулися: «Дорогий хлопчик» зовсім не годиться у воєначальники. Проте його ім'я могло б прислужитися. Блек'ер повідомив Байрона, що по дорозі в Грецію він зробить зупинку в Генуї для зустрічі з ним. Так Байрон був втягнутий у події.

*

У квітні Блек'ер і Луріоттіс прибули до Каза-Салуццо, і Байрон запропонував їм вирушити разом у липні, якщо комітет вважає потрібного його участь у справі. Чому б йому й не поїхати? Це відповідало як його прагненню зазнати гострих відчуттів,— чого не звідаєш в одноманітному житті Генуї,— так і бажанню довести, що він не просто якийсь там віршомаз. «Бути першою особою в країні (проте не диктатором), не Суллою, а Вашингтоном чи Арістідом, вождем за талантом і справедливістю,— означає наблизитись до божества». Так Байрон колись писав; так він думав ще й зараз. Він завжди намагався зробити «щось таке, що робить небагато людей або взагалі ніхто не робить». Поразка «Ліберала», відносна невдача з останніми публікаціями — все це штовхнуло його знову завойовувати громадську думку. Поет перестав подобатися публіці. Може, в Англії й були на це підстави? Він особисто думав, що його справжня сутність скоріше виявиться саме в активній діяльності. Він, Байрон, завжди вважав себе солдатом або принаймні державним діячем, позбавленим через фізичне каліцтво того життя, для якого був створений. Відтепер належало присвятити себе політиці й «добропорядності». Якщо я проживу ще років десять, ви переконаєтесь, що я небезнадійна людина. Маю на увазі зо-

всім не літературу, бо вона нічого не варта; хоч як дивно це прозвучить, але я не вважаю, що література — моє покликання. Ви побачите, що, — коли час і талант сприятимуть цьому, — я вчиню таке, що здивує філософів усіх часів».

Йшлося, зрештою, не про виправдання в очах світу (на це він не розраховував); йшлося про порятунок Байрона в його власній душі. Адже недарма у «Манфреді» він писав, що пекло для нього є лиш виявом внутрішньої драми. Звідси й конфлікт, що точився, власне, з дитинства між Байроном, яким він міг бути, й тим Байроном, яким він став насправді. Тільки якийсь справді героїчний вчинок міг розв'язати його на користь пристрасного школяра. В зошиті він накидав кілька рядків незакінченої пісні:

Збудились мертві — чи дрімать мені?
Встав на тиранів світ — чи відступлю?
Жнива наспіли — чи втрачати дні?
На ложі в мене терен — я не сплю;
У вухах повсякчас звучить сурма
І відгук будить в серці...

«Віршики», — глумливо зауважив він.

Та, попри весь найбезжальніший присуд Байрона самому собі й найіронічнішу посмішку, коли хтось заводив розмову про грецьку «справу», Байрон знав напевне — любов до свободи і прагнення великих звершень є його спражнім покликанням.

Йому так часто доводилося в житті боротися проти різних перешкод, що він уже не боявся їх на своєму шляху до дії. Насамперед Тереза. Він знав про міцність пазурів «абсурдної породи жінок» і про власне безсилля перед цим поріддям. «Мадам Гвіччолі, звичайно, проти того, щоб я її залишив навіть на кілька місяців; вплинувши свого часу на те, аби я не повернувся до Англії в 1819 році, вона з таким-бо успіхом може домогтися; щоб я не потрапив до Греції в 1823 році». Але перш ніж переконувати Терезу, треба було вирішити найневідкладніше питання, до певної міри болюче. Чи справді Лондонський проєллінський комітет прагне його співробітництва? З часу прокляття, виголошеного 1816 року, він до всього англійського почувався парією. Найстрашнішими в уяві постають ті вороги, яких ніколи не бачиш. Він був певен, що англійці й досі лютують на нього, і вирішив не запобігати їхньої ласки, аби не дати приводу для відмови. Саме з такою неперевершеною скромністю він і звернувся до

Хобхауза і зрадів до нестями, коли після досить тривалої гнітючої мовчанки його було обрано членом комітету. Листи цього періоду якнайкраще засвідчують його щедрість (бо одразу ж він заявив про готовність платити за все з власної кишені і почав з того, що відніс на свій кошт медикаменти й порох), його простоту і вирізняються надзвичайною ясністю.

Лист до Байрона, надісланий містером Боурінгом, містив звичайнісінькі штампи про «класичну країну свободи, колиску мистецтв і генія, житла богів, рай поетів та інші перли». Це був тон, нестерпний для Байрона, надто в прозі. «Ентузіазм»,— казав він про це з відразою. Та про становище греків відповів цілим звітом, гідним справжнього начальника генерального штабу: «Передусім грекам потрібні: артилерійський парк — легкі польові гармати, придатні для бойових операцій в умовах гірської місцевості; по-друге, гарматний порох; по-третє, медичне обладнання...» І далі, на чотирьох сторінках, він перераховував усе необхідне, викладав свої міркування про забезпечення надійного зв'язку, називав адреси постійних кореспондентів, розкриваючи справжній господарський хист на рівні Кітті Гордон в момент обчислення витрат по Ньюстеду. Це разюче контрастувало з марним багатослів'ям комітету.

Чи ж був Байрон, усупереч думці друзів, людиною дії? Насправді все було значно складніше. Здатний до рішучих вчинків, оскільки не бракувало йому ні відваги, ні реалізму в оцінках, Байрон мав ту хибу, що лишався нерішучим мрійником. Він прагнув бути і захисником народів, і водночас великим сеньйором-лібералом, чоловіком і Дон-Жуаном, вольтер'янцем і пуританином. Він нападав на англійський лад і разом з тим хотів користатися його привілеями. Ні консерватор, ні радикал, він був найнещаснішим через свою роздвоєність, просто якимось уламком в англійській політиці. Йому завжди бракувало послідовності в мисленні й поведінці, властивої справді великим діячам.

Але в грецьких подіях усе було просто. Байрон не мав жодних застережень щодо бажання боротися за справу визволення чужого народу. Навпаки, був глибоко певен, що англійська громадська думка підтримає його з огляду на те, що він поставив на карту свою власну долю. Розум Байрона працював чітко, з повною віддачею, промовисто заявляла про себе його тверезість і обережність, і завдяки цьому він ставав достойним вождем.

Ближчало літо. Доля, його одвічний ворог, здавалося, стала до нього поблажливішою, ніж завжди. Графа Гамба відпущено із заслання, він одержав дозвіл повернутися в Равенну, якщо забере з собою свою дочку. Папа і граф Гвіччолі хотіли цього повернення. Чоловік ладен був усе пробачити, але з умовою, як казав Байрон, єдино можливою для чоловіків своїх коханок,— «не тримати його, Байрона, квартирантом». П'єтро Гамба, якого він полюбив за відвагу, виявляв палке бажання супроводжувати Байрона до Греції. Батько, брат, чоловік, коханець — всі без винятку (як то колись у випадку з Кароліною Лемб) сходилися на тому, щоб порадити мадам Гвіччолі піти на примирення з чоловіком. Жіноча пристрасть і цього разу спрямовувала всіх до одностайності. Але Тереза, підвладна почуттям серця, твердо трималася, як казав Байрон, проти волі доброї половини Романьї з папою на чолі, і це,— додавав він з острахом,— після чотирирічних взаємин.

Якщо він хоче до Греції, наполягала Тереза, хай собі їде — вона поїде за ним; вона довела, що вміє страждати за свободу. «Певна річ, це було б смішно,— казав Байрон,— бо тоді довелось б усі зусилля спрямовувати на гарантування їй безпеки... З другого боку, якщо вона влаштує сцену, нам пригадають і історію про нешляхетне поводження з жінкою — мотиви, до яких вдавалися й до часів леді Кароліни, леді Байрон і Гленарвона. Все буде використано проти мене. Вряд чи хтось так задовольняв жіночі примхи, як я, а все, що з того мав,— це репутація жорстокої людини. Зрештою, я зроблю все від мене залежне і сподіваюсь, що... Коли я залишу одну жінку заради іншої, вона матиме підставу нарікати на мене, але справді, коли людина прагне поїхати лише заради доброго діла, виконуючи велику місію, такий егоїзм заходить надто далеко».

Та на початку червня все нібито влаштувалося. Графиня Гвіччолі, вся в сльозах, поїхала з батьком. Майбутнє родини Хантів теж було забезпечене — Байрон оплатив їхній проїзд аж до Флоренції, крім того, він постулався своєю пайкою «Ліберала» й відмовлявся од авторських прав на гонорар з друкованих у ньому своїх поем. З Греції кликав Блек'єр. Треба було поспішати. Молодому Гамба було доручено зафрахтувати корабель. Він був чарівний, цей молодий Гамба, але в нього, як кажуть італійці, все йшло «не по-людському». «До завдання він ставився серйозно і зосереджено, старанно все записував, як то

заведено в стінах Болонського університету, і кожна сторінка, змережена його нерозбірливим почерком, починалася словом: «Consideranto»¹. Але потім усе йшло шкереберть».

Зафрахтований корабель «Геркулес» виявився старою посудиною, що ледве трималася на воді. Лікарем узяли студента Бруно, хлопця, сповненого найкращих намірів, але зовсім недосвідченого, який губився перед Байроном. Згодом він признався, що чув, ніби за найменшу провішу лорд Байрон нацькує на нього своїх собак або накаже татаринів вийняти мозок. Татариним називали відважного Тіта, а лякали загалом незлими псами. Невисловлені страхи робили лікаря Бруно вкрай нервовим. Щоразу, як хтось із членів експедиції захворював, Бруно не знаходив собі місця, плакав, безпорадно розводив руками і зовсім губився. З Флоренції, на вимогу Байрона, прибув Трілоуні. Вибір знову-таки не з найкращих. Трілоуні не любив Байрона, відверто заявляючи, що його мета — скористатися іменем Байрона, щоб потрапити до Греції.

Для Трілоуні і для себе Байрон замовив два шоломи гомерівських розмірів, схожих на ті, які так налякали дитину Астіанакса в шостій книзі «Іліади». Під величезною зігнутою пир'їною красувався його власний герб і девіз «Crede Biron», і все це прикріплювалося на голові з допомогою широкого ремінця загрозливих розмірів. Трілоуні, однак, відмовився одягати свій шолом, й обидва вони так і лишилися в Генуї.

Тринадцятого липня 1823 року екіпаж у повному складі був на борту. Забобонний Байрон погодився вирушити в п'ятницю тринадцятого. Крім Трілоуні, Бруно і Гамба, він забрав із собою восьмеро слуг, в тому числі Флетчера й Тіта, п'ятеро коней, зброю, спорядження, дві невеликі гармати і п'ятдесят тисяч іспанських доларів. Сонце палило нестерпно, повний штиль. Довкола сліпучо розкинулося амфітеатром місто. Надвечір Байрон зійшов на берег, щоб у затінку поїсти сиру і фруктів. Нарешті десь опівночі знявся вітер. «Геркулес» тримався на воді погано. Налякані хитавицею коні обірвали посторонки; довелося ще раз вернутися в порт. Байрон сказав, що поганий початок вважає доброю прикметою, а далі занурився у мовчанні. Своему банкірові Барру він зізнався, що його не полишало бажання відмовитися од задуму. «Але Хобхауз та інші за-

¹ Беручи до уваги (італ.).

сміяли б мене». Ще раз навідався до палацу Салуццо і сказав Гамба: «Де ми будемо через рік?» Він просив залишити його самого і провів кілька годин у спорожнілих кімнатах.

Душу не покидали суперечливі передчуття. Йому давно хотілося залишити цей будинок; він не почувався в ньому щасливим і водночас жалкував за ним. Було боляче розлучатися назавжди з тим, до чого так звик. Яким стане його життя після успіху в Греції? Йому здалося, що своєю перемогою він зможе відкупити минуле, заслужити прощення Аннабелли, але найчастіше у вухах бриніло віщування місіс Вільямс. Він справді вірив, що йде назустріч смерті.

Якби ж то йому вдалося всерйоз повірити в те, що ця смерть буде героїчною! Це додало б йому сили. Але він безжально висміював самого себе. Леді Блессінгтон він казав: «Я ніколи не припускаюся безумства починань, де пристрасть захоплює мене, перш ніж я повністю готовий відступити з честю. Тоді з'являється моя мудрість і виганяє з мене ентузіазм, який привів до цього наміру і який би був такий необхідний, щоб довести справу до кінця. І я починаю скочуватися вниз, раз у раз натикаючись на камінці і колючки. Навіть коли йдеться про те, щоб рятувати власне життя, я не можу потім розпалити своєї уяви, і моє становище викликає у моїй уяві лише комічні образи і думки. Якщо я вийду живим з цієї кампанії (а в успіху її можна вельми сумніватися з наведених вище причин), я напишу на цю тему дві поеми, одну епічну, другу бурлескную — там нікому не буде пощади, і найперше мені...»

Надвечір він знову пішов до міста, прийняв теплу ванну і повернувся на борт «Геркулеса». Нарешті настала сприятлива погода. Експедиція зупинилася в Ліворно, де Байрона чекав приємний сюрприз: вірші від Гете, супроводжувані виявом захоплення. З цією ж поштою він одержав і перші примірники «Мемуарів з острова Святої Єлени», переслані йому Августою, і, звичайно, вони стали його улюбленим читанням.

На борту корабля Байрон став доступним і веселим товаришем. «Він боксував з Трілоуні, займався фехтуванням з П'єтро Гамба, обідав сиром і огірками, запиваючи сидром, стріляв із пістолета в чайок, плавав, коли не було вітру, грався з собаками і кепкував з капітана «Геркулеса», досвідченого моряка, хоча й п'янички».

Капітан Скотт подружився з Флетчером, і одного разу, коли ці двоє героїв пили свій улюблений грог, Байрон почув їхню розмову.

— Якого дідька,— питав капітан Скотт,— ваш хазяїн їде в цю дику країну?

Флетчер і сам не раз над цим задумувався.

— Там самі скелі та злодії,— вів далі своєї капітан.— А живуть у норах і вилазять звідти, як лисиці. Вони всі озброєні довгими рушницями, пістолетами і ножами.

У Флетчера про греків і Грецію збереглися найгірші спогади, він був настроєний протурецьки.

— Турки,— казав він,— єдині порядні люди в цій країні. Якщо вони звідти підуть, Греція стане схожа на божевільних, яких випущено на свободу... Це країна, де повно бліх, мух і злодіїв. Чого мілорд туди їде? То одному богу відомо, а не мені.

І, помітивши Байрона, додав:

— Сам хазяїн не зможе заперечити, що я сказав чистісіньку правду.

— Ні,— відповів Байрон,— це правда лише для тих, хто, втупившись, як свиня, у своє корито, далі від нього нічого не здатний побачити.

*

Ще перед відплиттям до Греції, де панує повне безладдя і чвари між партіями, а через те неможливо обрати певного місця для висадки, було вирішено пристати на якийсь час до Іонійських островів і одержати точніші відомості — їх мав привезти Блек'ер. Група Семи островів була під протекторатом Англії. Вони становили нібито нейтральну територію, але цей нейтралітет був сприятливим для Байрона. Спершу вибір впав на Занте, та англієць, що зустрівся їм по дорозі, порадив Кефалонію, оскільки англійським резидентом там був полковник Непієр, чудова людина, вельми прихильна до греків. 1 серпня «Геркулес» кинув якір у головному порту Кефалонії — Аргостоліоні. Байрона чекало велике розчарування: Блек'ер два тижні тому, виявилось, подався назад до Англії, не залишивши жодних розпоряджень. Ці комітетчики, їй-право, страшенно безвідповідальні! Через них він кинув дім, роботу, коханку, і ось маєш — сиди на невідомому острові без жодних інструкцій і чекай бозна-чого.

Перші три тижні він стояв на рейді в Аргостоліоні, не сходячи з «Геркулеса». Дуже не хотілося звертатися до англійських чиновників. Адже серед них є офіцери. Як вони до нього поставляться?

«Вразливий, страждаючи загостреним самолюбством, він був переконаний, що став об'єктом ненависті і викликає кепкування всіх англійців, і через те з жіночою сором'язливістю відступав назад при одній лише думці з'явитися в їхньому середовищі». Байрон дуже здивувався, коли офіцери восьмого королівського полку запросили його на обід, а ще більше — коли наприкінці обіду всі встали під час тосту за його здоров'я. Він схвилювано сказав щось у відповідь, а потім, нахилившись до полковника, запитав, чи так відповів, як годилося. Він почувався трохи зляканим, але дуже щасливим.

Коли вже англійці прийняли його добре, то грецькі вигнанці острова дивилися на нього як на рятівника. Вони знали, що він багатий, славетний. Особливу прихильність засвідчували суліоти, воїни майже варварського племені, про яких він зберігав романтичний спогад, бо вони гарно зустріли його ще під час першої подорожі. Вони заповнили палубу «Геркулеса». Їхня мальовничість так сподобалась Байрону, що він тут же найняв серед них сорок чоловік особистої охорони. Незабаром, правда, довелося в цьому розкаюватися. Гамба, з його чарівною, але глибокою некомпетентністю, одразу зауважив, що більшість із них не були ні суліотами, ні греками. Через кілька днів, пересвідчившись у цьому на власні очі, Байрон видав своїм охоронцям двомісячне утримання, заплатив за їхній переїзд до Міссолунгі і був вельми щасливий спекатися халепа.

За час перебування в Кефалонії щедрість Байрона не знала меж. У червні 1823 року було продано Рочдейл за тридцять чотири тисячі фунтів стерлінгів. Він вирішив у разі потреби віддати їх для визволення Греції. «Мої особисті витрати зовсім незначні, а прибутки дуже великі, щоб прожити в будь-якій країні не гірше за президента Сполучених Штатів Америки, державних секретарів Англії чи французьких послів у великих країнах». Та коли вже він раз і назавжди вирішив жертвувати всім заради Греції, то хотів робити це розумно. Трілоуні, цей герой комічної опери і більше авантюрист, ніж солдат, не розумів, чому Байрон одразу ж не подався до Греції. До якої Греції? — відповів Байрон. До кого йому їхати: до Колокotronіса в Морею, суліота Ботцаріса в Міссолунгі чи до

розбійника Одіссея в Афіни? Ніхто нічого не міг йому порадити напевне. Кожний ватажок, якому вдавалося зібрати навколо себе двадцять чоловік, посилав до Байрона свого емісара. Блек'єр нарешті спромігся написати йому листа і радив чекати. Полковник Непієр теж не виявляв особливого ентузіазму. Непієр казав: «Важко пробратися до Греції, але ще важче звідти вибратися». За його словами, нікому не слід братися за грецьку справу без двох європейських полків і портативної шибениці. Справді, у турків була чимала сила. А їхній флот блокував усе узбережжя. Капітан Скотт відмовлявся йти на ризик із своїм кораблем, якщо море патрулюється турками. Чи ж можна собі уявити щось безглуздіше — дати їхньому флотові взяти себе у полон! У другій половині серпня Байрон остаточно вирішив перебути якийсь час на Кефалонії і найняв будинок у невеличкому селі на острові Метаксата.

*

Ніколи ще він не жив так примітивно. Він хотів, щоб його життя нічим не різнилося від солдатського. Аскетизм завжди додавав йому здоров'я і задоволення самим собою. Гамба і лікар Бруно були єдиними його товаришами. Іноді він зустрічався з кефалонцем графом Делла Децімі, якого прозвав *Ultima Analisi*, бо той починав кожен фразу словами: «Підсумовуючи сказане...» Знайшов він собі також молодого пажу, грека за походженням, Лукаса, нового Еддльстона.

Вранці Байрон працював, потім випивав чашку чаю, їхав на прогулянку; обід складався з самих овочів, а ввечері перечитував «Мемуари» або «Життя генерала Марсо» — подарунок Августи. Щодня до нього приходили грецькі делегації: черговий вигнанець просив допомоги, і він ніколи не відмовляв. Ясної місячної ночі поет вдивлявся в острови, гори, море, в далекі бриси грецького узбережжя.

Щастя? Звичайно, це й було справжнє щастя. Жодна пристрасть не порушувала його спокою, за ним не стежив жоден докірливий погляд. У чому його могли звинуватити? Він був там, щоб почуватися людиною честі. Наприкінці довгого листа до Августи, в якому розповідалося про те, скільки доводиться мати терпіння й розсудливості, аби запобігти місцевим інтригам, він додавав: «Якщо ви вважаєте, що це послання заслуговує на те, щоб передати його леді Байрон, ви можете надіслати їй з нього копію».

Можливо, хоч цього разу воно знайде схвалення непокірної Аннабелли, чиею думкою він дорожив.

За винятком однієї експедиції на І таку, що для лорда Байрона скінчилася приступом лихоманки, єдиною пригодою за все перебування тут було змагання в дотепності. Жив на острові один дуже релігійний шотландець доктор Кеннеді, котрий намагався поширювати біблію серед осілих на Іонійських островах греків. Невдовзі після прибуття Байрона на острів цей метр теології мав дискусію з кількома офіцерами-вольтер'яncями і зумів так переконливо довести їм правоту святих писань, ніби йшлося про положення Евклідових теорем. Один із друзів, що зустрів Байрона, коли той саме їхав туди верхи, сказав: «Гадаю, ваша світлість змінить своє переконання». — «Сподіваюсь паце», — серйозно відповів Байрон. Відтак організували ще одну зустріч, і присутність на ній Байрона викликала велике зацікавлення оточення.

Він уместився на софі, інші посідали навколо столу, і доктор почав свій виступ.

Перший його постулат торкався різниці між християнством біблії і християнством у розумінні всіх людей. Байрон дав було обіцянку тільки уважно слухати, але на нього почали оглядатися, і він заговорив. Він сказав, що в дитинстві мати виховувала його в дуже релігійному дусі, що завжди щиро цікавився питаннями релігії і прочитав безліч книжок з теології, але він так і не зміг досягнути святого письма; додав, що завжди поважав щирих віруючих і що він довіряв їм більше, ніж решті людей; і все ж він зустрічав серед віруючих багато таких, чия поведінка суперечила принципам, якими вони керувалися. Потім, згадавши про давнього свого приятеля Сатану, а також Єву і Змія, він згадав про сумнів, який ніколи не давав йому спокою: існування в світі безглузлого зла, того зла, що ніяк не в'язалося з твердженням про доброту творця. Зокрема, йому доводилося, казав він, говорити з багатьма каліками, і, як правило, він приходив до висновку, що їхнє існування від самого народження було згустком бідності й нещастя. «Чим прогнівили вони господа, що їм так пороблено? Чому вони живуть і вмирають у такому стані, причому більшості з них навіть ніколи не доводилося чути про євангеліє? Для чого пущено їх на цей світ? Більшість із них страждає через фізичні вади, вони не можуть вирватися з лабетів нужди, хоч приречені зрання й допізна гнути спину на тяжкій роботі; вони живуть у вічній темряві

й забобонах; у них немає ані часу, ані змоги розгорнути біблію навіть тоді, коли б їм її дали».

Доктор сказав, що питання про походження зла відкрило б надто широке поле для дискусії, що зло є наслідком недостатньої побожності, а, крім того, нещастя дає розумові надію сподіватися кращої долі на тому світі. Коли він заговорив про верховенство бога і заспівав стару як світ казочку про гончара і глину, Байрон знову не стримався: «Якби я розбився па череп'я, то, безперечно, сказав би гончареві: для чого ти зліпив мене таким незугарним?» Його аргументи, здавалось, зацікавили слухачів більше, ніж докази доктора теології. І після його від'їзду доктор відчитав своїх друзів, що вони піддалися впливу Байрона з огляду на його ранг і славу.

Добродушний Кеннеді виявився зовсім незлостивою людиною. Він прийшов до Байрона додому, в невеличкий будиночок у Метаксаті, і, продовжуючи з ним розмову, був глибоко вражений ґрунтовною обізнаністю в теології свого співрозмовника. «О, так,— сказав лорд Байрон,— я читав біблію стільки разів, що ви навіть не повірите. У мене є біблія, подарунок моєї сестри, чудової жінки, і я читаю її дуже часто». Він ставив Кеннеді дивні запитання про Сатану, про ендорську чарівницю. «Я чомусь завжди вважав,— признався він,— що це найвдаліша сцена чарівництва, будь-коли кимось описана. Найкращою обробкою подібного сюжету можна вважати Мефістофеля Гете. Звичайно, ви вважаєте біблію неперевершеним твором, бо вірите в неї, але якби ви читали Гете, то перекопалися б, що це одна з найвеличніших людських концепцій». Доктор посміхнувся з такої спрощеної асоціації і зауважив, що йому ніколи не спадало на думку розглядати біблію як звичайний літературний твір. Потім він став наполягати на необхідності для Байрона змінити спосіб життя,

— Я на правильному шляху,— заявив йому Байрон.— Я вірю, як і ви, що шлях мій накреслено Долею, вірю в гріховність людської душі взагалі і моєї зокрема. Ось у цих двох моментах наші погляди збігаються.

*

З Греції надходили то добрі, то зовсім невтішні вісті. Греки перемагали турків, але ніяк не -могли дійти між собою згоди. Лондонський комітет повідомив про посилку корабля з артилерією й рушницями нового зразка «конгрев». В очікуванні цього «корабля Аргопавтів» Байрон

отримував з Англії лише карти і сурми, речі, гідні всілякої пошани, але мало придатні для країни, де солдати не знали ні топографії, ні музики. Джентльмени «Корони і якоря» для керівництва бойовими операціями обіцяли прислати офіцера. Байрон, однак, схилився до того, щоб призначили полковника Непієра. Але в полковника Непієра були свої погляди на Грецію, які різнилися від поглядів комітету. «До тих пір,— казав він,— поки в Європі залишається бодай один турецький солдат, грецькому урядові не слід займатися конституцією». Не вельми підходящі погляди, щоб сподобатися ліберальному комітетові. До полковника Стенхопа, надісланого лондонськими діячами, Байрон поставився вкрай скептично; це був більше політик, ніж солдат. А втім, хай покаже себе за роботою!..

Непієр допоміг Байронові зробити вибір. Він був рішуче настроєний на користь Маврокордато, єдиного з ватажків революції, казав він, хто поєднує в собі риси справжнього державного діяча і серйозної людини. З острова Гідри, де він перебував, Маврокордато зв'язався з Байроном і повідомив його, що готовий вивести грецький флот, прорвати блокаду і прийти в Міссолунгі, щоб керувати звідти операціями, якщо Байрон зможе, чекаючи обіцяної з Лондона позики, авансувати чотири тисячі фунтів стерлінгів па платню командам кораблів. Величезна сума, але Байрон її дав. Йому приносило вітху відчувати, що він, простий громадянин, утримує цілий флот і армію. Жартома, хоч і не без вдовolenня, зауважив, що виділені ним для Греції суми вже перевершили витрати, з якими Наполеон Бонапарт починав італійський похід: цю подробицю він щойно вичитав у «Мемуарах». Суліоти Міссолунгі набивалися до нього на утримання, обіцяючи за це проголосити його своїм командиром. Незважаючи на гіркий досвід, він спокусився. Хто зна? Може, після того, як Греція стане вільною, він зможе з допомогою цих сміливців піти в атаку на інші вітряки. Він уже бачив себе ватажком, якому судилося винищити зло на всьому світі.

Наприкінці року, завдяки фінансовій підтримці Байрона, грецький флот було поповнено, і Маврокордато, а потім і Стенхоп змогли дістатися до Міссолунгі. Вони почали умовляти Байрона приєднатися до них. «Нема потреби доводити вам, мілорде,— писав йому Маврокордато,— як мені хочеться з вами побачитися. Ваші поради будуть вислухані як віщування оракула». І Стенхоп: «На вас чекають з гарячковим нетерпінням. Я пішов сьогодні

на прогулянку вулицями Міссолунгі, і жителі вимагали, щоб я якнайшвидше викликав лорда Байрона».

Певне, трохи передчасно було приймати рішення, але Байрон знав, що в Англії комітетчики сміються з його надто довгого тупцювання на острові. Поета зачепив за живе лист Мура — той, здавалося, натякав, що замість героїчних справ він розкошує на зручній віллі, продовжуючи свого «Дон-Жуана». Насправді все, звісно, було не так. Він не писав далі ані «Дон-Жуана», ані якоїсь іншої поеми. «Поезією,— казав він Гамба,— можна займатися лише в години дозвілля. В серйозних ситуаціях вона була б просто смішною». Він цілком усвідомлював, що становище небезпечне, «але ніхто й ніколи не посміє сказати, що я погодився прийти на допомогу джентльменові, коли йдеться про зовсім незначну справу честі, і що я не був при цьому до кінця послідовним... Щодо мене, то я зостануся вірним справі до кінця, аж поки лишатиметься бодай якийсь уламок, на який, тонучи, я міг би видертися». Мурові 27 грудня він повідомив, що через двадцять чотири години сідає на корабель, щоб приєднатися до Маврокордато в Міссолунгі. «Становище, яке склалося між партіями, змушувало мене сидіти на одному місці, але, оскільки Маврокордато, їхній Вашингтон і їхній Костюшко, взяв знову справу в свої руки, я можу діяти з спокійною совістю. Я везу з собою гроші на утримання ескадри, суліоти мене слухаються. Можливо, ми спробуємо захопити Патрас або форти протоки. Але мені здається, що греки, принаймні суліоти (а вони стали моїми побратимами, бо ділять зі мною хліб і сіль), годяться на те, щоб я йшов з ними. Буде що буде... Є підстави сподіватися, що справа переможе, але незалежно від того, переможе чи ні, треба бути вірним правилам честі так само, як режимові харчування. Я сподіваюсь дотримуватися обох цих засад».

XXXV

ГАМЛЕТ І ДОН-КІХОТ

Дорога надмірностей веде до палацу мудростей.

БЛЕЙК

Маврокордато й Стенхоп обіцяли, що під час переходу до Міссолунгі його прикриватиме грецький флот, але Стенхоп і Маврокордато виявилися кепськими організаторами.

й обидва кораблі, що везли Байрона і його майно, натрапили на турків. Корабель з Гамба на борту взяли в полон і відвели в Патрас, аби провести там розслідування; Байронові ж якось пощастило прорватись на північ і після втечі від небезпечного переслідування знайти прихисток серед скель Драгоместрі. Турки, звичайно, могли переслідувати його й там, а з ним було лише чотири чоловіки, здатних чинити опір. Відправивши послів до полковника Стенхопа, він просив подати допомогу: «Я трохи побоююсь залишатися тут, і то не так за себе, як за хлопчика-грека, адже ви розумієте, що чекає його, і я краще дам посікти нас разом на шматки, аніж віддати його в руки цих варварів». Хлопець, згаданий у посланні,— вивезений з Кефалонії молодий Лукас.

У Драгоместрі вони відсиджувалися три доби. Флетчер схопив страшенний нежить, і Байрон віддав йому єдиний на кораблі матрац.

Флетчер оцінив цей вияв уваги:

— Мілорд, може, й дивакуватий, але в нього добра душа.

Минає 2 січня — день річниці одруження Байрона, який завжди наводив його на роздуми.

4 січня Маврокордато розшукує їх і супроводжує «Геркулес» аж до Міссолунгі.

Міссолунгі розкинулося на березі неглибокої лагуни. Низка островів, з яких найважливішим був Вассіліді, що правив за фортецю, відділяла лагуну од моря. Вранці 5 січня Байрон одягнув червоний, парадний, позичений перед від'їздом із Кефалонії в полковника восьмого полку Деффі мундир, сів у шлюпку і рушив до міста. Його зустріли артилерійськими залпами та рушничною стріляниною, гучно грала музика. Зібрався натовп солдатів і цивільних. Полковник Стенхоп і принц Маврокордато вже чекали на нього. Гамба, чудом вислизнувши з рук турків, ледь стримував сльози від такої зворушливої сцени.

Рибальське містечко Міссолунгі стояло нижче рівня моря. Положисті береги довкола поросли очеретом, у сезон дощів вулиці перетворювались на непролазне болото. Про якесь осушення не могло бути й мови — вода сягала майже підвалин будинків. І все ж Міссолунгі мало надивовиж мальовничий вигляд: напівзатоплене морем, воно здавалося уламком Атлантиди, що існує десь поза часом. Пастухи в козячих шкурах, їхні хижки просто серед очерету, біля підніжжя фіолетових гір. Повітря пахло сіллю, рибою.

мулом. Будинок Байрона виявився досить високим, у ньому жив полковник Стенхоп. З вікон розгортався чудовий краєвид; за срібним дзеркалом лагуни видніла чорна смуга островів, над ними здіймалися маленькі житла на налях, завдяки чому складалося враження, ніби тонкі палі підпирають небо. Погожої днини вдалині біліла Кефалонія, де Байрон був щасливим. Флетчер, Тіта, Лега Замбеллі намагалися бодай трохи прикрасити непривітну оселю, На стінах Байрон повісив зброю і полицю з книжками. У великій залі на першому поверсі містилася суліотська гвардія... А па вулицях, у кав'ярнях Міссолунгі сварилися на всі лади солдати в гаптованих куртках і втікачі. Треба було мати багату фантазію, щоб уявити собі Грецію часів Леоніда.

Байрон уважно й спокійно проаналізував становище. Принц Маврокордато, його союзник, був чесною людиною, але не міг похвалитися авторитетом свого війська. Місто переповнювали суліоти, зголоднілі, погано оплачувані грецьким урядом, вони становили реальнішу небезпеку, ніж турки. Війна за незалежність їх мало цікавила — то завжди були тільки найманці. Вони «зітхали при імені Сулі» і дивились на північ, де з-за хмар прозирали іноді вершини їхньої батьківщини. Побоюючись їх, Маврокордато благав Байрона взяти всіх їх на своє утримання.

Чекали на «корабель «Арго», з яким Лондонський комітет мав надіслати артилерію й спеціаліста з вогнепальної зброї. Тим часом треба було, не гаючись, набирати спеціалістів, щоб з прибуттям гармат ті не лишились без обслуги. Байрон виділив спершу сто фунтів стерлінгів і спробував залучити до цієї справи німців і шведів. Він сам виявився справжнім солдатом і щодня, грузнучи в болоті, приходив подивитися, як іде навчання його бригади.

«Нема нічого безглуздішого за ці вправи,— зауважив він Гамба,— але треба мати терпіння. Я не покладаю надто великих надій на успіх, але ж необхідно щось робити, бодай для того, щоб чимось їх зайняти, бо інакше вони розкладуться і- стануть бешкетувати».

Для початку найспокусливішим був намір взяти приступом місто Лепант трохи далі в Корінфській затоці. Байрон відправив двох офіцерів — англійця та німця — вивчити його укріплення. Гарнізон Лепанта складався з самих албанців; їм уже не платили протягом шістнадцяти місяців; через емісарів Байронові передано, що вони охоче

здадуть місто, якщо їм пообіцяють винагороду і збережуть життя. Справа здавалася того варта, адже йшлося про славетне місто; успіх прискорив би одержання позики, яку греки розраховували мати від Англії.

Погода була жахлива, невпинно періщив дощ, їхати верхи розгрузною дорогою було неможливо. Байрон і Гамба обговорювали план взяття Лепанта, прогулювались у човні по лагуні. Байрон признався, що не має жодного довір'я до своїх військ, але вважає: для того, щоб зробити їх кращими, належить вдавати, ніби він дуже ними дорожить. Байрон хотів сам особисто повести їх на штурм.

— Передусім,— казав він,— ці напівдикуни не повинні навіть підозрювати про вашу особисту відвагу.

Маврокордато запропонував йому звання архістратега, тобто верховного головнокомандувача. Він трохи посміявся з того, як, зрештою, робив завжди, щоб не сміялися з нього інші, але був дуже гордий.

Стенхоп, цей, за словами Байрона, «видавничий» полковник, вважав найголовнішим дати грекам заздалегідь відштаповані передові погляди, а не армію. Він намагався засновувати школи і був певен, що свободу країни можна зміцнити, викладаючи теорію свободи. Байрон і слухати не хотів ні про які школи, окрім артилерійського училища. Стенхоп виношував плани реорганізації поштової служби, будівництва зразкової в'язниці, а також мав намір зробити містера Бентама апостолом греків. «Може, він людина і свята,— казав Байрон,— але не солдат».

Байрон погодився дати сто фунтів па газету, але зауважив принцові Маврокордато, що на його місці він запровадив би ще й цензуру. Стенхоп спалахнув:

— Якщо ваша світлість говорить всерйоз, я вважаю своїм обов'язком передати цю справу на розгляд Лондонського комітету, аби зрозумілими були труднощі завдання надати свободу Греції, коли ваша світлість кладе на терези власний великий талант.

Байрон відповів, що він особисто за свободу преси, але не в умовах зовсім молододі держави, де палають пристрасті; свобода — гарна річ для Великобританії, де одна газета врівноважується іншою, тоді як преса, представлена однією газетою, не може бути вільною за своєю суттю.

Вихід першого номера «Грік кронікл» довів, що Байрон не помилився. Одна із статей повчала суліотів, що Бентам — найвидатніша людина сучасності, а можливо, й усіх

часів. У питаннях зовнішньої політики полковник ішов ще далі. Зібравшись у похід проти всього Священного союзу, він заохочував угорців наслідувати приклад грецької революції. Байрон більш ніж будь-хто мав підстави ненавидіти Священний союз, але вважав справжнім безумством вплутувати грецькі події в загальноєвропейський революційний рух.

Поет-практик і солдат-фантазер зійшлися віч-на-віч. «Просто смішно,— казав Байрон,— щоб солдат Стенхоп вийшов на герць з турками, озброївшись пером, а я, письменник, зі шпагою в руках». Стенхоп визнав щирість Байрона: «В його поведінці нема ні педантизму, ні надмірної афектації; він безпосередній і простий, наче дитина... Він терплячий і загалом дуже уважний слухач; його лицарство сягає часто донкіхотства». Всі, хто жив у той час поруч з Байроном, підкреслювали в ньому ці риси, підмічені ще леді Блессінгтон,— «живі риси великого характеру». Потрапивши в це «королівство Бруду й Безладдя», він з самого початку розумів, що від його пригоди нічого чекати блиску й мальовничості. «Я прибув сюди не в гонитві за пригодами, а щоб сприяти відродженню народу, який навіть у своєму приниженні поводить ся так, що бути його другом — велика честь».

Щоб бути прикладом, він добровільно погодився жити так, як живуть прості грецькі солдати. Як і в Равенні, він, завдяки своїй щедрості, став популярним серед селян з околиць Міссолунгі. Він постійно перебував у небезпеці, в оточенні сумнівних елементів; до нього приходили, його кликали в свідки, йому загрозували; він, проте, лишався діяльним і врівноваженим. Якось грецькі моряки з островів удерлися до його кімнати і нахабно зажадали їм видачі полоненого. Байрон, заявивши про недоторканність особи, відмовив. Моряки наполягали — вони не підуть звідси, аж поки не заберуть свого турка. Байрон навів на них зарядженого пістолета; вони побачили його рішучість і обачно відступили. Полонених, щоб врятувати їм життя, він часто відправляв до Патраса. При обговоренні планів бойових операцій він просив собі найвідповідальніше доручення. «Щодо моєї особистої безпеки, то про неї не слід думати; я вважаю, людина може почуватися в небезпеці будь-де. Взагалі ж, коли йдеться про те, щоб накласти голову, то краще мати живіт, набитий кулями, аніж ліками».

Іноді він шкодував, що приїхав сюди. Одержавши із запізненням лист від Хобхауза, де той радив бути обережним, вирушаючи з Кефалонії, він відказав: «Ет! Надто він запізнився; це все одно, що застерігати берегтися жінки після того, як одружишся». Але він швидко подолав цей настрій. Краще вже жити в Міссолунгі злиденим життям солдата, казав він, ніж цілий вечір співати й пити протягом сорока років у якомусь лондонському салоні, як це робить Том Мур. «Бідність — це страждання; але краще страждати, аніж розважатися, як це роблять так звані вищі класи, позбавлені водночас серця і здорового глузду. Я радий, що нарешті вибрався з тої твані, і сповнений рішучості триматися подалі од неї до кінця своїх днів». Почуття поета і солдата взяли гору над почуттями денді і світської людини. Може, це й справді «до кінця його життя?» Чи зміг би він встояти перед спокусою опинитися раптом серед хвиль «цього моря шовку й коштовностей»? Хтозна. Але в Міссолунгі пуританин і лицар знайшли нарешті терпке щастя суворого випробування.

22 січня 1824 року, в день свого народження, він зайшов до кімнати, де сиділи Стенхоп, Гамба й кілька друзів, і сказав з усміхом:

— Ви якось жалілися, що я перестав писати вірші. Так от, сьогодні мій день народження, і я щойно закінчив одну річ, по-моєму, найкращу за всі попередні.

І прочитав їм вірші, що закінчувались строфами:

Прожив ти молодість свою.
Поглянь — ось він, славетний край.
Иди й життя своє в бою
Йому віддай!..

Ти мужнім будь, відкинь жалі,
Знайди могилу й під горбком
Засни, солдате, в цій землі
Довічним сном.

Того дня він переступив межу тридцять сьомого року життя, року, що, як віщувала ворожка, був для нього фатальним.

З новою силою спалахнула в ньому надія на успіх, коли він довідався про прибуття артилерії та відрядженого Лондонським комітетом спеціаліста з вогнепальної зброї. Містер Перрі доставив гармати, з ним приїхали англійські механіки; сам Перрі, «казали, досконально знав славнозвісні рушниці Конгрева. Безперечно, з таким майстром

Лепант буде взято. Насправді Перрі був лише молодшим офіцером, але він сподобався Байронові, який ставився до фахівців з повагою. Його вульгарність навіть розважала—любив випити і після певної кількості бренді з содовою міг розповідати цікаві пригоди. Він, як і Байрон, вважав Лондонський комітет сміховинним осередком горе-теоретиків. Він, як і його новий начальник, з відразою ставився до галасливого ентузіазму. Блек'ер і Хобхауз, казав він, здатні лише «напускати диму», і розсмішив Байрона до сліз, оповівши про своє перше побачення з містером Бентамом, який серед розмови, навіть не докінчивши фрази, переходив на спортивний біг, бо це, мовляв, корисно для здоров'я, чим і викликав здивування перехожих. Потім Байрон заходився пояснювати Перрі труднощі, пов'язані з становищем у Греції і систематичними сварками в Міссолунгі. Перрі був неприємно вражений почутим; він, здавалося, зрозумів занепокоєння Байрона, його майже зневіру в успіх, хоча і не мав наміру звернути з обраного шляху. «Блідість розливалася по його обличчю, брови сіпалися — здавалось, він почував себе безпорадним і роздратованим».

Приїзд Перрі і його людей спричинився до ще більшого безладдя. Для влаштування арсеналу їм дали невеликий будинок. Треба було навести там лад. Та майже щодня випадало якесь храмове свято, а грецькі солдати недолюбували гарнізонну службу. Накульгуючи, Байрон у відчай заходився робити все сам. Інвентарні списки не відповідали наявності вантажу, славнозвісних рушниць Конгрева не вистачало. Офіцери-німці з артилерійської бригади образилися, коли Байрон схотів призначити начальником Перрі, навіть не офіцера, та ще й, стверджували вони, зовсім не компетентного...

Байрон і сам бачив, що Перрі стратег нікудишній, та він принаймні мав досить здорового глузду. Байрон почував себе зовсім самотнім. Всі, хто його оточував, ненавиділи один одного, гризлися за його гроші. Він не міг ні на кого покластися, окрім Гамба і слуг. Стенхон був людиною незлою, але майже несамовитим. Маврокордато, скажімо, вважав, що перемога залежить не від якоїсь там підготовчої роботи, а від нелюдської відваги. Чужоземці артилерійської бригади без кінця сперечалися за старшинство. Перрі й Байрон були єдиними взірцевими солдатами всієї експедиції.

Прибувши до Греції, так би мовити, спостерігачем, сповненим наміру слухатися спеціалістів і служити простим солдатом, Байрон, однак, поступово усвідомив, що несамохить, через нездарність інших просувається до командування. Проте він не вважав себе готовим для такої ролі; режим, який він запровадив для себе з любові до військового аскетизму, виснажував його, одного дня нерви його не витримають. Він це розумів, але ж він «людина», й до того ж надзвичайна. «Well, схоже на те, що мені доведеться стати головнокомандувачем, а цей пост, правду кажучи, не синекура... Я не впевнений, чи станемо ми свідками двобою між Капітаном і Полковником, але з нашими ватажками суліотів, нашими німецькими баронами, англійськими волонтерами й авантюристами всіх націй нам, можливо, вдасться створити славні союзницькі армії, здатні битися під одним стягом».

До середини лютого Байрон ще бадьорився. Він не міг їздити верхи по місту, бо вулиці були суцільними ковбаними, але щодня вирушав човном до будинку рибалки на прізвище Газіс. Там на нього чекали коні, і він міг пустити їх учвал оливковим гаєм. Потім знову перепливав човном лагуну. Щодня милувався заходом сонця, розмовляв із Гамба про минуле, про Ньюстед, Кембрідж і про човен, на якому у Брайтоні прогулювався з своєю першою коханкою. Як і раніше, він з насолодою любив поринати в спогади молодості. Глибоко вражала безпосередність його вдачі. Навпроти Байронової оселі стояв будинок з невеликими вежами, оздобленими орнаментом. Там мешкала родина турка. Щоразу, виходячи з дому, він стріляв з пістолета по орнаменту, вибиваючи черговий камінчик. На балкон вибігали жінки, обкладаючи Байрона найнеймовірнішою й забавною лайкою. Його це страшенно розважало. У великій залі з кам'яною долівкою, що правила за казарму його суліотській гвардії, він довго грався з собакою. Міг годинами приказувати:

— Лева, ти чесна тварина...

Пес, сидячи на підлозі, задоволено вимахував хвостом, і Байрон видавався щасливим.

Ближчав день, призначений для штурму Лепанта. Гамба доручено провести реорганізацію корпусу суліотів. У списках виявилось багато нових прізвищ. Мертві душі, цей давній звичай найманців, забезпечували ватажкам додаткову надвишку до платні. Гамба виправив списки,

але суліоти залишилися невдоволеними. Західна точність була їм не до вподоби. Колокотроніс у Мореї захвилювався, дізнавшись про плани греків Міссолунгі й побоюючись, як би в разі успіху вплив його конкурента Маврокордато не зріс іще більше. Він підіслав своїх емісарів, щоб відколоти суліотів од Байрона. Поширилися неймовірні чутки: Маврокордато збирається продати країну англійцям... лорд Байрон зовсім не англієць, а турок, що живе під вигаданим прізвиськом. Під час обговорення останніх подробиць наступу суліоти, підбурювані агентами Колокотроніса, раптом зажадали призначення від них двох генералів, двох полковників, двох капітанів і безлічі інших офіцерів. І це тоді, коли сто п'ятдесят з-поміж них, тобто майже кожний другий, і так одержували платню як офіцери. Байрон скипів і заявив, що не хоче мати нічого спільного з суліотами. 15 лютого він зібрав усіх ватажків і оголосив про їхнє звільнення. Сам він був у розпачі. Кінець кампанії, яка виношувалася цілу зиму!..

Надвечір цього вкрай важкого для нього дня він ще намагався жартувати з полковником Стенхопом і рантом, відчувши спрагу, попросив принести сидру. Випив його, встав, захитався і впав на руки Перрі. Обличчя його перекосилося, тіло конвульсивно здригалося. Через дві хвилини він опритомнів. Першими його словами були:

— Хіба сьогодні неділя?

Йому відповіли ствердно.

— А-а! — мовив він. — Я б вкрай здивувався, якби було інакше.

Неділя була одним із важких для нього днів.

Лікар Бруно хотів пустити йому кров, але сама думка про це вселяла Байронові, як і іншим, страх. Бруно в нестямі ламав руки, доки зважився й поставив на скроні п'явки, а далі ніяк не міг спинити кровотечу. Тіта і Флетчер побігли за Міллінгеном, лікарем-голландцем, що був на службі грецького уряду, і йому ледве вдалося спинити кровотечу. Ще зовсім кволий, Байрон стиха зронив:

— На цьому світі самі лише страждання...

Гамба, Флетчер, Тіта, Бруно не знаходили собі місця. Кожний губився в здогадках, що б мав означати цей приступ. Епілепсія чи апоплексичний удар? Лікарі схильні були вважати це скоріше приступом, як рецидив хвороби, перенесеної в Венеції. Та поки вони радилися (Байрон саме опритомнів), стало відомо, що підбурені суліоти рушили до арсеналу, де була зброя. Гамба, Перрі, Стенхоп

мушили бігти серед ночі, в дощ піднімати по тривозі артилерійську бригаду. Двоє п'яних солдатів тим часом вдерлися до кімнати Байрона, геть ще знесиленого. «Він не розумів, що вони казали. Він лежав знеможений і самотній. Бруно зовсім розгубився і пронизливо голосив. Лежачи у вогкій, ледве освітленій кімнаті, Байрон, коли до нього поверталася свідомість, починав усвідомлювати усю глибину страшно́ї безодні, над якою опинився... А над усім тим чувся невпинний плюскіт дощу.

Наступний тиждень видався зовсім сумним. Байрон, відколи при ньому було сказано слово «падуча», боявся збожеволіти. Голова йому паморочилася, і не проходило неприємне відчуття, схоже, казав він, на страх, хоч він добре знав, що для цього нема жодних підстав. «Може, ви думаєте,— звертався він до Міллінгена,— що я турбуюся за своє життя? Воно страшенно мені набридло, і я благословлятиму годину, коли з нього піду. За чим мені побиватися? Яку втіху мені може воно дати? Зовсім небагато людей жило так, як жив я. Я просто молодий дід. Ледь досягнувши повноліття, я опинився на вершині слави. Що ж до насолоди, то я зазнав її в усіх можливих формах. Я подорожував, задовольнив свою цікавість, я втратив ілюзії... Я боюсь тільки двох речей на світі: я бачу, як повільно конаю на своєму прокрустовому ложі, і не хочу, щоб мої дні були схожі на останні дні Свіфта — тобто не стати ідіотом! Якби ж то заманулося небу і настав день, щоб я зі шпагою в руках кинувся проти турецького загону й без мук зустрів неминучу смерть».

Одразу ж після приступу надійшов лист від леді Байрон, переданий Августою, з усіма подробицями про Аду. Лист порадував Байрона. Аннабелла згадувала про нього цілком спокійно і відповідала на всі запитання. Він цікавився: «До чого вона більше схильна: до товариства чи до самотності? Легко вступає в розмову чи відмовчується? Любить вона читати чи ні? Сподіваюсь, боги наділили її всім, окрім поетичного дару,— досить одного божевільного на всю родину». Відповіді були заспокійливі: Ада дуже підросла, міцна, віддає перевагу прозі перед поезією, виявляє інтерес до механіки, й улюблене її заняття — будувати іграшкові кораблі. Чи побачить він коли-небудь цих трьох жінок?

«Люба моя Августо,— писав він,— кілька днів тому я одержав вашого листа і записку леді Байрон про здоров'я

Ади і дуже за них вдячний, вони підкріпили мене, а я мав у цьому потребу, бо останнім часом хворів...»

Через чотири дні один із суліотів вбиває прекрасного офіцера, який прибув разом із Перрі, лейтенанта Сасса, шведа за походженням, коли він заступив шлях до арсеналу. Трапилось це лише через непорозуміння між людьми, але ж вавілонське стовпотворіння ставало кривавим.

Після загибелі Сасса англійські зброярі, налякані брудом і мізерією життя в Міссолунгі, втратили мужність. Байрон намагався вплинути на них, але полковник Стенхоп сказав, «що не може з цілковитою відповідальністю гарантувати їхню безпеку». «Хотів би я знати,— іронізував Байрон,— де людське життя може бути в безпеці?» Один з механіків-зброярів, пропагандист методистів, прийшов з бібліями, які були видрукувані сучасною грецькою мовою. Від'їжджаючи, він лишив свій дорогоцінний вантаж Байронові, прохаючи розповсюдити ці книги серед греків. Байрон сумлінно виконав його прохання. Він вбачав якийсь трагічний гумор у тому, що всяка відповідальність — воєнна, політична, ба навіть релігійна,— перекладається на його плечі.

Жителі Міссолунгі, налякані вбивством Сасса, вимагали висилки суліотів. Для цього треба було повністю сплатити вартість їхнього утримання і дорогу назад — усього три тисячі доларів. Звісно, Байронові довелося викласти цю суму. Три місяці перебування в Міссолунгі обійшлися йому в п'ятдесят дев'ять тисяч доларів, а яка з того користь? «Нема більше суліотів, щоб охороняти склад боеприпасів, немає робітників, щоб виготовляти спорядження, нема спорядження для солдатів, нема й солдатів, щоб користуватися зброєю, коли б така нагода трапилась». «Я починаю побоюватися,— сказав він Гамба,— що нічого тут не зробив, а лише змарнував час, гроші, терпіння й здоров'я; але я чекав цього: я знав, що наш шлях не буде встелений трояндами і що попереду чекає розчарування, наклепи й невдячність».

Полковник Стенхоп, дивакуватий, але справедливий, визнав, що Байрон поведився надзвичайно мужньо. Він написав про це в комітет, і Хобхауз поблажливо сказав: «У критичні хвилини він завжди цим відзначався». Байрон лишився вірний навіть своїй схильності до студентських витівок. Перрі страшенно перелякався землетрусу, і ось через кілька днів Байрон організував штучний «кінець світу», наказавши півсотні хлопців забратися в льох

і трусонуті будинок; не дуже міцний, той захитався. В ту ж мить поверхом вище перекочували важкі предмета, що створювало повну ілюзію справжнього землетрусу.

Але часто, незважаючи на гумор, він таки втрачав впевненість. Його життя завжди підлягало якомусь ритму: відважний штурм всесвіту і розчарування, якщо роздратований світ відповідав сильними ударами на його удар. Як можна братися до якоїсь корисної справи з тими, хто боїться будь-якої роботи? Місто було не укріплене. Треба неодмінно звести оборонні споруди. На валах стирчали турецькі гармати, їх можна було б підняти й полагодити. Невеличкий острів при вході до лагуни майже беззахисний. А раптом підійде турецький корабель і спустить на воду кілька канонерок? Цього досить, щоб захопити Міссолунгі. Байрон і Перрі розуміли небезпеку і намагалися чимось зарадити справі. Однак нерішучий і вайлуватий Маврокордато не міг примусити своїх підлеглих працювати. То бракувало грошей, то наближалось яке-небудь свято, то неможливо було досягти взаєморозуміння між ватажками. Іноді, коли греки починали розмову про те, що їм найкраще було б мати короля, Байрон цілком із ними погоджувався. Але полковник Стенхоп, бажаючи накинути їм конституцію і управління типу швейцарських кантонів, обурювався.

Єдиною щасливою подією цих загалом важких днів був від'їзд «видавничого» полковника. Він вирушив до Афін, заснувавши перед цим нове видання тижневика «Грецький телеграф» трьома мовами. В Афінах у генеральному штабі Одіссея він зустрів Трілоуні, на вигляд суцього розбійника. Одягнений як суліот, той завів собі справжній гарем з дюжиною жінок; сам Одісей віддав за нього свою сестру. Після цього Трілоуні по-справжньому захопився колишнім ватажком розбійників. «Надзвичайна людина,— казав він,— смілива, розумна й шляхетна». Влучно помічаючи людські слабкості, Одісей зумів підійти і до Стенхопа. Він став усіяко підносити швейцарську конституцію, одразу зробився відданим демократом, усіяко висміював титул принца Маврокордато і виявляв надзвичайний інтерес до доктрини Бентама. Стенхоп писав Байронові: «Я невідлучно при Одіссей. Це людина досить вольової вдачі, добра серцем; він такий же відважний, як і його шпага. Він покладає всю надію на народ. Він прихильник твердої влади і конституційного управління країною... Він заснував тут дві школи і дозволив мені організувати друкарню».

Трілоуні і Стенхоп неодмінно хотіли, щоб Маврокордато і Одісей зібралися на нараду в місті Салона. Там вдалося б примирити їх, і вони погодилися б призначити Байрона верховним правителем Греції.

Байрона приваблювала така пропозиція. Недовірливий Маврокордато, однак, боявся, що наміром Одісея було заманити його в пастку і привернути на свій бік Байрона. Байрон хотів їхати на це побачення. Треба вирватися бо-дай на кілька днів з гнітючої атмосфери Міссолунгі: постійні вимоги грошей, нарікання на пайки хліба, вкрай непривабливого, «треба було,— казав він,— будь-що знайти пекаря або замінити гончара, котрий випікав його», загроза чуми, наскоки на місто ближніх племен. У цьому пеклі досі вдавалося зберігати цілковите самовладання, але нерви його напружені до краю.

9 квітня він одержав листи з Англії — в них були приємні новини щодо позики грекам двох з половиною мільйонів; отже, можна організувати нову артилерійську бригаду і піхотний корпус на дві тисячі чоловік. У цей день він повеселів і вирішив разом з Гамба проїхатися верхи, хоча й негодилося. Кілометрів за три від міста їх прихопив дощ. На зворотному шляху, коли дісталися до хижі рибалки Газіса, Гамба зауважив, що краще не брати човна, бо цілу дорогу доведеться сидіти нерухомо, та ще і в мокрому одязі. Краще вже їхати верхи.

— Добрий би з мене був солдат,— сказав Байрон,— коли б я став зважати на такі дурниці!

Вони позлазили з коней і до Міссолунгі добиралися човном.

Через дві години після повернення з прогулянки Байрон відчув легке нездужання, почав скаржитися на пропасницю і ревматичні болі. Надвечір Гамба застав його в ліжку.

— Мені дуже погано,— сказав він.— Смерть мене не лякає, але несила зносити страждання.

Наступного дня він послав розшукати Перрі й розповів йому про позику; разом вони накреслили план фінансування на літню кампанію. Байрон збирався взяти на себе витрати на утримання артилерійського корпусу, забезпечити оснащення двох кораблів і придбати на свої кошти короткожерлові гармати. Увечері, хоча в нього трималася висока температура, він весело розмовляв з доктором Міллінгеном. Потім задумався і пригадав віщування місіс

Вільямс. Коли присутні заходилися соромити його за забобонність, він сказав:

— А й справді, в цьому світі вже не знаєш, у що слід вірити, а в що ні.

Уночі він наказав збудити Бруно й поскаржився на мурашки по тілу. Бруно, а потім і Міллінген запропонували зробити кровопускання, але він відмовився: «Невже у вас немає інших ліків? Від ланцета тепер вмирає більше людей, ніж від піки».

Міллінген зауважив йому, що кровопускання небезпечно лише для нервових, а не для запальних хвороб.

— Кого ж тоді вважати нервовим, як не мене? — зауважив він дратливо. — Брати кров у нервово хворої людини — це все одно, що послаблювати струни музичного інструмента, коли в ньому й так вчувається фальшива нота через погано натягнуті струни. Ви ж самі добре знаєте, що напередодні захворювання я ледве тримався на ногах. Вдаючись до кровопускання, ви тільки збільшуєте загальну слабкість і неодмінно мене вб'єте.

Над Міссолунгі пронісся ураган у супроводі сирово. Дощ лив як із відра. Перрі, побачивши жахливий стан Байрона, хотів відіслати його до Занте, там він був би краще доглянутий. Але від цього наміру довелося відмовитись, бо жоден корабель не міг вийти в море. Протягом кількох днів лікарі вперто запевняли, що нічого серйозного немає: просто він трохи застудився. Флетчер був іншої думки:

— Я певен, мілорде, такого серйозного приступу ще у вас не було.

— Я теж такої думки, — відповів Байрон.

П'ятнадцятого він довго розмовляв з Перрі. «У мене Якесь дивне відчуття, — сказав він йому, — але голова так уже не болить; я не піддаюся розпачу, сподіваюсь, що одужаю. Я цілком володію собою, але мене опановує якась байдужість. — Потім додав: — Я остаточно дійшов висновку, що щастя — це родина. Ніхто на світі не шанував би добродішну жінку так, як шаную я, і від надії повернутися до Англії, до моєї дружини й дочки Ади, від самої думки про це моє серце виповнюється незваним щастям. Відставка — чудова річ, надто для мене, чие життя нагадувало океан у штормову годину».

Потім він заговорив про Тіта — безмежно віддану людину, про Бруно, якого дуже любив, хоч той часом бував занадто метушливим.

— Ви навіть не уявляєте, які незвичайні ідеї спадають на думку, коли тебе лихоманить. Вічність і всесвіт стеляться килимом переді мною...

Вночі пропасниця й збудливість збільшилися. Він мав. Міллінген і Бруно (загрожуючи, що в разі відмови од кровопускання станеться крововилив у мозок) вирвали у нього згоду. Він подивився па них спідлоба, отим своїм поглядом, що в часи «Чайльд-Гарольда» примушував тремтїти жінок у салонах Лондона, і сказав, простягнувши руку:

— Що ж, приступайте, я бачу, ви таки з проклятого поріддя різників. Берїть стїльки кровї, скїльки вам заманеться, і кїнчаймо цю комедїю.

Сїмнадцятого йому пускали кров двїчі. Він благав лїкарїв не мучити його. Тїтá, переляканий мареннями свого хазяїна, сховав пістолет і ножї, що були напохватї біля лїжка. Прийшов Гамба й жажнувся, побачивши, як Байрон змінився. Його душили ридання, і він змушений був вийти з кїмнати. Довкола лїжка творилося неймовїрне, якесь вавїлонське стовпотворїння. Бруно і Тїтá розмовляли лише по-їталїйському; слуг-грекїв взагалї нїхто не розумїв. Байрон раз у раз пригублював цитриновий напїй і час від часу вставав з допомогою Флетчера й Тїтá. Він дуже страждав від безсоння.

— Я знаю,— сказав він Флетчеровї,— коли людина не спить, вона неодмінно або помре, або збожеволїє. Я б волїв краще тисячу разїв умерти... Менї не страшно вмирати. Я вже давно готувався до смертї, бїльшїсть людей навїть не підозрювали цього.

18 квітня зїбрався консилїум чотирьох лїкарїв: Міллінген, Бруно, Трейбер (асистент Міллінгена) і Лука Вайя — лїкар Маврокордато. Була великодня недїля. Жителїв попросили не порушувати тишї. Замїсть традиційного вїтання «Христос воскрес!» жителї Мїссолунгї перепитували одне одного: «Як здоров'я лорда Байрона?» Цього дня заведено було стрїляти з рушниць; домовились, що Перрї виведе на певну відстань артилерїйську бригаду і виконає з нею деякї прийоми, щоб привернути увагу жителїв мїста. По вулицях ходили патрулї, забезпечуючи спокїй навколо будинку хворого. Думки лїкарїв розходилися: Бруно й Лука Вайя пропонували лїки, вживанї при хворобах тифоїдного типу, Трейбер і Міллінген наполягали ставити далї п'явки і гїрчичники; вони висловлювалися проти кровопускання, як радив Бруно.

— Ваші намагання врятувати мені життя марні,— сказав Байрон Міллінгенові.— Я маю вмерти, я це відчуваю. Шиття мені не шкода, бо я прибув до Греції, щоб покінчити з жалюгідним животінням. Я віддав Греції свої гроші і свій час. Тепер я віддаю їй життя.

Цього дня, на Великдень, він спромігся прочитати Деякі листи і навіть одного, від депутата Луріоттіса, перекласти з грецької. Пополудні всі, хто його оточував, зрозуміли, що настав кінець. Флетчер і Гамба мусили вийти: вони ридали. Тіта,— Байрон тримав його за руку,— залишився, але відвернувся, щоб приховати сльози. Байрон пильно подивився, усміхаючись, сказав по-італійському:

— Oh, questa é una bella scena!¹ — й одразу ж почав марити, вигукувати то по-англійському, то по-італійському, ніби він ішов в атаку: — Уперед! Сміливці, за мною! Не відступати!

У моменти просвітління Байрон усвідомлював, що вмирає. Він сказав Флетчерові:

— Це майже кінець. Треба, не гаючи ані хвилини, вам усе розказати.

— Принести вам, лорде, перо, чорнило й папір?

— На бога, ні до чого. Це забере багато часу, а я довго не проживу. Будьте ж уважні... Ваше майбутнє забезпечене.

— Прошу вас, мілорде,— благав Флетчер,— кажіть найголовніше.

Тоді Байрон зронив:

— Бідна моя, дорога дитино! Моя люба Ада! Боже праведний, коли б мені хоч глянути на неї — дати їй благословення, і на мою дорогу сестру Августу, на її діток. Ви неодмінно побачите леді Байрон і перекажете їй — перекажіть їй усе, ви з нею порозумієтесь.

У цю хвилину, здавалося, він дуже розхвилювався. Йому забракло голосу, і Флетчер міг лише чути окремі слова; з урочистим виразом обличчя Байрон шепотів далі — окремі нерозбірливі звуки, а потім, підвищивши голос, додав:

— Флетчере, якщо ви не виконаєте всіх моїх розпоряджень, я повернуся з того світу й зроблю докір.

Він знав боязку й забобонну вдачу Флетчера і був упевнений, що ця загроза є останнім проблиском веселості. Розгублений Флетчер відповів, що не зрозумів жодного слова зі сказаного його ясновельможністю.

¹ О, яка зворушлива сцена! (Італ.)

— О господи! — озвався він.— Усе пропало, бо вже надто пізно. Де ж це чувано, щоб ви та мене не зрозуміли!

— Ні, мілорде, але благаю вас... повторіть усі ваші накази для мене.

— Не могу, тепер надто пізно, всьому кінець.

Він кілька разів поривався говорити, та лише безперестанку твердив:

— Моя дружино! Моя дитино... Моя сестро... Ви знаєте все — ви повинні сказати все, ви знаєте все, що я хочу!

Після цього знову стало важко щось дібрати. Він називав імена, цифри; говорив то по-англійському, то по-італійському. Іноді в нього прохоплювалось:

— Нещасна Греція, злиденне місто, нещасні мої слуги.

Або раптом:

— Настала моя година! Я не боюсь смерті, але чому вона не настала раніше — перш ніж я сюди приїхав?

Трохи згодом знову по-італійському:

— Я лишаю щось дороге на світі.

О шостій годині вечора він сказав: «А тепер я хочу поспати»,-- і, повернувшись, заснув міцним сном і вже не прокинувся.

Здавалось, не здригнувся жоден з його м'язів, і все ж ті, хто стежив за ним, помітили, що настає задуха. Почулося передсмертне хрипіння. Час від часу Флетчер і Тіта піднімали його голову. Лікарі поставили п'явки, щоб вивести його з цього летаргічного стану. По його обличчю стікала цівка крові. В такому стані він перебував цілу добу. Увечері, 19 квітня, смерком Флетчер, який не відходив від своєї хазяїна, помітив, як він на мить розплющив очі і знову їх заплющив.

— Боже праведний! — вимовив він ледь чутно.— I fear bis Lordship is gone...¹

Лікарі помацали пульс.

— Ви не помилились,-- підтвердили вони,— він мертвий.

По хвилі над Міссолунгі пронісся ураган. Запала ніч. Темряву розпанахували блискавки. У їхньому світлі вдаль за лагуною вимальовувався темний силует островів. Гнана поривами вітру, злива щосили шмагала шибки. Солдати і пастухи, ховаючись від дощу, ще не знали скорбот-

¹ Я боюсь, що його світлість померли! (Англ.).

ної новини, але здогадувалися, як колись їхні предки, що така громовиця супроводжує в останню путь тільки героя, і перешіптувалися між собою:

— Не інакше, як Байрон помер!

ЕПІЛОГ

«Дивні збіги трапляються іноді на цьому світі»,— твердить Стерн; частенько і я це помічав.

БАЙРОН

За кілька годин по смерті Байрона з Англії прибув пакет. Схвальні відгуки Стенхопа, свідчення грецьких депутатів, що прибули до Лондона, переконали нарешті Хобхауза в серйозності намірів його друга. «Цю людину послано допомогти нам самим провидінням»,— заявив один із них.

Хобхауз писав тепер «дорогому хлопчикові» вельми шанобливо: «Вашому імені і вашим вчинкам судилося підвестися над усією діяльністю сучасників... Можу вас запевнити, що висловлюю загальну думку... Кемпбелл говорив мені вчора, що заздрить тому, чим ви тепер займаєтесь, і ви охоче в це повірите, бо важко знайти заздріснішу за нього людину, заздрить набагато більше, ніж усім вашим лавровим вінкам, які б гарні вони не були».

Отже, Англія йому пробачила. Але Байрон уже хрипів у передсмертній агонії на руках у Флетчера, і нерозпечатані листи лежали біля його ліжка.

Увечері Маврокордато оголосив наказ. Завтра на світанку пролунають тридцять сім гарматних пострілів артилерійської батареї у повному складі («за кількістю років життя видатного небіжчика»). Греки пропонували поховати Байрона в Пантеоні або в знаменитому храмі Тесея. Міллінген твердив, що небіжчик заповідав йому лишити свій прах на тління в якому-небудь забутому куточку Греції. Перрі ж і Флетчер, люди ближчі до нього, присягалися, що одержали наказ зовсім іншого змісту. Одне слово, було вирішено, що тіло забальзамують і відправлять до Англії.

Четверо лікарів Байрона, несміливих і недосвідчених, зібралися коло його ложа. Перш ніж приступити до автопсії, якусь хвилину милувалися надзвичайною вродою

розпростертого перед ними тіла. Кучеряве з природи волосся відливало сріблом сивини; на обличчі застиг саркастичний і ніби зверхній вираз. Коли відкрили черепну коробку, здивувалися, що перед ними мозок дуже старої людини. Тверда оболонка мозку приросла до стінки черепа; легко впадало в очі її запалення. Налита кров'ю м'яка оболонка схожа на сітківку хворого ока. Серце й печінка були в жахливому стані. Лікарі казали, що коли б йому вдалося здолати цю хворобу, все одно лорд Байрон довго б не протяг.

Наступного дня над містом напувала незвичайна тиша. Дощ лив без угаву, і такий сильний, що церемонію похорону відклали ще на один день. 22 квітня домовину (труна солдата з нетесаних дощок) перенесено до церкви; поверх чорної мантиї лежали шпага і лавровий вінок. Убогість обстановки, щирий сум солдатів — усе це, згадував Гамба, було таким хвилюючим, як жодна інша церемонія, влаштовувана на могилі справді великої людини,

*

14 травня Хобхауз розбудив шалений гуркіт у двері. Він устав. Принесли записку Кіннера з повідомленням про смерть Байрона. Разом із запискою були листи; один лист від Гамба, інші від Флетчера, адресовані дружині, місіс Лі, капітанові Джорджу Енсону, тепер сьомому лорду Байрону. Прибитий горем, Хобхауз одразу ж поїхав до Августа, віддав їй лист Флетчера і, вислухавши наївне белькотіння, поринув у безмежне горе. Та в нього ще вистачило розсудливості порадити місіс Лі не публікувати тієї частини листа, де говорилося, що після епілептичного приступу Байрон кожного ранку наказував класти на стіл біблію. «Я боявся,— казав Хобхауз,— щоб цю незначну подробицю, таку зворушливу для його слуги, не почали тлумачити як страх або лицемірство. Я охоче вірю, що біблія лежала на столі. Я пригадую, в нього під рукою була вона, книга, подарунок сестри, але якби не хвороба, навряд чи вона йому була б потрібна. Він часто казав мені: «Може, це й правда. Це, як висловлювався Д'Аламбер, велике «може». Я, проте, вважаю, що, коли ми зустрілися останній раз у Пізі, він скоріше був схильний до зовсім протилежних почуттів». Августа пообіцяла. Вона завжди обіцяла. Але поділилася новиною з своїм повіреним Ходжсоном. Її великою втіхою, казала вона, було думати, що

«бідний любий Байрон пішов тепер від нас і де вбереже його від дальших випробувань і спокус... Мені передавали, як запевняє Флетчер, що останнім часом моральний стан його і настрої, здавалось, поліпшилися. Він розкаювався, що написав «Дон-Жуана» та інші гідні осуду речі... Я не припускаю, щоб Флетчер, проживши з ним поруч двадцять три роки й знаючи його звички, став би вигадувати, коли б не мав на це підстав... Бачите, любий містере Ходжсон, містер Хобхауз і певне коло людей вважають, що згадування про серйозніше ставлення Байрона в останні хвилини до релігії дасть привід його ворогам (і тим, хто взагалі ні в що не вірить) сказати, буцімто він став методистом. Але, попри всі їхні розмови, факт цей сам по собі найбільша для нас розрада». Живі, їй-право, використовували мертвого, аби зайвий раз потішити свої пристрасті.

Капітана Джорджа Байрона послали до леді Байрон. Попередити. Він розповів, що вона в жахливому стані й хоче мати докази цієї страшної звістки. Хобхауз і Кіннер провели разом вечір у спогадах про друга. Вони відзначили його магічний вплив на всіх, глибоко приховану чуйність, його відмову сліпо йти за своїми почуттями.

Цього вечора Англія говорила лише про Байрона. «Раніше молодь,— оповідав Едуард Літтон,— була схильна відійти од Байрона до Шеллі й Вордсворта, але, взнавши, що його вже нема, ми відчули, що він був частиною пас самих і рівного йому немає... Серед нас було стільки таких, хто вмирав разом з ним, що думка про його смерть видалась якоюсь надприродною і неймовірною». Джон Уелсі писала Томасу Карлейлю: «Коли б раптом сказали, що зникли сонце чи місяць, це не здивувало б мене так, як приголомшили і спустошили слова: «Помер Байрон». Теннісон, тоді п'ятнадцятирічний хлопець, кинувся до вибалка в лісі, щоб усамітнитися й надряпати на порослому мохом стовбурі клена: «Помер Байрон».

У Франції багато молодих людей прикололи до кашкетів стрічку жалоби. У Пасажі Фейдо виставлено картину «Байрон на смертному одрі», перед якою пройшло безліч людей. Багато газет зазначало, що обидві найвидатніші постаті століття — Наполеон і Байрон — майже разом зішли зі сцени. В колежах збиралися старшокласники й гуртом осиротіло й сумно перечитували «Чайльд-Гарольда» й «Манфреда».

Майже одразу Кароліна Лемб почала вимагати свої листи, але в Хобхауза і без неї вистачало клопоту. Ще під

час візиту, повідомляючи Августу про смерть її брата, він їй казав: «Передусім ми повинні подумати про те, щоб зберегти добре ім'я лорда Байрона, адже є ж ті сумнозвісні «Мемуари»...»

Видавець Меррей купив їх у Мура за дві тисячі гіней, і Хобхауз побоювався, щоб публікація не наробила галасу через неймовірну одвертість Байрона. Кіннер запропонував викупити їх для себе. Меррей зайшов до Хобхауза і щиро запевнив його, що задовольнив би прохання друзів Байрона, навіть коли б вони і не думали його винагороджувати. Августа, а її в даному разі годі звинувачувати в безпечності, висловила побажання не тільки не публікувати їх, а взагалі знищити. Хобхауз підтримав її. Мур довго заперечував, доводячи, що знищення їх суперечило б волі Байрона. Він запропонував їх зберегти, попередньо опечатавши і віддавши на зберігання повіреному місіс Лі; але, зрештою, перед одностайною вимогою інших, згодився. Меррей висловив побажання, щоб перед знищенням рукопис був прочитаний присутнім. Августа гаряче запротестувала, «Мемуари» були спалені. Газети звинуватили леді Байрон (хоча з нею навіть не радились), що вона наполягала на знищенні.

1 липня Хобхауз дізнався про прибуття брига «Флорида», на якому привезено тіло Байрона. Піднявшись на борт, він побачив там Стенхопа, Бруно і Флетчера. Останній, оповідаючи про хворобу й агонію свого хазяїна, знову розридався. Корабель повільно піднімався Темзою. На палубі гралися троє собак небіжчика. Хобхауз пригадав день, коли Байрон з палуби пароплава, що віз його у вигнання, махав йому капелюхом, пригадав бурхливе море в Дуврі. Флетчер і Стенхоп змальовували Міссолунгі, лагуну, солдатський бунт, зливу.

Бриг кинув якір у лондонському доку; розпорядник похоронного обряду містер Вудсон піднявся на борт і вилив горілку з барила, в якому привезли тіло. Він спитав Хобхауза, чи хоче той востаннє глянути на свого друга. «Мені здавалося,— признався Хобхауз,— що я сам впаду мертвим, якщо на нього гляну... Мені хотілося кинути на нього останній погляд, як кортить кинути в безодню, але щось мене стримувало. Я відступив назад, потім наблизився знову і довго стояв біля труни. Величезний ньюфаундленд лорда Байрона на кличку Лев лежав біля моїх ніг...» Флетчер доводив Хобхаузові, що Байрон любив його, як ніхто в світі.

Винесену з корабля домовину оточив натовп. Лафайет, який саме від'їжджав до Америки, попросив дозволу глянути на небіжчика, але йому було відмовлено. Августа, в якій вистачило мужності глянути на нього, казала, що він спотворений. Вона зберігала в пам'яті живий образ Байрона 1816 року, коли його обличчя лише кривилося від страждання; тепер перед нею була захолола маска з печаттю глумливої урочистості. Хенсон же признався, що він би його не впізнав. Коли настала черга підходити Кіннерові, Хобхауз відчув, що його ніби тягне магнітом, став поволі наблизитися й собі, аж доки не побачив обличчя.

У леді Байрон запитали, які будуть її розпорядження щодо похорону. Вона відповіла: Хобхауз може робити, що завгодно. Дуайен Вестмінстера запротестував проти похорону в абатстві, й друзі вирішили поховати Байрона в невеличкій церковці Хокнелл-Торкард, у селі коло Ньюстеда, де спочивали усі його предки.

Шлях жалобного кортежу пролягав через Ноттінгем. З вікна скромного будинку на околиці за ним стежили дві жінки: Клер Клермонт і Мері Шеллі. Трохи далі з парку показала карета; на ній лежала хвора жінка. Карета мала заждати, доки мине процесія. Чоловік недужої їхав верхи попереду. Він запитав, кого ховають. З кортежу відповіли: «Лорда Байрона», Чоловік не насмілився сказати цього дружині -- нею була Кароліна Лемб.

У Ноттінгемі до процесії приєдналися мер міста, члени муніципальної ради, давні друзі Байрона, зокрема Ходжсон і Вільдмен. Невдовзі усе місто потяглося до Ньюстеда. Люди ішли долиною, де в дитинстві скакали верхи Байрон і Мері Чаворт. Рівно рік тому, саме цього дня, Байрон, піднявшись востаннє в Каза-Салуццо, сумно промовив до Гамба: «Де ж та ми будемо через рік?» Проходячи біля підніжжя пагорба, увінчаного, немов діадемою, півколом дерев, Хобхауз пригадав обід в Еннслі, коли він був одним із свідків першої зустрічі Байрона з Мері-Анною після її одруження.

*

Через кілька днів леді Байрон прийняла з візитом Флетчера. Вона вислухала його розповідь, снуючи по кімнаті й голосно схлипуючи; все її тіло здригалося. Мало не півгодини вона благала Флетчера пригадати, що ж саме хотів

їй переказати Байрон перед смертю. «Це було лише кілька слів...» Але Флетчер не міг нічого пригадати.

Августі та її дітям заповідалася духівницею уся спадщина (а вона становила понад сто тисяч фунтів, не рахуючи шістдесяти тисяч, які належало повернути за контрактом леді Байрон). Новий лорд, капітан Джордж Енсон Байрон, лишився у важкій скруті. Аннабелла запропонувала йому спадщину, яка відходила їй по смерті чоловіка, оскільки дочка і вона сама мали успадкувати маєток роду Ноель. Він погодився...

Через два роки Августа розтринькала цю величезну спадщину, бо змушена була задовольнити вимоги численних кредиторів, виплатити борги чоловіка й гідних свого батька синочків. Крім того, вона часто ставала об'єктом шантажу. Їй загрожували публікацією інтимного щоденника Кароліни Лемб, де були одверті висловлювання лорда Байрона про місіс Лі. В подібній ситуації вона зверталася за допомогою до леді Байрон, яка й далі була неймовірно поблажливою до неї. Однак у 1829 році Августа таки вивела з терпіння свою невістку, і вони перестали бачитися.

Останні роки життя леді Байрон були присвячені милосердю. Вона відкрила в своєму домі школу на кооперативних засадах, де виховувалися діти різних станів. «Каста є ганьбою Англії,— казала вона,— це те ж саме, що в Індустані». Потім вона захопилась організацією сільськогосподарських і промислових шкіл. До останніх днів лишалася щедрою й надзвичайно вірною прихильницею методистської церкви. Наприкінці життя вона перейнялася щирою дружбою до пастора Робертсона, і той став її інтимним повірником. Аннабелла розказала йому геть усе про Байрона, що досі занотовувала в щоденнику: «Байрон не був скептиком... Його богом був бог помсти... Різниця в поглядах між мною і ним робила мене об'єктом його найбільшої ненависті... Свідомий свого власного безсилля, він, певна річ, заздрив людині протилежного складу характеру, принаймні думав, що вона така...»

«Але чи могла б я не бути жорстокою після всього, що сталося; повірте, в його серці завжди був нібито двійник, набагато вищий і кращий за нього... двійник, якому він завжди кидав виклик, але ніколи не міг його перемогти... Можливо, *тоді* певну роль відіграла ще і моя любов до нього, але *телер* я твердо переконана, що так воно все й було».

«Останнім часом його почуття до мене потеплішали... Коли б він був живий, то остаточно б переконався, що від початку до кінця я була єдиним відданим йому другом. Та до цього він не дожив!»

Отже, й Аннабелла так само, як і Байрон, прагнула спокійної старості.

Про Августу вона писала Робертсонові:

«Я вважала місіс Лі своїм другом. Я любила її. Я люблю її й досі! Я нічого не можу з цим вдіяти. Я зустрінусь з нею ще раз на цьому світі, перш ніж обидві ми підемо на той світ. Люди кажуть, що це брак сили волі, принциповості, нездатність відмовити в симпатії особі, чю поведінку я вважала негідною. Може, це й слушно, але такою вже я вдалася. Чи я помиляюсь?»

Вони таки зустрілися «ще раз на цьому світі». В 1851 році (леді Байрон мала п'ятдесят дев'ять років, Августа — шістдесят сім) Емілія Лі, хрещениця леді Лі, оповіла їй про вбогість місіс Лі, хворої, обтяженої боргами. Агшабелла запропонувала зустрітися в Уайт-Харт-отелі, в Рейгеті. Місіс Лі прийшла. Леді Байрон прибула, озброївшись мемурандумом: «Де... коли... Моя поведінка...» Але Августа, як завжди, відповідала ухильно й сором'язливо; вони розійшлися, не примирившись. Через шість місяців Августа вже була при смерті (така збідніла, що змушена була продати деякі листи Байрона). Аннабелла зайшла провідати її, запропонувала гроші: «Я написала Емілії, єдиній при її божій постелі, щоб вона проказала від мене уже давно не вживані два слова: «Dearest Augusta...»¹ У відповідь на ці слова, оповіли мені, скотилися давно стримувані старечі сльози, і вона проказала: «Радість... моя найбільша розрада...» — і почала щось казати мені, але нічого не можна було розібрати... Ось вам і друге загублене послання!»

Останні роки життя леді Байрон були безрадісні. В 1852 році вона втратила єдину дочку — леді Ловлейс; наступного року — свого повірника пастора Робертсона. Її сріблясто-сиве волосся прикривав прозорий чепчик удови. Онуки любили розчісувати її гарні довгі коси, що сягали аж до землі, коли вона сиділа. Померла Аннабелла 1860 року. Вона не хотіла, щоб її поховали в Хокнеллі, де спочивали Байрони, ані в Кіркбі, поруч з своїми предками; її самотній вічний спочинок — на лондонському кладовищі.

¹ Найдорожча Августа (англ.).

Коли Аді, дочці Байрона, минуло п'ятнадцять літ, тітонька Августа подарувала їй гарно оздоблений молитовник. Наступного року леді Байрон вперше прочитала її поеми її батька: «Гяур», яка їй дуже сподобалася, і «Fare the well», що звучала, на її думку, неприродно. Справді, її вдачу навряд чи назвеш поетичною. Людина скоріше математичного складу і метафізик, вона переклала і подала коментар до «Приміток» Менабера про обчислювальну машину Беббеджа. Це була вродлива, трохи ексцентрична жінка. Вона мала розвинений музичний слух — як у батька. В двадцять років вона вийшла заміж за лорда Кінга, згодом — графа Ловлейс.

Бebbедж став її прокляттям. Вивчаючи його, вона зробила безпомилкову систему, що нібито допомагала визначати результати скачок. Потяг до безпомилковості, звичайно ж, пояснювався спадковістю. Вона стала програвати, але заповзято намагалась довести своє й пустила на вітер таку велику суму грошей, що не зважилася навіть заїкнутися про це чоловікові. Виручила її й цього разу мати. Хвора, вражена поразками, Ада померла 1852 року на тридцять сьомому році свого життя — майже в тому ж віці, що й батько. За її бажанням Ада спочиває поруч з Байроном у церкві Хокнелла.

Доля Медори видалася ще сумнішою. В 1826 році її старша сестра Джорджіана Лі вийшла заміж (як її мати, як усі Байрони) за одного з своїх кузенів — Генрі Треваньйона. Через три роки він згвалтував молодшу двоюрідну сестру Медору, і та народила від нього дитину, яка померла в годувальниці. Августа, а їй Треваньйон у всьому зізнався, написала Медорі, що вона розуміє «слабкість людської породи і силу спокуси», але треба покласти край цим взаєминам.

Треваньйон і Медора виїхали до Франції й деякий час жили в Нормандії під вигаданим ім'ям як містер і мадам Обен. Потім хвора, у всьому розчарована Медора порвала з кузеном і вирішила заховати своє горе в стінах бретонського монастиря — абатства Релек. Через місяць після перебування в монастирі Медора помітила, що знову вагітна. Вона відшукала Треваньйона, що жив у замку Пенхот Фіністері, там народила дочку Мері й віддала хрестити її до католицького священника. Як і лорда Байрона, Медору приваблювала урочистість римської церкви.

Життя з Треваньйоном стало нестерпним. Він привів у дім нову коханку і змушував Медору їм прислужувати. Вона скаржилася матері й одержала від неї капітал в три тисячі фунтів стерлінгів (сума передана Августі в день народження Медори) в акціях, а їй потрібна була готівка, і вона звернулася до леді Байрон. «Я одержала найдоброзичливішу відповідь, гроші й запевнення, що, коли потрібна буде її протекція, вона подасть її мені й моїй дочці Мері». Леді Байрон, яка саме подорожувала по Франції, закликала Медору до себе в Тур і взяла її з дочкою на своє утримання.

Медора мала якусь незбагненну притягальну силу в очах леді Байрон. Це вже втретє Аннабелла піддавалася байронівським чарам. Незабаром вона відкрила Медорі причину тієї глибокої прихильності, яку почувала до неї. «Мій батько був її чоловіком». Леді Байрон, яку пересмикувало від імені Медори, називала племінницю Елізабет і просила молоду дівчину називати себе Піп, як колись називав її чоловік. Медора була дуже схожа на Байрона. Коли вона сиділа в кімнаті, а хтось заходив, вона кидала на нього такий же погляд спідлоба, як і батько. Навіть стиль її листів чимось нагадував стиль Байрона. «Я сподіваюсь,— писала вона,— виїхати з Лондона в суботу, бо в п'ятницю вирушати не хочу». Дивний збіг.

Але щастя було несприятливим кліматом для дочки Байрона. «Нещастя є її найпостійнішим другом,— мусила визнати Аннабелла,— доброти вона просто не переносить». Несподівані приступи шаленства почали нагадувати найкращі дні Елнебі. Зрештою, вона втекла до Парижа. Там, не здатна тримати язик за зубами, вона роздзвонила про таємницю свого народження. «Через безладність і необережність її матері в руках у неї опинилася ціла пака листів, чернеток і копій листів, які свідчили про те, що вона дитина гріха». Берр'є, її повірений, писав леді Байрон, що пенсія, визначена сім'єю (сто п'ятдесят фунтів стерлінгів), недостатня. Байрон, великий любитель збігів, неодмінно зауважив би, що це достоту рента його матері, коли вона жила в Ебердіні.

Пенсію збільшили, але за умови, коли скриньку з паперами передадуть до рук сера Джона Х'юза, що й було виконано. Але Медора була не здатна вести скромний спосіб життя. Вона вибрала це своє утримання на кілька років уперед і скоро опинилася знову в скрутному становищі. Медора жила на той час у сен-жерменському передмісті.

Вона віддала свою дочку Мері до черниць монастиря різдва Христового і найнялася на службу до майора Грамона, командира восьмого гусарського полку. Ад'ютант командира Жан-Луї Тайлефер закохався в неї. Але він не міг одружитися, бо на ті часи солдат дійсної служби не мав на це права, та оскільки вона чекала від нього дитину, він відправив її на свою батьківщину, до Сент-Аффрік (в Авейроні), щоб вона там розродилася.

- Там народився Жан-Мері-Елі Тайлефер, онук Байрона. Жан-Луї Тайлефер у 1848 році після відставки одружився з Медорою. Цікавий і досить хвилюючий факт, що життя Медори описує ту ж саму криву, як і орбіта життя Байрона: на зміну періоду пристрастей і шалу приходить угамування. Вийшовши заміж за фермера в селі Лапейр в Авейроні, Медора Тайлефер стала вірною дружиною, чуйною і щедрою. Вона перейшла в католицьку віру. Завдяки своєму вихованню вона зберегла любов до музики. На фермі в Лапейрі у неї було піаніно.

Щастя тривало лише один рік. У 1849 році Медора померла, маючи від народження рівно тридцять шість років. «Все село влаштувало їй хвилюючий похорон». Вона склала таку духівницю: «Я, Елізабет-Медора Лі, передаю і заповідаю всі мої земні блага, ренту, визначену мені заповітом покійного лорда Байрона, Жану-Луї Тайлеферу і моїм дітям Мері і Елі... Я урочисто заявляю, що вибачаю моїй матері і всім тим, хто мене жорстоко переслідував, як і сподіваюсь на прощення з їхнього боку. Я прошу сера Джона Х'юза передати вищезгаданому Жанові-Луї Тайлеферу скриньку, де зберігаються всі мої папери».

Скриньку так і не передали чоловікові Медори. Тайлефер вступив на службу камердинером до пана Артура де Варок'є з Тулузи. Батько Артура де Варок'є порушив це питання через посольство Франції в Лондоні. Але секретар посольства відповів, що в Англії існує звичай спалювати папери аморального змісту і що саме так вчинено і в даному разі. Всі папери з скриньки, отже, спалено 19 травня 1863 року в конторі сера Джона Х'юза в присутності радника посольства Франції.

Мері, дочка Медори і її кузена Треваньйона, внучка Байрона й Августи, була вродлива дівчина, врівноважена і добра. Вона хотіла присвятити себе релігії, але довгий час вагалася, бо її мати, вмираючи, просила піклуватися про молодшого брата Елі. Коли пан Варок'є взяв ці тур-

боти на себе, вона постриглася в черниці монастиря в Жермен-ан-Лей і прибрала ім'я сестри Сент-Ілер. Вона знала про своє походження. «Їй здавалося, що вона повинна спокутувати всі гріхи, і часом робила більше, ніж того вимагав статут, на її думку, надто легкий». У книзі відправ вона намалювала щось на зразок надгробка для матері; на ньому називала її Елізабет-Медора Байрон. Під малюнком Мері вмістила (змінивши «він» на «вона») такий вірш Ламартіна:

Здійми над нею руку благостині;
Вона грішила, й небеса мовчать;
Страждала, й тим невинна буде нині;
Любила — всепрощення це печать...

Мері вела щоденник. «Мое життя,— писала вона,— як осінній листок, що тремтить під блідим світлом місяця. Він ледве тримається, жити йому лишається недовго». Іноді вона розмовляла з своїми подругами про Байрона. «Цей бідолашний Байрон,— казала Мері,— я його дуже люблю». Вона померла в 1873 році, відповідаючи на літанії діви Марії, які черниці читали її біля ліжка.

Її брат Елі, останній нащадок незаконної гілки, вродливий рудоволосий хлопчина з вольовим підборіддям, був то рахівником, то негоціантом, то поставником вин і номер у лікарні Сета 22 січня 1900 року. Це був саме день народження Байрона.

*

«Кожна істота, дорога моему серцю, гине страшною смертю». Прокляття поширювалося майже на кожну жінку, яку він кохав. Мері-Анна Чаворт уже давно була нещасною. Близько 1830 року її можна було бачити в сільській церкві, «згорблену під тягарем незгод і забуття». Мур, вирішивши після знищення «Мемуарів» написати «Життя Байрона», приїхав до неї в пошуках матеріалів. Її чоловіка Мюстерса вдома не було. Мур проспівав для неї одну з улюблених ірландських пісень Байрона, і місіс Мюстерс заплакала. Її кончину прискорив страйк ноттінгемських ткачів, які під час великої реформи 1832 року напали на її будинок. Вона мусила серед ночі схватись десь у комірчині, застудилася і невдовзі померла на сорок сьомому році свого життя. Її статуя стоїть у церкві Колвік.

Тереза Макрі, афінська Непорочна, вийшла заміж за англійця Джона Блейка, який приїхав по смерті Байрона

боротися за справу греків. Блейк став англійським консулом і залишився в Греції. Поема зробила Терезу Блейк славетною. Всі англійці, приїжджаючи до Греції, заходили її провідувати, і вона, розмовляючи з ними про Байрона, сумно зітхала. Коли обставини вимусили її чоловіка жити в Міссолунгі, вона добре-таки настраждалася. Розмови про Байрона, розпитування про те, за яких обставин вона з ним познайомилася, стали для неї справжньою мукою. Ночами їй почав снитися Байрон, він сердився і погрожував. «Яка кара!» — говорила вона містеру Блейку. «Як же він тобі не буде снитися, коли ти про нього тільки й думаєш», — відповідав вів трохи роздратовано.

Клер так і не вибачила Байронові, і коли Мері Шеллі в «Лодорі» похвалила поета, вона написала їй: «Боже мій! Тільки подумати, людина вашого рівня могла повірити, ніби вистачить одного мазка пензля, щоб винагородити того, хто поєднував у собі марнославство, безумство і всі ниці пристрасті, які будь-коли мала людська істота».

Кароліна Лемб так і залишилась на все життя яскравим і нікчемним візрцем блиску, безнадії й непристойності. У квітні 1824 року вона мала приступ галюцинації. «Серед ночі мені привиділося, ніби я бачу лорда Байрона, — я скрикнула, схопилася з ліжка і хотіла тікати. Він був такий страшний на вигляд і скреготів зубами; він не говорив; волосся гладенько зачесане; але набагато потовщав, відколи я його бачила, і здавався зовсім негарним». Через місяць вона довідалася з чоловікового листа про смерть Байрона. «Кароліно, — писав він їй, — поведіться пристойно. Я знаю, це буде для вас тяжким ударом. Помер лорд Байрон». У момент похорону вона стала вже одужувати, але після публікації спогадів Медвіна знову збожеволіла.

Книжка Медвіна завдала їй багато прикрощів. Саме з неї вона вперше дізналася про існування вірша «Ти не забудешся, о ні». Вона написала до Медвіна: «Байрон ніколи не міг сказати, що я безсердечна. Він би ніколи не сказав, що я не люблю свого чоловіка. В листах він безліч разів повторював, що саме з них двох я більше люблю чоловіка, і, повірте мені, єдиною моєю привабливою рисою в його очах була моя невинність, закоханість і популярність...» На відстані часу вона почала краще на цьому розумітися. Саме так, Байрон схилився перед невинністю, перед молодістю. Цим пояснюється його захоплення Мері Дафф, Маргарет Паркер, Еддльстоном, Ніколо Жіро, піз-

ніше Терезою і пажем Лукасом. У 1812 році й вона по-
лила його якийсь час отим виразом чистоти. Та як швидко
він у ній розчарувався...

Прочитавши спогади Медвіна, вона таки справді втра-
тила душевну рівновагу. Але її бідна хвора голівка лишал-
ась такою ж легковажною, як і раніше. Скандал, спричи-
нений появою цієї книжки, дуже ускладнив її родинне
життя. Вона провела всю зиму в Броккет-Холі без чоловіка.
Один з її молодих сусідів, Едуард Булвер, спокусився над-
звичайною оригінальністю її розмов. Вона часто запрошу-
вала його до себе. Життя в Броккет-Холі лишалося все,
тим же «каролінським». У три години ночі вона посилала
когось із своїх пажів збудити гостей, щоб вони йшли слу-
хати, як вона гратиме на органі. Потім до ранку розпові-
дала їм про Байрона. Вона показувала гостям подаровану
їм каблучку. Кароліна довірила її Едуардові Булверу,
додавши, що змушує носити її тих, кого вона любить. Че-
рез деякий час відібрала каблучку назад, і незабаром він
помітив її вже на руці іншого молодого чоловіка. Він обу-
рився.

Якось Кароліна приїхала до Лондона послухати «Фаус-
та». Вона була зачарована декораціями. «Вони нагадували
мені Байрона, цього ангела, цього небезпечного і нещас-
ного Байрона, який лишив мені цей жахливий спадок. «Ти
не забудешся...»

Вона померла на руках чоловіка, маючи лише сорок два
роки. «Її поведінка,— згадував Уільям Лемб,— хай екс-
центрична і, здавалося б, зворушлива, справляла дивне
враження, її важко зрозуміти тим, хто цього не пізнав».

*

Тільки графиня Гвіччолі, котрій не судилося довічно
зносити нещастя, зуміла повернутися до життя, в якому
привид Байрона з'являвся бажаним і приємним супутни-
ком. У 1829 році лорд Мелмесбері зустрів її в Римі на
балу, влаштованому австрійським послом. «Минуло лише
п'ять років від дня смерті Байрона, і їй було тоді двадцять
дев'ять років. Ми здружилися. З нею приємно було під-
тримувати взаємини: вона була освічена, доброзичлива,
що властиво всій її нації, любила веселитися. Вона швидко
втішилася (хоч спочатку дуже побивалася,— призналася
вона мені) з втрати свого поета. Вона охоче розмовляла
про нього, і по всьому вчувалося, що пишалася своєю

перемогою...» Мадам Гвіччолі розповіла Мелмесбері, «що Байрон писав свої славнозвісні поеми на першому-лішньому клапті паперу... Потім він читав їй, вносячи багато поправок і голосно регочучи. Вона пишалася ним і дуже його любила... За її відгуками, в нього був дуже непостійний характер; він мав звичку висміювати в розмові почуття, що переливалися через край у його поезії, а за темпераментом був дуже холодний...» Вона ніколи не могла миритися з його цинізмом.

У 1832 році графиня Гвіччолі приїжджала до Лондона, побувала в Харроу, обідала в Друрі, ходила помолитися на могилу Байрона в Хокнелл-Торкард, зробила візит Августі і провела з нею три години, «розмовляючи весь час про Байрона». Десь у п'ятдесят років вона вийшла заміж за маркіза де Буассі, ексцентричну, але казково багату людину. В Парижі у неї був розкішний особняк. «Привітність італійки поступалася місцем штучним манерам світської дами, і то було аж ніяк не на її користь».

У її салоні висів портрет Байрона, вона охоче показувала його гостям, мовлячи: «Який це був красень! Боже мій! Який він був вродливий!» Її чоловік відрекомендував її: «Мадам маркіза де Буассі, моя дружина... колишня коханка лорда Байрона». По смерті маркіза де Буассі вона опублікувала книжку спогадів про Байрона, де зробила з нього романтичного і ніжного героя, тобто такого, яким за життя він нізащо не хотів бути.

Мадам Гвіччолі прикрилася від байронівського прокляття непроникливою оболонкою сентиментальності. Наївний егоцентризм врятував і Джона Кема Хобхауза. Під час реформи 1832 року він одержав визнання за прогресивні політичні погляди, увійшов до складу міністерства і довгий час лишався в ньому. Пізніше він став лордом Браутоном і одним з найконсервативніших членів своєї партії. Він помер у вісімдесятирічному віці і став відомий вдало вигаданою формулою: «Опозиція його величності».

Тіта знайшов притулок у родині Дізраелі. Щодо Флетчера, то він заснував макаронну фабрику, прогорів на ній і, як і всі, одержував допомогу від леді Байрон, ставши на схилі віку сторожем парку Голден-сквер, де його можна було зустріти в котелку, із роззолоченими позументами і де він з ціпком у руці ганяв школярів з французької протестантської школи.

В останні тижні свого життя Байрон міг думати, що марно приїхав на смерть і що Греції не визволитися. В 1826 році Міссолунгі зазнало облоги. Майже всі будинки були зруйновані гарматним вогнем. Голод змусив греків залишити місто. Чоловіки, жінки, діти пішли в наступ і спробували прорватися через оборону ворога. Багато з них загинуло. Місто було віддане на пограбування. Єпископ Йосиф і прелат Капсаліс зачинилися у приміщенні, де виготовлялися набої, висадили його в повітря і загинули там обидва.

Якби Європа кинула Грецію напризволяще, вона б загинула. Австрія не втручалася в справи Греції, побоюючись Росії; Франція не зважувалась на рішучі дії; все залежало від Англії. Священні аксіоми міністерства закордонних справ герцога Веллінгтона прирекли Грецію, «але британський народ, окрилений самовідданістю й смертю лорда Байрона, лишаючись глибоко класичним за своєю культурою, ідеалізував Клефтів, піднісши їх до героїв Фермопіл». Міністр Каннінг використав цей сентиментальний рух, щоб докорінно змінити всю англійську політику. У битві при Наваррі об'єднані флоти Англії, Росії і Франції остаточно вирішили долю незалежності Греції. Це поклато край існуванню Священного союзу.

Не буде перебільшенням сказати, що коли б лорд Байрон не підтримав справедливої справи греків своїм ім'ям і своєю смертю, то Каннінг навряд чи зміг би розраховувати на громадську думку Англії. В Міссолунгі, тепер квітучому місті, греки створили парк Героїв. Одна з його колон носить ім'я Байрона. Поруч з колонами Марка Ботцаріса, Капсаліса, Тсавелласа. Рибалки, які й досі живуть у цьому незвичайному королівстві води й солі в хижках із плетеного очерету, знають ім'я Байрона. Бони не знають його як поета, але коли їх запитують, хто такий Байрон, відповідають: «Це сміливець, що приїхав умерти за Грецію, бо над усе любив свободу».

ХРОНОЛОГІЯ

- 1643 Сер Джон Байрон одержав від Карла I титул першого лорда Байрона.
- 1742 28 липня. Народження сера Ральфа Мілбенка.
- 1751 14 листопада. Народження Юдіти Ноель (згодом леді Мілбенк).
- 1752 Народження Елізабет Мілбенк (згодом леді Мельбурн).
- 1755 Народження Джона Байрона (Джека Божевільного).
- 1765 Народження Кетрін Гордон Гайт.
26 січня. Дуель Чаворта — Байрона.
- 1769 13 квітня. Елізабет Мілбенк бере шлюб з сером Пеніестоном Лембом.
- 1770 8 липня. Сер Пеніестон Лемб одержує титул лорда Мельбурн.
- 1777 9 січня. Ральф Мілбенк бере шлюб з Юдіт Ноель.
- 1779 Народження Уільяма Лемба. Розлучення маркіза Кармерсіна з Амелією Арсі, баронесою Конейер.
- 1779 Леді Конейер бере шлюб з Джоном Байроном.
- 1784 26 січня. Народження Августи-Мері Байрон (згодом місіс Лі).
- 1785 13 травня. Капітан Джон Байрон одружується з міс Кетрін Гордон Гайт.
13 листопада. Народження Кароліни Понсонбі (згодом леді Кароліни Лемб).
- 1786 26 червня. Народження Джона Кема Хобхауза.
- 1788 22 січня. Народження Джорджа Гордона Байрона (згодом шостий лорд Байрон).
- 1789 8 березня. Народження Джорджа Енсона Байрона (згодом сьомий лорд Байрон).
- 1790 1 вересня. Народження Маргарет Пауер (згодом графиня Блессінгтон).
- 1791 Смерть капітана Джона Байрона. Йому тридцять шість років — вік, у якому вмирають Байрони.
- 1792 17 травня. Народження Анни-Ізабелли Мілбенк (згодом леді Байрон).
- 1792 4 серпня. Народження Персі-Біші Шеллі.
- 1797 Епізод з Мері Дафф.
30 серпня. Народження Мері Годвін (згодом місіс Шеллі).
- 1798 28 квітня. Народження Джен-Клер Клермонт.
19 травня. Байрон стає лордом Байроном.

- 1800 Народження Терези Гамба.
- 1801 Байрон вступає до школи в Харроу.
- 1803 Байрон у Ноттінгемі і в Еннслі.
- 1804 Перебування в Саутвеллі у місіс Байрон.
- 1805 3 червня. Леді Кароліна Понсонбі виходить заміж за Уїльяма Лемба.
Серпень. Мері Чаворт виходить заміж за Джона Мюстерса.
Жовтень. Байрон залишає Харроу і вступає до Трініті-коледжу, Кембрідж.
- 1806 Байрон готує до видання збірку віршів.
- 1807 Березень. Байрон друкує «Години дозвілля».
13 серпня. Август-Мері Байрон виходить заміж за свого кузена Джорджа Лі, полковника 10-го драгунського полку.
- 1808 3 січня до серпня Байрон у Кембріджі і в Лондоні.
Вересень. Байрон приїжджає жити до Ньюстеда.
18 листопада гине собака Ботсвейн.
- 1809 Повноліття Байрона, відсвятковане в Ньюстеді 22 січня.
13 березня. Байрон займає місце в палаті лордів.
16 березня. Він друкує сатиру «Англійські барди і шотландські критики».
11 червня. Байрон виїжджає з Лондона разом із Хобхаузом.
31 до 21 вересня — перебування на Мальті.
25 грудня. Різдво. Байрон прибуває в Афіни.
- 1810 Січень і лютий. Байрон проводить шість тижнів в Афінах.
3 травня. Байрон перепливає Геллеспонт.
14 травня. Приїзд до Константинополя.
- 1811 Байрон живе в монастирі капуцинів в Афінах.
17 липня. Повернення до Англії.
1 серпня. Смерть місіс Байрон.
- 1812 27 лютого. Він друкує дві перші пісні «Чайльд-Гарольда».
10 березня. «Одного ранку я прокинувся знаменитим».
25 березня. Ранковий бал у Мельбурн-Хаузі, влаштований леді Кароліною Лемб. Серед запрошених: лорд Байрон, міс Мілбенк, Сідней Сміт, леді Джерсей, лорд і леді Кіннер, міс Ельфінстон, місіс Лемб, лорд Пальмерстон і ін.
27 березня. Перший лист леді Кароліни Лемб до Байрона. Між 1 і 10 жовтня Байрон просить руки міс Мілбенк. Вона відмовляє. Байрон гостює в Ейвуді у леді Оксфорд. Він залишається там до 15 листопада.
Листопад. Байрон пише: «Хіба зрадлива? Ні, ти — непростійна...»
9 листопада. Байрон пише до леді Кароліни Лемб листа, в якому дає зрозуміти, що між ними всьому кінець; його вона наведе в своєму романі «Гленарвон».
- 1813 Січень. Повторне перебування в Ейвуді.
Травень. Байрон публікує «Гяура».
28 липня. Від'їзд леді Оксфорд на континент і кінець її зв'язку з Байроном. Місіс Лі приїжджає до Лондона і зупиняється в палаці Сен-Джеймс.

- Впродовж липня і серпня* Байрон і місіс Лі лише двічі на короткий час виїжджають із Лондона в Сікс-Майл-Боттом. *в липня.* Бал у леді Хіскот. Сцена з леді Кароліною Лемб. *21 вересня.* Байрон гостює в Естон-Холі, де він залицяється до леді Френсіс Уебстер. Він повертається туди знову в жовтні. Подружжя Вебстерів приїжджає ненадовго до Ньюстеда. *3 кінця жовтня до січня 1814 року* Байрон у Лондоні. *Грудень.* Він друкує «Абідоську наречену» і пише поему «Корсар».
- 1814** *17 січня.* Байрон у Ньюстеді з Августою. Вони проводять там три тижні.
28 березня. Байрон живе в Олбені.
10 квітня. Він пише «Оду Наполеонові Бонапарту».
15 квітня. Народження Елізабет-Медори Лі. Байрон пише «Не зітхну, не шепчу, не пишу твоє ім'я...». Починає писати поему «Лара».
Серпень. Байрон видав «Лару».
15 вересня. Байрон удруге просить руки міс Мілбенк. Заручини.
Листопад. Байрон як наречений гостює в Сіхемі.
Грудень. Байрон пише «Єврейські мелодії».
24 грудня. Байрон і Хобхауз виїжджають із Лондона.
30 грудня. Байрон і Хобхауз прибувають до Сіхема.
31 грудня. Підписання шлюбного контракту.
- 1815** *2 січня.* Весілля лорда Байрона з міс Мілбенк.
21 січня. Лорд і леді Байрон повертаються з Елнебі в Сіхем.
12 березня. Лорд і леді Байрон приїжджають у Сікс-Майл-Боттом.
28 березня. Лорд і леді Байрон приїжджають до Лондона і наймають будинок № 13 на Піккаділлі-Террас.
Квітень. Місіс Лі приїжджає в гості на Піккаділлі-Террас.
17 квітня. Смерть лорда Уентворка, дядька леді Байрон.
20 травня. Сер Ральф Мілбенк одержує від принца-регента право прийняти ім'я і герб Ноелів.
Кінець червня. Місіс Лі залишає Піккаділлі-Террас і повертається до Сікс-Майл-Боттома.
Серпень. Байрон пише «Зірку сміливців» і «Прощання Наполеона».
15 листопада. Місіс Лі приїжджає жити на Піккаділлі-Террас.
10 грудня. Народження Августи-Ади Байрон.
- 1816** *6 січня.* Байрон пише дружині і просить її залишити дім.
8 січня. Леді Байрон радиться з доктором Бельї про психічний стан Байрона.
15 січня. Леді Байрон виїжджає з Адою з Лондона.
16 січня. Вони приїжджають у Кіркбі Меллорі.
2 лютого. Байрон дізнається з листа сера Ральфа, що леді Байрон порушує справу про розлучення.
Лютий. Байрон видає поему «Парізіна».
16 березня. Місіс Лі залишає Піккаділлі-Террас, де вона прожила чотири місяці, і оселяється в палаці Сен-Джеймс.
17 березня. Лорд Байрон погоджується на розлучення «за

взаємною згодою». В той же день він пише «Прощай і як уже...».

29 березня. Байрон пише сатиру «Зростала на горищі».

8 квітня. Вечір у леді Джерсей. Серед запрошених: Байрон, місіс Лі, міс Ельфінстон, граф де Флеоль, Бенжамен Констан з дружиною, місіс Джордж Лемб, Броутхем та інші.

14 квітня. Великодня неділя. Місіс Лі приїжджає до Байрона попроситися з ним.

21 квітня. Байрон підписує акт про розлучення.

23 квітня. Байрон, Хобхауз і Скроп Девіс виїжджають до Дувра.

25 квітня. Байрон сідає на пароплав. Від'їзд до Остенде.

3 травня. Шеллі, Мері Годвін і Клер Клермонт виїжджають із Дувра до Женеви.

Травень. Байрон починає третю пісню «Чайльд-Гарольда».

25 травня. Байрон приїжджає до Женеви і зупиняється в готелі Дежан. Леді Кароліна Лемб публікує роман «Гленарвон».

Червень. Байрон живе на віллі Діодаті.

23 червня. Байрон і Шеллі вирушають у подорож по озеру...

27 червня вони прибувають до Умі, де Байрон пише поему «Шільйонський в'язень».

Липень. Байрон закінчує третю пісню «Чайльд-Гарольда», пише «Сон», «Станси Августі» і ще декілька віршів.

29 серпня. Шеллі, Мері і Клер покидають Женеву і повертаються до Англії.

17—29 вересня. Байрон з Хобхаузом подорожують по Альпах Байрон починає писати поему «Манфред».

1 листопада. Хрестили Ади Байрон. Місіс Лі, яка повинна бути хрещеною матір'ю, не бере участі в церемонії. Хрещений батько: капітан Джордж Енсон Байрон, хрещені матері: леді Ноель і віконтеса Теліворс.

11 листопада. Байрон прибуває жити до Венеції.

30 грудня. Шеллі одружується з Мері Годвін.

1817 12 січня. Народження Алегри, позашлюбної дочки Байрона і Клер Клермонт.

Лютий. Байрон закінчує «Манфреда».

З 29 квітня до 26 травня. Подорож до Рима.

Червень. Байрон у Венеції починає писати четверту пісню «Чайльд-Гарольда».

Жовтень. Байрон пише «Беппо».

Листопад. Байрон продає Ньюстед майорові Вільдмену.

1818 16 лютого. Граф Блессінгтон бере шлюб з Маргарет Пауер, вдовою містера Сент-Леджер-Фармера.

6 квітня. Смерть леді Мельбурн.

Вересень. Байрон закінчує першу пісню «Дон-Жуана».

1819 20 січня. Байрон закінчує другу пісню «Дон-Жуана».

Квітень. Байрон у графині Бенцоні зустрічається з Терезою Гвіччолі.

Кінець травня. Байрон їде до графині Гвіччолі в Равенну

10 серпня. Байрон їде до Болоньї.

18 вересня Байрон з графинею Гвіччолі від'їжджає до Ла Міра (Венеція).

Листопад. Байрон закінчує третю і пише четверту пісню «Дон-Жуана».

24 грудня. Байрон приїжджає жити в Равенну.

- 1820 Березень. Байрон пише «Пророцтво Данте».
Квітень. Байрон бере участь у революційному антипапському і антиавстрійському русі.
12 липня. Папа затверджує справу про розлучення подружжя Гвіччолі. Тереза переїжджає жити до батька, Байрон і далі мешкає в палаці Гвіччолі протягом п'ятнадцяти місяців.
Листопад. Байрон закінчує п'яту пісню «Дон-Жуана».
- 1821 24 лютого. Провал плану карбонаріїв.
Березень. Алегру віддають до монастиря Баньякавалло.
Травень. Байрон закінчує «Сарданапала».
Липень. Байрон пише «Каїна». Вигнання Гамба.
29 жовтня. Байрон покидав Равенну і приїжджає в Пізу до мадам Гвіччолі.
Листопад. Байрон у Пізі пише «Потвора перетворена».
- 1822 28 січня. Смерть леді Ноель. Лорд і леді Байрон приймають ім'я Ноелей.
Лютий. Байрон пише шосту, сьому і восьму пісні «Дон-Жуана».
20 квітня. Смерть Алегри.
8 липня. Смерть Шеллі.
16 серпня. Байрон, Трелоуні та Лі Хант спалюють тіло Шеллі.
Серпень. Байрон пише дев'яту, десятую та одинадцяту пісні «Дон-Жуана».
Вересень. Він приїжджає жити до Генуї.
- 1823 31 березня. Приїзд до Генуї леді Блессінгтон з чоловіком і графом д'Орсе
Травень. Байрон одержує призначення від Грецького комітету з Лондона.
3 червня. Блессінгтони виїжджають із Генуї.
13 липня, п'ятниця. Байрон на борту «Геркулеса».
3 серпня. Приїзд до Кефалонії.
22 листопада. Приїзд Стенхопа в Аргостоліон.
28 грудня. Байрон іде до Міссолунгі.
- 1824 5 січня. Приїзд Байрона в Міссолунгі.
22 січня. Байрон пише «Вірші на завершення мого тридцятишестиріччя».
15 лютого. Приступ епілепсії в Байрона,
9 квітня. Хвороба Байрона після верхової прогулянки.
19 квітня. Смерть лорда Байрона.
14 травня. У Лондоні одержано звістку про смерть Байрона.
17 травня. Знищення «Мемуарів» Байрона.
25 травня. Труну з тілом Байрона вантажать на судно «Флоріда» в Занті.
29 червня. Прибуття тіла до Англії.
12 липня. Похорон Байрона.
16 липня. Поховання тіла в Хокнелл-Горкард.
20 листопада. Смерть леді Оксфорд.

- 1825 19 березня. Смерть сера Ральфа Ноеля.
- 1826 4 лютого. Джорджіана Лі, старша дочка Августа, бере шлюб зі своїм кузеном Генрі Треваньйоном.
- 1828 25 січня. Смерть леді Кароліни Лемб.
- 1831 15 серпня. Хобхауз одержує титул баронета, сера Джона Кема Хобхауза.
- 1832 Лютий. Смерть Мері Чаворт-Мюстерс.
- 1834 19 травня. Народження Мері, позашлюбної дочки Медори і Генрі Треваньйона.
- 1835 Ада Байрон виходить заміж за Уїльяма, восьмого лорда Кінга.
- 1837 Смерть леді Френсіс Уебстер.
- 1838 30 червня. Лорд Кінг стає графом Ловлейс.
- 1846 27 січня. Народження Елі, позашлюбного сина Медори і Жана-Луї Тайлефера.
- 1848 23 серпня. Медора виходить заміж за Жана-Луї Тайлефера. Він усиновлює свого сина Елі та Мері, дочку Треваньйона.
- 1849 4 червня. Смерть леді Блессінгтон.
28 серпня. Смерть Елізабет-Медори Лі (пані Тайлефер).
- 1850 3 травня. Смерть полковника Джорджа Лі.
- 1851 1 лютого. Смерть Мері Шеллі.
26 лютого. Сер Джон Кем Хобхауз одержує титул лорда Браутона.
Квітень. Останнє побачення леді Байрон з місіс Лі в Рейгері.
12 жовтня. Смерть місіс Лі.
- 1852 27 листопада. Смерть графині Ловлейс (Ади Байрон).
- 1854 Смерть Генрі Треваньйона.
- 1856 Мері, дочка Медори і Треваньйона, постригається в монастир.
- 1860 16 травня. Смерть леді Байрон.
- 1863 19 травня. Знищення паперів Медори.
- 1868 Смерть адмірала лорда Байрона.
- 1869 Смерть лорда Браутона (Хобхауза).
- 1873 Смерть сестри Сент-Ілер (Мері).
Смерть маркизи де Буассі (Терези Гвіччолі).
- 1879 Смерть Клер Клермонт.
- 1893 Смерть Уїльяма, першого графа Ловлейс.
- 1900 22 січня. Смерть Елі Тайлефера.
- 1906 Сметь Ральфа, другого графа Ловлейс, онука Байрона.

АНДРЕ МОРУ А ТА ЙОГО РОМАН-БІОГРАФІЯ «БАЙРОН»

Одну з своїх статей Ф. С. Наркір'єр, відомий радянський дослідник французької літератури і найкращий у нас знавець творчості Андре Моруа, починає цитатою з Карела Чапека. Наркір'єр був особисто знайомий з Моруа і міг би й сам відтворити портрет автора «Байрона». Але він віддав слово майстру, який зробив це раніше, і зробив блискуче. Дозволимо собі й ми навести її: «Мудра голова, трохи заважка для стрункого й тендітного тіла; типово французький вираз обличчя, що складається з витонченої уваги, легкої втомленості і якогось гурманства, яке дозволяв з абсолютною точністю добрати з навколишнього оточення штрихи, котрі можуть справити естетичне враження. У розмові, так само, як у своїх книгах, він сполучав досконали легкість з чіткістю і глибиною думки». Ці слова якнайкраще доводять слушність афоризму: стиль — це людина. Стиль Моруа, над удосконаленням якого він працював усе життя, в основі своїй залишався незмінним. Письменник завжди прагнув досягти у прозі точності і легкості, глибини й естетичності, високо цінуючи ці ж якості у інших прозаїків. Якщо незмінне й послідовне бажання розкривати в людях і в створеному ними прекрасне, бачити в найрізноманітніших проявах характерів та індивідуальностей, в природі й мистецтві своєрідну красу можна назвати гурманством (хіба що трохи іронічно), то воно справді було властиве Моруа так само, як і особлива французька риса вдачі, така помітна в його життєлюбному, витонченому й одночасно тверезо аналітичному мистецтві.

Як письменник Андре Моруа ще за життя зазнав великої популярності, навіть слави. Переважна більшість творів виходила друком не лише у Франції, а й у різних країнах світу в перекладах багатьма мовами. В Радянському Союзі творчість письменника представлена повно і розмаїто. Починаючи з середини 20-х років, видавалися його романи, оповідання, есе як російською і українською, так і рядом інших мов народів нашої країни. Однією з найпривабливіших рис Моруа — письменника і людини — було органічне поєднання любові до власного народу, його багатой культури з щирою і глибокою шаною до інших народів і їхніх духовних надбань. Він вважав, що в світовій літературі нема кращої книги, ніж «Війна і мир». Називав Чехова «великим, можливо, одним з найбільших митців усіх часів і народів», був переконаний, що, виходячи з театру після перегляду «Дяді Вані»

або «Вишневого саду», діуди стають кращими. Він писав, що ніколи не спостерігав розуму чеснішого за розум Чехова. Дуже високо цінував реалізм, поетичність, художницьку чесність і мистецьке новаторство Тургенева. Вважав класиків великої російської літератури своїми вчителями і недосяжними взірцями.

І, слід сказати, радянські читачі за дружні почуття до нашої літератури, нашого народу віддячували Моруа живим інтересом до його творів, симпатією до нього самого.

Творче життя Андре Моруа було довге і щасливе. 1965 року він відзначив «шістдесят років свого літературного життя». За цей щедрий відтинок часу письменник багато творив у різних жанрах, видах, формах прози, але найбільше уславили його ім'я художні життєписи великих людей, переважно великих письменників.

У статті «Таємниці Ежена Сю» Моруа зауважував: «Карлейль сказав, що доладний життєпис — явище аж ніяк не рідкісніше, ніж розумно прожити життя». Він був оптимістом. Доладний життєпис насправді зустрічається значно рідше, ніж розумно прожити життя Андре Моруа не один раз викладав свою теорію художньої біографії, вважаючи її «чудовим літературним жанром». На його погляд, між романами про реальних людей, написаними на основі відомих фактів, документів, епістолярної спадщини, щоденників, спогадів тощо, і літературними творами з вигаданими персонажами й подіями нема якоїсь глибокої прірви, суттєвої різниці. Однак перші писати важче, тому що автор повинен дотримуватись досить жорстко окресленої канви реальної біографії, що обмежує письменницьку свободу, фантазію, але одночасно дисциплінує митця. Андре Моруа підкреслював: «Неправда, що до жанру біографії письменник звертається лише тому, що йому бракує уяви. Романіст так само не дуже багато вигадує... Вся різниця в тому, що він черпає подробиці безпосередньо з життя, а не з архівів,— оце й усе».

Французький письменник з обуренням заперечував можливість існування терміна «белетризована біографія». Він наголошував: «Я в своїх біографіях нічого і *ніколи* не «белетризую», я не вигадую ані ситуації, ані розмов. Я опираюсь на факти, які знаходжу в документах, листах, газетах, спогадах, я дотримуюсь фактів так само суворо, як автори університетських дисертацій і професійні ерудити».

Пояснюючи роль митця, який пише роман-біографію, Моруа зауважував, що головне завдання — це відбір найголовнішого і організація матеріалу, «тому що життя людини — незалежно від того, вигаданий це персонаж чи реальний,— хаос». Тобто висуває принцип, який був і лишається провідним для реалістичної

літератури. Він проголошує його на противагу тим письменникам, які заперечують необхідність відбору й організації матеріалу реальності і прагнуть відтворювати життя або як об'єктив фото- чи телекамери, що механічно фіксує поспіль усе, або акцентують увагу на хаотичному, випадковому, незалежному від волі людини. Їхні натуралістичні чи то модерністські твори базуються на тому філософському постулаті, за яким життя нібито не можна пізнати, бо воно, мовляв, безглузде, безцільне тощо. Що ж до реалізму, то він, як відомо, ґрунтується на інших філософських засадах. В його основі лежить, зокрема, ідея, що життя має сенс, що історія розвивається у позитивному напрямку, що людина все більше й більше пізнає навколишню дійсність і саму себе. Виходячи з цієї концепції, письменник-реаліст вважає не тільки за можливе, але й за необхідне послідовно вирізняти суттєве від несуттєвого в житті, тобто суворо дотримується принципу типізації обставин і характерів, що і є естетичною організацією матеріалу життя.

«Біограф,— вважає Моруа,— повинен як портретист, як пейзажист виділити з цілого найбільш суттєве. Завдяки цьому він створює, якщо, звісно, здатний відбирати не спрощуючи, мистецький твір», інакше йому довелося б для того, щоб відтворити чужо життя, присвятити цій справі всі відпущені йому долею роки.

Дбаючи про чіткість задуму, відбір матеріалу і художню типізацію, Андре Моруа надавав великої ваги сюжетному напруженню, вважав, що у біографічному романі про відому особу, з життям якої ми більш-менш ознайомлені заздалегідь, це має істотне значення. При цьому читачів хвилюють не стільки сюжетні повороти, скільки важливіші моменти, зокрема, можливість глибоко зазирнути в психологію персонажа, в його душу, його думки. Коли читач наперед знає, що життя героя біографічного роману завершується трагічно, то він у сприйманні сюжету настроюється на особливий лад, це надає творові трагічної краси, робить його значущим.

Французький письменник твердив, що біографа може зацікавити життя будь-якої, навіть незначної, людини, якщо він зуміє заглибитись у її внутрішній світ. Але таку біографію дуже важко написати, бо про життя звичайної, непомітної людини майже не залишається свідчень. Тому він сам віддавав перевагу творам про видатних людей, які відігравали у громадському житті важливу роль. Для нього, учня Бальзака, особливий інтерес становили історії життя людей сильної, героїчної вдачі, наділених яскравим художницьким талантом. Їх біографії він вважав не тільки цікавими, а й повчальними, корисними, як взірці для наслідування.

Щодо техніки, то романіст дотримується певних правил. Першим з них він називав необхідність хронологічної послідовності оповіді так, начебто автор нічого не знає про подальшу долю героя. Це допомагає показати характер персонажа в його формуванні і розвитку під впливом людей і подій, бо, на переконання Моруа, незмінних характерів не буває. По-друге, дуже важливо пам'ятати ще один принцип — світ і людей, що оточують героя, показувати через його сприйняття, його бачення та емоційне відбиття у його душі. Звичайно, іноді буває необхідне втручання автора, його оцінка. Це часто-густо може бути зроблено не безпосередньо, а завдяки такому виразному засобу, як іронія. Важливим моментом є віднайдення найвиразнішої, промовистої деталі. Бажано, щоб біограф знав якомога більше подібних деталей, але використовувати він має лише ті, яким притаманна особлива художня, психологічна вагомість. Найдрібніші деталі часто стають найцікавішими. Все, що стосується зовнішності героя, його голосу, манери тощо, треба обов'язково враховувати.

Однією з кардинальних умов написання художньої біографії є об'єктивність автора твору. Біограф не повинен виставляти оцінок своєму героєві: «Об'єктивність, неупередженість — найвищі естетичні добродієвості... Велике життя, про яке добре розповіли, завжди прищеплює певну життєву філософію, і не можна досягти більшого тим, що цю філософію будеш ще й докладно розтлумачувати».

Ми детально зупинилися на теоретичних засадах біографічного роману, як їх розумів А. Моруа. Треба сказати, що, сформульовані саме так, вони не викликають суттєвих заперечень. Але у цьому викладі навмисно випущена одна важлива для письменника теза, а саме: «справжній сюжет для біографа, який описує життя Наполеона, — це розвиток почуттів і духу Наполеона; історія повинна розігратися на тлі картини в тій мірі, в якій це потрібно, щоб зрозуміти цей розвиток, і треба спробувати змалювати історію принаймні хоча б настільки, наскільки її міг бачити імператор». Моруа вважав, що великі історичні події не треба зображувати, як в історичних творах. В реальній практиці, особливо в ранній період творчості письменника, це оберталось досить поверховим, побіжним зображенням епохи в її історичній і соціальній конкретності. Як всі прихильники «біографічної школи» у вивченні творчості того чи іншого митця, Моруа величезну увагу приділяв подробицям особистого життя відтворюваної ним постаті: він був переконаний, що саме вони в першу чергу визначають найрізноманітніші аспекти творчої діяльності. При цьому всі інші дуже важливі чинники опинялися на маргіналії його уваги. Всупереч прагненню об'єктивності, повноти і широти картини Моруа завдяки

цьому постулату своєї теорії спрощував, збіднював панораму змальовуваної особистості, випускав з поля зору важливі зв'язки героя з його часом і суспільством. Діалектичний зв'язок людини з її добою, країною порушувався. Треба додати, що в романах, написаних після другої світової війни, таких, як «Прометей, або Життя Бальзака», при всій пильній увазі до внутрішнього життя героя історія, суспільство вже не просто більш-менш нейтральне тло, їх роль в житті митця показана виразніше, ніж в романах 20—30-х років. Особистий досвід письменника, який брав участь у війні, боровся проти фашизму і як публіцист, допоміг йому краще зрозуміти роль суспільно-політичних чинників у житті кожної окремо взятої особи, в тому числі і видатних людей.

Біографія Байрона, написана у 1930 році, становить своєрідну частину біографічного триптиха про знаменитих англійців XIX століття, які були письменниками і політиками,— Шеллі, Байрона і Дізраелі. Роман про Шеллі «Аріель, або Життя Шеллі» був першою серйозною спробою в жанрі художньої біографії, спробою цікавою, але не в усьому вдалою. Моруа створив ідеалізовану постать Шеллі. Великий англійський поет-романтик був як особистість і цікавішим, і складнішим, і суперечливішим, ніж герой твору французького письменника. В цьому романі домисел відігравав більшу роль, ніж доведені факти і глибоко вивчені матеріали. Книга про Дізраелі, одного з найвідоміших консервативних політиків вікторіанської доби, спритного кар'єриста, хамелеона в державній практиці, другорядного романіста, також не стала справжньою вдачею Моруа. В час написання цього твору Моруа схилився до політичного консерватизму і хоча не приховував цинічного прагматизму свого героя, однак в чомусь поступився історичною правдою, героїзував англійського прем'єр-міністра.

З-поміж трьох книжок, присвячених англійцям, найбільшим творчим здобутком Андре Моруа був роман про Байрона. Французький письменник завжди цікавився історією Англії, її культурою, чудово володів англійською мовою. Ще в роки першої світової війни він як офіцер французької армії був відкомандирований в підрозділ англійських союзних військ, майже всю війну працюючи як тлумач. Наслідком цього був його перший роман «Мовчазний полковник Брембл» (1917 р.), у якому діяли представники англійської армії в Європі, змальовані дуже оригінально, з гумором, з симпатією, подеколи іронічно, в дусі філософських романів-дискусій Анатолія Франса. В той же час Моруа працював над ще однією книгою, прообразом героя якої був Персі-Біші Шеллі. Письменникові бракувало матеріалів для документальної біографії англійського поета-романтика, тому свій задум він втілював у творі, написаному, сказати б, за мотивами біографії Шеллі,

У 20-х роках Моруа звернувся, як згадувалось вище, до біографії автора «Королеви Маб» і написав свій перший роман у цьому жанрі. Уже в романі про Шеллі, що цілком природно, з'являється постать його співвітчизника, колеги за фахом і друга Джорджа Гордона Байрона. Але це перше наближення до обрану Байрона було не дуже вдалим. У задумі роману Моруа начебто протиставляв ідеального Шеллі негативно змальованому Байрону, В його характері підкреслювалися егоїстичні риси, прикметна вдача розбещеного аристократа. Донжуанські пригоди Байрона цікавили Моруа значно більше, ніж його творчість. Легковажний і розкішний спосіб життя цього барда мав відтіняти сувору скромність звичаїв «ефірного духа повітря» — Аріеля-Шеллі.

Минуло небагато років, і концепція образу Байрона зазнала кардинальних змін. Тепер Моруа шукав у ньому рис героїчної вдачі, захоплювався активністю, динамізмом характеру автора «Паломництва Чайльд-Гарольда», бачив у ньому діяльну натуру, що прагне прислужитися своїм талантом, силою волі, знаннями людству. Для того, щоб краще пізнати життя і особистість свого героя, Моруа довго працював над архівними та іншими матеріалами в Англії, знайшов такі документи, які до нього ніхто з літераторів чи вчених не використовував (зокрема, він перший увів у літературознавчий обіг щоденник леді Мілбенк, дружини Байрона). Крім того, він здійснив подорож шляхами Байрона і Чайльд-Гарольда, тобто побував в Іспанії, Греції, на Близькому Сході, милувався красою Женевського озера, біля якого свого часу зустрілись Байрон і Шеллі, відвідав острів Мальту, Марокко і Єгипет. Безпосередні, особисті враження спостережливої людини і талановитого письменника роблять у присвяченій Байрону книзі напрочуд живописним і переконливим зображення тих країв, де шив чи подорожував поет. Уже перший абзац роману свідчить про вміння Моруа не лише створити поетичний, зримий пейзаж, але й надати йому таємничо-романтичного забарвлення для того, щоб ввести читача у своєрідну сувору і прекрасну, сповнену романтики природу Шотландії, під шатами якої вrostав і виховувався один з найбільших романтичних поетів не лише Англії, але й світу: «У чарівному Шервудському лісі поблизу Ноттінгема стали бродити поміж дубами ченці в чорних сутанах, вірні послідовники св. Августина. Це пояснюється тим, що король Англії Генріх II під загрозою відлучення від церкви за вбивство Томаса Бекета пообіцяв папі покаятися і виділити дотації монастирям. Місце обрано в долині, коло самісінького джерела, недалеко від озера. В ім'я господа й спасіння душі короля було повалено предковічних велетнів. Викорчувано геть усі пні на чималій ділянці землі. Натомість з сірого каменю зведено склепіння і розетки — цілий монастир,

хай і невеликий, зате гарний. Чарівний краєвид, ставки й ліси скрашували суворість монастирської обителі». Зовсім по-іншому, барвами, сновненими ніжності і світла, малює письменник Грецію, яку так полюбив Байрон. Одна деталь — «помаранчеві дерева біля маленького круглого храму» в місцевості, де жив Байрон поблизу Афін,— створює потрібний письменникові настрій спокою, щасливої весни життя. З подібних описів зіткана вся тканина твору. Моруа вдається небагатьма дуже точно обраними деталями відтворити своєрідність тих місць, де жив, творив, страждав його герой.

Письменник зумів переконливо й поетично зобразити дитячі і ранні юнацькі роки Байрона, розповісти про його перші подорожі. Оповіді Моруа про ті різноманітні і часто несприятливі чинники, що впливали на формування характеру Байрона, про особистості його батька і матері, складну, примхливу натуру поета не суперечать відомим документально підтвердженим фактам про життя великого англійця, його родичів. Можна твердити, що постать леді Байрон, незважаючи на малоприємні риси її вдачі, набуває в романі трагічного виміру, викликаючи співчуття.

Взагалі найсильнішою властивістю Моруа-художника є вміння створювати повнокровні, пластичні людські характери, які переконують читача своєю реалістичною правдивістю, примушують його повірити, що саме такими були колись живі люди, непрости, суперечливі, іноді алогічні у своїх вчинках, відтворені засобами образного слова для нового — літературного існування. Наділений хистом перевтілення у свого героя, даром співпереживання і співчуття, романіст може передати якості його душі і таланту читачеві. Може, звичайно, лише певною мірою, зробити і його співучасником акту відродження чужої вдачі, відшумілої чужої долі. Письменник і читач тим глибше осягають людський зміст романного образу, чим багатший їх власний життєвий, духовний досвід. Моруа за масштабами таланту не міг дорівнювати Бальзаку, Гюго або Байрону, що дуже добре сам відчував, незважаючи на свою гучну славу. Але творча, талановита, активна людина, вразливий митець, серйозний психолог, він краще за багатьох інших міг наблизитись до цих велетів — героїв своїх романів, збагнути психологію їхньої творчості.

Художньо переконливо відтворено в романі характер не лише Байрона, а й тих людей, що його оточують,— друзів і ворогів, родичів і коханих жінок. Особливої виразності сягнув письменник у творенні образу дружини поета Аннабелли Мілбенк. Моруа не зробив її ані жертвою, ані катом. Він показав, якою звичайною, банальною, попри всю свою освіченість, обмеженою і самовпевненою була ця негарна молода жінка; засліплена закоханістю, вона взяла на себе непосильне для неї завдання — бути другом і музою генія.

Яскраво змалював романіст і інших жінок — ексцентричну й набридливу Кароліну Лемб, вродливу, добру і безвольну Августу Лі, темпераментну, сильну Терезу Гвіччолі, що вражає непересічністю своєї натури. Цікаво, що, малюючи ці жіночі постаті, Моруа-художник обирає для кожної з них не лише різні словесні барви, а й різну тональність, різні відтінки емоційного ставлення. Загалом же слід зауважити, що до більшості жінок з оточення Байрона біограф ставиться іронічно-зневажливо, не вірячи в справжність їхніх почуттів, розглядаючи пристрасті закоханих леді як примху або форму марнославства, бажання увічнити своє ім'я поряд з ім'ям великого поета і напрочуд гарного чоловіка. Можливо, Моруа дещо спрощено відтворює складні звиви жіночої душі, але в цілому його розуміння кохання світських жінок видається правдивим і справедливим.

Не менш вдалою є ціла портретна галерея чоловіків, з якими зводила Байрона доля. Вірний Хобхауз, що умів підпорядковувати своє життя життю великого друга, збагнув його поетичну геніальність, проникливо зрозумів твори безсмертного барда і разом з тим допомагав йому, давав те, чого так часто бракує письменникові, — критичну оцінку, можливість перевірити враження від створеного на вдумливого, фахово підготовленому читачеві. Доктор Роджерс — естет, стриманий, іронічний, скептичний мудрець; Томас Мур — легковажний, чарівний, що вмів подобатись іншим і вносити в будь-яке товариство веселощі, щасливий настрій; аристократ Лемб, розбещений шукач насолод і зражений чоловік, та цілий ряд інших, навіть тоді, коли їх образи, накреслені лише кількома штрихами, залишаються у пам'яті як живі постаті із своїм обличчям, вдачею, долею.

Багато місця й уваги приділив романіст зображенню англійського світського суспільства, тобто оточення, в якому Байрон перебував більшу частину свого життя. Тонка іронія проймає описи поведінки людей, від яких залежало щастя чи нещастя Байрона, всіх тих Лембів, Мельбурнів, Мілбенків, Бессбороу, Джерсеїв, Оксфордів, Кавендішів — вершків аристократії Британської імперії. Мораль вищих класів, розбещеність панівної верхівки, стосунки між світськими чоловіками й жінками, цинічно позбавлені будь-яких звичних норм пристойності й порядності, — все це (аж ніяк не самоцінне в книзі) допомагає зрозуміти деякі любовні Історії молодого Байрона, який в розквіті своєї поетичної слави став об'єктом настирних атак розбещених леді, шукачок нових утіх. Мимоволі згадуються сумні визнання Ернеста Хемінгуея в його книзі «Свято, яке завжди з тобою» про те, як в 20-х роках, коли він став модним романістом, багаті жінки-нероби з буржуазної еліти набридали йому своєю увагою.

Не можна безоглядно звинувачувати юного лорда Байрона за те, що він без особливого опору йшов назустріч бажанням закоханих у нього жінок, тим більше, що, врешті-решт, ці начебто легкі романи принесли йому безліч важких і неприємних переживань, були, хоч і не причиною, та, безумовно, приводом для шаленого цькування з боку англійської аристократії, яка ополчилася проти бунтівного поета і змусила його назавжди залишити Англію. Ми зупиняємося тут на любовних історіях молодого Байрона тому, що розповідь про його романи, намагання прояснити заплутані стосунки з деякими жінками займають у книзі Моруа дуже багато, може, навіть непомірно багато, місця. Щоправда, для більшості письменників кохання завжди було джерелом натхнення, любовна лірика становить у творчості поетів з світовим ім'ям велику і прекрасну її частину, а вивчення проблеми, якій з жінок присвячені ті чи інші рядки з віршів уславленого митця, є сенсом численних сучасних досліджень не лише зарубіжних, а й радянських авторів — від Іраклія Андронікова до Миколи Раєвського. Можна сперечатися з приводу того, чи варто так докладно заглиблюватися у досить інтимні сфери життя видатної особистості, як це роблять деякі з істориків літератури та біографів Заходу. Але ця проблема залишається дискусійною і вирішується по-різному. Одні взагалі не торкаються особистого життя письменника, начебто його зовсім не було, що віддав святенництвом. Інші згадують лише побіжно деякі найважливіші моменти. Треті виступають в ролі своерідних адвокатів, за якими великий письменник завжди правий, завжди рицар без страху й докору. Є й такі, як Моруа, що прагнуть об'єктивності, хочуть змалювати велику людину в її слабких і сильних виявах, але часто-густо мимоволі сповзають на стежки перебільшення другорядного, несуттєвого в житті й характері героя, від чого порушується об'єктивна рівновага між дійсно вирішальним у долі, вдачі героя і тим, що не є визначальним у величі обраної для дослідження постаті.

Хибою так званої «біографічної школи» (яку започаткував видатний історик літератури і письменник Іпполіт Тен) була саме надто пильна увага до кожної життєвої подробиці, надання їй ваги вирішального чинника творчості. Ще О. С. Пушкін зауважував у зв'язку з біографією Байрона, що публіка любить дізнаватися про слабості великих — «він малий, як ми, він мерзенний, як ми. Брешете, підлота: він малий і мерзенний не так, як ви, — інакше».

У Моруа інтерес до подробиць життя, до складних і суперечливих психологічних рис особистості, як на це вказувалося вище, є принципом його теорії жанру художньої біографії. Однак іноді це обертається недооцінкою тих соціально-політичних впливів, які

в більшій мірі формують світогляд особистості, її світосприймання, спрямовують її активні дії, ніж генетична спадковість чи виховання в родині.

Безумовно, пишучи про таку соціально і політично ангажовану постать, як Байрон, Моруа не міг не торкатися суспільно важливих проблем тогочасної епохи, але нерідко робить це мимохідь. Згадаймо хоча б, що, розповідаючи про подорож Байрона на Схід, яка відбилася з такою ідейною глибиною і поетичною силою у перших піснях «Чайльд-Гарольда», він докладно зупиняється на тому, як, наприклад, уклалися відносини між Байроном і грецькими хлопчиками-ченцями, позначилися на їхніх веселих розвагах, але зовсім не згадує про те, що Байрон спостерігав в Іспанії і що посідає таке визначне місце не лише у поетичному світі «Чайльд-Гарольда», а й у загальній політичній концепції Байрона про право народів на незалежність, самостійне політичне існування, про їх обов'язок боротися за національну свободу, за визволення.

Це ж стосується такого важливого факту в політичному і поетичному житті Байрона, як його виступ у англійському парламенті 27 лютого 1812 року проти білля про смертну кару для луддитів, доведених до відчаю нужденним життям робітників, які руйнували машини, помилково вбачаючи у них причини свого безробіття, злиднів і страждань. Моруа згадує про парламентську діяльність Байрона зовсім побіжно, як про якусь примху талановитого юнака, котрий успадкував від померлого родича місце у палаті лордів і вирішив показати себе, зухвало епатуючи аристократичних парламентаріїв. Насправді все подальше шиття Байрона доводить, що його парламентський виступ у лютому, як і наступний, 21 квітня того ж року, з ірландського питання, був принциповим, свідчив про демократичні переконання поета, його почуття справедливості, негативне ставлення до експлуататорів трудового люду. Він засуджував жорстокості правлячих кіл, які визискували трудящих і гнобили поневолені національності Британської імперії. Відома радянська дослідниця творчості Байрона Г. А. Єлістратова так характеризує другу промову поета в парламенті: «Виступаючи з підтримкою окремої реформістської пропозиції графа Дономора про створення комітету для розгляду претензій ірландських католиків, Байрон скористався цим як приводом, щоб викрити і затаврувати всю гнобительську політику Англії по відношенню до ірландського народу». Промова сповнена істинно Свіфтової іронії. Байрон називає союз Ірландії з Англією «союзом акули з її здобиччю: хижак проковтнув свою жертву, і в такий спосіб вони створюють нероздільну єдність». У промові Байрон навів притчу про барабанщика, якому наказали сікти свого приятеля. Той ста-

ранно виконував наказ і був обурений тим, що покараний голосно лементував, по якому б місцю він його не бив. Байрон робив такий висновок: «Ви сікли католиків і високо і низько, і тут і там, і, на жаль, вони ніколи не були цим задоволені... І ви будете діяти так до тих пір, поки, можливо, канчук не буде вирваний з ваших рук і не обернеться проти вас і ваших нащадків». У цих словах молодого лорда звучала пряма погроза панівним класам Англії, і вони добре це зрозуміли. Так само застережливо і рішуче звучали поетичні твори Байрона, присвячені луддитам, «Ода авторам білля проти руйнівників верстатів» і особливо «Пісня для луддитів» — найяскравіші зразки соціально-політичної поезії того часу.

Участь у діяльності парламенту мала велике значення для подальшого життя Байрона. Він зневірився у можливостях парламентарної боротьби і пізніше, як про це докладно і цікаво розповідає Моруа, діяв іншими способами, — в бойовій організації італійських карбонарів, у грецькому національно-визвольному русі.

Розглядаючи роман А. Моруа, можна знайти й інші приклади, коли другорядне посідає важливе місце, заступаючи головне. Постать молодого Байрона, революціонера, критика панівних класів, у Моруа вийшла блідою. Однак зразу ж треба зауважити, що значно краще поет показаний як борець за визволення від іноземного гніту італійців і греків. Взагалі, в останніх частинах роману, присвячених зрілому періоду в житті геніального англійця, питома вага історичного матеріалу зростає, розповідь про громадську і політичну діяльність поета набуває масштабності.

Треба пам'ятати, що перед нами не наукове дослідження творчої діяльності великого митця, а його романізована біографія. Тому ми не знайдемо в романі ґрунтовного аналізу літературної спадщини Байрона, хоча, звичайно, багато сторінок присвячено поетичним творам. Біограф часто успішно, а іноді й досить поверхово намагається показати зв'язок між життєвими фактами і їх художньо трансформованим відбиттям у тому чи іншому вірші, поемі, трагедії. Підкреслюємо: Моруа не ставив перед собою суто літературознавчих завдань, він скоріше висуває гіпотези, змальовує чуттєві враження, фіксує художні імпресії від творів Байрона. Тому можна не погоджуватися, наприклад, з його розглядом «Манфреда», де автор вдається до надто прямолінійного тлумачення зв'язку між цією дуже складною і трагічною філософською містерією і конкретними фактами Байронового життя.

Для читача, що цікавиться докладнішим аналізом творчого доробку геніального романтика, можна порекомендувати познайомитись з працями відомих радянських дослідників, Передусім це

праці Г. А. Єлістратової «Байрон» (1956), «Наследие английского романтизма и современность» (1960), М. Кургіян «Джордж Байрон» (1958), роботи Н. Дьяконової «Лирическая поэзия Байрона» (1975), «Байрон в годы изгнания» (1974), «Английский романтизм» (1978) та інші.

У Радянському Союзі переклад роману А. Моруа «Байрон» було здійснено вперше ще у 1936 році (український переклад друкувався із скороченнями у 1976 році у журналі «Вітчизна»). В 30-х роках після виходу перекладу російською мовою з'явилися рецензії, автори яких названі вище недоліки книги піддавали гострій критиці. Але водночас багато хто з них високо оцінював позитивні якості роману. Найдокладніший аналіз твору ми знайдемо у працях Ф. С. Наркір'єра, дослідника творчості Моруа, який називав книгу про Байрона кращим серед біографічних творів письменника 20—30-х років, вершиною «англійської» трилогії.

Від часу, коли вперше з'явився роман-біографія Моруа «Байрон», було написано сотні, а може, й тисячі інших художніх біографій. Тільки в нашій країні в серії «Жизнь замечательных людей» вийшло понад півтисячі томів. Письменники, вчені, журналісти, які зверталися до цього жанру, кожного разу по-своєму вирішували проблему відтворення життєвого і творчого шляху митця, вченого, політичного діяча. Були твори, які залишили помітний слід в історії літератури, посунули вперед, збагатили цю своєрідну історичну і романічну форму. Були й такі, що не спромоглися зробити біографію навіть видатної особистості художньо і ідейно значним твором літератури. Однак, як би багато не був у наші дні представлений жанр художньої біографії, які б вершинні здобутки ми в ньому не налічували, твори А. Моруа залишаються в цьому книжковому морі помітними, зберігають для читачів свою первозданну свіжість і цікавість. Можна сперечатися про вдале і не зовсім вдале в романах Моруа, можна заперечувати деякі теоретичні засади, яких він дотримувався, можна прагнути більшої повноти у відтворенні історії і суспільного буття, глибшого аналізу ідейно-естетичних здобутків митців, про яких він писав, але не можна заперечити найціннішого в його книгах — уміння так окреслити живий людський характер в його найрізноманітніших вимірах, що він залишається у читачевій пам'яті назавжди, як залишаються в ній живими постаті кращих героїв художньої літератури.

Кіра Шахова

З М І С Т

Від автора 3

Ч А С Т И Н А П Е Р Ш А

- I. Байрони Ньюстедські 9
- II. Гордони Гайтські 16
- III. Присуд долі 24
- IV. Абатство 30
- V. Харроу на пагорбі 36
- VI. Світанкова Зоря 40
- VII. Романтична дружба. Вдова-регентша 46
- VIII. Боги на горі Іди 54
- IX. Трініті-коледж. Кембрідж 59
- X. Години дозвілля 65
- XI. Мушкетери Трініті 74
- XII. Відшліфований череп 80
- ' XIII. Перше паломництво Чайльд-Гарольда 90

Ч А С Т И Н А Д Р У Г А

- XIV. Тімон Ньюстедський 109
- XV. *Annus mirabilis* 119
- XVI. Любов 128
- XVII. Як у богів Лукреція 145
- XVIII. Августа 152
- XIX. Найближче сідало 158
- XX. Корсар 166
- XXI. Заручини 179
- XXII. Одруження 189
- XXIII. Мелясовий місяць 199
- XXIV. Піккаділлі, 13 211
- XXV. Минув один-єдиний рік... 221

Ч А С Т И Н А Т Р Е Т Я

- XXVI. Кортєж зраненого серця 235
- XXVII. Лавини 247
- XXVIII. Чарівна Венеція 258
- XXIX. Палаццо Моченіго 275
- XXX. *Cavalière servante* 280
- XXXI. Арсенал у палаці Гвіччолі 294
- XXXII. Крах 312
- XXXIII. Джентльмен у тузі за батьківщиною 323
- XXXIV. Герой і солдат 334
- XXXV. Гамлет і Дон-Кіхот 348
- Епілог 365
- Хронологія 380
- Кіра Шахова*. Андре Моруа та його роман-біографія «Байрон» 386

АНДРЕ МОРУА

БАЙРОН

Р о м а н

Издательство «Радянський письменник» »

Перевод с французского

(На украинском языке)

Редактор В. Я. П'янов

Художник Р. М. Багаутдінов

Художній редактор Д. О. Лукомський

Технічний редактор О. К. Бишенко

Коректори

С. І. Слабошевська, Л. П. Яблонська

ИБ № 1267

Здано на виробництво 10.04.81. Підписано до друку 03.06.81. Формат 84x108/32. Папір друкарський 3. Звичайна нова гарнітура. Високий друк. 12/3 фіз.-друк. арк., 21,0 ум.-друк. арк., 21,16 ум. фарб.-відб., 22,35 обл.-вид. арк., Тираж 115 000 пр. Зам. 1-134. Ціна в оправі 2 крб, 30 к.

«Радянський письменник», Київ-133, бульвар Лесі Українки, 20. , '

Книжкова фабрика імені М. В. Фрунзе, 310057., Харків-57, вул. Донецьк
Захаршевова, 6/8,